

آزادی کے بعد اردو غزل

(ایک انتخاب)

مرتب

شمس الرحمن فاروقی

مظہر مہدی

قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان، نئی دہلی

آزادی کے بعد اردو غزل

(ایک انتخاب)

مرتب

شمس الرحمن فاروقی

منظہر مہدی

قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان، نئی دہلی

آزادی کے بعد اردو غزل
(آزادی کے بعد اردو غزل)

آزادی کے بعد
اردو غزل
(ایک انتخاب)

ترتیب
شمس الرحمن فاروقی
منظہر مہدی

قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان، نئی دہلی

آزادی کے بعد اردو غزل
(ایک انتخاب)
آزادی کے بعد اردو غزل
(ایک انتخاب)

ترتیب

شامس الرحمن فاروقی
مظہر مہدی

قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان، نئی دہلی
وزارت ترقی انسانی وسائل، حکومت ہند
ویسٹ بلاک - 1، آر. کے. پورم، نئی دہلی - 110 066

قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان، نئی دہلی

پہلی اشاعت	:	2009
تعداد	:	550
قیمت	:	433/- روپے
سلسلہ مطبوعات	:	1317

Azadi Ke Bad Urdu Ghazal (An Anthology)
Selected and Edited by
Shamsur Rahman Faruqi & Mazhar Mehdi

ISBN : 978-81-7587-285-1

ناشر: ڈائریکٹر قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان، ویسٹ بلاک-1، آر. کے. پورم، نئی دہلی۔ 110066
فون نمبر: 26103938، 26103381، 26179657، فیکس: 26108159
ای۔ میل: urducouncil@gmail.com، ویب سائٹ: www.urducouncil.nic.in
طابع: جے۔ کے۔ آفسیٹ، 315، گڑھیا اسٹریٹ، میا محل، جامع مسجد، دہلی۔ 110 006

آزادی کے بعد اردو غزل
(آزادی کے بعد اردو غزل)

پیش لفظ

قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان کا بنیادی مقصد اچھی کتابیں کم سے کم قیمت پر مہیا کرنا ہے تاکہ اردو کا دائرہ زیادہ سے زیادہ وسیع ہو، اور سارے ملک میں سمجھی، بولی اور پڑھی جانے والی اس زبان کی ضرورتیں جہاں تک ممکن ہو سکے پوری کی جائیں اور نصابی و غیر نصابی کتابیں آسانی سے مناسب قیمت پر سب تک پہنچیں۔ زبان کا تعلق صرف ادب سے نہیں۔ اس ضمن میں سماجی اور طبی علوم کی یکساں اہمیت ہے۔ ادب زندگی کا آئینہ ہے اور زبان کی ہمہ جہت ترقی کے لیے اسے سماجی علوم، سائنس اور ٹکنالوجی سے جوڑنا بھی ضروری ہے اور علوم انسانیہ سے بھی۔

اب تک قومی اردو کونسل نے مختلف علوم و فنون اور ادبیات کی سینکڑوں کتابیں شائع کیں ہیں۔ ایک منصوبہ بند پروگرام کے تحت بنیادی، درسی اور ادبی اہمیت کی کتابیں چھاپنے کا سلسلہ شروع کیا گیا ہے۔ زیر نظر کتاب 'بھارت بھارتی سیریز' کی ایک کڑی ہے۔ اس سیریز کے تحت آزادی کے بعد اردو ادب کے انتخاب کو اردو اور ناگری رسم الخط میں شائع کیا جا رہا ہے تاکہ اس ملک کا وہ طبقہ جو اردو رسم الخط نہیں جانتا اردو ادب سے لطف اندوز ہو سکے۔ آزادی کے بعد اردو غزلوں کی انتہا لوجی کا یہ کام شمس الرحمن فاروقی کی نگرانی میں مظہر مہدی نے مکمل کیا ہے۔ دائیں ہاتھ پر اردو متن دیا گیا ہے اور اس کے سامنے ہندی۔ مشکل لفظوں کے مختصر معنی نیچے درج کر دیے گئے ہیں تاکہ پڑھنے والوں کو آسانی ہو۔ امید ہے کہ زیر مطالعہ کتاب کا خیر مقدم کیا جائے گا اور یہ اپنے مقصد میں کامیاب ہوگی۔

ڈاکٹر محمد حمید اللہ بھٹ

ڈائریکٹر

पेश लफ़्ज़

कौमी काउन्सिल बराए-फ़रोग-ए-उर्दू ज़बान का बुनियादी मक़सद अच्छी किताबें कम से कम कीमत पर मुहैया करना है ताकि उर्दू का दाइर-ए-कार ज़्यादा से ज़्यादा वसीअ हो, और सारे मुल्क में समझी, बोली और पढ़ी जाने वाली इस ज़बान की ज़रूरतें जहां तक मुमकिन हो सके पूरी की जायें, और निसाबी व गैर-निसाबी किताबें आसानी से मुनासिब कीमत पर सब तक पहुंचें। ज़बान का ता'ल्लुक सिर्फ़ अदब से नहीं। इस ज़िम्न में समाजी और तब'ई उलूम की यकसाँ अहमियत है। अदब ज़िन्दगी का आईना है और ज़बान की हम:-जेहत तरक्की के लिए उसे समाजी उलूम, साइंस और टेक्नालोजी से जोड़ना भी ज़रूरी है और उलूम-ए-इन्सानियत से भी।

अब तक कौमी उर्दू काउन्सिल ने मुख्तलिफ़ उलूम व फुनून और अदबियात की सैकड़ों किताबें शाए की हैं। एक मन्सूब:-बन्द प्रोग्राम के तेहत बुनियादी, दर्सी और अदबी अहमियत की किताबें छापने का सिलसिला शुरू किया गया है। ज़ेर-ए-नज़र किताब 'भारत भारती सीरीज़' की एक कड़ी है। इस सीरीज़ के तेहत आज़ादी के बाद उर्दू अदब के इतिख़ाब को उर्दू और नागरी दोनों रस्मुल ख़त में शाए की जा रही है ताकि इस मुल्क का वह तबक: जो उर्दू रस्मुल ख़त नहीं जानता उर्दू अदब से लुत्फ़-अन्दोज़ हो सके। आज़ादी के बाद उर्दू ग़ज़लों की ऐन्थालॉजी का ये काम शमसुर्रहमान फारूकी की निगरानी में मज़हर मेहदी ने मुकम्मल किया है। दाएं हाथ पर उर्दू मतन दिया गया है और इसके सामने हिन्दी। मुश्किल लफ़्ज़ों के मुख्तसर मायनी नीचे दर्ज कर दिये गये हैं ताकि पढ़ने वालों को आसानी हो। अम्मीद है कि ज़ेर-ए-मुताल'अ: किताब का ख़ैर मक़दम किया जाएगा और यह अपने मक़सद में कामयाब होगी।

डॉ. मोहम्मद हमीदुल्लाह भट्ट
डायरेक्टर

مقدمہ

اس کتاب میں بیسویں صدی کے نصف آخر کے اہم غزل گو یوں کا وہ انتخاب یکجا کرنے کی کوشش کی گئی ہے جسے ان شعرا کا نمائندہ کلام کہا جاسکے۔ بیسویں صدی کے نصف آخر کے شعرا سے ہم نے وہ شعرا بھی مراد لیے ہیں جو 1950 کے قریب بہ قید حیات تھے اور اپنا مقام بنا چکے تھے۔ اس میں ان شعرا کا کلام بھی شامل ہے جو 1947 تک اپنی حیثیت قائم کر چکے تھے لیکن تقسیم کے بعد نئے ملک میں رہ پڑے یا پھر کسی وقت ہندوستان کو خیر باد کہہ کر پاکستان میں آباد ہو گئے۔

1947 کے بعد نمایاں ہونے والے پاکستانی غزل گو یوں کو اس انتخاب میں شامل نہ کرنے کی وجہ اس کے علاوہ کچھ اور نہیں کہ وزارت ترقی انسانی وسائل کے تحت کام کرنے والے خود مختار ادارے قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان، نئی دہلی، کے جس منصوبے کے تحت یہ انتخاب تیار کیا گیا ہے اس کی غایت اعلیٰ یہ ہے کہ گزشتہ پچاس برس میں ہندوستان کے اردو ادب میں جو ارتقا اور فروغ ظہور میں آیا ہے اس کی نمائندگی کی جائے۔ چنانچہ غزل ہی کی طرح دوسری اہم اصناف مثلاً نظم، افسانہ، طنز و مزاح وغیرہ کے بھی انتخابات اسی نوعیت اور منہج کے مد نظر تیار کیے جا رہے ہیں۔ اردو میں غالباً کوئی ایسا انتخاب موجود نہیں ہے جس کا میدان اتنا وسیع ہو اور جسے اردو اور ناگری دونوں رسم الخط میں مساوی متن کے اصول پر شائع کیا گیا ہو۔

کسی بھی ادبی انتخاب خصوصاً معاصر ادب کے کسی بھی انتخاب سے یہ توقع نہیں کی جاسکتی کہ یہ پڑھنے والے کے لیے مکمل تشفی اور طمانیت کا سامان مہیا کرے گا اور نہ یہ توقع کی جاسکتی ہے کہ ایسے انتخاب میں متعلقہ صنف کے تمام ہر دل عزیز فن پاروں کو جگہ مل سکے گی۔ لیکن ہم نے

मुकद्दमा

इस किताब में बीसवीं सदी के निस्फ-ए-आखिर के अहम गज़लगोयों का वो इतिखाब यकजा करने की कोशिश की गई है जिसे उन शोअ'रा का नुमाइंदा कलाम कहा जा सके। बीसवीं सदी के निस्फ-ए-आखिर के शोअ'रा से हमने वो शोअ'रा भी मुराद लिए हैं जो 1950 के करीब बक़ैद-ए-हयात थे और अपना मक़ाम बना चुके थे। इसमें उन शोअ'रा का कलाम भी शामिल है जो 1947 तक अपनी हैसियत कायम कर चुके थे लेकिन तक्सीम के बाद नए मुल्क में रह पड़े या फिर किसी वक़्त हिन्दुस्तान को ख़ैरबाद कहकर पाकिस्तान में आबाद हो गए।

1947 के बाद नुमायाँ होने वाले पाकिस्तानी गज़लगोयों को इस इतिखाब में शामिल न करने की वजह इसके अलावा: कुछ और नहीं कि वज़ारत-ए-तरक्की-ए-इनसानी वसायत के तहत काम करने वाले खुदमुस्तार इदारे कौमी काउंसिल बराए फ़रोग-ए-उर्दू ज़बान, नई दिल्ली के जिस मंसूबे के तहत ये इतिखाब तैयार किया गया है उसकी ग़ायत-ए-'आला ये है कि गुज़श्त: पच्चास बरस में हिन्दुस्तान के उर्दू अदब में जो इर्तिका और फ़रोग ज़हूर में आया है उसकी नुमाइंदगी की जाए। चुनाँचे: ग़ज़ल ही की तरह दूसरी अहम अस्नाफ़ मसलन नज़्म, अफ़सान:, तंज़-व-मिज़ाह वग़ैरह के भी इतिखाबात इसी नौ'इयत और नेहज़ के मद्देनज़र तैयार किए जा रहे हैं। उर्दू में ग़ालिबन कोई ऐसा इतिखाब मौजूद नहीं है जिसका मैदान इतना वसीअ' हो और जिसे उर्दू और नागरी दोनों रसमुलख़त में मसावी मत्न के उसूल पर शाय किया गया हो।

किसी भी अदबी इतिखाब ख़ुसूसन मु'आसिर अदब के किसी भी इतिखाब से यह तवक्को' नहीं की जा सकती कि ये पढ़ने वाले के लिए मुकम्मल तशप्फ़ी और तमानियत का सामान महय्या करेगा और न ये तवक्को' की जा सकती है कि ऐसे इतिखाब में मुतअ'त्तिक: सिनफ़ के तमाम हरदिल अज़ीज़ फ़नपारों को जगह मिल सकेगी। लेकिन हमने पूरी कोशिश की है कि हमारा

پوری کوشش کی ہے کہ ہمارا انتخاب سنہ 1950 کے بعد اردو غزل کے تمام اہم اسالیب، نمایاں شعرا، رجحانات اور فکر و احساس کی نمایندگی کر سکے۔ ہم نے کسی ایک طرز یا مکتب کو کسی اور پر فوقیت نہیں دی ہے بلکہ ہر طرز اور مکتب کی ادبی اور تاریخی اہمیت کو پیش نظر رکھ کر منتخب شعرا کو کم و بیش مناسب جگہ دی ہے۔ اسی طرح غزلوں کی تعداد میں کمی بیشی کو متعلق شاعر کی ادبی قدر کا مطلق پیمانہ قرار نہ دیا جائے بلکہ اسے صفحات اور تعداد شعرا اور اشعار کی تنگی یا فراخی اور کلام کی دستیابی کا تعامل سمجھا جائے تو بہتر ہوگا۔ شعرا کی پہلی فہرست ہمیں کونسل کی طرف سے دستیاب کرائی گئی تھی اور یہ کہا گیا تھا کہ ہم دوران کار اپنی صواب دید، مطالعے اور کتاب کے مجوزہ حجم کی روشنی میں اس فہرست میں کمی بیشی یا رد و بدل کر سکتے ہیں۔ چنانچہ مرتبین کی ہر گفتگو میں فہرست شعرا کو بھی بار بار نظر ثانی اور تبصرے کے عمل سے گزارا گیا۔ پھر بھی ممکن ہے کہ بعض پڑھنے والوں کو بعض ناموں کی کمی کھٹکے۔ لہذا اس حد تک اس انتخاب کو مرتبین کے ذاتی معیار، رجحان اور فکر کا اظہار سمجھا جائے تو غلط نہ ہوگا اور حقیقت تو یہ ہے کہ آخری تجزیے میں ہر انتخاب کو انتخاب کنندہ کے ذاتی معیار و رجحان ہی کا آئینہ دار کہا جاتا ہے۔ اس بات کی وضاحت غالباً غیر ضروری ہے کہ اس انتخاب میں کوئی ایسی غزل بلکہ کوئی ایسا شعر شامل نہیں ہے جس کی شمولیت پر دونوں مرتبین کے درمیان کامل اتفاق رائے نہ ہو۔

اصولاً ترتیب کے بارے میں یہ عرض کرنا ہے کہ شعرا کو تاریخ پیدائش کے اعتبار سے فہرست میں رکھا گیا ہے اور اسی اعتبار سے ان کا کلام بھی پیش کیا گیا ہے۔ تدوین کے لحاظ سے یہ بات عرض کرنا ہے کہ مختلف شعرا یا مختلف کاتبوں نے اپنے اپنے انداز سے اصول الاملا کی پابندی کی ہے۔ ہم نے تمام مندرجات پر کونسل کے اصول الاملا کا اطلاق کیا ہے اور اسی اعتبار سے متن کو جگہ جگہ درست کر دیا ہے۔ بعض شعرا کے یہاں علامات و اوقاف کی کثرت تھی اُسے حتی الامکان کم کر دیا گیا ہے تاکہ شعر کی روانی مجروح نہ ہو۔ کبھی کبھی مطبوعہ نسخوں میں کتابت کی غلطی نظر آئی جسے

इतिखाब सन् 1950 के बाद उर्दू गज़ल के तमाम अहम असालीब, नुमायों शोअ'रा, रुजहानात और फिक्र-व-एहसास की नुमाइंदगी कर सके। हमने किसी एक तर्ज या मकतब को किसी और पर फौकियत नहीं दी है बल्कि हर तर्ज और मकतब की अदबी और तारीखी अहमियत को पेश-ए-नज़र रखकर मुंतख़ब शोअ'रा को कम-व-बेश मुनासिब जगह दी है। इस तरह गज़लों की तादाद में कमी बेशी को मुतअ'ल्लिक़ शायर की अदबी क़द्र का मुतलक़ पैमानः करार न दिया जाए बल्कि उसे सफ़हात और तादाद-ए-शोअ'रा की तंगी या फ़राखी और क़लाम की दस्तियाबी का तफ़ाउल समझा जाए तो बेहतर होगा। शोअ'रा की फ़िह्रिस्त हमें काउंसिल की तरफ़ से दस्तियाब कराई गई थी और ये कहा गया था कि हम दौरान-ए-कार अपनी सवाबदीद, मुताले' और किताब के मुजव्वज़ हज़म की रौशनी में इस फ़िह्रिस्त में कमी बेशी या रद्द-व-बदल कर सकते हैं। चुनाँचे: मुरत्तिबीन की हर गुप्तगू में फ़िह्रिस्त-ए-शोअ'रा को भी बार-बार नज़र-ए सानी और तबसेरे के अमल से गुज़ारा गया। फिर भी मुमकिन है कि बाज़ पढ़ने वालों को बाज़ नामों की कमी ख़टके। लिहाज़ा इस हद तक इस इतिखाब को मुरत्तिबीन के जाती मे'यार-व-रुजहान और फ़िक्र का इज़हार समझा जाए तो ग़लत न होगा। और हकीकत तो ये है कि आख़री तजज़िये में हर इतिखाब को इतिखाब-कुनिन्द: के जाती मे'यार-व-रुजहान ही का आईनादार कहा जाता है। इस बात की वज़ाहत ग़ालिबन ग़ैर-ज़रूरी है कि इस इतिखाब में कोई ऐसी गज़ल बल्कि कोई ऐसा शे'र शामिल नहीं है जिसकी शमूलियत पर दोनों मुरत्तिबीन के दरमियान कामिल इतिफ़ाक़-ए-राय न हो।

उसूल-ए-तरतीब के बारे में ये अर्ज़ करना है कि शोअ'रा को तारीख़-ए-पैदाइश के ऐ'तबार से फ़िह्रिस्त में रक्खा गया है और इसी ऐ'तबार से उनका क़लाम भी पेश किया गया है। तद्वीन के लिहाज़ से ये बात अर्ज़ करनी है कि मुख़तलिफ़ शोअ'रा या मुख़तलिफ़ कातिबों ने अपने-अपने अंदाज़ से उसूल-ए-इमला की पाबंदी की है। हमने तमाम मुंदरजात पर काउंसिल के उसूल-ए-इमला का इतलाक़ किया है और इसी ऐ'तबार से मत्न को जगह-जगह दुस्त कर दिया है। बाज़ शोअ'रा के यहाँ अ'लामत-ए-औक़ाफ़ की कसरत थी उसे कम कर दिया गया है ताकि शे'र की रवानी मज़रूह न हो। कभी-कभी मतबूअ: नुस्खों में किताबत की ग़लती

درست کر دیا گیا ہے۔ کہیں کہیں ضرورت پڑنے پر ایک کے بجائے متعدد ایڈیشنوں کو دیکھ کر تصحیح متن متعین کیا گیا ہے۔ ہم نے مشمولہ شعرا کی تاریخ پیدائش (پ) اور اگر وہ اس جہانِ فانی میں نہیں ہیں تو تاریخ وفات بھی درج کر دی ہے۔

اس کتاب کی تدوین اور طباعت کے مختلف مراحل پر ہمیں قومی کونسل برائے فروغِ اردو زبان کے کارکنان خصوصاً اس کے ڈائریکٹر ڈاکٹر محمد حمید اللہ بھٹ، ڈائریکٹر کلیم اللہ، محترمہ مسرت جہاں اور ڈاکٹر محمد توقیر عالم راعی کا تعاون بے دریغ حاصل رہا ہے، ہم ان کے ممنون ہیں۔

عس الرطمن فاروقی

مظہر مہدی

नज़र आई जिसे दुरुस्त कर दिया गया है। कहीं-कहीं जरूरत पड़ने पर एक के बजाय मुतअ'हद एडिशनो को देख कर सही मत्न मुतअ'य्यन किया गया है। हमने मशमूल: शोअ'रा की तारीख़-ए-पैदाइश (प) और अगर वो इस जहान-ए-फ़ानी में नहीं है तो तारीख़-ए-वफ़ात भी दर्ज कर दी है।

इस किताब की तदवीन और तबाअ'त के मुख़तलिफ़ मराहिल पर हमें कौमी काउंसिल बराए फ़रोग़-ए-उर्दू ज़बान के कारकुनान खुसूसन इसके डायरेक्टर डॉ० मो० हमीदुल्लाह भट्ट, डॉ० कलीमुल्लाह, मोहतरमा मसर्रत जहाँ और डॉ० मोहम्मद तौकीर आलम राही का तआउ'न बेदरेग़ हासिल रहा है, हम उनके ममनून हैं।

शमसुर्रहमान फारूकी
मज़हर मेहदी

فہرست

1	1	ہندو دہلی (1863 تا 1955)
9	2	ہندو مت پرچہ سوانہ داتا تریہ گئی (1866 تا 1954)
19	3	نوح تاروی (1879 تا 1962)
27	4	سیاب اکبر آبادی (1880 تا 1951)
33	5	سید فضل الحسن حسرت موہانی (1881 تا 1951)
49	6	دشت کلکوی (1881 تا 1956)
59	7	آرزو کلکوی (1882 تا 1951)
69	8	یگانہ چنگیزی (1883 تا 1956)
91	9	لختورام جوش ملیانی (1884 تا 1976)
99	10	جان رابرٹ پال تاور شا جہاں پوری (1890 تا 1963)
105	11	جگر مراد آبادی (1890 تا 1958)
115	12	رگھوپتی سہائے فراق گورکھ پوری (1896 تا 1982)
129	13	ہری چند اختر (1900 تا 1958)
135	14	شاد عارفی (1900 تا 1964)
145	15	جمیل مظہری (1904 تا 1980)
155	16	مخدوم محی الدین (1908 تا 1969)
163	17	اجتبی رضوی (1908 تا 1991)
171	18	گوپال منٹل (1909 تا 1993)
179	19	فیض احمد فیض (1911 تا 1984)

फेहरिस्त

1	बेखुद देहलवी (1863-1955)	2
2	पंडित बृजमोहन दत्तात्रेय कैफी (1866-1954)	10
3	नूह नारवी (1879-1962)	20
4	सीमाब अकबर आबादी (1880-1951)	28
5	सैयद फजलुल हसन हसरत मोहानी (1881-1951)	34
6	वहशत कलकत्तवी (1881-1956)	50
7	आरज़ू लखनवी (1882-1951)	60
8	यगाना चंगेज़ी (1883-1956)	70
9	लम्हू राम जोश मलसियानी (1884-1976)	92
10	जॉन रॉबर्ट पॉल नादिर शाहजहाँपुरी (1890-1963)	100
11	जिगर मुरादाबादी (1890-1958)	106
12	रघुपति सहाय फिराक गोरखपुरी (1896-1982)	116
13	हरिचंद अक़्तर (1900-1958)	130
14	शाद आरफी (1900-1964)	136
15	जमील मज़हरी (1904-1980)	146
16	मसूदूम मुहीउद्दीन (1908-1969)	156
17	इज्तिबा रिज़वी (1908-1991)	164
18	गोपाल भित्तल (1909-1993)	172
19	फैज़ अहमद फैज़ (1911-1984)	180

195	میراجی (1912 تا 1949)	20
211	معین احسن جذبی (1912 تا 2005)	21
221	ہمنسن رحمانی (1912 تا 1976)	22
227	علی سردار جعفری (1913 تا 2000)	23
237	جاں غارا ختر (1914 تا 1976)	24
249	غلام ربانی تاباں (1914 تا 1993)	25
253	خورشید احمد خاں جانی (1915 تا 1970)	26
259	جگن ناتھ آزاد (1918 تا 2004)	27
267	مجدوح سلطان پوری (1920 تا 2000)	28
277	ساحر لدھیانوی (1921 تا 1980)	29
285	سلیمان اریب (1922 تا 1970)	30
293	حفیظ میرٹھی (1922 تا 2000)	31
303	فضا ابن فیضی (1923 تا 2009)	32
313	بمل کرشن اشک (1924 تا 1982)	33
325	ادو جعفری (1924 پ)	34
341	نازش پرتاپ گدھی (1924 تا 1981)	35
347	کالی داس گپتا رضا (1925 تا 2001)	36
355	منظر سلیم (1925 تا 1996)	37
359	حسن نعیم (1927 تا 1991)	38
365	خلیل الرحمن اعظمی (1927 تا 1978)	39
379	محمد علوی (1927 پ)	40
395	سمیل احمد زیدی (1928 تا 2007)	41

20	भीराजी (1912-1949)	196
21	मुईन अहसन जज़बी (1912-2005)	212
22	हेंसन रैहानी (1912-1976)	222
23	अली सरदार जाफरी (1913-2000)	228
24	जॉ निसार अख़तर (1914-1976)	238
25	गुलाम रब्बानी ताबॉ (1914-1993)	250
26	ख़ुरशीद अहमद ख़ॉ ज़ामी (1915-1970)	254
27	जगन्नाथ आज़ाद (1918-2004)	260
28	मख़रूह सुल्तानपुरी (1920-2000)	268
29	साहिर लुधियानवी (1921-1980)	278
30	सुलैमान अरीब (1922-1970)	286
31	हफीज़ मेरठी (1922-2000)	294
32	फज़ा इब्न-ए-फ़ैज़ी (1923-2009)	304
33	बिमल कृष्ण 'अश्क' (1924-1982)	314
34	अदा जाफरी (1924 प)	326
35	नाज़िश प्रतापगढ़ी (1924-1981)	342
36	कालिदास गुप्ता 'रिज़ा' (1925-2001)	348
37	मंज़र सलीम (1925-1996)	356
38	हसन नईम (1927-1991)	360
39	ख़लीलुर्रहमान आज़मी (1927-1978)	366
40	मुहम्मद अलवी (1927 प)	380
41	सुहैल अहमद ज़ैदी (1928-2007)	396

405	زیب غوری (1928 تا 1985)	42
417	شہاب جعفری (1930 تا 2000)	43
427	مظہر امام (1930 پ)	44
437	کاوش بدری (1930 تا 2009)	45
445	پرکاش فکری (1930 تا 2008)	46
455	صدیق کھٹی (1931 پ)	47
465	سید امین اشرف (1931 پ)	48
483	من موہن سنگھ (1931 تا 2001)	49
501	مصوٰر سبزواری (1932 تا 2002)	50
511	راحید ریحی (1932 تا 1981)	51
525	رشید کوثر فاروقی (1933 تا 2007)	52
539	فضل تابش (1933 تا 1995)	53
547	محمود سعیدی (1934 پ)	54
557	کمار پاشی (1935 تا 1992)	55
571	بشر نواز (1935 پ)	56
577	بشیر بدر (1935 پ)	57
585	عادل منصوری (1936 تا 2009)	58
597	شہریار (1936 پ)	59
611	نفیل جعفری (1936 پ)	60
621	مظفر حنفی (1936 پ)	61
631	پریم کمار نظر (1936 پ)	62
641	غلام مرتضیٰ رای (1937 پ)	63

42	जेब गौरी (1928-1985)	406
43	शहाब जाफरी (1930-2000)	418
44	मजहर इमाम (1930 प)	428
45	काविश बदरी (1930-2009)	438
46	परकाश फिकरी (1930-2008)	446
47	सिद्दीक मुजीबी (1931 प)	456
48	सैयद अमीन अशरफ (1931 प)	466
49	मनमोहन तल्लू (1931-2001)	484
50	मुसव्विर सब्ज़वारी (1932-2002)	502
51	राजेन्दर मनचंदा बानी (1932-1981)	512
52	रशीद कौसर फारूकी (1933-2007)	526
53	फ़ज़ल ताबिश (1933-1995)	540
54	मख़मूर सईदी (1934 प)	548
55	कुमार पाशी (1935-1992)	558
56	बशर नवाज़ (1935 प)	572
57	बशीर बद्र (1935 प)	578
58	आदिल मंसूरी (1936-2009)	586
59	शहरयार (1936 प)	598
60	फ़ुज़ैत जाफ़री (1936 प)	612
61	मुज़फ़्फ़र हनफ़ी (1936 प)	622
62	प्रेम कुमार नज़र (1936 प)	632
63	गुलाम मुर्तज़ा राही (1937 प)	642

653	ندا غاضلی (۱۹۳۸ پ)	64
665	بلقیس ظفر الحسن (۱۹۳۸ پ)	65
675	کرشن کمار طور (۱۹۳۹ پ)	66
683	عرفان صدیقی (۱۹۳۹ تا ۲۰۰۴)	67
699	مصطفیٰ اقبال قاضی (۱۹۴۰ پ)	68
705	سلطان اختر (۱۹۴۰ پ)	69
715	فرخ جعفری (۱۹۴۱ پ)	70
723	عتیق اللہ (۱۹۴۱ پ)	71
731	عشرت ظفر (۱۹۴۴ پ)	72
739	مدحت اختر (۱۹۴۵ پ)	73
753	شجاع خاور (۱۹۴۸ پ)	74
759	جاوید ناصر (۱۹۴۹ تا ۲۰۰۶)	75
765	حسن عزیز (۱۹۴۹ پ)	76
773	پریتال سنگھ بیتاب (۱۹۴۹ پ)	77
783	رائی ندائی (۱۹۴۹ پ)	78
791	عبدالاحد ساز (۱۹۵۰ پ)	79
799	فرحت احساس (۱۹۵۲ پ)	80
807	رفیق راز (۱۹۵۴ پ)	81
815	عبید صدیقی (۱۹۵۷ پ)	82
823	عین تابش (۱۹۵۸ پ)	83
831	اسعد بدایونی (۱۹۵۸ تا ۲۰۰۳)	84
837	شفیق سوپوری (۱۹۵۹ پ)	85

64	निदा फाज़िली (1938 प)	654
65	बिल्कीस ज़फीरुल हसन (1938 प)	666
66	कृष्ण कुमार तूर (1939 प)	676
67	इरफ़ान सिद्दीकी (1939-2004)	684
68	मुसहफ़ इक़बाल तीसीफ़ी (1940 प)	700
69	सुल्तान अख़्तर (1940 प)	706
70	फ़र्रुख़ जाफ़री (1941 प)	716
71	अतीकुल्लाह (1941 प)	724
72	इशरत ज़फ़र (1944 प)	732
73	मिदहतुल-अख़्तर (1945 प)	740
74	शुजाअ' ख़ावर (1948 प)	754
75	जावेद नासिर (1949-2006)	760
76	हसन अज़ीज़ (1949 प)	766
77	प्रितपाल सिंह बेताब (1949 प)	774
78	राही फ़िदाई (1949 प)	784
79	अब्दुल अहद साज़ (1950 प)	792
80	फ़रहत एहसास (1952 प)	800
81	रफ़ीक़ राज़ (1954 प)	808
82	उ'बैद सिद्दीकी (1957 प)	816
83	ऐन ताबिश (1958 प)	824
84	असअ'द बदायूनी (1958-2003)	832
85	शफ़क़ सोपुरी (1959 प)	838

1

میری تو ایک بات کا اتنا گلہ ہوا
 کچھ آپ کو بھی یاد ہے اپنا کہنا ہوا
 تیرے گلے کے ہار سے آئی وفا کی بو
 پھولوں میں کوئی دل تو نہیں ہے گندھا ہوا
 جھیلے، ہے، اٹھائے وہ صدے فراق میں
 ناخن سے گوشت گوشت سے ناخن جدا ہوا
 ہستی کا اپنی وہم بھی دل سے مٹا دیا
 جب جا کے آشنا کوئی نا آشنا ہوا
 بیخود کو اب نصیب کہاں بادۂ طرب
 برسوں میں مل گیا کوئی ساغر تو کیا ہوا

○

2

دل محو خیالِ ربخِ تاباں میں رہے گا
 اک نور کا عالم شبِ ہجراں میں رہے گا
 اللہ رے بے قدری اربابِ زمانہ
 یوسف اسے سمجھیں گے جو زنداں میں رہے گا

बेखुद देहलवी (1863-1955)

1

मेरी तो एक बात का इतना गिलः हुआ
 कुछ आपको भी याद है अपना कहा हुआ
 तेरे गले के हार से आई वफा की दू
 फूलों में कोई दिल तो नहीं है गुँघा हुआ
 झेले, सहे, उठाए वो सदमे फिराक में
 नाखुन से गोश्त गोश्त से नाखुन जुदा हुआ
 हस्ती का अपनी वहम भी दिल से मिटा दिया
 जब जाके आशना कोई नाआशना हुआ
 'बेखुद' को अब नसीब कहाँ बादः-ए-तरब
 बरसों में मिल गया कोई सागर तो क्या हुआ

○

2

दिल महब¹-ए-खयाल-ए-रुख-ए-ताबी में रहेगा
 इक नूर का आलम शब-ए-हिजरा² में रहेगा
 अत्ताह रे बेकदरि-ए-अरबाब-ए-जमाना
 यूसुफ उसे समझेगे जो जिंदा³ में रहेगा

1. लीन
3. कैद

2. जुदाई की रात

سروہ ہے جو کٹ کر ترے قدموں پہ گرے گا
 دل وہ ہے جو چھد کر ترے پیکاں میں رہے گا
 یہ خون کا ہے داغ یہ مہندی کا نہیں رنگ
 خنجر سے منا لیجیے داماں میں رہے گا
 ہر عیش کی صورت کو مٹاتا ہے زمانہ
 کھل کر نہ کوئی پھول گلستاں میں رہے گا

3

تم سے کھلنے نہیں دیتا دل بدظن میرا
 میرے پہلو میں چھپا بیٹھا ہے دشمن میرا
 چارنگوں کو جہاں جوڑ کے رکھا میں نے
 بن گیا باغ میں صیاد نشیمن میرا
 حسن ہے، ناز ہے، شوقی ہے، ادا ہے، تو ہے
 مجھ کو اتنوں میں بتا کون ہے دشمن میرا
 خاک کے ڈھیر کو میں حاصل دنیا سمجھا
 برق کی راہ تکا کرتا ہے خرمن میرا
 ظلم سہ کر بھی شکایت کا نہیں منہ مجھ کو
 دوست کے نام سے مشہور ہے دشمن میرا
 ہجر میں داغ جگر خوب دکھاتے ہیں بہار
 جب خزاں آتی ہے پھل جاتا ہے گلشن میرا
 نام بنجود ہے رہا کرتا ہوں مے خانے میں
 جس سے پوچھو گے بتا دے گا وہ مسکن میرا

सर वो है जो कटकर तेरे कदमों प' गिरेगा
 दिल वो है जो छिदकर तेरे पैरों में रहेगा
 ये खून का है दाग ये मेहंदी का नहीं रंग
 खंजर से मिटा लीजिए दामों में रहेगा
 हर ऐश की सूरत को मिटाता है जमाना
 खिलकर न कोई फूल गुलिस्ताँ में रहेगा,

○

3

तुम से खुलने नहीं देता दिल-ए-बदज़न मेरा
 मेरे पहलू में छुपा बैठा है दुश्मन मेरा
 चार तिनकों को जहाँ जोड़ के रखा मैंने
 बन गया बाग़ में सय्याद नशेमन मेरा
 हुस्न है, नाज़ है, शोखी है, अदा है, तू है
 मुझको इतनों में बता कौन है दुश्मन मेरा
 खाक के ढेर को मैं हासिल-ए-दुनिया समझा
 बर्क की राह तका करता है खिर्मन¹ मेरा
 जुल्म सहकर भी शिकायत का नहीं मुँह मुझको
 दोस्त के नाम से मशहूर है दुश्मन मेरा
 हिज़ में दाग़-ए-जिगर खूब दिखाते हैं बहार
 जब ख़ज़ाँ आती है फल जाता है गुलशन मेरा
 नाम 'बेखुद' है रहा करता हूँ मैखाने में
 जिससे पूछोगे बता देगा वो मसकन² मेरा

○

4

نزع میں چار پہر مجھ کو گذر جاتے ہیں
 ہجر کی شب ملک الموت بھی مر جاتے ہیں
 بے وفا میری محبت پہ نہ ہو تو نازاں
 دل میں اترے ہوئے بھی دل سے اتر جاتے ہیں
 گل کھانا کوئی تازہ تو نہیں ہے منظور
 مسکراتے ہوئے یہ آپ کدھر جاتے ہیں
 ان کا وعدہ پہ یہاں رات کو آن معلوم
 اپنی پرچھائیں سے جو دن کو بھی ڈر جاتے ہیں
 منزل گور میں کیلی کا نہیں ہے کھٹکا
 رات دن قافلے بے خوف و خطر جاتے ہیں
 بادۂ عشق کی تاثیر یہ دیکھی جینود
 خشک ہوتا ہے لہو ہوش بکھر جاتے ہیں

o

5

دمِ آخر انھیں ارمان میری زندگی کے ہیں
 وہ اب سمجھے کہ یہ سارے تعلق جیتے جی کے ہیں

4

नज़अ'¹ में चार पहर मुझको गुजर जाते हैं
 हिज की शब मलकुलमीत² भी मर जाते हैं
 बेवफा मेरी मुहब्बत प' न हो तू नाजों³
 दिल में उतरे हुए भी दिल से उतर जाते हैं
 गुल खिलाना कोई ताजा तो नहीं है मंज़ूर
 मुस्कुराते हुए ये आप किधर जाते हैं
 उनका वादा, प' यहाँ रात को आना मालूम
 अपनी परछाई से जो दिन को भी डर जाते हैं
 मंज़िल-ए-गोर⁴ में कीली का नहीं है खटका
 रात दिन काफिले बेखीफ़-व-खतर जाते हैं
 बाद:-ए-इश्क की तासीर ये देखी 'बेरुद'
 रुश्क होता है तहू होश बिखर जाते हैं

○

5

दम-ए-आखिर⁵ उन्हें अरमान मेरी ज़िंदगी-के हैं
 वो अब समझे कि ये सारे तअल्लुक जीते जी के हैं

1. मौत की पीड़ा, आखिरी सांस
3. गर्वित
5. अंतिम समय

2. मौत का फरिश्ता, यमराज, यमदूत
4. गोर=कश

مرے نالوں کو سن کر بلبل شیدا نہ چپکے گی
 ترے رخسار کے آگے گلوں کے رگد پھیکے ہیں
 ہماری خاکساری نے یہ رتبہ ہم کو بخشا ہے
 کہ ہیں تو خاک کے ذرے مگر تیری گلی کے ہیں
 ہمیں کوئی برا کہتا ہے کہنے دیجئے اس کو
 اب اس کا رنج کیا دشمن ہزاروں آدمی کے ہیں
 بتوں کو دیکھ کر ہوتا ہوں اس کی شان کا قائل
 خدائی کے انھیں دعوے ہیں جو بندے کسی کے ہیں
 کہاں کی آرزو، کیسی تمنا، کس کی مایوسی
 محبت سے خدا سمجھے یہ سب جھگڑے اسی کے ہیں
 محبت کا اثر یہ ہے کہ ہم تو مٹ گئے بیخود
 زبانوں پر مگر قصے ہماری عاشقی کے ہیں

मिरे नातों को सुनकर बुलबुल-ए-शैदा¹ न चहकेगी
 तिरे रुखसार के आगे गुत्तों के रंग फीके हैं
 हमारी खाकसारी ने ये रुतबा हमको बखशा है
 कि है तो खाक के ज़र्रे मगर तेरी गली के हैं
 हमें कोई बुरा कहता है कहने दीजिए उसको
 अब इसका रंज क्या दुश्मन हजारों आदमी के हैं
 बुत्तों को देखकर होता हूँ उसकी शान का कायल
 खुदाई के उन्हें दावे हैं जो बन्दे किसी के हैं
 कहाँ की आरज़ू, कैसी तमन्ना, किसकी मायूसी
 मुहब्बत से खुदा समझे ये सब झगड़े इसी के हैं
 मुहब्बत का असर ये है कि हम तो मिट गए 'बेखुद'
 ज़बानों पर मगर किस्से हमारी आशिकी के हैं

○○○

1

عہد وفا سے یہ نہیں اقرار ہی نہیں
 کانوں پہ ہاتھ دھرتے ہیں انکار ہی نہیں
 ان کو تو ضد یہ ہے کہ نہ ہوگا جو میں کہوں
 بھولے نہیں وہ قول سے انکار ہی نہیں
 کیا بھولے بن کے کہتے ہیں پھر کوئی کیا کرے
 اس کو تو اک جنوں ہے وہ بیمار ہی نہیں
 اے عکس ریز والے تجھے کیا دکھائی دیں
 دل کی تو چوٹ ممکن الاظہار ہی نہیں
 گُل کیا ہے پتے پتے ہیں اک شانِ دلبری
 آنکھیں تمہاری طالب دیدار ہی نہیں
 وہ جوہری رہے نہ مبصر ہی وہ رہے
 جنسِ ہنر کا کوئی خریدار ہی نہیں
 دنیا کی بات کتنی بیخود سے کیا کریں
 مسرت وہ تو ہے سرشار ہی نہیں

पंडित बृजमोहन दत्तात्रेय कैफी (1866-1954)

1

अहद-ए-वफा से ये नहीं इकरार ही नहीं
 कानों प हाथ धरते हैं इनकार ही नहीं
 उनको तो ज़िद ये है कि न होगा जो मैं कहूँ
 भूले नहीं वो कौल से इनकार ही नहीं
 क्या भोले बनके कहते हैं फिर कोई क्या करे
 उसको तो इक जुनूँ है वो बीमार ही नहीं
 ऐ अक्सरेज वाले तुझे क्या दिखाई दे
 दिल की तो चोट मुमकिनुलइज़हार¹ ही नहीं
 गुल क्या है पत्ते पत्ते हैं इक शान-ए-दिलबरी
 आँखें तुम्हारी तालिब-ए-दीदार ही नहीं
 वो जौहरी रहे न मुबस्सिर² ही वो रहे
 ज़िंस-ए-हुनर³ का कोई ख़ारीदार ही नहीं
 दुनिया की बात 'कैफी'-ए-बेखुद से क्या करें
 मस्त-ए-अलस्त⁴ वो तो है सरशार ही नहीं

1. व्यक्त करने योग्य
 3. कला रूपी सामग्री

2. समीक्षक
 4. कामिल फकीर, सिद्ध संत

2

اک خواب کا خیال ہے دنیا کہیں ہے
 ہے اس میں اک ظلم تمنا کہیں ہے
 اک شکل ہے تفتن طبع جمال کا
 اس سے زیادہ کچھ نہیں دنیا کہیں ہے
 خمیازہ ہے کرشمہ پرستی دہر کا
 اہل زمانہ عالم عقیق کہیں ہے
 اک اشک و ارمیدہ ضبط غم فراق
 موج ہوائے شوق ہے دریا کہیں ہے

○

3

جس کو ظاہر نہ کیا فعلہ سینائی نے
 راز وہ فاش کیا حُسن کی رعنائی نے
 چشمِ دل وا ہوئی اے حسنِ محبت بیدار
 طرفہ جادو یہ جگایا تری انگڑائی نے
 خود کو رکھا نہ کہیں کا بت ہرجائی نے
 کیا ہی نیرنگ کیا حسن کی یکتائی نے

2

इक ख़्वाब का ख़्याल है दुनिया कहे जिसे
 है इसमें इक तिलिस्म तमन्ना कहे जिसे
 इक शक्ति है तफन्नुन-ए-तब्अ'-ए¹-जमात का
 इससे ज़्यादा कुछ नहीं दुनिया कहे जिसे
 खम्याज़ा² है करिमा परस्ती-ए-दहर³ का
 अहले जमाना आ'तम-ए-उक्बा⁴ कहे जिसे
 इक अश्क वारमीद:-ए-ज़ब्ब-ए-गम-ए-फिराफ⁵
 मौज-ए-हवा-ए-शौक⁶ है दरिया कहे जिसे

3

जिसको ज़ाहिर न किया शोल:-ए-सीनाई⁷ ने
 राज वो फाश किया हुस्न की रानाई⁸ ने
 चश्म-ए-दिल वा हुई ऐ हुस्न-ए-मुहब्बत बेदार
 तुफ़ा⁹ जादू ये जगाया तिरी अंगड़ाई ने
 खुद को रखा न कहीं का बुत-ए-हरजाई¹⁰ ने
 क्या ही नैरंग¹¹ किया हुस्न की यक्ताई¹² ने

1. सौंदर्य की प्रकृति की रंग-बिरंगी

3. दुनिया की पूजा

5. जुदाई के ग़म में संयम के साथ बहने वाला आंसू

7. तूर पर्वत का शोला

9. विचित्र

11. जादू

2. परिणाम

4. परलोक

6. इश्क की स्वाहिश की मौज

8. सुंदरता

10. बेवफ़ा प्रेयसी

12. अतथेतापन

گل پہ بلبل ہے فدا سرو پہ قمری ہے ثار
 گل کھلائے ہیں یہ کس کی چمن آرائی نے
 کر دیا کثرت جلوہ نے نظر کو خیرہ
 دیکھنا تھا جو نہ دیکھا وہ تماشائی نے
 دل صافی میں نہیں جوہر ذاتی کے سوا
 دیکھ لو رکھ کے ہزار آئینوں پر آئینے
 ایک دم بھی نہ تصور نے اکیلا چھوڑا
 انجمن میں مجھے رکھا مری تنہائی نے
 پیکرِ خاک ہے تو جرخ پہ چھا مثلِ غبار
 تجھ کو مٹی میں ملایا ہے جبین سائی نے

○

4

کیا ہی بگڑے ہیں جو کچھ بات بنائی نہ گئی
 حشر میں آنکھ بھی ظالم سے چرائی نہ گئی
 تری الفت کی نہ مرکز بھی گئی دل سے لگن
 آگ جو دل میں لگائی تھی بجھائی نہ گئی
 عشق کا نقش وہ بیٹھا کہ نہ دل سے اٹھا
 موت کے آگے بھی وہ شکل بھلائی نہ گئی
 آنکھیں گر مائیں بھویں تن گئیں تیور بدلے
 بات آدھی ابھی مطلب کی سنائی نہ گئی

गुल पे बुलबुल है फिदा सर्व पे कुमरी है निसार
 गुल खिलाए हैं ये किसकी चमन आराई ने
 कर दिया कसरत¹-ए-जलवा ने नज़र को खीर²
 देखना था जो न देखा वो तमाशाई ने
 दित-ए-साफी में नहीं जौहर-ए-जाती के सिवा
 देख लो रखके हज़ार आईनों पर आईने
 एक दम भी न तसव्वुर ने अकेला छोड़ा
 अंजुमन में मुझे रखा मिरी तनहाई ने
 पैकर-ए-खाक³ है तो चर्ख⁴ प' छा मिस्त-ए-गुबार
 तुझको मिट्टी में मिलाया है जबींसाई⁵ ने

4

क्या ही बिगड़े हैं जो कुछ बात बनाई न गई
 हृष्ट में आँख भी ज़ालिम से चुराई न गई
 तेरी उत्फ़्त की न मर कर भी गई दिल से लगन
 आग जो दिल में लगाई थी बुझाई न गई
 इश्क का नक्श वो बैठा कि न दिल से उट्ठा
 मौत के आगे भी वो शक्त भुलाई न गई
 आखें गरमाई भवें तन गई तेवर बदले
 बात आधी अभी मतलब की सुनाई न गई

1. =कसरत, अनेकता	2. चकाचींध
3. मिट्टी का ढाँचा अर्थात् मनुष्य	4. आकाश
5. माया रगड़ना	

ایک تم ہو کہ ربا میل ہمیشہ دل پر
 ایک ہم ہیں کہ کبھی دل سے صفائی نہ گئی
 شکوہ لب تک اگر آیا تو غضب کیا آیا
 بات بھی کیا کوئی پتھر تھی اٹھائی نہ گئی
 کان تک ان کے پہنچتی تو اترتی دل میں
 ہم سے ہی اپنی بٹھا ان کو سنائی گئی
 نام سے میرے وہ شرمائے جھکالیں آنکھیں
 دل میں جو بات تھی ان سے وہ چھپائی نہ گئی
 حوصلہ عشق میں گھٹ جاتا ہے کیوں انساں کا
 آنکھ بھی ان سے سر بزم لڑائی نہ گئی
 پاؤں میں مہندی لگی تھی جو نہ آئے نہ سہی
 مرنے والے کی خبر تک بھی منگائی نہ گئی
 خاک دامن سے مری جھاڑ کے فرماتے ہیں
 مل کے مٹی میں بھی وہ تیری ڈھنائی نہ گئی
 عشق کے جرم میں کتنی کو کیا قتل آخر
 جھوٹی تہمت کوئی قاتل سے لگائی نہ گئی

○

5

کوئی دل لگی دل لگانا نہیں ہے
 قیامت ہے یہ دل کا آنا نہیں ہے
 منائیں انھیں وصل میں کس طرح ہم
 یہ روٹھے کا کوئی منانا نہیں ہے

एक तुम हो कि रहा मैल हमेशा दिल पर
 एक हम हैं कि कभी दिल से सफाई न गई
 शिक्वा लब तक अगर आया तो गुज़ब क्या आया
 बात भी क्या कोई पत्थर थी उठाई न गई
 कान तक उनके पहुँचती तो उतरती दिल में
 हम से ही अपनी बिधा उनको सुनाई न गई
 नाम से मेरे वो शरमाए झुका लीं आँखें
 दिल में जो बात थी उनसे वो छुपाई न गई
 हीसला इश्क में घट जाता है क्यों इनसाँ का
 आँख भी उनसे सर-ए-बज्म लड़ाई न गई
 पाँव में मेंहदी लगी थी जो न आए न सही
 मरने वाले की ख़बर तक भी मंगाई न गई
 खाक दामन से मिरी झाड़ के फ़रमाते हैं
 मिलके मिट्टी में भी वो तिरी ढिटाई न गई
 इश्क के जुर्म में 'कैफी' को किया क़त्ल आखिर
 झूठी तोहमत कोई कातिल से लगाई न गई

○

5

कोई दिल लगी दिल लगाना नहीं है
 क़यामत है ये दिल का आना नहीं है
 मनाएँ उन्हें वस्ल में किस तरह हम
 ये रूठे का कोई मनाना नहीं है

ہے منظور انہیں امتحاں شوقِ دل کا
 نزاکت کا خالی بہانہ نہیں ہے
 وفا پر دغا صلح میں دشمنی ہے
 بھلائی کا ہرگز زمانہ نہیں ہے
 شبِ غم بھی ہو جائیگی اک دن آخر
 کبھی اک روش پر زمانہ نہیں ہے
 ہے کوئے پیاں بس گھر اس کا ہی کچلی
 زمانے میں جس کو ٹھکانا نہیں ہے

है मंजूर उन्हें इम्तेहाँ शौक-ए-दिल का
 नज़ाकत का खाली बहाना नहीं है
 वफ़ा पर दगा सुतह में दुश्मनी है
 भलाई का हरगिज़ ज़माना नहीं है
 शब-ए-ग़म भी हो जाएगी इक दिन आख़िर
 कभी इक रविश¹ पर ज़माना नहीं है
 है कू-ए-बुतों² बस घर उसका ही 'कैफ़ी'
 ज़माने में जिस को ठिकाना नहीं है

○○○

1

آماج گاہ تیر ستم کون ہم کہ آپ
 پھر پوچھتے ہیں آپ سے ہم کون ہم کہ آپ
 دل حسن پر ثار کروں یہ بجا درست
 جھیلے گا اس کے بعد ستم کون ہم کہ آپ
 یہ شرط دوستی کی جو ٹھہری تو دیکھئے
 دیتا ہے پہلے دل سی رقم کون ہم کہ آپ
 دونوں نے اتحاد کی کوشش ضرور کی
 لیکن رہا نباہ میں کم کون ہم کہ آپ
 اسرارِ حسن و عشق سمجھ میں نہ آ سکے
 ہم سے ہیں آپ آپ سے ہم کون ہم کہ آپ
 کیا لطفِ بندگی جو پرستار ہی نہ ہوں
 رونقِ فزائے دیر و حرم کون ہم کہ آپ
 دل کے معاملات پر انصاف کیجیے
 دیتا ہے دم بدم اسے دم کون ہم کہ آپ
 طوفانِ اشکِ نوح کار کنا محال ہے
 انجام دے یہ کار اہم کون ہم کہ آپ

नूह नारवी (1879-1962)

1

आमाजगाह-ए-तीरे-सितम¹ कौन हम कि आप
 फिर पूछते हैं आप से हम कौन हम कि आप
 दिल हुस्न पर निसार करूँ ये बजा दुरुस्त
 झेलेगा उसके बाद सितम कौन हम कि आप
 ये शर्त दोस्ती की जो ठहरी तो देखिए
 देता है पहले दिल सी रकम कौन हम कि आप
 दोनों ने इतिहाद² की कोशिश ज़रूर की
 लेकिन रहा निबाह में कम कौन हम कि आप
 असरार-ए-हुस्न-व-इश्क³ समझ में न आ सके
 हम से हैं आप आप से हम कौन हम कि आप
 क्या लुत्फ़-ए-बंदगी जो परस्तार ही न हो
 रौनकफ़जा-ए-दैर-व-हरम⁴ कौन हम कि आप
 दिल के मो'आमलात पर इंसफ़ कीजिए
 देता है दम-ब-दम इसे दम कौन हम कि आप
 तूफ़ान-ए-अश्क-ए-'नूह'⁵ का रुकना मुहाल है
 अंजाम दे ये कार-ए-अहम कौन हम कि आप

1. सितम के तीरे का निशाना	2. एकता
3. हुस्न-इश्क में रहस्य	4. मंदिर और मस्जिद की शोभा बढ़ाने वाला
5. नूह(=नायर) के आँसू से उठने वाला तूफान	

2

وہ نادم ہوئے قتل کرنے کے بعد
 ملی زندگی مجھ کو مرنے کے بعد
 رہا زندہ درگور مرنے کے قبل
 خدا جانے کیا ہوگا مرنے کے بعد
 ترے عشق کا خاتمہ ہو گیا
 مرے کون اب میرے مرنے کے بعد

○

3

کیوں رمدی دستی میں لہرائے نہ مے خانہ
 بہتا ہوا دریا ہے چلتا ہوا پیا نہ
 رنگینی عالم کی برعکس یہ تصویریں
 سوگن ہیں مگر عالم ہرگل کا جداگانہ
 قبروں کے مناظر نے کروٹ نہ کبھی بدلی
 اندر وہی تبدیلی باہر وہی ویرانہ

○

2

वो भादिम¹ हुए कत्त करने के बाद
 मिली जिंदगी मुझको मरने के बाद
 रहा जिन्दा दर गोर मरने के कत्त
 खुदा जाने क्या होगा मरने के बाद
 तिरे इश्क का खात्मा हो गया
 मेरे कौन अब मेरे मरने के बाद

○

3

क्यों रिंदी-व-मस्ती में लहराए न मैखानः
 बहता हुआ दरिया है चलता हुआ पैमानः
 रंगीनी-ए-आलम की बरअक्स² ये तस्वीरें
 सौ गुल हैं मगर आलम हर गुल का जुदागानः
 कबरों के मनाजिर ने करवट न कभी बदली
 अंदर वही आबादी बाहर वही वीरानः

○

4

کیوں آپ کو خلوت میں لڑائی کی پڑی ہے
 ملنے کی گھڑی ہے کہ یہ لڑنے کی گھڑی ہے
 کیا چشم عنایت کا تری مجھ کو بھروسا
 لڑ کے ملی ہے کبھی مل مل کے لڑی ہے
 کیا جاننے کیا حال ہمارا ہو شب ہجر
 اللہ ابھی چار پہر رات پڑی ہے
 تلواری لیے وہ نہیں مقتل میں کھڑے ہیں
 اس وقت مرے آگے مری موت کھڑی ہے
 جینے نہیں دیتے ہیں وہ مرنے نہیں دیتے
 اے نوح مری جان کشاکش میں پڑی ہے

○

5

دولت ہے بڑی چیز حکومت ہے بڑی چیز
 ان سب سے بشر کے لیے عزت ہے بڑی چیز
 جب ذکر کیا میں نے کبھی وصل کا ان سے
 وہ کہنے لگے پاک محبت ہے بڑی چیز
 بس آپ کے نزدیک تو اے حضرت واعظ
 آیت ہے بڑی چیز روایت ہے بڑی چیز

4

क्यों आपको खतवत में लड़ाई की पड़ी है
 मिलने की घड़ी है कि ये लड़ने की घड़ी है
 क्या चश्म-ए-इनायत का तिरी मुझको भरोसा
 लड़-लड़ के मिली है कभी मिल-मिल के लड़ी है
 क्या जानिए क्या हाल हमारा हो शब-ए-हिज्र
 अल्ताह अभी चार पहर रात पड़ी है
 तलवार लिए वो नहीं मकतल में खाड़े हैं
 इस वक़्त मिरे आगे मिरी मौत खड़ी है
 जीने नहीं देते हैं वो मरने नहीं देते
 ऐ 'नूह' मिरी जान कशाकश¹ में पड़ी है

○

5

दौलत है बड़ी चीज़ हुकूमत है बड़ी चीज़
 इन सब से बशर के लिए इज्जत है बड़ी चीज़
 जब जिक्र किया मैंने कभी वस्ल का उनमें
 वो कहने लगे पाक मुहब्बत है बड़ी चीज़
 बस आपके नज़दीक तो ऐ हज़रते दादज़
 आयत है बड़ी चीज़ रिवायत² है बड़ी चीज़

1. दुश्मिनी

2. परंपरा

پوری نہ اگر ہو تو کوئی چیز نہیں ہے
 نکلے جو مرے دل سے تو حسرت ہے بڑی چیز
 اے نوح نہ تم اس کو حسینوں میں گنواؤ
 یہ خوب سمجھ لو کہ ریاست ہے بڑی چیز

ooo

पूरी न अगर हो तो कोई चीज़ नहीं है
निकले जो मिरे दिल से तो हसरत है बड़ी चीज़
ऐ 'नूह' न तुम उसको हसीनों में गँवाओ
ये ख़ूब समझ लो कि रियासत है बड़ी चीज़

○○○

1

چمک جگنو کی برقی بے اماں معلوم ہوتی ہے
 قفس میں رہ کے قدر آشیاں معلوم ہوتی ہے
 کہانی میری رودادو جہاں معلوم ہوتی ہے
 جو سنتا ہے اسی کی داستاں معلوم ہوتی ہے
 ہوائے شوق کی قوت وہاں لے آئی ہے مجھ کو
 جہاں منزل بھی گرد کارواں معلوم ہوتی ہے
 قفس کی تیلیوں میں جانے کیا ترکیب رکھی ہے
 کہ ہر بجلی قریب آشیاں معلوم ہوتی ہے
 ترقی پر ہے روز افزوں خلش دردِ محبت کی
 جہاں محسوس ہوتی تھی وہاں معلوم ہوتی ہے
 نہ کیوں سیماب مجھ کو قدر ہو دیرانی دل کی
 یہ بنیاد نشاط دو جہاں معلوم ہوتی ہے

2

صبر آ ہی جائے گر ہو بسر ایک حال میں
 امکاں اک اور ظلم ہے قید محال میں
 آزرده اس قدر ہوں سراپ خیال سے
 جی چاہتا ہے تم بھی نہ آؤ خیال میں

सीमाब अकबर आबादी (1880-1951)

1

चमक जुगनू की बर्फ-ए-बेअमौ¹ मालूम होती है
 कफ़स में रह के कद्र-ए-आशियाँ मालूम होती है
 कहानी मेरी रुदाद-ए-जहाँ मालूम होती है
 जो सुनता है उसी की दास्ताँ मालूम होती है
 हवा-ए-शौक की कूवत वहाँ ले आई है मुझको
 जहाँ मंज़िल भी गर्द-ए-कारवाँ मालूम होती है
 कफ़स की तीलियों में जाने क्या तरकीब रखी है
 कि हर बिजली करीब-ए-आशियाँ मालूम होती है
 तरक्की पर है रोज़ अफ़जूँ खलिश दर्द-ए-मुहब्बत की
 जहाँ महसूस होती थी वहाँ मालूम होती है
 न क्यों सीमाब मुझको कद्र हो वीरानि-ए-दिल की
 ये बुनियाद-ए-नशात-ए-दोजहौं² मालूम होती है

○

2

सब्र आ ही जाए गर हो बसर एक हाल में
 इम्काँ³ इक और जुल्म है कैद-ए-मुहाल में
 आजुर्दा इस क़दर हूँ सराब-ए-ख्याल⁴ से
 जी चाहता है तुम भी न आओ ख्याल में

1. ऐसी बिजली जिससे बचना मुश्किल है
 3. संभावना

2. दोनों जगहों की खुशी की बुनियाद.
 4. धोका देने वाला ख्याल

تجک آکے توڑتا ہوں طلسم خیال کو
یا مطمئن کرو کہ تمہیں ہو خیال میں
دنیا ہے خواب حاصل دنیا خیال ہے
انسان خواب دیکھ رہا ہے خیال میں
بجلی گری اور آج نہ آئی کلیم پر
شاید ہنسی بھی آگئی ان کو جلال میں
عمر دو روزہ واقعی خواب و خیال تھی
کچھ خواب میں گذر گئی باقی خیال میں

○

3

جنوں پہنچا بیاباں میں، بہار آئی گلستاں میں
یہ دونوں کیوں نہ آ بیٹھے مرے چاک گریباں میں
یہ کس کافر نے لیں انگڑیاں صحن گلستاں میں
قیامت چھپتی پھرتی ہے گلوں کے چاک داماں میں
دل غمگین! مدارات ستم کی بات رہ جائے
لہو کی بوند بن کر جذب ہو جا نوک پیکاں میں
ذرا کھل کر پکار اے صور مجذوبان الفت کو
یہ دیوانے کہیں بیٹھے نہ رہ جائیں بیاباں میں

○

तंग आ के तोड़ता हूँ तिलिस्म-ए-ख्याल को
 या मुतमईन करो कि तुम्हीं हो ख्याल में
 दुनिया है ख्वाब, हासिल-ए-दुनिया ख्याल है
 इंसान ख्वाब देख रहा है ख्याल में
 बिजली गिरी और आँच न आई कत्लीम पर
 शायद हँसी भी आ गई उनको जतात¹ में
 उम्र-ए-दो-रोज़: बाकई ख्वाब-व-ख्याल थी
 कुछ ख्वाब में गुज़र गई बाक़ी ख्याल में

○

3

जुनूँ पहुँचा बयाबों में, बहार आई गुलिस्ताँ में
 ये दोनों क्यों न आ बैठे मिरे चाक-ए-गिरेबों में
 ये किस काफ़िर ने तीं अंगड़ाइयाँ सहन-ए-गुलिस्ताँ में
 कयामत छुपती फिरती है गुलों के चाक दामों में
 दिल-ए-गुमगी! मदारात-ए-सितम की बात रह जाए
 लहू की बूँद बनकर जज़्ब हो जा नोक-ए-पैकौ² में
 ज़रा खुलकर पुकार ऐ सूर मजज़ूबान-ए-उल्फ़त³ को
 ये दीवाने कहीं बैठें न रह जाएँ बयाबों में

○

1. कोध

2. बरछी की अनी, बाण की नोक

3. प्रेम में तल्लीन वह फकीर जो दूसरों को बाधते नज़र आते हैं (मजज़ूबान, मजज़ूब का बहु

4

نامہ گیا کوئی، نہ کوئی نامہ بر گیا
 تیری خبر نہ آئی زمانہ گذر گیا
 ہنستا ہوں یوں کہ ہجر کی راتیں گذر گئیں
 روتا ہوں یوں کہ لطفِ دعائے حرم گیا
 اب مجھ کو ہے قرار تو سب کو قرار ہے
 دل کیا ٹھہر گیا کہ زمانہ ٹھہر گیا
 یارب! نہیں میں واقفِ رودادِ زندگی
 اتنا ہی یاد ہے کہ جیا اور مر گیا

o

5

جتنے ستم کیے تھے کسی نے عتاب میں
 وہ بھی ملا لیے کرم بے حساب میں
 حسرت کو گھر کہیں نہ ملا اضطراب میں
 لٹنے کو آگنی دل خانہ خراب میں
 اٹھا ہے ابرے کدہ دستِ دعا کے ساتھ
 اتنی برس پڑے کہ نہالوں شراب میں
 آ اے گلِ فردہ لگالوں تجھے گلے
 تو بھی تو میری طرح لٹا ہے شباب میں
 چیز پر بہار، ہر اک شے پہ حسن تھا
 ! جوان تھی مرے عہد شباب میں

ooo

4

नामः¹ गया कोई, न कोई नामःबर² गया
 तेरी खबर न आई ज़मानः गुजर गया
 हँसता हूँ यूँ कि हिज़ की रातें गुजर गईं
 रोता हूँ यूँ कि लुत्फ़-ए-दुआ-ए-सहर गया
 अब मुझको है करार तो सबको करार है
 दिल क्या ठहर गया कि ज़मानः ठहर गया
 यारब! नहीं मैं वाकिफ़-ए-रूदाद-ए-ज़िंदगी
 इतना ही याद है कि जिया और मर गया

○

5

जितने सितम किए थे किसी ने इ'ताब³ में
 वो भी मिला लिए करम-ए-बेहिसाब में
 हसरत को घर कहीं न मिला इज़्तिराब में
 लुटने को आ गई दिल-ए-ख़ानः ख़ाराब में
 उट्ठा है अब-ए-मैकदः⁴ दस्त-ए-दुआ के साथ
 इतनी बरस पड़े कि नहा लूँ शराब में
 आ ऐ गुल-ए-फ़सुर्दः⁵ लगा लूँ तुझे गले
 तू भी तो मेरी तरह लुटा है शबाब में
 हर चीज़ पर बहार, हर इक शी प' हुस्न था
 दुनिया जवान थी मिरे अहद-ए-शबाब में

○○○

1. पत्र

2. पत्रवाहक, डाकिया

3. क्रोध

4. मदिरालय की घटा

5. मुरझाया हुआ फूल

1

یاد کر وہ دن کہ تیرا کوئی سودائی نہ تھا
 باوجود حسن تو آگاہِ رعنائی نہ تھا
 عشق روز افزوں پہ اپنی مجھ کو حیرانی نہ تھی
 جلوہ رنگیں پہ تجھ کو نازِ یکتائی نہ تھا
 دید کے قابل تھی میرے عشق کی بھی سادگی
 جب کہ تیرا حسن سرگرم خود آرائی نہ تھا
 کیا ہوئے وہ دن کہ مجھ آرزو تھے حسن و عشق
 ربط تھا دونوں میں گو ربط شناسائی نہ تھا
 تو نے حسرت کی عیاں تہذیب رسم عاشقی
 اس سے پہلے اعتبارِ شانِ رسوائی نہ تھا

○

2

عہدِ مستی کے اب کہاں وہ رنگ
 ساغرِ بادہ ہے نہ کاسہِ بنگ
 ایسی پھر شبِ نصیب ہو کہ نہ ہو
 ساقیِ ماہِ دُش کرے نہ درنگ

सैयद फजलुल हसन हसरत मोहानी (1881-1951)

1

याद कर वो दिन कि तेरा कोई सौदाई¹ न था
 बावजूद-ए-हुस्न तू आगाह-ए-रानाई² न था
 इश्क-ए-रोज़ अफ़ज़ू³ प' अपने मुझको हैरानी न थी
 जलवः-ए-रंगीं प' तुझको नाज़-ए यकताई⁴ न था
 दीद के काबिल थी मेरे इश्क की भी सादगी
 जबकि तेरा हुस्न सरगर्म-ए-ख़ुदआराई⁵ न था
 क्या हुए वो दिन कि महव-ए-आरज़ू थे हुस्न-व-इश्क
 रब्त था दोनों में गो रब्त-ए-शानासाई न था
 तूने 'हसरत' की अयाँ तहज़ीब-ए-रस्म-ए-आशिकी
 इससे पहले ऐतबार-ए-शान-ए-रुस्वाई न था

○

2

अहद-ए-मस्ती⁶ के अब कहाँ वो रंग
 सागर-ए-बादह है न कासः-ए-बंग⁷
 ऐसी फिर शब नसीब हो कि न हो
 साकी-ए-माहेबश⁸ करे न दरंग⁹

1. दीवाना	2. सुंदरता से परिचित
3. दिन-ब-दिन बढ़ने वाला इश्क	4. अनोखा या बेनज़ीर होने पर घमंड
5. अपने आपको संवारने में व्यस्त	6. मस्ती का ज़माना
7. भांग का प्याला	8. बाँद जैसी मूरत वाला साक़ी
9. देर	

خوب تھا وہ زبانِ رسوائی
 خوب تھی وہ عشق و عقل کی جنگ
 آہ وہ ہمبر کانپور کی شام
 وہ لب نہر وہ کنارۂ گنگ
 ہیں طلبگارِ شوقِ گوناگوں
 حسن کے جلوہ ہائے رنگا رنگ
 بڑھ چلا جوشِ آرزو حسرت
 ختم ہونے کو آئی قیدِ فرنگ

○

3

وصل کی بنتی ہیں ان باتوں سے تدبیریں کہیں
 آرزوؤں سے پھرا کرتی ہیں تقدیریں کہیں
 بے زبانی ترجمانِ شوق بے حد ہو تو ہو
 ورنہ پیش یار کام آتی ہیں تقریریں کہیں
 مٹ رہی ہیں دل سے یادیں روزگارِ عیش کی
 اب نظر کا ہے کو آئیں گی یہ تصویریں کہیں
 التفاتِ یار تھا اک خوابِ آغازِ وفا
 سچ ہوا کرتی ہیں ان خوابوں کی تعبیریں کہیں

○

खूब था वो ज़मान-ए-रुस्वाई¹
 खूबतर थी वो इश्क-व-अक्ल की जंग
 आह वो शहर-ए-कानपुर की शाम
 वो लब-ए-नहर वो कनार-ए-गंग
 है तलबगार-ए-शौक-ए-गूनागूँ
 हुस्न के जलवःहा-ए-रंगारंग
 बढ़ चला जोश-ए-आरज़ू 'हसरत'
 ख़त्म होने को आई क़ैद-ए-फ़रंग

○

3

वस्ल की बनती हैं इन बातों से तदबीरें कहीं
 आरज़ूओं से फिरा करती हैं तक्दीरें कहीं
 बेज़बानी तर्जुमान-ए-शौक-ए-बेहद हो तो हो
 वरनः पेश-ए-यार² काम आती हैं तक़रीरें कहीं
 मिट रही हैं दिल से यादें रोज़गार-ए-ऐश³ की
 अब नज़र काहे को आएँगी ये तस्वीरें कहीं
 इल्तिफ़ात-ए-यार⁴ था इक ख़्वाब-ए-आगाज़-ए-वफ़ा⁵
 सच हुआ करती हैं उन ख़्वाबों की ताबीरें कहीं

○

1. रुस्वाई का ज़माना	2. दोस्त के सामने
3. मौज-मस्ती वाले दिन	4. दोस्त की तदज्जुह, दोस्त का ध्यान
5. मुहब्बत की शुरुआत का सपना	

4

ہے مشقِ سخن جاری چلی کی مشقت بھی
 اک طرفہ تماشا ہے حسرت کی طبیعت بھی
 جو چاہو سزا دے لو تم اور بھی کھل کھیلو
 پر ہم سے قسم لے لو کی ہو جو شکایت بھی
 دشوار ہے رندوں پر انکارِ کرم یکسر
 اے ساتی جاں پرور کچھ لطف و عنایت بھی
 دل بس کہ ہے دیوانہ اس حسنِ گلابی کا
 رنگیں ہے اسی رو سے شاید غمِ فرقت بھی
 خود عشق کی گستاخی سب تجھ کو سکھا لے گی
 اے حسنِ حیا پرور شوخی بھی شرارت بھی
 عشاق کے دل نازک اس شوخ کی خونا نازک
 نازک اسی نسبت سے ہے کارِ محبت بھی
 رکھتے ہیں مرے دل پر کیوں تہمت بیٹابی
 یاں نالہ مضطر کی جب مجھ میں ہو قوت بھی
 ہر چند ہے دل شیدا حریّتِ کامل کا
 منظور دعا لیکن ہے قیدِ محبت بھی
 ہیں شاد و صفی شاعر یا شوق و وفا حسرت
 پھر ضامن و محشر ہیں اقبال بھی وحشت بھی

4

है मशक-ए-सुखन¹ जारी चक्की की मशकत भी
 इक तुफ² तमाशा है हसरत की तबीयत भी
 जो चाहो सज़ा दे लो तुम और भी खुत खेलो
 पर हम से कसम ते लो की हो जो शिकायत भी
 दुश्वार है रिंदों पर इंकार-ए-करम यकसर
 ऐ साकि-ए-जाँपरवर कुछ तुफ-व-इनायत भी
 दिल बस कि है दीवानः उस हुस्न-ए-गुलाबी का
 रंगीं है उसी रु² से शायद ग़म-ए-फुर्कत भी
 खुद इश्क की गुस्ताखी सब तुझको सिखा लेगी
 ऐ हुस्न-ए-हयापरवर शोखी भी शरारत भी
 उश्शाक के दिल नाजुक उस शोख की खू⁴ नाजुक
 नाजुक इसी निस्बत से है कार-ए-मुहब्बत भी
 रखते हैं मेरे दिल पर क्यों तोहमत-ए-बेताबी⁵
 यों नालः-ए-मुज़तर⁶ की जब मुझमें हो कूवत भी
 हर चंद है दिल शौदा हुरियत-ए-कामिल⁷ का
 मंज़ूर-ए-दुआ लेकिन है कैद-ए-मुहब्बत भी
 हैं 'शाद'-व 'सफी' शायर या 'शौक'-व-'वफ़ा' 'हसरत'
 फिर 'ज़ामिन'-व-'महशर' हैं 'इक़बाल' भी 'वहशत' भी

1. चक्की का अभ्यास

2. विचित्र

3. चेहरा

4. स्वभाव

5. व्याकुलता का इत्ज़ाम

6. बेचैन फर्याद

7. मुकम्मल आजादी

5

روشِ حسنِ مراعات چلی جاتی ہے
 ہم سے اور ان سے وہی بات چلی جاتی ہے
 اُس جفا جو سے بہ ایمائے تمنا اب تک
 ہوئے لطف و عنایات چلی جاتی ہے
 مل ہی جاتے ہیں پشیمانی غم کے اسباب
 شوقِ حرام کی مدارات چلی جاتی ہے
 کچھ رہی تھی ہوئے سو تغافل سے ترے
 وہ بھی اے پیرِ خرابات چلی جاتی ہے
 ہم سے ہر چند وہ ظاہر میں خفا ہیں لیکن
 کوششِ پرسشِ حالات چلی جاتی ہے
 دن کو ہم ان سے گزرتے ہیں وہ شب کو ہم سے
 رسمِ پابندی اوقات چلی جاتی ہے
 اُس شکر کو شکر نہیں کہتے بنتا
 سہی تاویل خیالات چلی جاتی ہے
 غمِ یار سے پا لیتے ہیں دل کی باتیں
 شہرتِ کشف و کرامات چلی جاتی ہے
 حیرتِ حسن نے مجبور کیا ہے حسرت
 وصلِ جاناں کی یوں ہی رات چلی جاتی ہے

5

रविश-ए-हुस्न-ए-मुराआ'त¹ चली जाती है
 हमसे और उनसे वही बात चली जाती है
 उस जफ़ाजू से ब-ईमा-ए-तमन्ना अब तक
 हवस-ए-लुत्फ-व-इनायात चली जाती है
 मिल ही जाते हैं पशेमानी-ए-ग़म² के असबाब
 शौक-ए-हिरमाँ की मुदारात चली जाती है
 कुछ रही थी हवस-ए-मय सो तगाफ़ुल³ से तिरे
 वो भी ऐ पीर-ए-ख़राबात चली जाती है
 हमसे हर चंद वो ज़ाहिर में ख़फ़ा हैं लेकिन
 कोशिश-ए-पुरसिश-ए-हालात चली जाती है
 दिन को हम उनसे बिगड़ते हैं, वो रात को हमसे
 रस्म-ए-पाबंदि-ए-औक़ात चली जाती है
 उस सितमगर को सितमगर नहीं कहते बनता
 सई-ए-तावील-ए-रूयालात⁴ चली जाती है
 निगह-ए-यार से पा लेते हैं दिल की बातें
 शोहरत-ए-क़श्फ़-व-करामात चली जाती है
 हैरत-ए-हुस्न ने मजबूर किया है 'हसरत'
 वस्ल-ए-जानाँ की यूँ ही रात चली जाती है

1. माझूफ़ की फ़ख़ियों से देखने की आदत
 3. नज़र अंदज़ करना

2. ग़म पर पश्चाताप करना
 4. बिचारे को स्पष्ट करने की कोशिश

6

اثر تیرے تغافل کا رقیب کا مراں تک ہے
 وجودِ رشک یعنی اضطرابِ بدگماں تک ہے
 ابھی دیکھی نہیں گستاخیاں جوشِ تمنا کی
 تمہاری کم نگاہی التماس بے زباں تک ہے
 چمن میں دورِ فصلِ گل ہے لیکن دائے محرومی
 قیامِ بلبلِ مجبورِ رحمِ باغباں تک ہے
 دلِ بیتاب کی بیاباں ان سے یہ کہتی ہیں
 ذرا ہم بھی تو دیکھیں آپ کی شوخی کہاں تک ہے
 مری مجبوریاں مشقِ جفا سے باز رکھیں گی
 ترا شوقِ ستمِ ظالم خیالِ امتحاں تک ہے
 مجھے طوفِ حرم کی آرزو کیوں ہو، گذر میرا
 سرکوائے بتاں تک ہے درِ پیرِ مفاں تک ہے
 ہماری داستان بے قراری بھی سنا دیجو
 گذر تیرا تو اے بادِ صبا اُن کے مکاں تک ہے
 کہاں سے آئیں گی نیرنگیاں ترکیبِ موسن کی
 یہ لطفِ خوش بیانی حسرتِ رنگیں بیاں تک ہے

6

असर तेरे तगाफ़ुल का रकीब-ए-कामरों¹ तक है
 वजूद-ए-रश्क² धानी इज्जतराब-ए-बदगुमों तक है
 अभी देखी नहीं गुस्ताखियाँ जोश-ए-तमन्ना की
 तुम्हारी कम-निगाही इल्तिमास-ए-बेज़ाबों³ तक है
 चमन में दौर-ए-फ़स्त-ए-गुल है लेकिन वाए⁴ महरूमि
 क़याम-ए-बुलबुल-ए-मजबूर रहम-ए-बाग़बाँ तक है
 दिल-ए-बेताब की बेबाकियाँ उनसे ये कहती हैं
 ज़रा हम भी तो देखें आपकी शोखी कहाँ तक है
 मिरी मजबूरियाँ मशक़-ए-जफ़ा से बाज़ रखेंगी
 तिरा शोक-ए-सितम ज़ातिम ख़्याल-ए-इम्तिहाँ तक है
 मुझे तौफ़-ए-हरम⁵ की आरजू क्यों हो, गुज़र मेरा
 सर-ए-कू-ए-बुतों⁶ तक है दर-ए-पीर-ए-मुग़ों⁷ तक है
 हमारी दास्तान-ए-बेकरारी भी सुना दीजो
 गुज़र तेरा तो ऐ बाद-ए-सबा उनके मकाँ तक है
 कहाँ से आएँगी नैरंगियाँ तरकीब-ए-‘मोमिन’ की
 ये लुत्फ़-ए-ख़ुशबयानी ‘हसरत’-ए-रंगीं बयाँ तक है

1. सफल प्रतिद्वंद्वी	2. इर्ष्या का अस्तित्व
3. बेज़बान लोगों की करियाद	4. अफ़सोस
5. हरम (काबा) का चक्कर	6. बुतों (माधूकों) की ग़लियो में
7. आग की पूजा करनेवालों के धर्म गुरु/(व्यंग) शराब बेचने वाले का दरवाज़ा	

7

دل میں کیا کیا ہوئی دید بڑھائی نہ گئی
 ردِ پروان کے مگر آنکھ اٹھائی نہ گئی
 ہم رضا شیوہ ہیں تاویلِ ستم خود کر لیں
 کیا ہوا ان سے اگر بات بیانی نہ گئی
 یہ بھی آدابِ محبت نے گوارا نہ کیا
 انکی تصویر بھی آنکھوں سے لگائی نہ گئی
 آہ وہ آنکھ جو ہرست رہی صاعقہ پاش
 وہ جو مجھ سے کسی عنوان ملائی نہ گئی
 ہم سے پوچھا نہ گیا نام و نشان بھی ان کا
 جستجو کی کوئی تمہید اٹھائی نہ گئی
 دل کو تھا حوصلہ عرضِ تمنا سو انھیں
 سرگزشتہ شبِ ہجراں بھی سنائی نہ گئی
 غمِ دوری نے کشاکش تو بہت کی لیکن
 یاد ان کی دلِ حسرت سے بھلائی نہ گئی

दिल में क्या-क्या हवस-ए-दीद बढ़ाई न गई
 रुबकू उनके मगर आँख उठाई न गई
 हम रिज-शेव¹ हैं तावीत-ए-सितम² खुद कर लें
 क्या हुआ उनसे अगर बात बनाई न गई
 ये भी आदाब-ए-मुहब्बत ने गवारा न किया
 उनकी तस्वीर भी आँखों से लग गई न गई
 आह वो आँख जो हर सिम्त रही सायका-पाश³
 वो जो मुझसे किसी उनवान⁴ मिलाई न गई
 हमसे पूछा न गया नाम-व-निशों भी उनका
 जुस्तजू की कोई तम्हीद उठाई⁵ न गई
 दिल को था हैसल-ए-अर्ज-ए-तमन्ना सो उन्हें
 सरगुज़श्त-ए-शब-ए-हिजराँ⁶ भी सुनाई न गई
 गम-ए-दूरी ने कशकश⁷ तो बहुत की लेकिन
 याद उनकी दिल-ए-'हसरत' से भुलाई न गई

1. ऐसे लोग जो महबूब की खुशी में अपनी खुशी समझते हैं	2. अत्याचार का प्रसंग
3. बिजली गिराने वाली	4. किसी तरह
5. तमहीद उठाना=किसी विषय या किसी बात का शिर्षक शुरू करना	
6. विरह की रातों की कहानी	7. सँघातानी, छीना शपटी

8

عرفانِ عشق نام ہے میرے مقام کا
 حامل ہوں کس کے نغمہ نے کے پیام کا
 متھرا سے اہل دل کو وہ آتی ہے بوئے انس
 دنیائے جاں میں شور ہے جس کے دوام کا
 مخلوق اک نگاہ کرم کی امیدوار
 مستانہ کر رہی ہے بھجن رادھے شام کا
 محبوب کی تلاش ہوئی رہبرِ محبت
 نرسانے^۱ سے جو قصد کیا نندگام^۲ کا
 گوکل کی سرزمین بھی عزیز جہاں بنی
 کلمہ پڑھا جو ان کی محبت کے نام کا
 برندا کا بن بھی روکشِ جنت بنا، کہ تھا
 پامالِ ناز انھیں کی بہارِ خرام کا
 لہریز نور ہے دلِ حسرت زہے نصیب
 اک حسنِ مشک قام کے شوقِ تمام کا

○

نرسانہ۔ رادھا کی جائے پیدائش۔

وہ مقام جہاں کرشن جی کی پرورش و پرداخت ہوئی۔

8

इरफ़ान-ए-इश्क¹ नाम है मेरे मक़ाम का
 हामिल² हूँ किस के नाम:-ए-नै³ के पय़म का
 मथुरा से अहल-ए-दिल को वो आती हो बूए-उन्स⁴
 दुनिया-ए-जाँ में शोर है जिसके दवाम⁵ का
 मल्लूक⁶ इक निगाह-ए-करम⁷ की उम्मीदवार
 मस्ताना कर रही है भजन राधे श्याम का
 महबूब की तलाश हुई रहबर-ए-मुहिब⁸
 बरसाने से जो क़स्द⁹ किया नन्दगाम का
 गोकुल की सरजमीं भी अजीज़-ए-जहाँ बनी
 कल्मा पढ़ा¹⁰ जो उनकी महबूबत के नाम का
 बृंदा का बन भी रूकश-ए-जन्नत¹¹ बना, कि था
 पामाल-ए-नाज़ उन्हीं की बहार-ए-ख़राम का
 तबरेज़-ए-नूर¹² है दिल हसरत जहे-नसीब
 इक हुस्न-ए-मुश्कफ़ाम¹³ के शौक-ए-तमाम का

1. प्रेम का ज्ञान	2. किसी चीज़ को ले जाने वाला
3. बँसुरी का संगीत	4. प्रेम की सुगंध
5. हमेशा रहना	6. पैदा की हुई चीज़, लोभ, संसार
7. मेहरबानी की नज़र	8. प्रेमी का पथ दर्शक
9. इरादा	10. कलना पढ़ना, किसी का अर्पणक होना
11. स्वर्ग का मुकाबला करने वाला	12. रोगनी से भरा हुआ
13. साँवले या काले रंग का माशूक (लूणा जी)	

9

معترکہ نگر ہے عاشقی کا
 دم بھرتی ہے آرزو اسی کا
 ہر ذرہ سرزمین گوکل
 وارا ہے جمالِ دلیری کا
 برسانہ و نندگاؤں میں بھی
 دیکھ آئے ہیں جلوہ ہم کسی کا
 پیغامِ حیاتِ جادواں تھا
 ہر نغمہ کرشن بانسری کا
 وہ نور سیاہ تھا کہ حسرت
 سرچشمہ فروغ آگہی کا

○○○

9

मधुरा कि नगर है आशिकी का
 दम भरती है आरजू उसी का
 हर जर्ज-ए-सरज़मीन-ए-गोकुल¹
 वारा² है जमात-ए-दिलबरी³ का
 बरसाना व नन्दगाँव में भी
 देख आए हैं जलवा हम किसी का
 पैगाम-ए-हयात-ए-जावेदाँ⁴ था
 हर नाम: कृष्ण बाँसुरी का
 वो नूर-ए-सियाह⁵ था कि हसरत
 सरचश्मा⁶ फ़रोग-ए-आगही⁷ का

○○○

1. गोकुल की धरती का कण	2. सदका
3. माशूकीयत की खूबसूरती	4. हमेशा की ज़िंदगी का पैगाम
5. सियाह रीशनी (कृष्ण जी से निकलने वाली रीशनी)	6. सोता
7. ज्ञान की रीशनी	

1

کہتے ہو اب مرے مظلوم پہ بیداد نہ ہو
ستم ایجاد ہو پھر کیوں ستم ایجاد نہ ہو
نہیں، بیان وفا تم نے نہیں باندھا تھا
وہ فسانہ ہی غلط ہے جو تمہیں یاد نہ ہو
جو گرفتار تمہارا ہے وہی ہے آزاد
جس کو آزاد کرو تم کبھی آزاد نہ ہو
میرا مقصد کہ وہ خوش ہوں مری خاموشی سے
ان کو اندیشہ کہ یہ بھی کوئی فریاد نہ ہو
میں نہ بھولوں گا غم عشق کا احساں وحشت
ان کو بیان محبت جو نہیں یاد نہ ہو

○

2

گو میں ہوں تجھ سے دور تری آرزو تو ہے
تیرا پتا ملے نہ ملے جستجو تو ہے
مجھ کو ہے گل سے ربط گلستاں سے اختلاط
تیرا سا کچھ تو رنگ ہے تیری سی بو تو ہے

वह्शत कलकत्तवी (1881-1951)

1

कहते हो अब मिरे मज़तूम प' बेदाद न हो
 सितम-ईजाद¹ हो फिर क्यों सितम² ईजाद³ न हो
 नहीं, पैमान-ए-वफ़ा⁴ तुमने नहीं बँधा था
 वो फसान: ही ग़लत है जो तुम्हें याद न हो
 जो गिरिफ्तार तुम्हारा है वही है आजाद
 जिसको आजाद करो तुम कभी आजाद न हो
 मेरा मक़सद कि वो खुश हो मिरी ख़ामोशी से
 उनको अंदेश: कि ये भी कोई फ़रियाद न हो
 मैं न भूलूँगा ग़म-ए-इश्क़ का एहसाँ 'वह्शत'
 उनको पैमान-ए-मुहब्बत जो नहीं याद न हो

○

2

गो मैं हूँ तुझसे दूर तिरी आरजू तो है
 तेरा पता मिले न मिले जुस्तजू तो है
 मुझको है गुल से रब्त गुलिस्तों से इख़ितात⁵
 तेरा सा कुछ तो रंग है तेरी सी बू तो है

1. अत्याचारी

4. वफ़ा का वादा

2. अत्याचार

5. प्यार, संबंध

3. अविष्कार

وہ آئیں یا نہ آئیں انھیں اختیار ہے
 اے ذوق انتظار میں خوش ہوں کہ تو ہے
 پروانے کی ہے موت پر اے شمع مجھ کو رشک
 تیرا شہید ناز ترے روبرو تو ہے
 وحشت ہوئے دید میں رقصاں ہے اپنا دل
 دیکھوں نہ دیکھوں اس کو مگر آرزو تو ہے

○

3

یقین نامرادی پر بھی حالت ہے وہی دل کی
 صمیم سے چاہتا ہوں داد اپنی سہی باطل کی
 توجہ کے جو قابل ہو حقیقت کیا مرے دل کی
 تری برق نظر کو جستجو ہے کس کے حاصل کی
 کہا کس نے تجھے اے شوق پایند ادب ہو جا
 یہی آخر ہوا دل میں تمنا رہ گئی دل کی
 قدم اٹھتا ہے بیتابانہ نظریں بھی پریشاں ہیں
 خبر دیتی ہے خود بیتابی دل قرب منزل کی
 بچانا چشم بد سے اے خدا اس شمع محفل کو
 نظر پڑتی ہے اس پر ہر طرف سے اہل محفل کی
 ہمارا نالہ موزوں ہے جس کو شعر کہتے ہیں
 غزل کی شکل میں ہوتی ہے وحشت گفتگو دل کی

○

वो आएँ या न आएँ उन्हें इखितयार है
 ऐ जौक-ए-इतिजार मैं खुश हूँ कि तू तो है
 परवाने की है मौत पर ऐ शम्अ' मुझको रणक¹
 तेरा शहीद-ए-नाज़ तेरे रुबरू तो है
 'वहशत' हवा-ए-दीद² में रक्खों है अपना दिल
 देखूँ न देखूँ उसको मगर आरजू तो है

○

3

यकीन-ए-नामुरादी पर भी हातत है वही दिल की
 तुम्हीं से चाहता हूँ दाद अपनी सइ-ए-बातिल³ की
 तवज्जो के जो कबिल हो हकीकत क्या मिरी दिल की
 तिरी बर्क-ए-नज़र को जुस्तजू है किसके हासिल की
 कहा किसने तुझे ऐ शौक पाबंद-ए-अदब हो जा
 यही आखिर हुआ दिल में तमन्ना रह गई दिल की
 कदम उठता है बेताबानः, नज़रों भी परेशाँ हैं
 खबर देती है खुद बेताबि-ए-दिल⁴ कुर्ब-ए-मजिल की
 बचाना चश्म-ए-बद⁵ से ऐ खुदा इस शम्'-ए-महफिल को
 नज़र पड़ती है इस पर हर तरफ से अहल-ए-महफिल की
 हमारा नालः-ए-मौजू⁶ है जिसको शेर कहते हैं
 गज़ल की शक्त में होती है 'वहशत' गुफ्तगू दिल की

○

1. ईर्ष्या
3. बेकार की कोशिश
5. बुरी नज़र

2. दर्शन की आकांक्षा
4. दिल की व्याकुलता
6. छंद में डूली हुई, तयबद्ध आह

4

جفا سبنے کی عادت یعنی بنیاد وفا ڈالی
 کسی سے میں نے راہ و رسم کی یوں ابتدا ڈالی
 رہی یک چند نقشِ آرزو کی دل میں رنگینی
 وہ اک بیکاری تحریر بھی میں نے منا ڈالی
 وہ امیدیں جو دل میں مردہ تھیں اک بار جی انھیں
 قیامت تو نے برپا کی نگاہ ناز کیا ڈالی
 بقدر التجا بڑھتی ہے اس کی شان استغنا
 نئی مجھ پر مصیبت تو نے اے دستِ دعا ڈالی
 تری بیگاز خوئی پردہ دار راز الفت تھی
 کیا وحشت کو رسوا جب نگاہ آشنا ڈالی

○

5

بہار آئی ہے اب مجھ کو نکل جانا ہے گلشن سے
 نگاہِ باغبان ہمتی نہیں میرے نشیمن سے
 پہنچ جاتا ہے اپنا ہاتھ خود اپنے گریباں تک
 وہ ہم کو دیکھ کر جب منہ چھپا لیتے ہیں دامن سے
 نشیمن میں ہمیں کیا امن کی صورت نظر آئے
 دکھائی دے رہا ہو جب قفسِ شاخِ نشیمن سے

4

जफ़ा सहने की आदत यानी बुनियाद-ए-वफ़ा डाली
 किसी से मैंने राह-व-रस्म¹ की यूँ इब्तिदा डाली
 रही यक चंद नक्श-ए-आरजू की दिल में रंगीनी
 वो इक बेकार सी तहरीर भी मैंने मिटा डाली
 वो उम्मीदें जो दिल में मुर्दा थीं इक बार जी उठीं
 क़यामत तूने बरपा की निगाह-ए-नाज़ क्या डाली
 बक़दर-ए-इल्तिजा² बढ़ती है उसकी शान-ए-इस्तिग़ान³
 नई मुझ पर मुसीबत तूने ऐ दस्त-ए-दुआ डाली
 तिरी बेगानः खूई⁴ पर्दादार-ए-राज़-ए-उत्फ़त थी
 किया 'वहशत' को रसवा जब निगाह-ए-आशना डाली

○

5

बहार आई है अब मुझको निकल जाना है गुलशन से
 निगाह-ए-बाग़बाँ हटती नहीं मेरे नशेमन⁵ से
 पहुँच जाता है अपना हाथ खुद अपने गिरेबाँ तक
 वो हमको देखकर जब मुँह छुपा लेते हैं दामन से
 नशेमन में हमें क्या अम्न की सूरत नज़र आए
 दिखाई दे रहा हो जब कफ़स शाख़-ए-नशेमन से

1. संबंध

2. आग्रह के अनुसार

3. बेनियाज़ी की शान

4. अजनबी बने रहने की प्रकृति

5. घोंसला

بجز خونِ تمنا کیا نتیجہ ہے تمنا کا
 بغیر از برقِ فرس اور کیا حاصل ہے فرس سے
 قفس میں ہوں مگر اس پر قناعت کی نہیں جاتی
 خیال آتا ہے گلشن کا پیام آتے ہیں گلشن سے
 بڑھا کر شوقِ نظارہ بڑھائی حسن کی تابش
 لگائے چار چاند اس نے رخِ روشن کو چلن سے
 ترے غمزے لڑا دیں گے مسلمان سے مسلمان کو
 ترے عشوے بھڑا دیں گے برہمن کو برہمن سے

○

6

چشم کو میں نے بہر سو نگراں دیکھا ہے
 نہیں معلوم ترا جلوہ کہاں دیکھا ہے
 دل پھنکا جاتا ہے یہ آگ کدھر سے اُٹھی
 نام معلوم نہیں جس کا نشان دیکھا ہے
 نظر آیا نہیں جلوہ ترا کیوں کر کیے
 دیدۂ دل تو یہ کہتا ہے کہ ہاں دیکھا ہے
 آہ سوزاں نہیں غیر از اثرِ گری شوق
 متصل آگ بھی ہوگی جو دھواں دیکھا ہے

बजुज खून-ए-तमन्ना क्या नतीजः है तमन्ना का
 बगैर अज बर्क-ए-खिर्मन और क्या हासिल है खिर्मन¹ से
 कफस में हूँ मगर उस पर कनाअ'त² की नहीं जाती
 ख्याल आता है गुलशन का प्याम आते हैं गुलशन से
 बढ़ाकर शौक-ए-नज़्ज़ारः बढ़ाई हुस्न की ताबिश³
 लगाए चार बौंद उसने रुख-ए-रौशन को चिन्मन से
 तेरे गम्जे⁴ तड़ा देंगे मुसलमाँ से मुसलमाँ को
 तेरे इश्वे⁵ भिड़ा देंगे बहमन को बहमन से

○

6

चश्म को मैंने बहर-सू निगराँ देखा है
 नहीं मातूम तिरा जलवा कहाँ देखा है
 दिल फुँका जाता है ये आग किधर से उट्ठी
 नाम मातूम नहीं जिसका निशाँ देखा है
 नज़र आता नहीं जलवा तिरा क्योंकर कहिए
 दीदः-ए-दिल⁶ तो ये कहता है कि हों देखा है
 आइ-ए-सोज़ाँ नहीं गैर-अज-असर-ए-गर्मि-ए-शौक⁷
 मुत्तसिल⁸ आग भी होगी जो धुआँ देखा है

1. खलिहान

2. सब

3. चमक

4. गम्ज़ः, आँखों का संकेत, हाव-भाव

5. इश्वः, सुंदर स्त्रियों का हाव-भाव

6. दिल की आँख

7. प्रेम की गर्मी के प्रभाव में अछूता

8. नज़दीक, पास

شرم ہے ایک ادا ورنہ تری آنکھوں میں
ہم نے اک میکدہ شوق نہاں دیکھا ہے
جس کی طفلی کا زمانہ تھا قیامت انگیز
چشم بد دور اسے آج جواں دیکھا ہے
مثل نقش قدم اس نقش قدم پر میٹھے
کہ اسے نقش مراد دو جہاں دیکھا ہے

ooo

शर्म है एक अदा वर्नः तिरी आँखों में
 हमने इक मैकदः-ए-शौक¹ निहो² देखा है
 जिसकी तिफली³ का जमाना था कयामत-अंगेज⁴
 चश्म-ए-बद दूर उसे आज जवाँ देला है
 मिस्त-ए-नक्श-ए-कदम⁵ उस नक्श-ए-कदम पर मिटिए
 कि उसे नक्श-ए-मुराद-ए-दोजहाँ देखा है

○○○

1. प्रेम का शराबखाना:
3. बचपन
5. पदचिह्न की भाँति

2. छुपा हुआ
4. कयामत उठाने वाला

1

جو سخن اس زبان سے نکلا
 تیر گویا کمان سے نکلا
 کم نہ تھی تیغ سے ادائے خرام
 دوست دشمن کی شان سے نکلا
 تھے نمائش میں ایک شوق و ہوس
 فرق کچھ امتحان سے نکلا
 مرجا ناز آفریں قاتل
 کھنچ کے خنجر میان سے نکلا
 سانس بھی منہ سے دل جلے نے جولی
 ایک شعلہ زبان سے نکلا
 دل ہجوم ہوس سے نکلا خوب
 اور بڑی آن بان سے نکلا
 امتحاں میں وہ بے وفا بے مہر
 بڑھ کے میرے گمان سے نکلا
 بخیہ گر پھر وہی ہے شان جنوں
 کہ گریباں نشان سے نکلا
 آرزو عشق میں ہے ہر طریق
 یہ چلن اس جوان سے نکلا

आरजू लखनवी (1882-1951)

1

जो सुखन¹ इस जवान से निकला
 तीर गोया कमान से निकला
 कम न थी तेग से अदा-ए-खराम²
 दोस्त दुश्मन की शान से निकला
 थे नुमाइश में एक शौक-व-हवस
 फर्क कुछ इम्तिहान से निकला
 मर्हबा³ नाज़आफरी⁴ कातिल
 खिंच के खंजर मयान से निकला
 सौंस भी मुँह से दिल जले ने जो ती
 एक शोलः ज़बान से निकला
 दिल हुजूम-ए-हवस से निकला खूब
 और बड़ी आन बान से निकला
 इम्तिहाँ में वो बेवफ़ा बेमेहर
 बढ़के मेरे गुमान से निकला
 बखियागर फिर वही है शान-ए-जुनूँ
 कि गिरेबाँ निशान से निकला
 'आरजू' इश्क में है पीर-ए-तरीक⁵
 ये चलन उस जवान से निकला

1. बात
2. चतने की अदा
3. शाबाश, स्वागत
4. अभिमानी, घमंडी
5. पीर-ए-तरीक़, धर्मगुरु

2

اشکوں سے راز کھلتا کیا خونِ آرزو کا
 آنکھوں تک آتے آتے رنگ اڑ گیا لبو کا
 آسان تھا نہ کتنا میری رگِ گلو کا
 قاتل نے طیش کھایا خنجر نے خون تھوکا
 حسرت سرائے دل میں سب انقلاب دیکھے
 گاہے چہل پہل تھی، گاہے مقامِ بزو کا
 حُسنِ شبابِ خواہاں صورتِ نمائے جلوہ
 جوشِ بہارِ گلشنِ آئینہ رنگ و بو کا
 رُکنے سے دستِ وحشت الجھن میں ہے طبیعت
 بندش ہے میرے دل کی ٹانکا ہے جورِ فو کا
 نیرنگیِ فلک کا آئینہ بن گیا ہے
 دیکھے کوئی تغیر عاشق کے رنگِ رو کا
 غمِ خواہِ ہجر نکلے بدنام کرنے والے
 ایک ایک اشکِ حسرتِ خواہاں ہے آبرو کا
 گرتے ہی اشکِ خونیں بے دل سے ہو گئے ہم
 یہ اور کوئی شے تھی قطرہ نہ تھا لبو کا
 شائیں درخت کی ہیں بڑھتی ہوئی انگلیں
 روکے سے کیا رُکے گا یہ جوش ہے نمو کا
 دامنِ فلک کا رنگیں آنکھیں تری شفق گوں
 دونوں پہ مظلمہ ہے اک خونِ آرزو کا

2

अशकों से राज खुलता क्या खून-ए-आरजू का
 आँखों तक आते आते रंग उड गया लहू का
 आसान था न कटना मेरी रग-ए-गुतू¹ का
 कातिल ने तैश खाया खंजर ने खून धूका
 हसरतसराए दिल में सब इकताब देखे
 गाहे² चहत पहल थी गाहे मकाम हू का
 हुस्न-ए-शबाब-ए-खूबाँ³ सूरत नुमा-ए-जलवः
 जोश-ए-बाहार-ए-गुलशन आईनः रंग-व-बू का
 रुकने से दस्त-ए-वहशत उत्तजन में है तबीयत
 बदिश है मेरे दिल की टाँका है जो रफू का
 नैरंगी-ए-फलक⁴ का आईनः बन गया है
 देखे कोई तगय्युर⁵ आशिक के रंग-ए-रू का
 गमख्वार-ए-हिज्र निकले बदनाम करने वाले
 एक-एक अशक-ए-हसरत ख्वाहाँ है आबरू का
 गिरते ही अशक खूनी बेदिल से हो गए हम
 ये और कोई घी थी कतरः न था लहू का
 शाखे दरख्त की है बढ़ती हुई उमंगें
 रोके से क्या रुकेगा ये जोश है तुमू का
 दामन फलक का रंगी, आँखें तिरी शफक-गूँ⁶
 दोनों प' मजलिमः⁷ है इक खून-ए-आरजू का

1. गर्दन की रग

2. कभी

3. प्रेमिका की जवानी की सुंदरता

4. आसमान की जादूगरी

5. बदलाव

6. उम्र के रंग का

7. गुल्म, सितम, बेइसाफी

اے آرزو یہ کیسی دنیا اُلٹ گئی ہے
وہ دوستوں میں اب ہے شیوہ جو تھا عدو کا

○

3

پیری بنی جوانی ایسوں کے داغ دیکھے
بجھے سحرے پہلے کیا کیا چراغ دیکھے
کیا دے رہی ہے دھوکا تو ہم کو اے جوانی
تو نے لگائے جو جو مٹے وہ باغ دیکھے
سُخا ہے کان دھر کے فریاد کون کس کی
یا ناشنو جہاں میں یا بددماغ دیکھے
جن کی بنا خزاں ہو ایسی بھی ہیں بہاریں
آنکھوں نے لُگل بھی ہوتے اکثر چراغ دیکھے
پایا نہ دور ایسا جس میں کہ ہو تسلسل
بزم جہاں میں چلتے اکثر ایام دیکھے
موزنہاں کے چہرے اب تک ہیں دل کو پیارے
ہوتے ہیں خوش نما جو ایسے بھی داغ دیکھے
جو باعث خزاں ہیں اور آپ بے خزاں ہیں
یہ دائرِ گل سلامت ایسے بھی باغ دیکھے
بے خود ہوئے تو پہنچے خود گم ہوئے تو پایا
کھوئے ہوؤں کے ملتے یوں بھی سراغ دیکھے

ऐ 'आरजू' ये कैसी दुनिया उलट गई है
 वो दोस्तों में अब है शेवा जो धा अंदू¹ का

○

3

पीरी बनी जवानी ऐसों के दाग देखे
 बुझते सहर² से पहले क्या क्या चराग देखे
 क्या दे रही है धोका तू हमको ऐ जवानी
 तूने लगाए जो जो मिटते वो बाग देखे
 सुनता है कान धरके फरियाद कौन किसकी
 या नाशुनु³ जहाँ में या बददिमाग देखे
 जिनकी बिना खज्जों हो ऐसी भी हैं बहारे
 आँखों ने गुल भी होते अक्सर चराग देखे
 पाया न दौर ऐसा जिसमें कि हो तसलसुल
 बरम-ए-जहाँ में चलते अक्सर अयाग⁴ देखे
 सोज-ए-निहाँ के चरके अब तक हैं दिल को प्यारे
 होते हैं खुशनुमा जो ऐसे भी दाग देखे
 जो बाइस-ए-खज्जों⁵ हैं और आप बेखज्जों हैं
 ये दाग-ए-दिल सलामत ऐसे भी बाग देखे
 बे खुद हुए तो पहुँचे खुद गुम हुए तो पाया
 खोए हुआ के मिलते यूँ भी सुराग देखे

1. दुश्मन

2. सुषह

3. बहरा

4. शराब का प्याला

5. खज्जों का कारण

پوچھ آرزو کے دل سے مرگِ شباب کا غم
جس نے بھڑک کے بجھتے لاکھوں چراغ دیکھے

○

4

میں روکشِ دورنگی لیل و نہار ہوں
آتی ہوئی خزاں ہوں نہ جاتی بہار ہوں
مجھ سا سیاہ کار کہاں اور کہاں بہشت
آئینہ دار بخششِ آمرزگار ہوں
اپنی ہوائے شوق ہے منزل سے بے خبر
جو بیٹھتا نہیں وہ پریشاں غبار ہوں
ہستی ہے گردِ باد کی منزل سے بے نیاز
اک خانماں بدوشِ غریب الدیار ہوں
بلبل کا ہم زباں ہوں یہاں میں بھی آرزو
یعنی فریبِ خوردہ رنگِ بہار ہوں

○

5

بگاڑ پر بھی تو ہے اُن سے حسنِ ظنِ باقی
خنِ تمام ہے اور حاصلِ خنِ باقی

पूछ 'आरजू' के दिल से मर्ग-ए-शबाब का रम
जिसने भडक के बुझते लाखों चराग देखे

○

4

मैं ककश-ए-दोरंगी-ए-लैल-व-नहार¹ हूँ
आती हुई खजों हूँ न जाती बहार हूँ
मुझ सा सियाहकार कहाँ और कहाँ बहिष्ट
आईनःदार-ए-बख्शिश-ए-आमुर्जगार² हूँ
अपनी हवा-ए-शीक है मजिल से बेखबर
जो बैठता नहीं वो परीशों गुबार हूँ
हस्ती है गर्दबाद की मजिल से बेनियाज
इक खानुमा-बदोश³ गरीबुद्दयार⁴ हूँ
बुलबुल का हमजबाँ हूँ यहाँ मैं भी 'आरजू'
यानी फरेब-खुर्दः⁵-ए-रंग-ए-बहार हूँ

○

5

बिगाड़ पर भी तो है उनसे हुस्न-ए-ज़न⁶ बाकी
सुखन तमाम है और हासिल-ए-सुखन⁷ बाकी

1. रात-दिन की दोरंगी से शर्मिदा या प्रतिद्वन्दी

2. बख्शानेवाले (अर्थात् खुदा) की बख्शिश को आईना दिखाने वाला

4. परदेशी

6. अच्छी सोच

3. बंजारा

5. धोका साया हुआ

7. बात करने का परिणाम

نہ بھول حالت حق گو نہ توڑ مہر سکوت
 زبانِ دار پہ ہے قصے رنِ باقی
 خزاں نچوڑ چکی ہے بہار کا دامن
 سوائے رنگ نہیں بوئے یاسمن باقی
 یہ دشتِ حرص ہے غارت گروں کا مسکن ہے
 پھٹا بھی ہو تو رہے گا نہ پیرہن باقی
 وفا وفا ہے تو پھر نقشِ مت نہیں سکتا
 اگر ہے کوہ تو ہے نامِ کوہکن باقی
 جنوں معاف ہو مجبوریوں پہ کر کے نگاہ
 کہ بس میں ہاتھ نہ تھے رہ گیا کفن باقی
 پھر اک نگاہِ کرم ساقیِ الست کی خیر
 کہ اب نہیں اثرِ بادۂ کہن باقی
 اُٹھے نہ پردہ مگر چھیڑ چھاڑ ہوتی رہے
 کہ ذوقِ عشق ہی تک ہے یہ انجمن باقی
 تو اس کا ہو کہ نہ ہو وہ تو ہو چکا تیرا
 اب آرزو میں کہاں خوئے مدامن باقی

न भूल हालत-ए-हफ-गो न तोड़ मुहर-ए-सुकूत¹
 जवान-ए-दार पे है किस्म-ए-रसन धाकी
 खजौं निचोड़ चुकी है बहार का दामन
 सिवा-ए-रंग नहीं बू-ए-यासमन² बाकी
 ये दस्त-ए-हिर्स³ है, गारतगरीं का मसकन⁴ है
 फटा भी हो तो रहेगा न पैरहन बाकी
 वफा वफा है तो फिर नक्श मिट नहीं सकता
 अगर है कोह तो है नाम-ए-कोहकन बाकी
 जुनूँ मुआफ हो मजदूरियों प' करके निगाह
 कि बस में हाथ न धे रह गया कफन बाकी
 फिर इक निगाह-ए-करम साकि-ए-अलस्त⁵ की खैर
 कि अब नहीं असर-ए-बाद:-ए-कुहन⁶ बाकी
 उठे न पर्द: मगर छेड़ छाड़ होती रहे
 कि जौके-इश्क ही तक है ये अंजुमन बाकी
 तू उसका हो कि न हो वो तो हो चुका तेरा
 अब 'आरजू' में कहाँ खूँ-ए-मा-व-मन⁷ बाकी

○○○

1. चुप्पी की मुहर 2. चबेली की खुरबू 3. लोप का जंगल 4. घर
5. अलस्त: अलस्तो "बेरख्बेकुम कालूषता" का संक्षेप, इस्लामी मान्यता है कि सृष्टि की उत्पत्ति के समय ईश्वर ने तमाम सृष्टि की आत्मा से पूछा था कि क्या मैं तुम्हारा ईश्वर नहीं हूँ तो सबने कहा था कि निस्संदेह तू मेरा ईश्वर है। यहाँ साफ़ीए-अलस्त से आख्य ईश्वर है।
5. पुरानी शराब का प्रभाव 6. हम और मैं की आदत

1

کدھر چلا ہے ادھر ایک رات بستا جا
 گرجنے والے گرجتا ہے کیا برستا جا
 دکھادے خاک کے پتلوں میں زور کتنا ہے
 ہوا پہ خیر چکا، اب زمیں میں دھنستا جا
 زلا زلا کے غریبوں کو ہنس چکا کل تک
 مری طرف سے اب اپنی دسا پہ ہنستا جا
 جھائے پتھر خوں خوار سے جو بس نہ چلے
 تو بن کے خشک نوالہ گلے میں پھنستا جا
 علاج اہل حسد، زہر خند مردانہ
 ہنسی ہنسی میں تو ان احمقوں کو ڈستا جا
 بقدر ذوق تماشا ئے حسن ناممکن
 ترسنے میں بھی ہے اک کیفیت ترستا جا
 تو آپ اپنی ہے شمشیر آپ اپنی سہر
 یگانہ باگ اٹھا اپنے بل پہ کستا جا

○

2

مزاج آپ کا دنیا سے کچھ کشیدہ سہی
 فریب کھاؤ گے پھر بھی، فریب دیدہ سہی

यगाना चंगेजी (1883-1956)

1

किधर चला है इधर एक रात बसता जा
 गरजने वाले गरजता है क्या बरसता जा
 दिखा दे खाक के पुतलों में जोर कितना है
 हवा प' तैर चुका, अब जमीं में धँसता जा
 रुता रुताके गरीबों को हँस चुका कल तक
 मिरी तरफ़ से अब अपनी दसा प' हँसता जा
 जफ़ा-ए-पंज:-ए-ख़ूँख़वार से जो बस न चले
 तो बन के ख़ुशक नवातः गले में फँसता जा
 इलाज-ए-अहल-ए-हसद¹ ज़हर-खंद-ए-मर्दानः
 हँसी हँसी में तू इन अहमकों² को डसता जा
 बकद-ए-जौक³ तमाशा-ए-हुस्न नामुम्किन
 तरसने में भी है इक कैफ़ियत तरसता जा
 तू आप अपनी है शमशीर आप अपनी सिपर
 'यगाना' बाग उठा अपने बल प' कसता जा

○

2

मिज़ाज आपका दुनिया से कुछ कशीदः सही
 फ़रेब खाओगे फिर भी, फ़रेबदीदः सही

1. इर्ष्या करने वालों का इलाज
2. (अहमक का बहु०) मूर्ख
3. रुचि के अनुसार

یہ سبز باغ کا عالم، یہ رنگِ لیل و نہار
 بہل ہی جائے گا دل آپ سے رمیدہ سہی
 یہ غنچہ کیسا کہ دیکھے سے دل دھڑکتا ہے؟
 ارے یہ ایک ہی فتنہ ہے، نو دمیدہ سہی
 نگاہِ شوق کی گرمی خدا کی قدرت ہے
 مڑے پہ آہی گیا حُسنِ نارسیدہ سہی
 کھٹکتی رہتی ہے دل میں نگاہِ دُزدیدہ
 خطائے حُسن کہے کون؟ چشمِ دیدہ سہی
 نگاہِ حُسن سے اب تک وفا نپکتی ہے
 ستمِ رسیدہ سہی، پیرہنِ دریدہ سہی
 فریبِ اہمِ کرم بھی بڑا سہارا ہے
 بلا سے نخلِ تمتا خزاں رسیدہ سہی
 پتے کی کیسے تو ظالم کا رنگ اڑتا ہے
 زبانِ حال سے اک حرفِ ناشنیدہ سہی
 ہوا جو بگڑی تو ٹھنڈا ہی کر کے چھوڑے گی
 ہزارِ فعلہ بے باک سرکشیدہ سہی
 قریب ہوں مگر اتنا کہ جیسے کوسوں دور
 مجھے نہ دیکھ سکو گے، زمانہ دیدہ سہی
 مری نظر کی خطا ہوگی یا گلوں کی خطا
 تمہارے راج میں کانٹے ہی برگزیدہ سہی

ये सब्ज बाग का आलम ये, रंग-ए-लैल-व-नहार¹
 बहल ही जाएगा दिल आप से रमीदः² सही
 ये गुंचः कैसा कि देखे से दिल धड़कता है?
 अरे ये एक ही फितनः है, नौ-दमीदः³ सही
 निगाह-ए-शौक की गर्मी खुदा की कुदरत है
 मजे प' आ ही गया हुस्न ना-रसीदः सही
 खटकती रहती है दिल में निगाह-ए-दुर्दीदः⁴
 खता-ए-हुस्न कहे कौन? चमदीदः सही
 निगाह-ए-हुस्न से अब तक वफा टपकती है
 सितम-रसीदः सही, पैरहन दरीदः⁵ सही
 फरेब-ए-अब-ए-करम भी बड़ा सहारा है
 बला से नः व-ए-तमन्ना खजाँ रसीदः सही
 पते की कहिए तो जालिम का रंग उड़ता है
 जबान-ए-हाल से इक हर्फ नाशुनीदः⁶ सही
 हवा जो बिगड़ी तो ठंडा ही करके छोड़ेगी
 हजार शोलः-ए-बेबाक सरकशीदः⁷ सही
 करीब हूँ मगर इतना कि जैसे कोसों दूर
 मुझे न देखा सकोगे जमानःदीदः⁸ सही
 मिरी नज़र की खता होगी या गुलों की खता
 तुम्हारे राज में काँटे ही बरगुजीदः⁹ सही

1. रात-दिन की स्थिति

2. भागा हुआ

3. ताज़ा खिला हुआ (फूल)

4. बोर नज़र

5. फटा हुआ

6. नहीं सुना हुआ

7. सर उभारा हुआ

8. दुनिया को देखा हुआ, अनुभवी

9. प्रतिष्ठित

نکل ہی جاتا ہے مطلب تری قسم کھا کر
 تو بندگانِ ضرورت کا آفریدہ سہی
 یگانہ ٹھن گئی بے ڈھب تو سوچتے کیا ہو
 شریکِ کار نہیں تو نہیں جریدہ سہی

○

3

کس کی آواز کان میں آئی
 دُور کی بات دھیان میں آئی
 ایسی آزاد روح، اِس تن میں
 کیوں پرائے مکان میں آئی
 آپ آتے رہے بلاتے رہے
 آنے والی اک آن میں آئی
 ہائے کیا کیا نگاہ بھٹکی ہے
 جب کبھی امتحان میں آئی
 یہ کنارہ چلا کہ ناؤ چلی
 کہیے کیا بات دھیان میں آئی
 علم کیا، علم کی حقیقت کیا
 جیسی جس کے گمان میں آئی
 کون جانے ندائے حق کیا ہے؟
 کس خدا کی زبان میں آئی
 ایسی پائے خطا کہ اُف نہ کرے
 ڈھیل جس کی زبان میں آئی

निकल ही जाता है मतलब तिरी कसम खाकर
 तू बंदगान-ए-ज़रूरत का आफरीदः¹ सही
 'यगाना' ठन गई बेढब तो सोचते क्या हो
 शरीक-ए-कार नहीं तो नहीं जरीदः² सही

○

3

किसकी आवाज़ कान में आई
 दूर की बात ध्यान में आई
 ऐसी आज़ाद रूह, इस तन में
 क्यों पराए मकान में आई
 आप आते रहे बुलाते रहे
 आने वाली इक आन में आई
 हाय क्या क्या निगाह भटकी है
 जब कभी इम्तिहान में आई
 ये किनारा चला कि नाँव चली
 कहिए क्या बात ध्यान में आई
 इल्म क्या, इल्म की हकीकत क्या
 जैसी जिसके गुमान में आई
 कौन जाने निदा-ए-हक³ क्या है?
 किस झुदा की ज़बान में आई
 ऐसी पाए ख़ता कि उफ़ न करे
 ढील जिसकी ज़बान में आई

1. पैदा किया हुआ

2. अकेला

2 सत्य की पुकार

نسن کیا خواب سے ہوا بیدار
 جانِ تازہ جہان میں آئی
 آپ کی یہ اکڑ ارے توبہ!
 کب کسی نوجوان میں آئی
 جان لیوا ہے یہ چڑھی تیوری
 یہ کشش کس کمان میں آئی
 بات ادھوری مگر اثر دونا
 اچھی لکنت زبان میں آئی
 آنکھ نیچی ہوئی ارے یہ کیا
 کیوں غرض درمیان میں آئی
 میں پیبر نہیں یگانہ سہی
 اس سے کیا کسر شان میں آئی

○

4

کوئی کیا جانے بانگین کے یہ ڈھنگ
 صلح دشمن سے اور دوست سے جنگ
 کچھ نہیں جنگ زرگری ہی سہی
 صلح کی صلح اور جنگ کی جنگ
 کیا زمانہ تھا کیسے دشمن تھے؟
 رات بھر صلح اور دن بھر جنگ

हुस्न क्या ख्वाब से हुआ वेदार¹
 जान-ए-ताज़: जहान में आई
 आपकी ये अकड़ अरे तौबा!
 कब किसी नौजवान में आई
 जान लेवा है ये चढ़ी तेवरी
 ये कशिश किस कमान में आई
 बात अधूरी मगर असर दूना
 अच्छी लुकनत² ज़बान में आई
 आँख नीची हुई अरे ये क्या
 क्यों गर्ज दरमियान में आई
 मैं पयम्बर नहीं यगाना सही
 इससे क्या कस³ शान में आई

○

4

कोई क्या जाने बाँकपन के ये ढंग
 सुल्ह दुश्मन से और दोस्त से जंग
 कुछ नहीं जंग-ए-ज़रगरी ही सही
 सुल्ह की सुल्ह और जंग की जंग
 क्या ज़मान: था कैसे दुश्मन थे?
 रात भर सुल्ह और दिन भर जंग

1. जागृत
 3. कमी

2. तुतलाहट

دیکھیے کیا ہو، ٹھن گئی بے ڈھب
 دل بے درد اور درد میں جنگ
 کون بدلے نظام کون و فساد
 کون روکے حباب و موج کی جنگ
 فطرت اپنے اصول سے مجبور
 صلح مقصود ہے کسی سے نہ جنگ
 حسن اور عشق کی لڑائی کیا
 جیسے جوز و ہضم میں سوت پہ جنگ
 مرؤوا ایک لکھنؤ میں تھا
 وہی مرزا یگانہ غالب جنگ

○

5

حسن وہ حسن جس کا روپ نہ رنگ
 بت نیا رنگ بت نرالا ڈھنگ
 حسن کیا حسن کی تجلی کیا
 رنگ لایا ہے جلوۂ بے رنگ
 اُس نگاہ رسا کو کیا کہیے
 جس پہ ہو عرصہ دو عالم جنگ
 دیکھیے لے اڑا کہاں سے کہاں
 نقہ رنگ و بوئے رنگا رنگ

देखिए क्या हो, ठन गई बेठब
 दित-ए-बेदद और दद में जंग
 कौन बदले निजामे कौन-व-फ़साद¹
 कौन रोके हबाब²-व-मौज की जंग
 फितरत अपने उसूल से मजबूर
 सुल्ह मकसूद है किसी से न जंग
 हुस्न और इश्क की तड़ाई क्या
 जैसे जोरू खसम में सौत प' जंग
 मर्दुआ एक तखानऊ में था
 वही मिर्जा 'यगाना' ग़ालिब जंग

○

5

हुस्न वो हुस्न जिस का रूप न रंग
 नित नया रंग नित निराता ढंग
 हुस्न क्या हुस्न की तजल्ली क्या
 रंग लाया है जलव:-ए-बेरंग
 उस निगाह-ए-रसा³ को क्या कहिए
 जिस प' हो अर्स:-ए-दो आत्म तंग
 देखिए ले उड़ा कहाँ से कहाँ
 नरेश:-ए-रंग-व-बू-ए-रंगा रंग

1. मीचूद होना और तथाह होना
 3. पहुँच वाली दृष्टि, पहुँच वाली नज़र

2. बुलबुला

کام کیا فلسفی کا رندوں میں
 کیوں ہو بیٹھے دٹھائے رنگ میں بھنگ
 مُردہ دل کو ٹٹولنے والو
 چھیڑتے کیا ہو سازِ بے آہنگ
 کیا اب آگے نہیں کوئی منزل؟
 کیا ہوئی دل کی وہ لگن، وہ اُمتگ
 وہی اُلجھے نہ اُلجھے خاروں سے
 جس کا دل ننگ جس کی دنیا ننگ
 ہنستے ہنستے بنے تھے پریم بھگت
 دل لگی بڑھتے بڑھتے لائی رنگ
 سنگ دل کو بنا دوں میں دیوتا
 آپ کیا جانیں بندگی کے ڈھنگ
 آہ کے ساتھ کھل نہ جائے بھرم
 درد کتنا ہے دل میں، کتنی اُمتگ
 جیتے جی یہ عذابِ تنہائی
 دل لگا لو تو کیوں رہو دل ننگ؟
 میر کے آگے زور کچھ نہ چلا
 تھے بڑے میرزا یگانہ دنگ!

काम क्या फलसफी का रिन्दों¹ में
 क्यों हो बैठे बिठाए रंग में भंग
 मुर्दः दित को टटोलने बातों
 छेड़ते क्या हो साज-ए-बेआहंग²
 क्या अब आगे नहीं कोई मंजिल?
 क्या हुई दित की वो लगन, वो उमंग
 वही उलझे न उलझे खारों से
 जिसका दित तंग जिसकी दुनिया तंग
 हँसते हँसते बने ये प्रेम भगत
 दित लगी बढ़ते बढ़ते तार्ई रंग
 संग-दित को बना दूँ मैं देवता
 आप क्या जाने बंदगी के ढंग
 आह के साथ खुल न जाए भरम
 दर्द कितना है दित में, कितनी उमंग
 जीते जी ये अजाब-ए-तन्हाई
 दित लगा लो तो क्यों रहो दित तंग?
 'मीर' के आगे जोर कुछ न चला
 धे बड़े मीरजा 'यगाना' दबंग!

1. रिन्द का बहु० शराब पीने वाला 2. बेसुर वाला बाजा

6

سلامت رہیں دل میں گھر کرنے والے
 اس اُجڑے مکاں میں بسر کرنے والے
 گلے پر چھری کیوں نہیں پھیر دیتے
 اسیروں کو بے بال و پر کرنے والے
 اندھیرے اُجالے کہیں تو ملیں گے
 وطن سے ہمیں در بدر کرنے والے
 چھپے دامنِ ابرِ رحمت میں آخر
 یہ کاریوں میں بسر کرنے والے
 گریباں میں منہ ڈال کر خود تو دیکھیں
 برائی پہ میری نظر کرنے والے
 طلسمِ حوادث کی تہ کو نہ پہنچے
 زمانے پہ گہری نظر کرنے والے
 اس آئینہ خانے میں کیا سر اٹھاتے
 حقیقت پر اپنی نظر کرنے والے
 بہارِ دو روزہ سے دل کیا بہلتا
 خبر کر چکے تھے خبر کرنے والے
 کھڑے ہیں دورا ہے پہ دیرِ حرم کے
 تری جستجو میں سفر کرنے والے
 سرِ شام گل ہو گئی جمعِ ہالیں
 سلامت ہیں اب تک سحر کرنے والے

6

सलामत रहें दिल में घर करने वाले
 इस उजड़े मकाँ में बसर करने वाले
 गले पर छुरी क्यों नहीं फेर देते
 असीरों को बे-बाल-ब-पर करने वाले
 अन्धोरे उजाले कहीं तो मिलेंगे
 वतन से हमें दर-ब-दर करने वाले
 छुपे दामन-ए-अन्न-ए-रहमत में आखिर
 सियहकरियों में बसर करने वाले
 गिरेबाँ में मुँह डालकर खुद तो देखें
 बुराई प' मेरी नज़र करने वाले
 तिलिस्म-ए-हवादिस¹ की तह को न पहुँचे
 ज़माने प' गहरी नज़र करने वाले
 इस आईन-ख़ाने में क्या सर उठाते
 हकीकत पर अपनी नज़र करने वाले
 बहार-ए-दोरोज़ से दिल क्या बहलता
 ख़बर कर चुके थे ख़बर करने वाले
 खड़े हैं दोराहे प' दैर-ब-हरम² के
 तिरी जुस्तजू में सफ़र करने वाले
 सर-ए-शाम गुल हो गई शम्'-ए-बाली³
 सलामत हैं अब तक सहर करने वाले

1. घटनाओं का जादू
 3. सिरहाने का दीया

2. मंदिर और मस्जिद

کجا معین عالم، کجا کنج مرقد!
 بسر کر رہے ہیں بسر کرنے والے
 یگانہ وہی فاتح لکھنؤ ہیں
 دل سنگ و آہن میں گھر کرنے والے

○

7

اپنی ہستی خود ہم آغوشِ فنا ہو جائے گی
 موجِ دریا آپ ساحل آشنا ہو جائے گی
 تہ کا اندیشہ رہے گا پھر نہ ساحل کی ہوس
 دل سے جب قطع اُمید بے دفا ہو جائے گی
 شب کی شب بزمِ طرب ہے پردہ دارِ انقلاب
 صبح تک آئینہٴ عبرت نما ہو جائے گی
 جانِ ایماں ہے ابھی وہ آنکھ شرمائی ہوئی
 کیفیت میں ڈوب کر کیا جانے کیا ہو جائے گی

○

8

کارِ گاہِ دنیا کی نیستی بھی ہستی ہے
 اک طرف اُجڑتی ہے ایک ست ہستی ہے
 بے دلوں کی ہستی کیا جیتے ہیں نہ مرتے ہیں
 خواب ہے نہ بیداری، ہوٹل ہے نہ مستی ہے

कुजा¹ सहन-ए-आलम², कुजा कुंज-ए-मर्कद³
 बसर कर रहे हैं बसर करने वाले
 'यमाना' वही फातेह-ए-लखनऊ है
 दिल-ए-संग-व-आहन⁴ में घर करने वाले

○

7

अपनी हस्ती खुद हमआगोश-ए-फना हो जाएगी
 मौज-ए-दरिया आप साहित-आशना हो जाएगी
 तह का अदेशा रहेगा फिर न साहित की हवस
 दिल से जब कत्अ⁵ उम्मीद-ए-बेवफा हो जाएगी
 शब-की-शब बज्म-ए-तरब है पर्द:दार-ए-इकलाब
 सुबह तक आईन:-ए-इबरत-नुमा हो जाएगी
 जान-ए-ईमाँ है अभी वो आँख शर्माई हुई
 कैफियत में डूबकर क्या जाने क्या हो जाएगी

○

8

कारगाह-ए-दुनिया की नेस्ती⁶ भी हसती⁷ है
 इक तरफ उजड़ती है एक समत बसती है
 बेदिलों की हस्ती क्या जीते हैं न मरते हैं
 रुवाब है न बेदारी, होश है न मस्ती है

1. कहों
3. कय का कोना
5. दूटना

2. दुनिया का आगन
4. लोहा और पत्थर का दिल
6. विनाश, मीत

کیا بتاؤں کیا ہوں میں، قدرتِ خدا ہوں میں
 میری خود پرستی بھی عین حق پرستی ہے
 کیسے دل کیا ہے، خاک ہے مگر کیسی؟
 بیچے تو مہنگی ہے بیچے تو سستی ہے
 کیا کہوں سفر اپنا ختم کیوں نہیں ہوتا
 فکر کی بلندی یا حوصلے کی پستی ہے
 حُسن بے تماشا کی دھوم کیا معنا ہے
 کان بھی ہیں نامحرم آنکھ بھی ترستی ہے
 چہتوں سے ملتا ہے کچھ سراغِ باطن کا
 چال سے تو کافر پر سادگی پرستی ہے
 ترک لذتِ دنیا کیجیے تو کس دل سے؟
 ذوقِ پارسائی کیا؟ فیضِ جنگِ دہی ہے
 دیدنی ہے یاس اپنے رنج و غم کی طغیانی
 جھوم جھوم کر کیا کیا یہ گھٹا پرستی ہے

○

9

دھواں سا جب نظر آیا سوادِ منزل کا
 نگاہِ شوق سے آگے تھا کارواںِ دل کا
 چراغِ لے کے کسے ڈھونڈتے ہیں دیوانے
 نشان تو دور ہے یاں نام تک نہیں دل کا

क्या बताऊँ क्या हूँ मैं, कुदरत-ए खुदा हूँ मैं
मेरी खुद-परस्ती भी ऐन हक-परस्ती है
कीमिया-ए-दिल क्या है, खाक है मगर कैसी?
लीजिए तो महंगी है बेचिए तो सस्ती है
क्या कहूँ सफ़र अपना ख़त्म क्यों नहीं होता
फ़िक्र की बुलंदी या हौसले की पस्ती है
हुस्न-ए-बेतमाशा की धूम क्या मुअम्मा¹ है
कान भी हैं नामहरम² आँख भी तरसती है
चितवनों से मिलता है कुछ सुराग़ बातिन का
चाल से तो काफ़िर पर सादगी बरसती है
तर्क लज़्ज़त-ए-दुनिया कीजिए तो किस दिल से?
ज़ीक़-ए-पारसाइ³ क्या? फ़ैज़-ए-तंगदस्ती है
दीदनी⁴ है यास अपने रंज-व-ग़म की तुग़यानी
झूम झूमकर क्या क्या ये घटा बरसती है

○

9

धुआँ सा जब नज़र आया सवाद⁵ मज़िल का
निगाह-ए-शौक⁶ से आगे था कारवाँ दिल का
चिराग़ लेके किसे ढूँडते हैं दीवाने
निशानों तो दूर है, याँ नाम तक नहीं दिल का

1. रहस्य, भेद
3. पवित्रता का शौक
5. सियाही, कालिमा

2. अपरिचित
4. देखने योग्य
6. प्रेम की दृष्टि

کبھی تو موج میں آئے گا تیرا دیوانہ
 اشارہ چاہیے ہے جستِ سلاسل کا
 ازل سے اپنا سفینہ رواں ہے دھارے پر
 ہوا ہنوز نہ گرداب کا نہ ساحل کا
 نہ سر میں نقشہ ہے باقی نہ دل میں کیفیت
 زباں پہ رہ گیا اک ذکرِ خیر محفل کا
 وہ دستِ شمل جو دعا کے لیے بھی اٹھ نہ سکے
 ارادہ کون سے بل پر کرے گا ساحل کا
 نہ جانے جھوٹ ہے یا سچ ہے وعدہ فردا
 اجل پہ فیصلہ ٹھہرا ہے حق و باطل کا
 برائی موت کا احساں بھی ہے ہمیں منظور
 تمہیں ظلم تو ٹوٹے عدم کی منزل کا
 خود اپنی آگ میں جلتا تو کیسا ہوتا
 مزاج داں نہ تھا پروانہ شمع محفل کا
 امید و بیم نے وہ راستہ ہی چھوڑ دیا
 چراغِ گل ہوا جب آستائے دل کا
 جوابِ حسنِ طلب بے دلوں سے بن نہ پڑا
 حیا سے گزر گئے جب نام آگیا دل کا
 فلک ہے دونوں طرف کا نگاہاں جب تک
 نہ اپنی آنکھ اٹھے گی نہ پردہ محفل کا
 حضورِ دوست یگانہ کچھ ایسے غائب تھے
 زبانِ گنگ تک آیا نہ ماجرا دل کا

कभी तो मौज में आएगा तेरा दीवानः
 इशारः चाहिए है जुम्बिश-ए-सत्तासित¹ का
 अजल² से अपना सफ़ीनः³ रवाँ है धारे पर
 हुआ हुनूज⁴ न गिर्दाब⁵ का न साहित का
 न सर में नशः है बाकी न दिल में कैफ़ियत
 जहाँ प' रह गया इक ज़िक-ए-ख़ैर महफ़िल का
 वो दस्त-ए-शत जो दुआ के लिए भी उठ न सके
 इरादः कौन से बल पर करेगा साहित का
 न जाने झूट है या सच है वादः-ए-फ़र्दा
 अजल प' फैसला ठहरा है हक़-व-बातिल⁶ का
 पराई मौत का एहसाँ भी है हमें मंज़ूर
 कहीं तिलिस्म तो टूटे अदम की मंजिल का
 खुद अपनी आग में जलता तो कीमिया होता
 मिज़ाज-दाँ न था परवानः शम्'-ए-महफ़िल का
 उम्मीद-व-बीम⁷ ने वो रास्तः ही छोड़ दिया
 चराग़ गुल हुआ जब आस्तानः-ए-दिल का
 जवाब-ए-हुस्न-ए-तलब बेदिलों से बन न पड़ा
 हया से गड़ गए जब नाम आ गया दिल का
 फ़तक है दोनों तरफ़ का निगाहबाँ जब तक
 न अपनी आँख उठेगी न पर्दा महमित⁸ का
 हुज़ूर-ए-दोस्त 'यगाना' कुछ ऐसे ग़ायब थे
 ज़बान-ए-गुंग तक आया न माजरा दिल का

1. फड़ियों का कंपन
2. कप्टी, नाव
3. बंवर
4. डर, खौफ

5. गुरु
6. अभी तक
7. सत्य-असत्य
8. हीदा

10

چلے چلو جہاں لے جائے دلولہ دل کا
 دلیل راہِ محبت ہے فیصلہ دل کا
 ہوائے کوچہ قاتل سے بس نہیں چلتا
 کشاں کشاں لیے جاتا ہے دلولہ دل کا
 گلہ کسے ہے کہ قاتل نے نیم جاں چھوڑا
 تڑپ تڑپ کے نکالوں گا حوصلہ دل کا
 خدا بچائے کہ نازک ہے ان میں ایک سے ایک
 تنگ مزاجوں سے ٹھہرا معاملہ دل کا
 دکھا رہا ہے یہ دونوں جہاں کی کیفیت
 کرے گا ساغرِ جم کیا مقابلہ دل کا
 ہوا سے وادیِ وحشت میں باتیں کرتے ہو
 بھلا یہاں کوئی سُنتا بھی ہے گلہ دل کا
 قیامت آئی کھلا رازِ عشق کا دفتر
 بڑا غضب ہوا پھوٹا ہے آبلہ دل کا
 کسی کے ہو رہو اچھی نہیں یہ آزادی
 کسی کی زلف سے لازم ہے سلسلہ دل کا
 پیالہ خالی اٹھا کر لگا لیا مُنہ سے
 کہ یاس کچھ تو نکل جائے حوصلہ دل کا

10

चले चलो जहाँ ले जाए बलवतः¹ दिल का
 दलील-ए-राह-ए-मुहब्बत है फैसलः दिल का
 हवा-ए-कूबः-ए-कातिल से बस नहीं चलता
 कशाँ कशाँ लिए जाता है बलवतः दिल का
 गिला किसे है कि कातिल ने नीम जाँ छोड़ा
 तड़प तड़प के निकालूँगा हौसलः दिल का
 खुदा बचाए कि नाजुक है इन में एक से एक
 तुनक मिजाजों से ठहरा मुआमलः दिल का
 दिखा रहा है ये दोनों जहाँ की कैफ़ियत
 करेगा सागर-ए-जम क्या मुकाबलः दिल का
 हवा से वादी-ए-वहशत में बातें करते हो
 भला यहाँ कोई सुनता भी है गिलः दिल का
 कयामत आई खुला राज़-ए-इश्क का दफ़तर
 बड़ा ग़ज़ब हुआ फूटा है आबलः² दिल का
 किसी के हो रहो अच्छी नहीं ये आज़ादी
 किसी की जुल्फ़ से लाज़िम है सितसिलः दिल का
 प्याला ख़ाली उठाकर लगा लिया मुँह से
 कि 'यास'³ कुछ तो निकल जाए हौसलः दिल का

○○○

1. उमंग
2. फ़सोला
3. शायर का एक और नाम/उपनाम

1

آہ و فغاں نہ اس قدر اے دل بے قرار کر
 صبر بھی اختیار کر جبر بھی اختیار کر
 نیند حرام جس نے کی موت کے انتظار میں
 موت نے اُس سے کہہ دیا حشر کا انتظار کر
 جان جب ان کو سو نہ دی ماوشا کہاں رہا
 اُن کی خطا بھی اے خدا میری خطا شمار کر
 تالہ تاتواں مرا کچھ تو اثر دکھا گیا
 کان میں آئی یہ صدا کیسے ذرا پکار کر
 ساغر گل میں کچھ نہیں جلوہ گل میں کچھ نہیں
 وقت ملے تو دو گھڑی سیر دلِ فگار کر

○

2

تری یاد میں کب قیامت نہ ٹوٹی ترے غم میں کب حشر برپا نہ دیکھا
 بجز اک نگاہِ سیمائیں کے محبت کے ماروں نے کیا کیا نہ دیکھا
 بہت میر کی باغِ جنت کی ہم نے مگر کچھ مزہ زندگی کا نہ دیکھا
 کسی دل میں دردِ محبت نہ پایا کسی دل میں داغِ تمنّا نہ دیکھا

लभू राम जोश मलसियानी (1884-1976)

1

आह-व-फुंगों¹ न इस कदर ऐ दिल-ए-बेकरार कर
 सब भी इकितयार कर जब² भी इकितयार कर
 नींद हराम जिसने की मौत के इतिज़ार में
 मौत ने उससे कह दिया हश का इतिज़ार कर
 जान जब उनको सौंप दी मा-व-शुमा³ कहाँ रहा
 उनकी ख़ता भी ऐ छुदा मेरी ख़ता शुमार कर
 नाल:-ए-नातवाँ मिरा कुछ तो असर दिखा गया
 कान में आई ये सदा कहिए ज़रा पुकार कर
 सागर-ए-गुल में कुछ नहीं जलव:-ए-गुल में कुछ नहीं
 वक्त मिले तो दो घड़ी सैर-ए-दिल-ए-फिगार कर

○

2

तिरी याद में कब क़यामत न टूटी तेरे ग़म में कब हश बर्पा न देखा
 बजुज़ इक निगाह-ए-मसीहा-नफ़स के मुहब्बत के मारों ने क्या क्या न देखा
 बहुत सैर की बाग़-ए-जन्नत की हमने मगर कुछ मज़ा ज़िन्दगी का न देखा
 किसी दिल में दर्द-ए-मुहब्बत न पाया किसी दिल में दाग़-ए-तमन्ना न देखा

1. विलाप

2. क्षमन

3. हम तुम

بہت مرد میدان بھی دنیا میں دیکھے شجاعت پہ نازاں بھی دنیا میں دیکھے
 مگر چوٹ سے جائے تیر نظر کی یہ دل یہ کلیجہ کسی کا نہ دیکھا
 یہی ہے نظارہ تو کیا ہے نظارہ نہ شان جمالی نہ شان جلالی
 یہ دھندلا سا پر تو یہ مستور جلوہ برابر ہے ہم کو تو دیکھا نہ دیکھا
 جنونِ محبت میں دیوانگی میں تری بے زنجی کا بھی میں قدرداں ہوں
 بڑا تو نے احسان مجھ پر کیا یہ تماشا بنا کر تماشا نہ دیکھا
 ترے آستان کا پتہ کس سے پائیں کرے رہ بری کون بھٹکے ہواؤں کی
 یہ راہ طلب ہے کہ راہِ عدم ہے کسی کا بھی نقشِ کف پا نہ دیکھا

○

3

پھر ہوا باغِ جہاں میں جمع سامانِ بہار
 پھر دردِ دیوار سے پیدا ہوئی شانِ بہار
 ہر گلی ہر پھول کو دعویٰ ہے اپنے فتن پر
 دیکھئے رہتا ہے کس کے ہاتھ میدانِ بہار
 ہے یہی جوشِ نمونے گل اگر اے باغباں
 شاخِ گل پر بار ہو جائے گا احسانِ بہار
 پڑھنے والوں کی نگاہیں گل بہ داناں ہو گئیں
 کیا خطِ گلزار میں لکھا تھا فرمانِ بہار
 بوئے گل کی آب ہے یارب کماک دریائے حسن
 بوئے گل کی موج ہے یارب کہ طوفانِ بہار
 خوابِ آلودہ اگر ہے آنکھ زخس کی تو ہو
 طالعِ بیدار خود ہوگا نگہبانِ بہار

○

बहुत मर्द-ए-मैदाँ भी दुनिया में देखे शुजाअत¹ प' नाजाँ भी दुनिया में देखे
 मगर चोट सह जाए तीर-ए-नज़र की ये दिल ये कलेजा किसी का न देखा
 यही है नज़ारः तो क्या है नज़ारः न शान-ए-जमाती न शान-ए-जलाली
 ये धुँदलः सा परतो² ये मस्तूर जलवा बराबर है हमको तो देखा न देशा
 जुनून-ए-मुहब्बत में दीवानगी में तेरी बेरुखी का भी मैं कदवाँ हूँ
 बड़ा तूने एहसान मुझ पर किया ये तमाशा बना कर तमाशा न देखा
 तिरे आस्ताँ का पता किससे पाएँ करे रहबरी कौन भटके हवा की
 ये राह-ए-तलब है कि राह-ए-अदम है किसी का भी नक्श-ए-कफ़-ए-पा न देखा

○

3

फिर हुआ बाग़-ए-जहाँ में जमअ' सामान-ए-बहार
 फिर दर-व-दीवार से पैदा हुई शान-ए-बहार
 हर कली हर फूल को दावा है अपने हुस्न पर
 देखिए रहता है किसके हाथ मैदान-ए-बहार
 है यही जोश-ए-नमू-ए-गुल अगर ऐ बाग़बाँ
 शाख़-ए-गुल पर बार³ हो जाएगा एहसान-ए-बहार
 पढ़ने वालों की निगाहें गुल-ब-दामों हो गईं
 क्या ख़त-ए-गुलज़ार⁴ में लिखा था फरमान-ए-बहार
 रू-ए-गुल की आब है यारब कि इक दरिया-ए-हुस्न
 बू-ए-गुल की मीज है यारब कि तूफ़ान-ए-बहार
 ख़्वाब-आतूदा अगर है आँख नर्ग़िस की तो हो
 तात्अ'-ए-बेदार खुद होगा निगहबान-ए-बहार

○

1. शूरता वीरता
 3. बोझ

2 प्रकाश विम्ब
 4 एक अलंकृत लेखन शैली

4

زخم ہرے نہ ہوں کہیں میرے دلِ فگار میں
 پھول کھلیں بہار میں گل نہ کھلیں بہار میں
 لطفِ بہار ہے یہی کیفِ بہار ہے یہی
 پھول بھی ہوں بہار میں پھول بھی ہوں بہار میں
 داغِ محن جگر میں ہے داغِ فراق دل میں ہے
 دیکھئے تو کہاں کہاں پھول کھلے بہار میں
 کیا ہو خزاں کا غم مجھے کیا ہو بہار کی خوشی
 دل پہ بنی خزاں میں جوشِ دم پہ بنی بہار میں

○

5

رہا تو جس نظرِ حسرت کا بابِ اول سے آخر تک
 پڑھی کس نے محبت کی کتابِ اول سے آخر تک
 اشارہ تک نہ لکھا کوئی اس نے ربطِ باہم کا
 بہت بے ربط ہے خط کا جوابِ اول سے آخر تک
 میسرِ خاک ہوتا زندگی میں لطفِ تنہائی
 رہے دو دو فرشتے ہم رکابِ اول سے آخر تک

4

जखम हरे न हों कहीं मेरे दिल-ए-फ़िगार में
 फूल खिलें बहार में गुल न खिलें बहार में
 तुत्फ-ए-बहार¹ है यही कैफ-ए-बहार² है यही
 फूल भी हों बहार में फूल भी हों बहार में
 दाग-ए-मेहन³ ज़िगर में है दाग-ए-फ़िराक दिल में है
 देखिए तो कहाँ कहाँ फूल खिले बहार में
 क्या हो खजों का ग़म मुझे क्या हो बहार की खुशी
 दिल प' बनी खजों में जोश दम प' बनी बहार में

○

5

रहा पेश-ए-नज़र हसरत का बाब⁴ अव्वल से आखिर तक
 पढ़ी किसने मुहब्बत की किताब अव्वल से आखिर तक
 इशारः तक न लिखा कोई उसने रब्ब-ए-बाहम⁵ का
 बहुत बेरब्ब है खत का जवाब अव्वल से आखिर तक
 मयस्सर खाक होता ज़िंदगी में तुत्फ-ए-तनहाई
 रहे दो-दो फ़रिश्ते हमरेकाब अव्वल से आखिर तक

1. वसंत का आनंद
3. दुख का दाग
5. आपसी संबंध

2. वसंत की मस्ती
4. अध्याप

غلط کوشی کی عادت نے اثر پیدا کیا ایسا
 غلط نکلا گناہوں کا حساب اول سے آخر تک
 مجھے لے آئی ہے عمر رواں کن خارزاروں میں
 ہوا ہے چاک دامن شبابِ اول سے آخر تک
 اندھیرے میں تلاشِ دل اگر ہوتی تو کیا ہوتی
 شبِ تاریک تھا دورِ شبابِ اول سے آخر تک
 دہانِ زخم سے بھی جوشِ حالِ دل سنا دیکھا
 نمکِ پاشی ہی تھا ان کا جوابِ اول سے آخر تک

गुलतकोशी की आदत ने असर पैदा किया ऐसा
 गुलत निकला गुनाहों का हिसाब अब्बल से आखिर तक
 मुझे ले आई है उम्र-ए-रवाँ किन खारजारों में
 हुवा है चाक दामान-ए-शबाब अब्बल से आखिर तक
 अंधेरे में तलाश-ए-दिल अगर होती तो क्या होती
 शब-ए-तारीक था दौर-ए-शबाब अब्बल से आखिर तक
 दहान-ए-ज़ल्म से भी 'जोश' हात-ए-दिल सुना देखा
 नमक पाशी ही था उनका जवाब अब्बल से आखिर तक

○○○

جان رابرٹ پال نادر شاہ جہان پوری (1890ء تا 1963ء)

1

جو دردِ جگر میں کی ہو تو جانوں
قیامت اگر ملتوی ہو تو جانوں
مقدر نہ میرا بگڑ کر بنے گا
کسی کی بھی بگڑی بنی ہو تو جانوں
مجھے تیری فرقت میں جو بے کلی ہے
تجھے بھی وہی بے کلی ہو تو جانوں
شبِ غم میں کل میں نے تارے گئے ہیں
ذرا آنکھ میری لگی ہو تو جانوں
رقیبوں کی ہر بات کرتے ہو پوری
مرے ساتھ بھی منصفی ہو تو جانوں
پس مرگ نادر وہ آئے بھی تو کیا
عنایت اگر جیتے جی ہو تو جانوں

○

2

ہم دل فدا کریں کہ تھذق جگر کریں
جو بھی کہیں حضور وہی عمر بھر کریں

जॉन रॉबर्ट पॉल नादिर शाहजहाँपुरी (1890-1963)

1

जो दर्द-ए-जिगर में कमी हो तो जानूँ
 क्यामत अगर मुल्तवी¹ हो तो जानूँ
 मुकद्दर न मेरा बिगड़ कर बनेगा
 किसी की भी बिगड़ी बनी हो तो जानूँ
 मुझे तेरी फुर्कत में जो बेकली है
 तुझे भी वही बेकली हो तो जानूँ
 णब-ए-गम में कल मैंने तारे गिने हैं
 जरा आँख मेरी लगी हो तो जानूँ
 रकीबों की हर बात करते हो पूरी
 मिरे साथ भी मुंसिफी² हो तो जानूँ
 पस-ए-मर्ग³ 'नादिर' वो आए भी तो क्या
 इनायत अगर जीते जी हो तो जानूँ

○

2

हम दिल फिदा करें कि तसदुक्⁴ जिगर करें
 जो भी कहें हुज़ूर वही उम्र भर करें

1. स्थगित

2. इंसान, न्याय

3. भरनोपरांत, मरने के बाद

4. न्योछावर

کچھ اب تو آپ چارۂ درد جگر کریں
 مجھ پر نہیں تو اپنے کرم پر نظر کریں
 کچھ بات ہے لبوں پہ جو مہر سکوت ہے
 کرنے کو نالے شام سے ہم تاحر کریں
 طول شب فراق سے گھبرا گیا ہے جی
 اے کاش آپ قصہ مرا مختصر کریں
 لے چکے چکے کام کیے جا غم فراق
 دنیا کو گھر کی بات سے کیا باخبر کریں
 نادر بھی ہے اصل میں معراج بندگی
 یادان کی ان کے عشق سے بھی پیشتر کریں

o

3

مانگنا کام مجھ سوالی کا
 بخشا تیری ذاتِ عالی کا
 کیوں گرایا ہے اپنی نظروں سے
 حکم کردے مری بعالی کا
 تو ہی وہ پھول ہے جو ہے محبوب
 پتے پتے کا ڈالی ڈالی کا
 بات جو بھی کہو وہ صاف کہو
 کام کیا فعلی احتمالی کا
 جل جھوں گا بھڑک کے دم بھر میں
 میں ہوں گویا دیا دوالی کا

कुछ अब तो आप चार:-ए-दर्द-ए-जिगर करें
 मुझ पर नहीं तो अपने करम¹ पर नज़र करें
 कुछ बात है तबों प' जो मुहर-ए-सुकूत है
 करने को नाले शाम से हम ता सहर² करें
 तूल-ए-शब-ए-फिराक़ से घबरा गया है जी
 ऐ काश आप किस्सा मिरा मुहत्तसर करें
 ते चुपके चुपके काम किए जा ग़म-ए-फिराक़
 दुनिया को घर की बात से क्या बाख़बर करें
 'नादिर' यही है अस्त में मेराज-ए-बंदगी
 याद उनकी उनके इश्क़ से भी पेशतर करें

○

3

माँगना काम मुझ सवाली का
 बरूषाना तेरी जात-ए-आली का
 क्यों गिराया है अपनी नज़रों से
 हुक्म कर दे मिरा बहाली का
 तू ही वो फूल है जो है महबूब
 पत्ते पत्ते का डाली डाली का
 बात जो भी कहो वो साफ़ कहो
 काम क्या फज़ल-ए-एहतिमाली³ का
 जल बुझूँगा भड़क के दम भर में
 मैं हूँ गोया दिया दिवाली का

1. दया, कृपा

2. सुबह

3. शक़ पैदा करने का हुनर

نادر ایسا کلام ہے میرا
صاد ہے جس پہ لازوالی کا

○

4

کئے قرار مگر بے قرار ہی رکھا
ہمیں تو آپ نے امیدوار ہی رکھا
پس فنا بھی فلک نے غبار ہی رکھا
نہ رکھی خاک نہ سنگ مزار ہی رکھا
کسی کے دردِ جدائی نے ہم کو جیتے جی
مثلاً ابرسیہ اشک بار ہی رکھا
میں تیغِ یار کا کیوں نہ دم بھروں جس نے
مرے خلش کے دیے دل فگار ہی رکھا
ملا نہ چین کبھی ہم کو خاک ہو کر بھی
فلک نے دوشِ صبا پر سوار ہی رکھا
خیالِ عارضِ رنگیں نے روز آ آ کر
خزاں میں بھی ہمیں محو بہار ہی رکھا
کسی کی چشمِ ملکیت نے کیا کہیں نادر
تمام عمر ہمیں بادہ خوار ہی رکھا

○○○

'नादिर' ऐसा कलाम है मेरा
साद है जिस प' ताजवाली का

○

4

किए क़रार मगर बेक़रार ही रखा
हमें तो आप ने उम्मीदवार ही रखा
पस-ए-फ़ना¹ भी फ़तक़ ने गुबार ही रखा
न रक्खी ख़ाक़ न संग-ए-मज़ार ही रखा
किसी के दर्द-ए-जुदाई ने हमको जीते जी
मिसाल-ए-अब-ए-सियह² अशक़बार ही रखा
मैं तेग़-ए-थार का क्योंकर न दम भरूँ जिसने
मजे ख़लिषा के दिए दिल फ़िगार ही रखा
मिला न चैन कभी हमको ख़ाक़ होकर भी
फ़तक़ ने दोषा-ए-सबा³ पर सवार ही रखा
ख़याल-ए आरिज़-ए-रंगीं ने रोज़ आ आकर
ख़ज़ाँ में भी हमें महव-ए-बहार⁴ ही रखा
किसी की चश्म-ए-मुक़ैयफ़⁵ ने क्या कहें 'नादिर'
तमाम उम्र हमें बादाख़वार ही रखा

○○○

1. मृत्यु के पश्चात्
3. पवन का कौंधा
5. नशीली ओख

2. काले बादल की तरह
4. बहार में तीन

1

نغمہ ترا نفس نفس، جلوہ ترا نظر نظر
 اے مرے شلبدِ حیات اور ابھی قریب تر
 تیرا خلوص دلیری، جان نہ ڈال دے اگر
 نالہ بھی میرا مضحل، نغمہ بھی میرا بے اثر
 معرفتِ جمال میں کام نہ آئے بال و پر
 عقل کہیں پہ گر پڑی، چھوٹ گئی کہیں نظر
 با ہمہ ذوق آگئی ہائے پستی بشر
 سارے جہاں کا جائزہ اپنے جہاں سے بے خبر
 آ، مری جان انتظار، آمرے آفتابِ شوق
 تیرے بغیر زندگی کب سے ہے شامِ بے سحر
 عرضِ نیازِ عشق کا چاہیے اور کیا صلہ
 میں نے کہا بہ چشمِ غم، اُس نے سنا بہ چشمِ تر
 لاکھ بیانِ دردِ دل، اک وہ تبسمِ حزیں
 لاکھ فسانہ ہائے شوق، اک وہ نگاہِ مختصر
 مجھ سے کسی کو کام کیا، میرا کہیں قیام کیا
 میرا سفر ہے در وطن، میرا وطن ہے در سفر
 حُسن سے جو نہ ہو سکا، کر گئی حُسن کی ایک آہ
 عشق نے توڑ دی کہاں، عقل نے ڈال دی سپر

जिगर मुरादाबादी (1890-1958)

1

नगमा तिरा नफस¹ नफस, जलवः तिरा नज़र नज़र
 ऐ मेरे शाहिद-ए-हयात² और अभी करीब तर
 तेरा हलुतूस-ए-दिलबरी, जान न डाल दे अगर
 नालः³ भी मेरा मुज्महित⁴, नगमा भी मेरा बेअसर
 मारिफ़त-ए-जमाल⁵ में काम न आए बाल-व-पर
 अकल कहीं प' गिर पड़ी, छूट गई कहीं नज़र
 बा-हमः जौक-ए-आगही-हा-ए-पसती-ए-बशर⁶
 सारे जहाँ का जाएजः अपने जहाँ से बेखबर
 आ, मिरी जान-ए-इतिज़ार, आ मिरे आफ़ताब-ए-शौक
 तेरे बग़ैर जिंदगी कब से है शाम-ए-बे-सहर⁷
 अर्ज-ए-नियाज़-ए-इश्क का चाहिए और क्या सिला
 मैंने कहा ब-चश्म-ए-नम, उसने सुना ब-चश्म-ए-तर
 लाख बयान-ए-दर्द-ए-दिल, इक वो तबस्सुम-ए हज़ी⁸
 लाख फसानः हा-ए-शौक, इक वो निगाह-ए-मुल्तसर
 मुझसे किसी को काम क्या, मेरा कहीं क्याम क्या
 मेरा सफ़र है दर बतन, मेरा बतन है दर सफ़र
 हुस्न से जो न हो सका, कर गई हुस्न की एक आह
 इश्क ने तोड़ दी कमाँ, अक़्त ने डाल दी सिपर⁹

1. साँस	2. जीवन साथी
3. विलाप	4. भक्ति, मुर्छित
5. सौन्दर्य की पर्य्याय	6. इंसान के पतन के अधिक ज्ञान की तमाम रचि के
7. ऐसी शाम जिसकी सुबह न हो	8. व्यथा से भरी मुकुराहट
9. डाल करी	

2

عشق کی یہ نمود چہم کیا
 ہوتھیں تم اگر، تو پھر ہم کیا
 جز ترے کچھ نظر نہیں آتا
 آرزو بن گئی مجسم کیا
 تیرا ملنا، ترا نہیں ملنا
 اور جنت ہے کیا، جہنم کیا
 میں وہاں ہوں جہاں نہیں میں بھی
 عالم اور ماورائے عالم کیا
 ہم ہیں تیرے، ودیعتیں تیری
 فکرِ راحت، شکستِ غم کیا
 کر لیا دل نے عیش و صل قبول
 پا گیا کچھ شبہتِ غم کیا
 نیتِ شب بخیر، اے ساقی
 بزمِ جم کیا ہے، ساغرِ جم کیا
 موت کی نیند چھائی جاتی ہے
 کہہ چکا میں فسادِ غم کیا
 ہم تن عشق بر ملا بن جا
 درد کی اک صدائے مبہم کیا

2

इश्क की ये नुमूद-ए-वैहम¹ क्या
 हो तुम्हीं तुम अगर, तो फिर हम क्या
 जुज² तिरे कुछ नजर नहीं आता
 आरजू बन गई मुजस्सम³ क्या
 तेरा मिलना, तिरा नहीं मिलना
 और जन्नत है क्या, जहन्नम क्या
 मैं वहाँ हूँ जहाँ नहीं मैं भी
 आत्म और मावरा-ए-आत्म⁴ क्या
 हम हैं तेरे, वदीअते⁵ तेरी
 शुक्र-ए-राहत, शिकायत-ए-ग़म क्या
 कर लिया दित ने ऐश-ए-वस्ल कबूल
 पा गया कुछ शबाहत-ए-ग़म⁶ क्या
 नियत-ए-शब बख़्शिर, ऐ साकी
 बज़्म-ए-जम⁷ क्या है, सागर-ए-जम⁸ क्या
 मौत की नींद छाई जाती है
 कह चुका मैं फ़सान:-ए-ग़म क्या
 हम:तन⁹ इश्क-ए-बरमला¹⁰ बन जा
 दर्द की इक सदा-ए-मुब्हम¹¹ क्या

1. निरंतर प्रकट होना

2. सिवाए

3. साकार

4. संसार से अंतर

5. वर्दअत का बहु० अमानत

6. गम की छवि

7. ईरान के जमशेद नामक एक पुराने बादशाह के नाम का लघु०, जमशेद की महफिल

8. जान-ए-जम, वो प्याला जिसमें जमशेद दुनिया के हालात देख लेता था

9. पूरी तत्सीनता के साथ

10. स्पष्ट प्रेम

11. अस्पष्ट आवाज़

اس نظر میں نہیں سماتا کچھ
جان بیتاب و چشم پُر غم کیا
عشق خاموش کے مزے ہیں جگر
جوش فریاد و شور ماتم کیا

○

3

اگر نہ زہرہ جبینوں کے درمیاں گزرے
تو پھر یہ کیسے کئے زندگی، کہاں گزرے
جو تیرے عارض و گیسو کے درمیاں گزرے
کبھی کبھی وہی لمحے بلائے جاں گزرے
مجھے یہ وہم رہا مدتوں کہ جراتِ شوق
کہیں نہ خاطرِ معصوم پر گراں گزرے
ہر اک مقامِ محبت بہت ہی دل کش تھا
مگر ہم اہل محبت کشاں کشاں گزرے
مری نظر سے تری جستجو کے صدقے میں
یہ اک جہاں ہی نہیں، سینکڑوں جہاں گزرے
ہجومِ جلوہ میں پروازِ شوق، کیا کہنا
کہ جیسے روح ستاروں کے درمیاں گزرے
خطا معاف زمانے سے بدگماں ہو کر
تری وفا پہ بھی کیا کیا ہمیں گماں گزرے

इस नज़र में नहीं समाता कुछ
 जान-ए-बेताब-व-चश्म-ए-पुरनम क्या
 इएक-ए-खामोश के मजे हैं जिगर
 जोश-ए-फरियाद-व-शोर-ए-मातम क्या

○

3

अगर न ज़ोहरा-जबीनों के दरमियाँ गुज़रे
 तो फिर ये कैसे कटे, जिंदगी कहाँ गुज़रे
 जो तेरे आरिज़-व-गेसू¹ के दरमियाँ गुज़रे
 कभी कभी वही तम्हे बता-ए-जाँ गुज़रे
 मुझे ये बहम रहा मुद्दतों कि जुरअत-ए-शौक
 कहीं न ख़तिर-ए-मासूम² पर गिराँ³ गुज़रे
 हर इक मक़ाम-ए-मुहब्बत बहुत ही दिलकश था
 मगर हम अहत-ए-मुहब्बत कशाँ-कशाँ गुज़रे
 मिरी नज़र से तिरी जुस्तजू के सदर्के में
 ये इक जहाँ ही नहीं, सैकड़ों जहाँ गुज़रे
 हुजूम-ए-जलवः में परवाज़-ए-शौक क्या कहना
 कि जैसे रूह सितारों के दरमियाँ गुज़रे
 ख़ता मुआफ़ ज़माने से बदगुमाँ होकर
 तिरी वफ़ा प' भी क्या-क्या हमें गुमाँ गुज़रे

1. कपोल और केश

2. मासूम दिल

3. भारी

خلوص جس میں ہو شامل، وہ دور عشق و ہوس
 نہ رائیگاں کبھی گزرا، نہ رائیگاں گزرے
 بہت حسین مناظر بھی، کس فطرت کے
 نہ جانے آج طبیعت پہ کیوں گراں گزرے
 وہ جن کے سائے سے بھی بجلیاں لرزتی تھیں
 مری نظر سے کچھ ایسے بھی آشیاں گزرے
 کوئی نہ دیکھ سکا جن کو، دو دلوں کے سوا
 معاملات کچھ ایسے بھی درمیاں گزرے
 کبھی کبھی تو اسی ایک مثبت خاک کے گرد
 طواف کرتے ہوئے ہفت آسماں گزرے
 بہت حسین سہی صحبتیں ٹکلوں کی مگر
 وہ زندگی ہے جو کانٹوں کے درمیاں گزرے
 بہت عزیز ہے مجھ کو انھیں کی یاد جگر
 وہ حادثاتِ محبت جو ناگہاں گزرے

○

4

کبھی شاخ و سبزہ و برگ پر، کبھی غنچہ و گل و خار پر
 میں چمن میں چاہے جہاں رہوں، مراحق ہے فصلِ بہار پر
 مجھے دیں نہ غیظ میں دھمکیاں، گریں لاکھ بار یہ بجلیاں
 مری سلطنت یہی آشیاں، مری ملکیت، یہی چار پر

खुलूस जिस में हो शामिल, वो दौर-ए-इश्क-व-हवस'
 न राएगा² कभी गुजरा, न राएगा गुजरे
 बहुत हसीन मनाज़िर भी, हुस्न-ए-फितरत के
 न जाने आज तबीयत प' क्यों गिरा गुजरे
 वो जिनके साथे से भी बिजलियाँ तरबती थीं
 मिरी नजर से कुछ ऐसे भी आशियाँ गुजरे
 कोई न देख सका जिनको, दो दिलों के सिवा
 मुआमलात कुछ ऐसे भी दरमियाँ गुजरे
 कभी-कभी तो इसी एक मुश्त-ए-ख़ाक के गिर्द
 तवाफ़³ करते हुए हफ़त आस्माँ गुजरे
 बहुत हसीन सही सोहबते गुलों की मगर
 वो जिंदगी है जो काँटों के दरमियाँ गुजरे
 बहुत अजीज़ है मुझको इन्हीं की याद 'जिगर'
 वह हादसात-ए-मुहब्बत जो नागहाँ गुजरे

○

4

कभी शाख़-व-सब्ज़:-व-बर्ग पर, कभी गुँच:-व-गुल-व-ख़ार पर
 मैं चमन में चाहे जहाँ रहूँ मिरा हफ़ है फ़सल-ए-बहार पर
 मुझे दें न ग़ैज़⁴ में धमकियाँ, गिरें लाख बार ये बिजलियाँ
 मिरी सल्तनत ये ही आशियाँ, मिरी मिल्कियत ये ही चार पर

1. प्रेम और वासना का ज़माना

2. व्यर्थ

3. किसी चीज़ का बज़र लगाना

4. गुरसा. क्रोध

مرے اشک خوں کی بہار ہے کہ مرقعِ غمِ یار ہے
 مری شاعری بھی ثار ہے مری چشمِ سحر نگار پر
 عجب انقلابِ زمانہ ہے، برا مختصر سا فسانہ ہے
 یہ ہی اب جو بار ہے دوش پر، یہی سرتھا زانوئے یار پر
 یہ کمالِ عشق کی سازشیں، یہ جمالِ حسن کی نوازشیں
 یہ عنایتیں، یہ نوازشیں، مری ایک مشیتِ غبار پر
 مری سمت سے اُسے اے صبا یہ پیامِ آخرِ غم سنا
 ابھی دیکھنا ہو تو دیکھ جا کہ خزاں ہے اپنی بہار پر
 یہ فریبِ جلوہ ہے سرِ سر، مجھے ڈر یہ ہے دلِ بے خبر
 کہیں جم نہ جائے تری نظر، انہیں چند نقش و نگار پر
 میں رہن درد سہی، مگر مجھے اور چاہیے کیا جگر
 غمِ یار ہے مرا شیفتہ میں فریفتہ غمِ یار پر

मिरे अक्क-ए-खूँ की बहार है कि मुरक्कअ'-ए-गम-ए-यार है
 मिरी शायरी भी निसार है मिरी चश्म-ए-सेहर-ए-निगार पर
 अजब इंकलाब-ए-ज़मानः है, मिरा मुल्लतसर सा फसानः है
 ये ही अब जो बार¹ है दोषा² पर, यही सर था जानू-ए-यार पर
 ये कमाल-ए-इश्क की साज़िशें, ये जमाल-ए-हुस्न की नाज़िशें
 ये इनायतें, ये नवाज़िशें, मिरी एक मुश्त-ए गुब्बार पर
 मिरी सन्त से उसे ऐ सबा, ये प्याम-ए-आखिर-ए-गम सुना
 अभी देखना हो तो देख जा कि खजों है अपनी बहार पर
 ये फरेब-ए-जलवः है सर-ब-सर मुझे डर ये है दिते बे-ख़बर
 कहीं जम न जाए तिरी नज़र इन्हीं चंद नक्श-व-निगार पर
 मैं रहीन-ए-दर्द सही, मगर मुझे और चाहिए क्या 'जिगर'
 ग़म-ए-यार है मिरा शोफ़तः मैं फरेफ़तः ग़म-ए-यार पर

○○○

1

نگاہ تاز نے پردے اٹھائے ہیں کیا کیا
 حجاب اہل محبت کو آئے ہیں کیا کیا
 جہاں میں تھی بس اک افواہ تیرے جلوؤں کی
 چراغ دیر و حرم جھللائے ہیں کیا کیا
 دو چار برقی تجلی سے رہنے والوں نے
 فریب نرم نگاہی کے کھائے ہیں کیا کیا
 بقدر ذوق نظر دید حسن کیا ہو مگر
 نگاہ شوق میں جلوے سائے ہیں کیا کیا
 فراق راہ وفا میں سبک روی تیری
 بڑے بڑوں کے قدم ڈگر گائے ہیں کیا کیا

○

2

قفس سے چھٹ کے وطن کا سراغ بھی نہ ملا
 وہ رنگ لالہ دگل تھا کہ باغ بھی نہ ملا
 کھلا ہے ہوش میں آکر فریب بادہ کشی
 سیاہ کاروں کے دامن کو داغ بھی نہ ملا

रघुपति सहाय फिराक गोरखपुरी (1896-1982)

1

निगाह-ए-नाज़ ने परदे उठाए हैं क्या क्या
 हिजाब¹ अहत्-ए-मुहब्बत को आए हैं क्या क्या
 जहाँ में थी बस इक अपवाह तेरे जलवों की
 चराग़-ए-दीर-व-हरम झिलमिलाए हैं क्या क्या
 दो-चार बर्क-ए-तजल्ली² से रहने वालों ने
 फ़रेब नर्मनिगाही के खाए हैं क्या क्या
 बक़द-ए-ज़ीक-ए-नज़र, दीद-ए-हुस्न क्या हो मगर
 निगाह-ए-शीक़ में जलवे समाए हैं क्या क्या
 'फ़िराक़' राह-ए-वफ़ा में सुबुक-रखी³ तेरी
 बड़े बड़ों के कदम डगमगाए हैं क्या क्या

○

2

कफ़स से छुटके वतन का सुराग़ भी न मिला
 वो रंग-ए-ताल:-व-गुल था कि बाग़ भी न मिला
 खुला है होश में आकर फ़रेब-ए-बादःकशी
 सियाहकारों के दामन को दाग़ भी न मिला

1. शर्म, पर्दा
3. तेज़ रफ़्तारी

2. कात्तियी बिजली

صحبِ خضر تھا ہر مستِ بادۂ عرفاں
 دلیلِ راہ مگر اک چراغ بھی نہ ملا
 یہ جوشِ سے یہ بھرا سیکدہ یہ ابر یہ باد
 زحے نصیب کہ خالی ایام بھی نہ ملا
 فراقِ معجزۂ سوز و ساز کیا کرتے
 ابھر سکے جو کسی سے وہ داغ بھی نہ ملا

○

3

کچھ اشارے تھے جنہیں دنیا سمجھ بیٹھے تھے ہم
 اس نگاہِ آشنا کو کیا سمجھ بیٹھے تھے ہم
 رفتہ رفتہ غیر اپنی ہی نظر میں ہو گئے
 واہ ری غفلت تجھے اپنا سمجھ بیٹھے تھے ہم
 پردۂ آزر دگی میں تھی وہ جانِ انفات
 جس ادا کو رنجشِ بجا سمجھ بیٹھے تھے ہم
 بے نیازی کو تری پایا سراسر سوز و درد
 تجھ کو اک دنیا سے بیگانہ سمجھ بیٹھے تھے ہم
 رفتہ رفتہ عشقِ مانوسِ جہاں ہوتا چلا
 خود کو تیرے ہجر میں تنہا سمجھ بیٹھے تھے ہم
 حسن کو اک حسن ہی سمجھے نہیں اور اے فراق
 مہرباں نا مہرباں کیا کیا سمجھ بیٹھے تھے ہم

○

हरीफ-ए-खिज़¹ था हर मस्त-ए-बाद:-ए-इरफाँ²
 दलील-ए-राह मगर इक चराग भी न मिला
 ये जोश-ए-मै³ ये भरा मैकद: ये अन्न⁴ ये बाद⁵
 जहे नसीब⁶ कि खाली अयाग⁷ भी न मिला
 'फिराक' मो'जज:-ए-सोज-व-साज⁸ क्या करते
 उभर सके जो किसी से वो दाग भी न मिला

○

3

कुछ इशारे थे जिन्हें दुनिया समझ बैठे थे हम
 उस निगाह-ए-आशना को क्या समझ बैठे थे हम
 रफत:-रफत: गैर अपनी ही नज़र में हो गए
 वाह री गफ़लत तुझे अपना समझ बैठे थे हम
 परद:-ए-आज़ुर्दगी⁹ में थी वो जान-ए-इत्तिफ़ात¹⁰
 जिस अदा को रंजिश-ए-बेजा समझ बैठे थे हम
 बेनियाज़ी को तेरी पाया सरासर सोज़-व-दर्द
 तुझको इक दुनिया से बेग़ाना समझ बैठे थे हम
 रफत:-रफत: इषक मानूस-ए-जहाँ¹¹ होता चला
 खुद को तेरे हिज़ में तनहा समझ बैठे थे हम
 हुस्न को इक हुस्न ही समझे नहीं और ऐ 'फिराक'
 मेहरबाँ ना मेहरबाँ क्या क्या समझ बैठे थे हम

○

1. खिज़ (एक पैगंबर जिसके बारे में यह मान्यता है कि उन्होंने अमृत पी है और वो हमेशा जीवित रहेंगे) क	
2. जान की शराब से मस्त	3. शराब का जोश
4. बादल	5. छवा
6. भाग्य से	7. प्याला
8. जलने और बनाने का चमत्कार जिसे पैगंबर करते थे	9. नाराज़गी का पर्दः
10. प्रणय-कटाख की जान	11. दुनिया से परिचित

4

نرم فضا کی کروٹیں دل کو دکھا کے رہ گئیں
 ٹھنڈی ہوائیں بھی تری یاد دلا کے رہ گئیں
 شام بھی تھی دھواں دھواں حسن بھی تھا اداس اداس
 دل کو کئی کہانیاں یاد سی آ کے رہ گئیں
 پوچھ نہ ان نگاہوں کی طرفہ کرشمہ سازیاں
 فتنے سلا کے رہ گئیں فتنے جگا کے رہ گئیں
 یاد کچھ آئیں اس طرح بھولی ہوئی کہانیاں
 کھوئے ہوئے دلوں میں آج درد اٹھا کے رہ گئیں
 کون سکون دے سکا غم زدگانِ عشق کو
 بھیگتی راتیں بھی فراق آگ لگا کے رہ گئیں

o

5

کی نہ کی ترے وحشی نے خاک اڑانے میں
 جنوں کا نام اچھلتا رہا زمانے میں
 جنوں سے بھول ہوئی دل پہ چوٹ کھانے میں
 فراق دیر ابھی تھی بہار آنے میں
 اسی کی شرح ہے یہ اٹھتے درد کا عالم
 جو داستاں تھی نہاں تیرے آنکھ اٹھانے میں

4

नर्म फजा की करवटें दिल को दुखा के रह गई
ठंडी हवाएँ भी तिरी याद दिला के रह गई
शाम भी थी घुआँ-घुआँ हुस्न भी था उदास उदास
दिल को कई कहानियाँ याद सी आ के रह गई
पूछ न उन निगाहों की तुफा करिश्मः-साज़ियों
फिन्ने सुला के रह गई फिन्ने जगा के रह गई
याद कुछ आई इस तरह भूली हुई कहानियाँ
खोए हुए दिलों में आज दर्द उठा के रह गई
कौन सुकून दे सका ग़म-ज़दगान-ए-इश्क¹ को
भीगती रातें भी 'फिराक' आग लगा के रह गई

5

कमी न कि तिरे वहशी ने खाक उड़ाने में
जुनूँ का नाम उछलता रहा ज़माने में
जुनूँ से भूल हुई दिल प' चोट खाने में
'फिराक' देर अभी थी बहार आने में
उसी की शरह² है ये उठते दर्द का आलम
जो दास्ताँ थी निहाँ तेरे आँख उठाने में

1. इश्क के गम में पुरखी लोग

2. व्याख्या

وہ کوئی رنگ ہے جو اڑ نہ جائے اے گل تر
 وہ کوئی بو ہے جو رسوا نہ ہو زمانے میں
 غرض کہ کاٹ دیئے زندگی کے دن اے دوست
 وہ تیری یاد میں ہوں یا تجھے بھلانے میں
 ہمیں ہیں گل ہمیں بلبل ہمیں ہوائے چمن
 فراق خواب یہ دیکھا ہے قید خانے میں

○

6

سر میں سودا بھی نہیں دل میں تمنا بھی نہیں
 لیکن اس ترک محبت کا بھروسا بھی نہیں
 یہ بھی سچ ہے کہ محبت پہ نہیں میں مجبور
 یہ بھی سچ ہے کہ ترا حسن کچھ ایسا بھی نہیں
 دل کی کنتی نہ یگانوں میں نہ بیگانوں میں
 لیکن اس جلوہ گہ ناز سے اٹھتا بھی نہیں
 شکوہ جو کرے کیا کوئی اس شوخ سے جو
 صاف قائل بھی نہیں صاف مکرنا بھی نہیں
 مہربانی کو محبت نہیں کہتے اے دوست
 آہ اب مجھ سے تری رہش بے جا بھی نہیں
 مدتیں گزریں تری یاد بھی آئی نہ ہمیں
 اور ہم بھول گئے ہوں تجھے ایسا بھی نہیں

वो कोई रंग है जो उड़ न जाए ऐ गुल-ए-तर
 वो कोई बू है जो रुसवा न हो जमाने में
 गरज कि काट दिये ज़िंदगी के दिन ऐ दोस्त
 वो तेरी याद में हों या तुझे भुलाने में
 हमीं हैं गुल हमीं बुलबुल हमीं हवा-ए-चमन
 'फिराक' ख़्वाब ये देखा है क़ैदख़ाने में

6

सर में सौदा भी नहीं दिल में तमन्ना भी नहीं
 लेकिन इस तर्क-ए-मुहब्बत का भरोसा भी नहीं
 ये भी सच है कि 'मुहब्बत प' नहीं मैं मजबूर
 ये भी सच है कि तिरा हुस्न कुछ ऐसा भी नहीं
 दिल की गिनती न यगानों में न बेगानों में
 लेकिन इस जलवःगह-ए-नाज़ से उठता भी नहीं
 शिकवः-ए-जौर¹ करे क्या कोई उस शोख से जो
 साफ़ कायल भी नहीं साफ़ मुकरता भी नहीं
 मेहरबानी को मुहब्बत नहीं कहते ऐ दोस्त
 आह अब मुझसे तिरी रंजिश-ए-बेजा भी नहीं
 मुद्दते गुज़रीं तिरी याद भी आई न हमें
 और हम भूल गए हों तुझे ऐसा भी नहीं

1. अत्याचार की शिकायत

منہ سے ہم اپنے برا تو نہیں کہتے کہ فراق
ہے ترا دوست مگر آدمی اچھا بھی نہیں

○

7

رکی رکی سی شب مرگ ختم پر آئی
وہ پو پھٹی وہ نئی زندگی نظر آئی
یہ موڑ وہ ہے کہ پر چھائیاں بھی نہ دیں گی ساتھ
مسافروں سے کہو اس کی رہ گزر آئی
فضا تبسم صبح بہار تھی لیکن
پہنچ کے منزل جاناں پہ آنکھ بھر آئی
ذرا وصال کے بعد آئینہ تو دیکھ اے دوست
ترے جمال کی دوشیزگی نکھر آئی
ترا ہی عکس بر شک غم زمانہ میں تھا
نگاہ میں تری تصویر سی ابھر آئی
شب فراق اٹھے دل میں اور بھی کچھ درد
کہوں یہ کیسے تری یاد رات بھر آئی

○

8

دل کشیدہ فریب تمنا ہے آج بھی
اس کی نگاہ اک نئی دنیا ہے آج بھی

मुँह से हम अपने बुरा तो नहीं कहते कि 'फिराक'
है तिरा दोस्त मगर आदमी अच्छा भी नहीं

○

7

रुकी-रुकी सी शब-ए-मर्ग¹ ख़त्म पर आई
वो पौ फटी वो नई जिंदगी नज़र आई
ये मोड़ वो है कि परछाइयाँ भी न देंगी साथ
मुसाफ़िरो से कहो उसकी रहगुज़र आई
फज़ा तबस्सुम-ए-सुब्ह-ए-बहार थी लेकिन
पहुँच के मज़िल-ए-जानाँ प' आँख भर आई
ज़रा विसाल के बाद आईन: तो देख ऐ दोस्त
तिरे ज़माल की दोशीज़गी² निखर आई
तिरा ही अक्स सिरिष्क-ए-ग़म-ए-ज़मान:³ में था
निगाह में तिरी तस्वीर सी उभर आई
शब-ए-फिराक उठे दिल में और भी कुछ दर्द
कहूँ ये कैसे तिरी याद रात भर आई

○

8

दिल कुशत:-ए-फरेब-ए-तमन्ना⁴ है आज भी
उसकी निगाह इक नई दुनिया है आज भी

1. नीत की रात

2. कीमर्ष

3. ज़माने के ग़म का आँसू

4. तमन्ना के फरेब का मारा हुआ

دیکھا تھا جس نے تجھ کو زمان و مکاں سے دور
 وہ آنکھ بے قرار تماشا ہے آج بھی
 اب بھی اچھل رہا ہے لبو سا فضا میں کچھ
 دار و رن پہ عشق کا قبضہ ہے آج بھی
 بدلے نگار خانہ ہستی نے لاکھ رنگ
 انداز حسن یار نرالا ہے آج بھی
 گو بے حس دل کو زمانہ گذر گیا
 رہ رہ کے خارِ عشق کھٹکتا ہے آج بھی
 یوں تو فنا بقا کے منازل گزر چکے
 دل ذکرِ عاشقی سے جھجکتا ہے آج بھی
 اس پر سش کرم پہ تو آنسو نکل پڑے
 کیا تو وہی خلوص سراپا ہے آج بھی
 سچ جھوٹ کی خبر تو کسے لیکن اے فراق
 کوئی بیان درد سناتا ہے آج بھی

○

9

خری کو بھی غم صفات کریں
 خوش نصیبی کو واردات کریں
 تم مخاطب بھی ہو قریب بھی ہو
 تم کو دیکھیں کہ تم سے بات کریں

देखा था जिसने तुझको ज़मान-व-मकों¹ से दूर
 वो आँख बेकरार-ए-तमाश है आज भी
 अब भी उछल रहा है तहूँ सा फज़ा में कुछ
 दार-व-रसन प' इश्क का कब्ज़ा है आज भी
 बदले निगारखान:-ए-हस्ती ने लाख रंग
 अंदाज़-ए-हुस्न-ए-यार निराता है आज भी
 गो बेहिसी-ए-दिल को ज़माना गुज़र गया
 रह-रह के ख़ार-ए-इश्क² खटकता है आज भी
 यूँ तो फना बका के मनाज़ित गुज़र चुके
 दिल जिक-ए-आशिकी से झिजकता है आज भी
 इस पुरसिष-ए-करम प' तो आँसू निकल पड़े
 क्या तू वही ख़ुतूस सरापा है आज भी
 सच झूट की ख़बर तो किसे लेकिन ऐ 'फिराक'
 कोई बयान-ए-दर्द सुनाता है आज भी

○

9

ख़ुरमी³ को भी ग़म सिफ़ात करें
 ख़ुशानसीबी को वारदात करें
 तुम मुखातब भी हो करीब भी हो
 तुमको देखें कि तुम से बात करें

1. देश-काल
 3. प्रसन्नता

2. प्रेम का कौट

دل کو آتی چلی ہے تیری یاد
 وقت وہ ہے کہ دن کو رات کریں
 جن کو رکنی خن پہ ہے ناز
 وہ تری سادگی سے بات کریں
 جو ازل تا ابد نہ ٹوٹ سکی
 آج اس خامشی سے بات کریں
 سوچتے ہیں وہ بات کیا ہو فراق
 یہ تو طے ہے کہ ان سے بات کریں

○

10

آج تیرے فراق میں رو لیں
 کچھ تو داغ مفارقت دھو لیں
 کیا حقیقت میں خواب ہے دنیا
 دیکھیں دنیا کو آنکھ تو کھولیں
 کچھ تو ہونا ہے آدی کو یہاں
 کچھ نہیں تو اداس ہی ہو لیں
 ایک مدت کے بعد آج اے دوست
 مل گئے ہیں تو کچھ نہیں بولیں
 سامنے ہے فراق مدفنِ دل
 اب یہاں بھی کھڑے کھڑے ہو لیں

○○○

दिल को आती चली है तेरी पाद
 वक्त वो है कि दिन को रात करें
 जिनको रंगीनी-ए-सुखन प' है नाज़
 वो तिरी सादगी से बात करें
 जो अज़ल¹ ता अबद² न टूट सकी
 आज उस खामुशी से बात करें
 सोचते हैं वो बात क्या हो 'फिराक'
 ये तो तय है कि उनसे बात करें

10

आज तेरे फिराक में रो लें
 कुछ तो दाग-ए-मुफारकत³ धो लें
 क्या हकीकत में ख़्वाब है दुनिया
 देखें दुनिया को आँख तो खोलें
 कुछ तो होना है आदमी को यहाँ
 कुछ नहीं तो उदास ही हो लें
 एक मुह्त के बाद आज ऐ दोस्त
 मिल गए हैं तो कुछ हँसें बोलें
 सामने है 'फिराक' मदफ़न-ए-दिल⁴
 अब यहाँ भी खड़े खड़े हो लें

1. शुरु
 3. विरह का दाग

2. हमेशा
 4. दिल की समाधि

1

شباب آیا کسی بُت پر فدا ہونے کا وقت آیا
 مری دنیا میں بندے کے خدا ہونے کا وقت آیا
 اُنھیں دیکھا تو زاہد نے کہا ایمان کی یہ ہے
 کہ اب انسان کو سجدہ روا ہونے کا وقت آیا
 تنگم کی خموشی کہہ رہی ہے حرفِ مطلب سے
 کہ اشک آمیز نظروں سے ادا ہونے کا وقت آیا
 ہمیں بھی آپڑا ہے دوستوں سے کام کچھ، یعنی
 ہمارے دوستوں کے بے وفا ہونے کا وقت آیا

○

2

رہے دو دو فرشتے ساتھ اب انصاف کیا ہوگا
 کسی نے کچھ لکھا ہوگا کسی نے کچھ لکھا ہوگا
 ملے گی شیخ کو بخت ہمیں دوزخ عطا ہوگا
 بس اتنی بات ہے جس کے لیے محشر بپا ہوگا
 تری دنیا میں صبر و شکر سے ہم نے بسر کر لی
 تری دنیا سے بڑھ کر بھی ترے دوزخ میں کیا ہوگا

हरिचंद अख्तर (1900-1958)

1

शाबाब आया किसी बुत पर फिदा¹ होने का वक्त आया
 मिरी दुनिया में बन्दे के खुदा होने का वक्त आया
 उन्हें देखा तो जाहिद² ने कहा ईमान की ये है
 कि अब ईसान को सज्दा रवा³ होने का वक्त आया
 तकल्लुम⁴ की खमूशी कह रही है हर्फ-ए-मत्लब से
 कि अशकआमेज़ नज़रों से अदा होने का वक्त आया
 हमें भी आ पड़ा है दोस्तों से काम कुछ, यानी
 हमारे दोस्तों के बेवफ़ा होने का वक्त आया

○

2

रहे दो-दो फ़रिश्ते साथ अब इंसाफ़ क्या होगा
 किसी ने कुछ लिखा होगा किसी ने कुछ लिखा होगा
 मिलेगी शीख़ को जन्नत हमें दोज़ख़ अता होगा
 बस इतनी बात है जिसके लिए महशर बपा होगा
 तिरी दुनिया में सब-व-शुक से हमने बसर कर ली
 तिरी दुनिया से बढ़कर भी तिरे दोज़ख़ में क्या होगा

1. निछावर

3. जाइज़, उचित

2. साधक, इबादत गुज़ार

4. बात करने की शक्ति

بھروسا کس قدر ہے تجھ کو اختر اس کی رحمت پر
اگر وہ شیخ صاحب کا خدا نکلا تو کیا ہوگا

○

3

جہاں تجھ کو بٹھا کر پوجتے ہیں پُجنے والے
وہ مندر اور ہوتے ہیں شوالے اور ہوتے ہیں
دہان زخم سے کہتے ہیں جن کو مرجبا بھل
وہ خنجر اور ہوتے ہیں وہ بھالے اور ہوتے ہیں
جنہیں محرومی تاثیر ہی اصل جتنا ہے
وہ آہیں اور ہوتی ہیں وہ نالے اور ہوتے ہیں
جنہیں حاصل ہے تیرا قرب خوش قسمت سہی لیکن
تری حسرت لیے مر جانے والے اور ہوتے ہیں
جو ٹھوکر ہی نہیں کھاتے وہ سب کچھ ہیں مگر واعظ
وہ جن کو دستِ رحمت خود سنبھالے اور ہوتے ہیں
تلاشِ شیخ سے پیدا ہے سوزِ ناتمام اختر
خود اپنی آگ میں جل جانے والے اور ہوتے ہیں

○

4

تمہارے اک تبسم سے جو بن جاتی تھی نورانی
وہی غم کی گھٹا پھر چھا گئی، کیا تم نہ آؤ گے؟

भरोसः किस कदर है तुझको 'अख्तर' उसकी रहमत पर
अगर वो शैख साहब का खुदा निकला तो क्या होगा

○

3

जहाँ तुझको बिठाकर पूजते हैं पूजने वाले
वो मंदिर और होते हैं शिवाले और होते हैं
दहान-ए-जल्म¹ से कहते हैं जिनको मर्हबा बिस्मिल²
वो खंजर और होते हैं वो भाते और होते हैं
जिन्हें महरूमि-ए-तासीर ही अस्त-ए-तमन्ना है
वो आहें और होती हैं वो नाते और होते हैं
जिन्हें हासिल है तेरा कुर्ब खुशकिस्मत सही लेकिन
तिरी हसरत लिए मर जाने वाले और होते हैं
जो ठोकर ही नहीं खाते वो सब कुछ हैं मगर वाइज़
वो जिनको दस्त-ए-रहमत खुद संभाते और होते हैं
तलाश-ए-शमअ³ से पैदा है सोज-ए-नातमाम 'अख्तर'
खुद अपनी आग में जल जाने वाले और होते हैं

○

4

तुम्हारे इक तबस्सुम³ से जो बन जाती थी नूरानी
वही ग़म की घटा फिर छा गई, क्या तुम न आओगे?

1. घाव का मुँह
2. ज़ख्मी, घायल
3. मुस्कराहट

تمھاری دید ہی مقصد رہا جس کی بصارت کا
 وہ چشمِ منتظر پتھرا گئی، کیا تم نہ آؤ گے؟
 وفا کی سسکیاں اُس پر ہوس کے قہقہے توبہ
 محبت کی فضا تھڑا گئی، کیا تم نہ آؤ گے؟
 بہارِ جانفزا، بلبل کے نغمے، چاندنی راتیں
 ہر اک شے آنے والی آگئی کیا تم نہ آؤ گے؟
 غرورِ ضبط کی رسوائیاں کیا تم نہ دیکھو گے؟
 مری فریاد لب تک آگئی کیا تم نہ آؤ گے؟
 مرے پندار کا اب ذکر کیا؟ میں خود جو کہتا ہوں
 طبیعتِ ہجر میں گھبرا گئی کیا تم نہ آؤ گے؟

तुम्हारी दीद ही भक्सद रहा जिसकी बसारत¹ का
 वो चश्म-ए-मुत्जिर² पथरा गई क्या तुम न आओगे?
 वफा की सिसकियाँ, उस पर हवस के कहकहे तौबा
 मुहब्बत की फजा धरा गई क्या तुम न आओगे?
 बहार-ए-जाँफजा, बुतबुल के नगमे, चाँदनी राते
 हर इक शी आने वाली आ गई क्या तुम न आओगे?
 गुरुर-ए-जुब्त की रुसवाईयाँ क्या तुम न देखोगे?
 मिरी फरियाद तब तक आ गई क्या तुम न आओगे?
 मिरे पिंदार³ का अब जिक्र क्या? मैं खुद जो कहता हूँ
 तबीयत हिज में घबरा गई क्या तुम न आओगे?

○○○

1 आँखों की ज्योति

2 प्रतिस्मित आँख

3 घमण्ड

1

مستقبل روشن تر ہے
 لیکن آنکھ ملا کر کیے
 بربادی کو منظر کیے
 کیے، سوچ سمجھ کر کیے
 سمجھایا تھا دیکھ کے چلیے
 کیسی کھائی ٹھوکر کیے
 دم گھٹنے کی بات الگ ہے
 طوق گلو کو زیور کیے
 آنسو ہیں قانون سے باہر
 غم کی باتیں ہنس کر کیے
 آئینہ دکھلانا ہوگا
 جی باتیں منہ پر کیے
 شیخی کی بھی حد ہوتی ہے
 کب تک ”بہتر بہتر“ کیے

○

2

خلوتِ حسن کی رنگیں یاد
 دلِ مغموم کو مت ایذا د

शाद आरफी (1900-1964)

1

मुस्तकबिल रौशनतर कहिए
लेकिन आँख मिलाकर कहिए
बर्बादी को मंज़ूर कहिए
कहिए, सोच समझकर कहिए
समझाया था देखके चलिए
कैसी खाई ठोकर कहिए
दम घुटने की बात अलग है
तौक-ए-गुलू¹ को ज़ेवर कहिए
आँसू हैं क़ानून से बाहर
ग़म की बातें हँसकर कहिए
आईना दिखाताना होगा
सच्ची बातें मुँह पर कहिए
शैली की भी हद होती है
कब तक "बेहतर बेहतर" कहिए

○

2

खलवत-ए-कुन की रंगीं यादों
दिल-ए-मग़मूम को मत ईजा² दो

1. ग़र्दन की तौक

2. दुख, तकलीफ़

دو گلشن پہ قفس ایجاد
 ”راستہ بند ہے“ یہ لکھوا دو
 جن مسائل میں دُطن الجھا ہے
 ہاتھ لکھتا ہوں اگر سلجھا دو
 ذہن خود صاف نہیں جس بابت
 چاہتے ہو کہ ہمیں سمجھا دو
 کفر ہے دل ہلکنی خواہاں
 ورنہ تم اور ہمیں بہکا دو
 کون سنتا ہے فغانِ درویش
 اپنے آپے میں رہو فریاد
 کوئی مصرف نہیں دولت کا اگر
 دوسرا تاج محل بنوا دو
 جیل نکال سے باہر ہی سہی
 ہم کو فی الحال قفس پہنچا دو
 شہِ شطرنج غزل سے ہرگز
 نہ کہو شعر عطا فرما دو
 اس کو ساقی کا دلا دو بوسہ
 اس کو بازار سے جنگل لا دو
 شاد مستقبل روشن کے لیے
 حال ماضی کی طرف ٹھکرا دو

दर-ए-गुलशन प' कफस ईजादो
 "रास्ता बंद है" ये लिखवा दो
 जिन मसायल में वतन उलझा है
 हाथ लिखता हूँ अगर सुलझा दो
 जेहन खुद साफ नहीं जिस बाबत
 चाहते हो कि हमें समझा दो
 कुफ्र है दित शिकनी-ए-खूबों
 वर्ना तुम और हमें बहका दो
 कौन सुनता है फुगाने-दरवेश¹
 अपने आपे में रहो फरयादो
 कोई मसरफ नहीं दीलत का अगर
 दूसरा ताजमहल बनवा दो
 जेल टक्साल से बाहर ही सही
 हमको फिलहाल कफस पहुँचा दो
 शह-ए-शतरंज-ए-गज़ल से हरगिज़
 न कहो शेर अता फर्मा दो
 उसको साकी का दिला दो बोस:
 उसको बाज़ार से जंगल ला दो
 शाद मुस्तकबिल-ए-रौशन के लिए
 हाल माजी की तरफ ठुकरा दो

3

چاہتے ہیں گھربتوں کے دل میں ہم
 ہیں جنوں کی آخری منزل میں ہم
 گیت گاتے ہیں قفس منزل میں ہم
 کوسے جاتے ہیں لیکن دل میں ہم
 یہ تو مت محسوس ہونے دیجیے
 اجنبی ہیں آپ کی محفل میں ہم
 میکدے کے چور دروازے بھی ہیں
 آ تو جائیں شیخ کی منزل میں ہم
 خود فریبوں کو پیام آگہی
 بتلا ہیں سعی لا حاصل میں ہم
 دور سے آتا ہے مبہم سا جواب
 دیں اسے آواز جس منزل میں ہم
 روک نہیں پلکوں پہ آنسو کی طرح
 کیا سودیں موج کو ساحل میں ہم
 سوچے آخر وہ کیا حالات ہیں
 جا رہے ہیں کوچہ قاتل میں ہم
 جی نہ میلا کیجیے فریاد پر
 ہیں پشیمیاں آپ اپنے دل میں ہم
 ناشناسانِ ادب کے ہاتھ سے
 شاد صاحب ہیں بڑی مشکل میں ہم

3

चाहते हैं घर बुतों के दिल में हम
 हैं जुनूँ¹ की आखिरी मंज़िल में हम
 गीत गाते हैं कफ़स मंज़िल में हम
 कोसते जाते हैं लेकिन दिल में हम
 ये तो मत महसूस होने दीजिए
 अजनबी हैं आपकी महफ़िल में हम
 मैक़दे के चोर दरवाज़े भी हैं
 आ तो जाएँ शीख़ की मंज़िल में हम
 खुदफ़रेबों को पयाम-ए-आगही
 मुबतिला है सई-ए-ताहासित² में हम
 दूर से आता है मुब्हम सा जवाब
 दें उसे अवाज़ जिस मंज़िल में हम
 रोक लें पलकों प' आँसू की तरह
 क्या समू दें मौज़ को साहित में हम
 सोचिए आज़िर वो क्या हालात हैं
 जा रहें हैं कुच:-ए-कातिल में हम
 जी न मैला कीजिए फ़रियाद पर
 हैं पशेमाँ आप आपने दिल में हम
 नाशनासान-ए-अदब के हाथ से
 'शाद' साहब हैं बड़ी मुश्किल में हम

1. उन्माद

2. बेकार की कोशिश, व्यर्थ प्रयास

4

کھری باتیں بہ اندازِ سخن کہہ دوں تو کیا ہوگا
 عددِ جانِ دتن کو جانِ من کہہ دوں تو کیا ہوگا
 جگہبانِ وطن کو راہزن کہہ دوں تو کیا ہوگا
 کسی بھی بدچلن کو بدچلن کہہ دوں تو کیا ہوگا
 غریبی جن کے لئے لے گئی تاحدِ عریانی
 جو میں ان عصمتوں کو سیمِ تن کہہ دوں تو کیا ہوگا
 اندھیرے کو اندھیرے ہی کہیں گے دیکھنے والے
 سوادِ شام کو صبحِ وطن کہہ دوں تو کیا ہوگا
 غلط باتوں پہ دنیا کب توجہ صرف کرتی ہے
 بتوں کو بے زبان و بے دہن کہہ دوں تو کیا ہوگا
 کہیں فطرت بدل سکتی ہے ناموں کے بدلنے سے
 جنابِ شیخ کو میں برہمن کہہ دوں تو کیا ہوگا
 قد و گیسو کو تم شمشاد و سنبل کہہ کے کیا لوگے
 قد و گیسو کو میں دار و رسن کہہ دوں تو کیا ہوگا
 ستارے توڑتی ہے جب کہ ذروں کی توانائی
 ستاروں کو تمھاری انجمن کہہ دوں تو کیا ہوگا
 صدارت کے فرائض جب ادا ہونے نہیں پاتے
 اگر میں تم کو صدرِ انجمن کہہ دوں تو کیا ہوگا
 وہ بت اے شاد جب غزلوں میں دلچسپی نہیں لیتا
 میں اس کی شان میں کوئی بھجن کہہ دوں تو کیا ہوگا

4

खरी बातें ब-अंदाज-ए-सुखन¹ कह दूँ तो क्या होगा
 अ'दू-ए-जान-व-तन² को जान-ए-मन कह दूँ तो क्या होगा
 निगहबान-ए-वतन को राहजन कह दूँ तो क्या होगा
 किसी भी बदचलन को बदचलन कह दूँ तो क्या होगा
 गरीबी जिनके लत्ते ले गई ता-हदे-उर्यानी³
 जो मैं उन इस्मतों को सीम-तन⁴ कह दूँ तो क्या होगा
 अंधोरे को अंधोरा ही कहेंगे देखने वाले
 सवाद-ए-शाम⁵ को सुबह-ए-वतन कह दूँ तो क्या होगा
 गलत बातों प' दुनिया कब तव्वजुह सर्फ करती है
 बुतों को बेजबान-व-बेदहन कह दूँ तो क्या होगा
 कहीं फितरत बदल सकती है नामों के बदलने से
 जनाब-ए-शैख को मैं ब्रह्मन कह दूँ तो क्या होगा
 कद-व-गेसू को तुम शमशाद-व-सुंबुल कहके क्या लोगे
 कद-व-गेसू को मैं दार-व-रसन कह दूँ तो क्या होगा
 सितारे तोड़ती हैं जब कि ज़रों की तवानाई
 सितारों को तुम्हारी अंजुमन कह दूँ तो क्या होगा
 सदारत⁶ के फरायज⁷ जब अदा होने नहीं पाते
 अगर मैं तुमको सदर-ए-अंजुमन कह दूँ तो क्या होगा
 वो बुत ऐ शायद जब गज़लों में दिलचस्पी नहीं लेता
 मैं उसकी शान में कोई भजन कह दूँ तो क्या होगा

1. काव्य रूप में	2. जान और तन का दुष्मन
3. नग्नता की सीमा तक	4. चाँदी जैसा बदन वाला
5. सांझ की कालिमा	6. अध्यक्षता
7. कर्त्तव्य	

5

بقول غالب ہوا کیا ہے جو حشر دہقان کے لہو کا
 نشیموں سے وہی تعلق ہے آج کل نظم شعلہ خو کا
 وہاں بہاروں سے باغبانوں کی سازشیں بارور نہیں ہیں
 جہاں خزاں نے اٹھا دیا ہو سوال کانٹوں کی آبرو کا
 کسی کے ظاہر سے اس کے باطن کا جائزہ ہل بھی نہیں ہے
 شراب کی تمنیوں سے پہلے سوال آتا ہے رنگ و بو کا
 حضور قبل از مسج کے تجربوں پہ شاید یہ کہہ رہے ہیں
 اثر مرتب ہوا نہیں ہے کبھی غریبوں کے ہا و ہو کا
 چمن میں پودوں کے سوکھ جانے کی شکوہ سخی کو طرز کہہ کر
 کہاں لکھا ہے گھا دبا دیجے عندلیبان خوش گلو کا
 جوان شاعر تو شاد اس لغویت سے دامن چھڑا چکے ہیں
 مگر ضعیفوں میں اب بھی جڑ چاہے چاک دامانی و رفو کا

5

बकौल-ए-गालिब हुआ: किया है जो हथ्र दहकान¹ के लहू का
 नशेमनों से वही तअ'ल्लुक है आज कल नज्म-ए-शोल:-खू² का
 वहाँ बहारों से बाग़बानों की साजिशें बारबर नहीं हैं
 जहाँ ख़र्जा ने उठा दिया हो सवाल काँटों की आबरू का
 किसी के ज़ाहिर से उसके बालिन का जायज़: सहल भी नहीं है
 शराब की तल्लियों से पहले सवाल आता है रंग-व-बू का
 हुज़ूर कब्ल-अज़-मसीह के तज़बों प' शायद ये कह रहे हैं
 असर मुरत्तब हुआ नहीं है कभी ग़रीबों के हा-व-हू का
 चमन में पीदों के सूख जाने की शिक्वा-संजी³ को तंज़ कह कर
 कहाँ लिखा है ग़ता दबा दीजे अंदलीबान-ए-ख़ुशागुलू⁴ का
 जवान शायर तो शाद दस लगियत से दामन छुड़ा चुके हैं
 मगर ज़ईफ़ों में अब भी चर्चा है चाक-दामानी-व-रफ़ू⁵ का

○○○

1. किसान

2. शोलों की ख़ूबी रहने वाला काव्य

3. शिकायत करना

4. अच्छी आवाज़ वाली सुलबुलें

5. दामन का फटना और सीना

1

بقدر پیانہ تخیل سرور ہر دل میں ہے خودی کا
 اگر نہ ہو یہ فریب پیہم تو دم نکل جائے آدی کا
 بس ایک احساسِ نارسائی، نہ جوش اس میں نہ ہوش اس کو
 جنوں پہ حالتِ ربودگی کی، خرد پہ عالمِ غنودگی کا
 ہے روح تاریکیوں میں حیراں بچھا ہوا ہے چراغِ منزل
 کہیں سر راہ یہ مسافر پلک نہ دے بوجھِ زندگی کا
 خدا کی رحمت پہ بھول بیٹھوں، یہی نہ معنی ہیں اس کے داعظ
 وہ ایر کا منتظر کھڑا ہو مکانِ جلتا ہو جب کسی کا
 وہ لاکھ ٹھکوالے سر کو میرے مگر یہ دل اب نہیں جھکے گا
 کہ کبریائی سے بھی زیادہ مزاجِ نازک ہے بندگی کا

○

2

ہلکتِ رنگِ رخ تو اک فسانہ ہے شباب کا
 حکایتیں ہیں اور بھی ورقِ اُلت کتاب کا
 مری نگاہِ اولیں ازل میں اک سوال تھی
 سوالِ خنجر بہا ابد تک جواب کا

जमील मजहरी (1904-1980)

1

ब-कदर-ए-पैमानः-ए-तखय्युल¹ सुरूर हर दिल में है खुदी² का
 अगर न हो ये फरेब-ए-पैहम तो दम निकल जाए आदमी का
 बस एक एहसास-ए-नारसाई³ न जोश इसमें न होश उसको
 जुनूँ प' हालत रबूदगी⁴ की, खिरद⁵ प' आलम गुनूदगी⁶ का
 है रुह तारीकियों में हैराँ बुझा हुआ है चराग-ए-मंजिल
 कहीं सर-ए-राह ये मुसाफिर पटक न दे बोझ जिंदगी का
 खुदा की रहमत प' भूल बैठें, यही न मा'नी है इसके वाइज
 वो अब्र का मुंतज़िर खड़ा हो मकान जलता हो जब किसी का
 वो लाख झुकवाले सर को मेरे मगर ये दिल अब नहीं झुकेगा
 कि क़िबरिणई⁷ से भी ज़्यादा मिज़ाज नाज़ुक है बंदगी का

○

2

शिकस्त-ए-रंग-ए-रुख⁸ तो इक फसानः है शबाब का
 हिक़ायतें हैं और भी वरक़ उलट किताब का
 भिरी निगाह-ए-अव्वलीं अज़ल⁹ में इक सवाल थी
 सवाल मुंतज़िर रहा अबद¹⁰ तलक जवाब का

1. चिंतन के पैमाने के अनुसार

2. अहं

3. नहीं पहुँचने का एहसास, असफलता का एहसास

4. ग़फ़लत, नींद की स्थिति

5. ज़ान, अक़ल

6. नींद की स्थिति

7. खुदाई

8. चेहरे का उड़ा हुआ रंग

9. शुरू, आदि

10. अंत

حقیقتوں نے اڑھ لی ہے جب نقاب رنگ و بو
تو احترام فرض ہے ہر آنکھ پر نقاب کا
یہاں بجز سراب کے نہیں علاجِ تشنگی
جہیل پیاس ہے تو آ فریب کھا سراب کا

○

3

کہو نہ یہ کہ محبت ہے تیرگی سے مجھے
ڈرا دیا ہے پتنگوں نے روشنی سے مجھے
سفینہ شوق کا اب کے جو ڈوب کر ابھرا
نکال لے گیا دریائے بے خودی سے مجھے
ہے میری آنکھ میں اب تک وہی سفر کا غبار
ملا جو راہ میں صحرائے آگہی سے مجھے
خرد انھیں سے بتاتی ہے رہبری کا مزاج
یہ تجربے جو میسر ہیں گمراہی سے مجھے
ابھی تو پاؤں سے کانٹے نکالتا ہوں میں
ابھی نکال نہ گلزارِ زندگی سے مجھے
زبانِ حال سے کہتا ہے نازِ عشوہ گری
حیا چھپا نہ سکی چشمِ مظہری سے مجھے

○

हकीकतों ने ओढ़ ली है जब नकाब-ए-रंग-व-बू
तो एहतिराम फर्ज है हर आँख पर नकाब का
यहाँ बजुज सराब¹ के नहीं इलाज-ए-तिशनगी
'जमील' प्यास है तो आ फरेब ला सराब का

○

3

कहो न ये कि मुहब्बत है तीरगी² से मुझे
डरा दिया है पतंगों ने रौशनी से मुझे
सफीन: शौक का अब के जो डूबकर उभरा
निकाल ले गया दरिया-ए-बेखूदी से मुझे
है मेरी आँख में अब तक वही सफ़र का गुबार
मिला जो राह में सहरा-ए-आगही³ से मुझे
खिरद⁴ इन्हीं से बताती है रहबरी का मिजाज
ये तज़बे जो मयस्सर हैं गुमरही से मुझे
अभी तो पाँव से काँटे निकालता हूँ मैं
अभी निकाल न गुलज़ार-ए-ज़िंदगी⁵ से मुझे
ज़बान-ए-हाल से कहता है नाज़-ए-इश्व:गरी
हया छुपा न सकी चशम-ए-'मज़हरी' से मुझे

○

1. मृगतृष्णा

2. अंधकार

3. ज्ञान का मरुस्थल

4. ज्ञान, अकल

5. जीवन की फुलवारी

4

ہم نے دیکھا ہے اُجالے سے اندھیرا ہونا
 آنکھ رکھ کر ہمیں آتا نہیں اندھا ہونا
 وہ کسی اور کا کیا ہوگا جو اپنا نہ ہوا
 پہلے اے عشق سکھا دے ہمیں اپنا ہونا
 اُس کو کیا حق ہے کہ قطرے سے سمندر مانگے
 جس نے قطرے کو سکھایا نہیں دریا ہونا
 ہے کہیں اس کے لیے گوشہ خاموش پناہ
 جس کو خلوت میں میسر نہیں تنہا ہونا
 آپ کی قیس مزاجی سے مجھے ڈر ہے جمیل
 دیکھئے کس کے مقدر میں ہے لیلیٰ ہونا

○

5

گرچہ ہے قید کڑی اور سلاسل بھاری
 ہم چلے آئیں گے جلدی نہ کر و دل بھاری
 رات پہلی ہے جدائی کی خدا خیر کرے
 ہے مسافر پہ ترے آج کی منزل بھاری
 نکتہ شوق ترے پردہ محمل پہ گراں
 نکتہ شوق پہ ہے پردہ محمل بھاری

4

हमने देखा है उजाते से अंधेरा होना
 आँख रखकर हमें आता नहीं अंधा होना
 वो किसी और का क्या होगा जो अपना न हुआ
 पहले ऐ इश्क सिखा दे हमें अपना होना
 उसको क्या हक है कि कतरे से समुंदर माँगे
 जिसने कतरे को सिखाया नहीं दरिया होना
 है कहीं उसके लिए गोश:-ए-खामोश पनाह
 जिसको खलवत में मयस्सर नहीं तनहा होना
 आपकी कैस-मिजाजी से मुझे डर है 'जमील'
 देखिए किसके मुकद्दर में है तैला होना

○

5

गरचे है कैद कड़ी और सतासिल¹ भारी
 हम चले आएँगे जल्दी न करो दिल भारी
 रात पहली है जुदाई की खुदा खीर करे
 है मुसाफिर प' तिरे आज की मंज़िल भारी
 निगूह-ए-शौक तिरे पर्द:-ए-महमिल² प' गिराँ³
 निगूह-ए-शौक प' है पर्द:-ए-महमिल भारी

1. जंजीर

2. ऊँट के हीदे पर पड़ा हुआ पर्दा

3. भारी

دل سائل پہ عتاب زرخِ منعم بھی سبک
طبعِ منعم پہ سکوتِ لب سائل بھاری
گو ہیں گل ہائے چمن گوشِ بر آوازِ جیل
ان کے دل پر ہے مگر شورِ عنادِ بھاری

○

6

جس کو پیتا ہو پئے، پی کے گرے، گر کے پئے
بھر کے خم رکھ دیے ساقی نے حریفوں کے لیے
گوشتِ چشم میں اک تابِ تغافل ہی سہی
کچھ سہارے تو ضروری ہے حبت کے لیے
موت طاری ہوئی ہر شوق پہ رفتہ رفتہ
تجھ پہ مرنے کے جو ارمان تھے وہ بھی نہ بیجے
یہی دو چار نشیمن تھے بنائے تخریب
آندھیاں باغ میں آئیں انھیں تنکوں کے لیے
اُس کے ہونٹوں پہ تبسم ہے نہ ابرو پہ شکن
جس کو مرنا ہو مرے اور جسے جینا ہو بیجے
ہم تو مجنوں تھے کہ دامن کی خبر لی نہ جیل
تم کو کیا مل گیا تم نے تو گریباں بھی ہے

○

दिल-ए-सायल प' इताब-ए-ख़ब-ए-मुनइम¹ भी सुबक²
 तब-ए-मुनइम प' सुकूत-ए-तब-ए-साइल³ भारी
 गो हैं गुलहा-ए-चमन गोश-बर-आवाज़⁴ 'जमील'
 उनके दिल पर है मगर शोर-ए-अनादिल⁵ भारी

○

6

जिसको पीना हो पिए, पी के गिरे, गिर के पिए
 भर के ख़ुम रखा दिए साकी ने हरीफों के लिए
 गोश:-ए-चशम में इक ताब-ए-तगाफ़ुल⁶ ही सही
 कुछ सहारे तो जरूरी हैं मुहब्बत के लिए
 मौत तारी हुई हर शौक प' रफ़्त:-रफ़्त:
 तुझ प' मरने के जो अरमान थे वो भी न जिए
 यही दो चार नशेमन थे बिना-ए-तख़रीब⁷
 आंघियाँ बाग़ में आई इन्हीं तिनकों के लिए
 उसके होंटों प' तबस्सुम है न अबरू प' शिकन
 जिसको मरना हो मरे और जिसे जीना हो जिए
 हम तो मजनुँ थे कि दामन कि ख़बर ली न 'जमील'
 तुमको क्या मिल गया तुमने तो गिरेबाँ भी सिए

○

1. धनवान के चेहरे का कोध	2. हलका
3. भिक्षारी के तब की सामोशी	4. आवज़ पर कान लगाना
5. बुलबुलों का शोर	6. जान झूझकर अनजान बन्ने (उपेक्षा) की ताकत
7. विनाश का कारण	

7

پڑا تھا سوتا ستار دل کا ہوئی اچانک یہ جاگ تم سے
 جو زندگی روگ بن چکی تھی وہ بن گئی آج راگ تم سے
 اٹھا کے شعلے ہمارے دل میں الاؤ سے دور پُپ کھڑی ہو
 نہ ڈالا جاتا ہے تم سے پانی، نہ تابی جاتی ہے آگ تم سے
 اگرچہ ان گیسوؤں نے رادھا تھیں سپیرن بنا دیا ہے
 مگر سنبھالے نہیں سنہلتے یہ بے حیا کالے ناگ تم سے
 یہ میرے جیون کی راگنی کیا، یہ پریم کی میٹھی بانسری کیا
 یہ دان تم نے دیا ہے جتنی ملا ہے من کو یہ راگ تم سے
 جلا سکی دھوپ بھی نہ مجھ کو، لبھاسکا روپ بھی نہ مجھ کو
 یہ میرا سارا گھمنڈ تم سے، یہ میرا سارا تیاگ تم سے
 چلی ہو لیکن یہ یاد رکھو کہ اس میں کوئی کمی نہ کرنا
 ہمارا خون جگر بھی مانگے اگر تمہارا سہاگ تم سے
 تمہارے بس کے نہیں ہیں رادھا جمیل کی روح کے یہ شعلے
 فضول آنسو بہا رہی ہو، نہ بُجھ سکے گی یہ آگ تم سے

7

पड़ा था सोता सितार दिल का हुई अचानक ये जाग तुमसे
 जो ज़िंदगी रोग बन चुकी थी वो बन गई आज राग तुम से
 उठाके शोले हमारे दिल में अलाव से दूर चुप खड़ी हो
 न डाता जाता है तुमसे पानी, न तापी जाती है आग तुमसे
 अगरचे इन गेसुओं ने राधा तुम्हें सपेरन बना दिया है
 मगर संभलते नहीं संभलते ये बेहया काले नाग तुमसे
 ये मेरे जीवन की रागनी क्या, ये प्रेम की मीठी बाँसुरी क्या
 ये दान तुमने दिया है सजनी मिला है मन को ये राग तुमसे
 जला सकी धूप भी न मुझको, लुभा सका रूप भी न मुझको
 ये मेरा सारा घमंड तुमसे, ये मेरा सारा त्याग तुमसे
 चली हो लेकिन ये याद रखो कि इसमें कोई कमी न करना
 हमारा खून-ए-जिगर भी माँगे अगर तुम्हारा सुहाग तुमसे
 तुम्हारे बस के नहीं हैं राधा जमील की रूह के ये शोले
 फज़ूल आँसू बहा रही हो, न बुझ सकेगी ये आग तुम से

०००

1

سیما ب دشی، تشنہ لبی، با خبری ہے
 اس دشت میں گر زحمت سزا ہے تو یہی ہے
 اک شہر میں اک آہوئے خوش چشم سے ہم کو
 کم کم ہی سہی نسبتِ پیاناہ رہی ہے
 بے صحبتِ رخسار اندھیرا ہی اندھیرا
 گو جام وہی، نئے وہی، میخانہ وہی ہے
 اس عہد میں بھی دولتِ کونین کے باوصف
 ہر گام پہ اُن کی جو کی تھی سو کی ہے
 ہر دم ترے، اُنھاس کی گرمی کا گماں ہے
 ہر یاد تری یاد کے پھولوں میں بسی ہے
 ہر شام سجائے ہیں تنہا کے نشیمن
 ہر صبح مئے تلخی قیام بھی پی ہے

○

2

تیرے دیوانے تری چشم و نظر سے پہلے
 دار سے گذرے تری راہ گذر سے پہلے

मखदूम मुहीउद्दीन (1908-1969)

1

सीमाब-वशी,¹ तिशन:-लबी, बाखबरी है
 इस दण्ट² में गर रस्त-ए-सफर³ है तो यही है
 इक शहर में इक आह-ए-खुशचश्म⁴ से हमको
 कम-कम ही सही निस्बत-ए-पैमान: रही है
 बेसुहबत-ए-रुख सार अंधेरा ही अंधेरा
 गो जाम वही, मय वही, मैखान: वही है
 इस अहद में भी दीलत-ए-कौनैन⁵ के बावस्फ
 हर गाम प' उनकी जो कमी थी सो कमी है
 हरदम तिरे अनफास⁶ की गर्मी का गुमाँ है
 हर याद तिरी याद के फूलों में बसी है
 हर शाम सजाए हैं तमन्ना के नशेमन
 हर सुब्ह मय-ए-तलखी-ए-अय्याम⁷ भी पी है

○

2

तेरे दीवान तिरी चशम-व-नज़र से पहले
 दर⁸ से गुज़रे तिरी राहगुज़र से पहले

1. पारा जैसी रिथति, व्याकुलता	2. जंगल
3. यात्रा की सामग्री	4. सुंदर आँखों वाली स्त्रिय
5. दोनों जहान की दीलत	6. सौत
7. ज़माने की कटु शराब	8. सूली

بزم سے دور وہ گاتا رہا تنہا تنہا
 سو گیا ساز پہ سر رکھ کے سحر سے پہلے
 اس اندھیرے میں اجالوں کا گماں تک بھی نہ تھا
 شعلہ رُو، شعلہ نوا، شعلہ نظر سے پہلے
 کون جانے کہ ہو کیا رنگِ سحر، رنگِ چمن
 میکدہ رقص میں ہے پچھلے پہر سے پہلے
 نکبتِ یاد سے آباد ہے ہر گنجِ قفس
 مل کے آئی ہے صبا اُس گل تر سے پہلے

○

3

بڑھ گیا بادۂ گللوں کا مزہ آخرِ شب
 اور بھی سرخ ہے رخسارِ حیا آخرِ شب
 منزلیں عشق کی آساں ہوئیں چلتے چلتے
 اور چکا ترا نقشِ کعبِ پا آخرِ شب
 کھٹکنا جاتا ہے زنجیرِ درِ میخانہ
 کوئی دیوانہ، کوئی آبلہ پا آخرِ شب
 سانسِ رکتی ہے پھٹکتے ہوئے پیانوں کی
 کوئی لیتا تھا ترا نامِ وفا آخرِ شب
 گل ہے قندیلِ حرم، گل ہیں کلیسا کے چراغ
 سوئے پیانہ بڑھے دستِ دعا آخرِ شب

बज़म से दूर वो गाता रहा तनहा तनहा
 सो गया साज़ प' सर रख के सहर' से पहले
 इस अंधेरे में उजालों का गुमों तक भी न था
 शोल:-रू, शोल:-नवा, शोल:-नज़र से पहले
 कौन जाने कि हो क्या रंग-ए-सहर, रंग-ए-चमन
 मैकदः रक्स' में है पिछले पहर से पहले
 नकहत-ए-याद' से आबाद है हर कुंज-ए-कफ़स'
 मिल के आई है सबा' उस गुल-ए-तर से पहले

○

3

बढ़ गया बाद:-ए-गुलगूँ^१ का मज़ः अखिर-ए-शब
 और भी सुख' है रुखसार-ए-हया अखिर-ए-शब
 मंजिलें इश्क की आसों हुई चलते चलते
 और चमका तिरा नक़्श-ए-कफ़-ए-पा' अखिर-ए-शब
 खटखटा जाता है जंजीर-ए-दर-ए-मैखानः
 कोई दीवानः, कोई आबलःपा अखिर-ए-शब
 सोंस रुकती है छलकते हुए पैमानों की
 कोई लेता था तिरा नाम-ए-वफ़ा अखिर-ए-शब
 गुल है किंदील^२-ए-हरम,^३ गुल है कलीसा के चिराग
 सू-ए-पैमानः बढ़े दस्त-ए-दुआ अखिर-ए-शब

1. सुबह	2. नाच, मृत्यु
3. याद की खुशबू	4. पिंजरे का कोना, जेल
5. पूरब की ठंडी हवा	6. फूल जैसे रंग वाली शराब
7. पद चिह्न	
8. एक प्रकार का शीशे का बर्तन जिसमें घती जलाके छत में जंजीरों से लटका देते हैं	
9. का'बा	

ہائے کس دھوم سے نکلا ہے شہیدوں کا جلوس
جرم چپ، سر بہ گریباں ہے جفا آخر شب
اسی انداز سے پھر صبح کا آنچل ڈھلکے
اسی انداز سے چل بادِ صبا آخر شب

4

تم گلستاں سے گئے ہو تو گلستاں پُپ ہے
شاخِ گل کھوئی ہوئی، مرغِ خوش الحان پُپ ہے
افقِ دل پہ دکھائی نہیں دیتی ہے دھنک
غزودہ موسمِ گل، ابر بہاراں پُپ ہے
عالمِ تشنگی بادہ گساراں مت پوچھ
میکدہ دُور ہے، مینائے زرافشاں پُپ ہے
اور آگے نہ بڑھا قصہ دل، قصہ غم
دھڑکنیں پُپ ہیں، سرِ خک سرِ مڑگاں پُپ ہے
شہر میں ایک قیامت تھی، قیامت نہ رہی
حشر خاموش ہوا، قہقہہ دوراں پُپ ہے
نہ کسی آہ کی آواز، نہ زنجیر کا شور
آج کیا ہو گیا زنداں میں کہ زنداں پُپ ہے

हाथ किस धूम से निकला है शहीदों का जुलूस
जुर्म चुप, सर-ब-गिरेबाँ¹ है जफा अखिर-ए-शाब
उसी अंदाज़ से फिर सुबह का आँचल ढलके
उसी अंदाज़ से चल बाद-ए-सबा अखिर-ए-शाब

○

4

तुम गुलिस्ताँ से गए हो तो गुलिस्ताँ चुप है
शाख-ए-गुल खोई हुई, मुर्ग-ए-खुशइल्हॉ² चुप है
उफुक-ए-दिल³ प' दिखाई नहीं देती है घनक
गमजद: मौसम-ए-गुल,⁴ अब-ए-बहारों⁵ चुप है
आलम-ए-तिशानगी-ए-बाद:गुसाराँ⁶ मत पूछ
मैकद: दूर है, मीना-ए-ज़रअफशाँ⁷ चुप है
और आगे न बढ़ा किस्स:-ए-दिल, किस्स:-ए-ग़म
धड़कनें चुप हैं, सिरिश्के-सर-ए-मिज़गॉ⁸ चुप है
शाहर में एक क़यामत थी, क़यामत न रही
हश्श ख़ामोश हुआ, फ़ितन:ए-दीराँ⁹ चुप है
न किसी आह की आवाज़ न जंजीर का शोर
आज क्या हो गया जिंदों¹⁰ में कि जिंदों चुप है

○

1. गिरेबान में सर डाले हुए अर्थात् विवर्तित	2. मधुर आवाज़ वाली चिड़िया
3. दिल का क्लिष्ट	4. वसंत/बहार का मौसम
5. बहार की घट।	6. शराबियों की प्यास की स्थिति
7. सोना लुटाने वाली सुराही या ज़राब	8. पलकों के आँसू
9. दुनिया का फितना	10. कैदख़ाना, बंदीगृह

5

کچھ پھول سرِ صحنِ چمن کھل تو رہے ہیں
 اک نورِ سرِ طورِ نظر آ تو رہا ہے
 صدیوں سے صدفِ بند، گہرِ بند، نظرِ بند
 وہ جانِ صدف، جانِ گہر آ تو رہا ہے
 لبِ سرد، نظرِ سرد، بدنِ سرد ہے، دلِ سرد
 وہ جانِ میا نساں آ تو رہا ہے
 آنکھوں میں حیا، لبِ پہلی آ تو رہی ہے
 آغوشِ سحر میں کوئی شرما تو رہا ہے

○

6

پھول کھلتے ہی رہے، کلیاں چمکتی ہی رہیں
 دل دھڑک جائے تو حاصل، آنکھ بھر آئی تو کیا
 شام سلگاتی چلی آتی ہے زخموں کے چراغ
 کوئی جام آیا تو کیا، کوئی گھٹا چھائی تو کیا
 کالیں لہرائیں، راتیں مہکیں، پیراہن اڑے
 ایک ان کی یاد ایسی تھی، نہیں آئی تو کیا
 دوریاں بڑھتی بھی ہیں، گھٹتی بھی ہیں، مٹی بھی ہیں
 ساعتیں آئیں، یہی ساعت نہیں آئی تو کیا

○○○

5

कुछ फूल सर-ए-सहन-ए-चमन खिल तो रहे हैं
 इक नूर¹ सर-ए-तूर नज़र आ तो रहा है
 सदियों से सदफ² बंद, गुहर³ बंद, नज़र बंद
 वो जान-ए-सदफ, जान-ए-गुहर आ तो रहा है
 लब सर्द, नज़र सर्द, बदन सर्द है, दिल सर्द
 वो जान-ए-मसीहा नफ़सों⁴ आ तो रहा है
 आँखों में हया, लब प' हँसी आ तो रही है
 आग़ोश-ए-सहर⁵ में कोई शरमा तो रहा है

○

6

फूल खिलते ही रहे, कलियाँ चटकती ही रहीं
 दिल धड़क जाए तो हासिल, आँख भर आई तो क्या
 शाम सुलगती चली आती है ज़ल्मों के चराग़
 कोई ज़ाम आया तो क्या, कोई घटा छाई तो क्या
 काकुले⁶ लहराई, रातें महक़ीं, पैराहन⁷ उड़े
 एक उनकी याद ऐसी धी नहीं आई तो क्या
 दूरियाँ बढ़ती भी हैं, घटती भी हैं, मिटती भी हैं
 साअते⁸ आई, यही साअत नहीं आई तो क्या

○○○

1. प्रकाश	2. सीप
3. मोती	4. ईसा मसीह की तरह एक फूल से मुँह को ज़िंदा कर देने वाला श्रिय
5. सुबह की गोद	6. (कफ़ुल का बहु०) बाल, लट
7. कपड़ा, वस्त्र	8. (साअत का बहु०) क्षण, पल

1

ظہور پیکری صحرا میں ہے صرف اک نشاں میرا
 غبارِ کارواں ہوں دور نکلا کارواں میرا
 رسائی مرگِ شوق، افتادگی تنگ تن آسانی
 بلا کی کشمکش ہے اور غبارِ ناتواں میرا
 مجھے گھبرا کے دوشِ ہستی جاوید پر پھینکا
 کوئی دم بھی نہ اٹھا موت سے بارگراں میرا
 مرے سانس کی خامشی پر روح کہتی ہے
 نہ آئی مجھ کو نیند اور سو گیا افسانہ خواں میرا
 خرابی خندہ زن ہے کو شیشِ تعمیر پر میری
 قفس کو توڑتا جاتا ہے شوقِ آشیاں میرا

o

2

دل ہے اور خود نگری ذوقِ دعا جس کو کہیں
 بے خودی چاہئے ہم کو کہ خدا جس کو کہیں
 ہم سے آباد ہے دنیائے تھوڑ تو کیا
 کہ نہیں ایک وہ تصویرِ خدا جس کو کہیں

इज्तिबा रिज़वी (1908-1991)

1

जहूर-ए-चैकरी¹ सहरा में है सिर्फ़ इक निशों मेरा
 गुबार-ए-कारवाँ हूँ दूर निकला कारवाँ मेरा
 रसाई² मार्ग-ए-शौक³, उफ़तादगी⁴ नंग-ए-तनआसानी⁵
 बला की कशमकश है और गुबार-ए-नातवाँ मेरा
 मुझे घबरा के दोष-ए-हस्ती-ए-जावेद⁶ पर फेंका
 कोई दम भी न उट्ठा मौत से बार-ए-गिराँ मेरा
 मिरे साज़-ए-नफ़स⁷ की ख़ामुशी पर रुह कहती है
 न आई मुझको नींद और सो गया अफ़सानःख़्वाँ मेरा
 ख़राबी ख़ंदःजन⁸ है कोशिश-ए-तामीर पर मेरी
 कफ़स को तोड़ता जाता है शौक-ए-आशियाँ मेरा

○

2

दिल है और खुदनिगरी¹⁰ ज़ीक़-ए-दुआ जिसको कहें
 बेख़ुदी चाहिए हमको कि ख़ुदा जिसको कहें
 हम से आबाद है दुनिया-ए-तसद्दुर तो क्या
 कि नहीं एक वो तस्वीर-ए-ख़ुदा जिसको कहें

1. अभिव्यक्ति रूपाकृति	2. पहुँच
3. तमन्नाओं की मौत	4. बेचारगी
5. आराम तलबी (आलस्य) के लिए गर्म	6. शाश्वत जीवन का नद्वैधा
7. भारी बोझ	8. सौसरूपी बाज
9. हँसी उड़ाने वाला	10. खुद को देखना, अपना ख़्याल रखना

جُرأتِ شوق ہے کہتے ہیں محبت جس کو
 اسی جرأت پہ ہے اصرار وفا جس کو کہیں
 سمجھ اے دوست اے ضربِ نظر کی آواز
 ہم کبھی دل کے دھڑکنے کی صدا جس کو کہیں
 تکریمِ دل نہ ہوا آئینہِ سماں اے دوست
 ابھی آجاتی ہے اک موجِ دعا جس کو کہیں
 ہے ترے کیسے پندار میں ایسی کوئی چیز
 دل کی بے تاب محبت کا صلہ جس کو کہیں

○

3

پُجانے کو چراگاہ میں جلوے ردائے روشن سے
 مگر اب بجلیاں لپٹی ہوئی ہیں دل کے دامن سے
 متوجہ کچھ تو ہوائے بلبلِ کمِ ذوق، ماتم کیا
 اگر تعمیرِ صحرا ہو گئی تخریبِ گلشن سے
 مجھے کچھ تجربے ہر رنگ کے جھولی میں رکھ چلنا
 مسافر ہوں غرض کیا ہے مجھے صحرا و گلشن سے
 مجھے ہر کارواں سے چھوٹنا اس بدگمانی میں
 کہ شاید راہبر کو ربطِ پنہانی ہو رہزن سے
 مذاقِ جذبِ باطنِ گم ہے اب تزئینِ ظاہر میں
 یہ طفلِ دھبہ ایمن گھٹ گیا تہذیبِ گلشن سے

○

जुर्रत-ए-शौक है कहते हैं मुहब्बत जिसको
 इसी जुर्रत प' है इसरार-ए-वफा जिसको कहें
 समझ ऐ दोस्त उसे ज़र्ब-ए-नज़र¹ की आवाज़
 हम कभी दिल के धड़कने की सदा जिसको कहें
 कुल्जुम-ए-दिल² न हुआ आईनः-सामाँ³ ऐ दोस्त
 अभी आ जाती है इक मौज-ए-दुआ जिसको कहें
 है तिरे कीसः-ए-पिंदार⁴ में ऐसी कोई चीज़
 दिल की बेताब मुहब्बत का सिला जिसको कहें

○

3

चुराने को चुरा लाया मैं जलवे रु-ए-रीशान से
 मगर अब बिजलियाँ लिपटी हुई हैं दिल के दामन से
 तनव्वो⁵ कुछ तो हो ऐ बुलबुल-ए-कमज़ीक, मातम क्या
 अगर ता'मीर-ए-सहरा हो गई तख़रीब-ए-गुलशन से
 मुझे कुछ तज़बे हर रंग के, झोली में रख चतना
 मुसाफ़िर हूँ गरज़ क्या है मुझे सहरा-व-गुलशन से
 मुझे हर कारवाँ से छूटना इस बदगुमानी में
 कि शायद राहबर को रक्त-ए-पिनहानी⁶ हो रहज़न से
 मज़ाक-ए-जज़ब-ए-बातिन⁷ गुम है अब तज़ईन-ए-ज़ाहिर⁸ में
 ये तिफ़्त-ए-दश्त-ए-ऐमन⁹ घट गया तहज़ीब-ए-गुलशन से

○

1. नज़र की चोट	2. दरिया जैसा दिल
3. आईना जैसा	4. अहम् की धिती
5. विविधता	6. अदृश्य संबंध
7. भीतरी आकर्षण की सुकृषि	8. बाहरी सज्जा
9. सुरक्षित बन/बिषासन का बच्चा	

4

خرد کو خانہ دل کا نگہاں کر دیا ہم نے
 یہ گھر آباد ہوتا اس کو ویراں کر دیا ہم نے
 چھو گے کیا دگر رنگِ شبستاں کر دیا ہم نے
 کہ اپنے گھر کو پھونکا اور چراغاں کر دیا ہم نے
 گھٹے جاتے تھے تم مینائے قلبِ اہلِ خلوت میں
 تمہیں جامِ کفِ صحرا نشیناں کر دیا ہم نے
 انیس خواجگاں تم تھے جلیسِ خواجگاں تم تھے
 مگر تم کو نصیب کم نصیباں کر دیا ہم نے
 حریمِ ناز سے تم کو چڑا لانے کے مجرم ہیں
 یہ صحرا تھا اسے بھی کوئے جاناں کر دیا ہم نے
 نظرِ والو ذرا چاکِ گریباں دیکھتے جاؤ
 اسے چاکِ نقابِ روئے جاناں کر دیا ہم نے
 زمیں خاکسبز یک شعلہ ویم آبِ یک گریہ
 یہی وہ آبِ دگل ہے جس کو انساں کر دیا ہم نے
 جفا سے فطرتِ آسودگاں تعمیر کی تم نے
 وفا کو قسمتِ آشفہِ حالاں کر دیا ہم نے
 متاعِ حسنِ محسوسات میں ارزاں ہی رہ جاتی
 گراں اس کو بہ یک تحفیلِ یزداں کر دیا ہم نے

4

खिरद को खान:-ए-दिल का निगहबों¹ कर दिया हमने
 ये घर आबाद होता इसको वीरों कर दिया हमने
 छुपेगे क्या दिगर रंग-ए-शबिस्ताँ कर दिया हमने
 कि अपने घर को फूँका और चरागाँ कर दिया हमने
 घुटे जाते थे तुम मीना-ए-कल्ब-ए-अहल-ए-खलवत² में
 तुम्हें जाम-ए-कफ-ए-सहरा नशीनों³ कर दिया हमने
 अनीस-ए-ख्वाजगों⁴ तुम थे जलीस-ए-ख्वाजगों⁵ तुम थे
 मगर तुम को नसीब-ए-कमनसीबाँ कर दिया हमने
 हरीम-ए-नाज⁶ से तुमको चुरा लाने के मुजरिम हैं
 ये सहरा था इसे भी कू-ए-जानाँ कर दिया हमने
 नजर वालो जरा चाक-ए-गिरेबाँ देखते जाओ
 इसे चाक-ए-नकाब-ए-रू-ए-जानाँ कर दिया हमने
 जमीँ खाकिस्तर-ए-यक शोला-व-यम आब-ए-यक गिर्य⁷
 यही वो आब-व-गिल है जिसको इसाँ कर दिया हमने
 जफा से फितरत-ए-आसूदगों⁸ तामीर⁹ की तुमने
 वफा को किस्मत-ए-आशुप्त:हालाँ¹⁰ कर दिया हमने
 मता'-ए-हुम्न¹¹ महसूसात में अरजों¹² ही रह जाती
 गिराँ¹³ उसको बयक-तखईल-ए-यजदाँ¹⁴ कर दिया हमने

1. परहरी 2. दुनिया से अलग होकर अकेले रहने वालों का शीशा जैसा दिल
3. रेगिस्तान में रहनेवालों के हाथ का प्याला 4. सम्राटों के मित्र
5. सम्राटों के साथ बैठने वाले 6. प्रेयसी की कोठरी
7. धरती एक शोले की रस और समुंदर रोने-पीटने से निकला हुआ एक आँसू
8. आसूद: का बहु० आसूदगान, धनवानों की प्रकृति 9. निर्माण
10. आशुप्त:हाल का बहु०, मुसीबत में फंसे हुए लोगों (प्रेमी की किस्मत)
11. हुन की दौलत 12. ससला
13. मरगा 14. खुदा की एक कल्पनाशक्ति से

کھنڈر میں ماہِ کامل کا سنورنا اس کو کہتے ہیں
 تم اترے دل میں جب دل کو بیاباں کر دیا ہم نے
 امانت مانگتی تھی ہم سے سامان نگہداری
 تمہیں کو شہر خاموشی کا درباں کر دیا ہم نے

○

5

اک اگلے جہاں فردزاں پہ شکلِ دل
 پھینکا ادھر بھی حُسنِ تجلی نثار نے
 افسردگی بھی حُسن ہے تابندگی بھی حُسن
 ہم کو خزاں نے تم کو سنوارا بہار نے
 اس دل کو شوق دید میں تڑپا کے کر دیا
 کیا استوار وعدہ نااستوار نے
 جلوے کی بھیک دے کے وہ ہٹے لگے تھے خود
 دامن پکڑ لیا نگہ اعتبار نے
 گیسو غبارِ راہِ حتمتا سے اٹ نہ جائیں
 صحرا میں آپ نکلے ہیں ہم کو پکار نے

○○○

खंडर में माह-ए-कामिल का संवरना इसको कहते हैं
 तुम उतरे दिल में जब दिल को बयाबाँ कर दिया हमने
 अमानत भाँगती थी हमसे सामान-ए-निगहदारी
 तुम्हीं को शहर-ए-खामूशी¹ का दरबाँ कर दिया हमने

○

5

इक अख़गर-ए-जमात² फ़रोज़ा³ बशक्त्त-ए-दिल
 फेंका इधर भी हुस्न-ए-तजल्ली-निसार⁴ ने
 अफ़सुर्दगी⁵ भी हुस्न है ताबंदगी⁶ भी हुस्न
 हम को ख़ज़ाँ ने तुमको सँवारा बहार ने
 इस दिल को शौक-ए-दीद में तड़पाके कर दिया
 किया उस्तुवार⁷ वा'द-ए-नाउस्तुवार⁸ ने
 जलवे की भीक दे के वो हटने लगे थे खुद
 दामन पकड़ लिया निगह-ए-ऐतिबार ने
 गेसू गुबार-ए-राह-ए-तमन्ना⁹ से अट न जाएँ
 सहारा में आप निकले हैं हमको पुकारने

○○○

1. शहर-ए-खामूशी, कब्रस्तान
2. रौशन, प्रकाशमान
3. मलिनता
4. दृढ़, मजबूत
5. तमन्ना की राह की गर्द

6. सौंदर्य की चिंगारी
7. आभा/तेज निछावर करने वाला हुस्न
8. धमक, तेज
9. ऐसा वा'दा जो पक्का न हो

1

اپنے انجام سے ڈرتا ہوں میں
 دل دھڑکتا ہے کہ سچا ہوں میں
 میرا ساتی ہے بڑا دریا دل
 پھر بھی پیاسا ہوں کہ صحرا ہوں میں
 اور کس کو ہو مرے زہر کی تاب
 اپنے ہی آپ کو ڈستا ہوں میں
 کیوں کروں پیروی گوتم و قیس
 جب بھرے گھر میں بھی تنہا ہوں میں
 تھا وہ کچھ ہم سے زیادہ ہی مریض
 جس کا دعویٰ تھا سیما ہوں میں
 کیا نہیں ہے کوئی سے ہوش گداز
 جتنی پیتا ہوں سنبھلتا ہوں میں

○

2

دل جلانے سے کہاں دور اندھیرا ہوگا
 رات یہ وہ ہے کہ مشکل سے سویرا ہوگا
 کیوں نہ اب وضع جنوں ترک کریں، لوٹ چلیں
 اس سے آگے جو ہے جنگل وہ گھنیرا ہوگا

गोपाल मित्तल (1909-1993)

1

अपने अंजाम से डरता हूँ मैं
 दिल धड़कता है कि सच्चा हूँ मैं
 मेरा साकी है बड़ा दरिया दिल
 फिर भी प्यासा हूँ कि सहारा हूँ मैं
 और किसको हो मिरे ज़हर की ताब
 अपने ही आप को डसता हूँ मैं
 क्यों करूँ पैरवी-ए-गौतम-व-कैस
 जब भरे घर में भी तनहा हूँ मैं
 था वो कुछ हम से ज़ियादा ही मरीज़
 जिस का दावा था मसीहा हूँ मैं
 क्या नहीं है कोई मय होशगुदाज़
 जितनी पीता हूँ संभलता हूँ मैं

○

2

दिल जलाने से कहाँ दूर अंधेरा होगा
 रात ये वो है कि मुश्किल से सवेरा होगा
 क्यों न अब वज़अ'-ए-जुनूँ' तर्क करें लौट चलें
 इस से आगे जो है जंगल वो घनेरा होगा

یہ ضروری تو نہیں، اتنا بھی خوش فہم نہ بن
 وہ زمانہ جو نہ میرا رہا، تیرا ہوگا
 اتنا بھی سب ملامت سے ڈرامت ناسخ
 سر سلامت ہے تو اُس شہر کا پھیرا ہوگا
 خدمتِ راج محل پر انھیں دیکھا مامور
 جو یہ کہتے تھے سردارِ بسیرا ہوگا
 راہِ پُچھ کو سہل اتنا بتانے والا
 راہبر ہو نہیں سکتا ہے، لئیرا ہوگا
 وہ بھی انسان ہے اے دل اے الزام نہ دے
 جانے اُس کو بھی کن آفات نے گھیرا ہوگا

○

3

کس کو ہے حُسنِ خدا داد کا دعویٰ دیکھیں
 کس کا چہرہ نہیں منت کشِ غازہ دیکھیں
 جو مقدر ہے وہ انجامِ تمنا دیکھیں
 دلِ وحشت زدہ چل آج اُسے جاد دیکھیں
 دل یہ کہتا ہے کہ حُسنِ اُس کا جہاں تاب بھی ہو
 اور پھر یہ بھی کہ ہم ہی اُسے تنہا دیکھیں
 آؤ کچھ جشنِ شہادت ہی میں شرکت ہو جائے
 اپنی کھڑکی ہی سے مقتل کا نظارہ دیکھیں

ये ज़रूरी तो नहीं, इतना भी खुशफहम न बन
 वो ज़माना जो न मेरा रहा, तेरा होगा
 इतना भी संग-ए-मलामत से डरा मत नासिह
 सर सलामत है तो उस शहर का फेरा होगा
 खिदमत-ए-राजमहल पर उन्हें देखा मामूर
 जो ये कहते थे सर-ए-दार¹ बसेरा होगा
 राह-ए-पुर्वेच को सहल इतना बताने वाला
 राहबर हो नहीं सकता है, तुटेरा होगा
 वो भी इंसान है, ऐ दिल उसे इल्ज़ाम न दे
 जाने उसको भी किन आफ़ात ने घेरा होगा

3

किसको है हुस्न-ए-खुदादाद का दाव देखें
 किसका चेहरा: नहीं मिन्नतकश-ए-गाज़² देखें
 जो मुकद्दर है वो अंजाम-ए-तमन्ना देखें
 दिल-ए-वहशतज़द³ चल आज उसे जा देखें
 दिल ये कहता है कि हुस्न उसका जहाँताब⁴ भी हो
 और फिर ये भी कि हम ही उसे तनहा देखें
 आओ कुछ जशान-ए-शहादत ही में शिर्कत हो जाए
 अपनी खिड़की ही से मक़तल⁵ का नज़ारा देखें

1. सूली पर
3. डरा हुआ दिल
5. कत्लगाह

2. सुर्खी, पाउडर का एहसानमन्द
4. दुनिया को आलोकित करने वाला

کون منجد ہار میں جائے سرسامل بیٹھیں
 دُور سے دُوبنے والوں کا تماشا دیکھیں
 اب بھی ہوتا ہے وہاں ذکر ہمارا کہ نہیں
 عالم اُس بزم کا اب کیا ہے ذرا جا دیکھیں

○

4

فقط اک شغل بیکاری ہے اب بادہ کشی اپنی
 وہ محفل اٹھ گئی قائم تھی جس سے سرخوشی اپنی
 خدا یا ناخدا اب جس کو چاہو بخش دو عزت
 حقیقت میں تو کشتی اتفاقاً بچ گئی اپنی
 بس اب گزریں گے راہ زندگی سے بے نیازانہ
 اگر تیرے کرم پر منحصر ہے زندگی اپنی
 بہت جی چاہتا ہے یہ فقط نقص بصارت ہو
 بڑی سرعت سے دنیا کھوری ہے دکشی اپنی
 خموشی پر بھی ہے ان کو گماں عرضِ حمنا کا
 زبانِ حال سے کچھ کہہ گئی وارثی اپنی
 اگر تم ہنس دیے احوالِ دل پر، کیا تعجب ہے
 کہ میں خود بھی بمشکل ضبط کرتا ہوں ہنسی اپنی
 ہوئی ہیں بارشیں سبِ ملامت کی بہت لیکن
 نہ ہے وضع جنوں قائم ہے شوریدہ سری اپنی

○

कौन मंजधार में जाए सर-ए-साहित बैठे
 दूर से डूबने वालों का तमाशा देखो
 अब भी होता है वहाँ जिक्र हमारा कि नहीं
 आलम उस बज़्म का अब क्या है ज़रा जा देखें

○

4

फ़क़त इक शग़ल-ए-बेकारी¹ है अब बादःकशी अपनी
 वो महफ़िल उठ गई काइम थी जिससे सरख़ुशी अपनी
 खुदा या नाख़ुदा अब जिसको चाहो बख़्श दो इज्जत
 हकीक़त में तो कष्टी इतिफ़ाक़ न बच गई अपनी
 बस अब गुज़रे'गे राह-ए-जिंदगी से बेनियाज़ानः
 अगर तेरे करम पर मुनहसिर है जिंदगी अपनी
 बहुत जी चाहता है ये फ़क़त नक्स-ए-बसारत² हो
 बड़ी सुर्जत³ से दुनिया खो रही है दितकशी अपनी
 ख़मूशी पर भी है उनको गुमों अर्ज-ए-तमन्ना का
 ज़बान-ए-हाल से कुछ कह गई वारफ़तगी⁴ अपनी
 अगर तुम हैंस दिए अहवाल-ए-दिल पर, क्या तअ'ज्जुब है
 कि मैं खुद भी बमुश्किल ज़ब्त करता हूँ हैंसी अपनी
 हुई हैं बारिशों संग-ए-मलामत की बहुत लेकिन
 ज़हे वज़अ'-ए-जुनूँ काइम है शोरीदःसरी⁵ अपनी

○

1. बेकारी का काम
2. माझी, खेवईया
3. दृष्टि दोष
4. तीव्रता, तेज़ी
5. खोया-खोयापन, आत्मविस्मृति
6. शीबानगी

5

ضبط کا دل نے عجب سوانگ رچا رکھا ہے
 جیسے سچ بچ ہی کوئی راز چھپا رکھا ہے
 عشق نے واقعی اعجاز دکھا رکھا ہے
 دل سے وحشی کو بھی رستے پہ لگا رکھا ہے
 دل کی ہر بات کو تنگ آکے تغافل سے ترے
 اتفاقاتِ زمانہ پہ اٹھا رکھا ہے
 آنکھ وہ خود کوئی ہشیار نہیں ہے یارو
 لیکن اُس نے مجھے دیوانہ بنا رکھا ہے
 یہ بھی کیا کم ہے کہ اس شوخ نے بے مہری کو
 عشوہ و ناز کے پردے میں چھپا رکھا ہے
 وہ ابھی آئیں گے ہم کو بھی خبر ہے اے دل
 بارہا تو نے یہ افسانہ سنا رکھا ہے
 خوب واقف ہوں رقیبوں کی تن آسانی سے
 راستہ گھر کا ترے سب کو بتا رکھا ہے

5

जब्त का दिल ने अजब सर्वोंग रचा रखा है
 जैसे सचमुच ही कोई राज छुपा रखा है
 इश्क ने वाकई ऐ 'जाज' दिखा रखा है
 दिल से वहशी² को भी रस्ते प' लगा रखा है
 दिल की हर बात को तंग आके तगाफुल³ से तिरे
 इत्तफाक़ात-ए-जमानः प' उठा रखा है
 आँख वो खुद कोई हुशियार नहीं है मारो
 लेकिन उसने मुझे दीवानः बना रखा है
 ये भी क्या कम है कि उस शोख ने बेमेहरी⁴ को
 इशवः-व-नाज के पर्दे में छुपा रखा है
 वो अभी आएँगे हमको भी खबर है ऐ दिल
 बारहा तूने ये अफसानः सुना रखा है
 खूब वाकिफ़ हूँ रकीबों की तनआसानी⁵ से
 रास्ता घर का तेरे सब को बता रखा है

○○○

1. चमत्कार, करिष्मा

2. पागल

3. उपेक्षा

4. बेवफ़ाई

5. आलस्य, आराम तलबी

1

یوں سجا چاند کہ جھلکا ترے انداز کا رنگ
 یوں فضا مہکی کہ بدلا مرے ہمراز کا رنگ
 سایہ چشم میں حیراں زبِ روشن کا جمال
 سرفی لب میں پریشاں تری آواز کا رنگ
 بے پنے ہوں کہ اگر لطف کرد آخر شب
 عیشہ سے میں ڈھلے صبح کے آغاز کا رنگ
 چنگ و نے رنگ پہ تھے، اپنے لبو کے دم سے
 دل نے لے بدلی تو مدہم ہوا ہر ساز کا رنگ
 اک سخن اور کہ پھر رنگِ تکلم تیرا
 حرفِ سادہ کو عنایت کرے اعجاز کا رنگ

o

2

کچھ محسوس کی خلوت میں کچھ واعظ کے گھر جاتی ہے
 ہم بادہ کشوں کے حصے کی، اب جام میں کم تر جاتی ہے
 یوں عرض و طلب سے کب اے دل، پھر دل پانی ہوتے ہیں
 تم لاکھ رضا کی ٹوڈالو کب ٹوئے شکر جاتی ہے

फैज़ अहमद फैज़ (1911-1984)

1

यूँ सजा चाँद कि झलका तिरे अंदाज़ का रंग
 यूँ फज़ा महकी कि बदला मिरे हमराज़ का रंग
 सायः-ए-चश्म¹ में हैराँ रुख-ए-रौशन का जमाल
 सुख्नी-ए-लब में परीशों तिरी आवाज़ का रंग
 बे पिए हूँ कि अगर लुत्फ² करो आखिर-ए-शब
 शीशः-ए-मय में ढले सुबह के आगाज़ का रंग
 चँग-व-नै रंग प' थे, अपने लहू के दम से
 दिल ने तै बदली तो मद्धम हुआ हर साज़ का रंग
 इक सुखन³ और कि फिर रंग-ए-तकल्लुम⁴ तेरा
 हर्फ-ए-सादा⁵ को इनायत करे ऐ'जाज़⁶ का रंग

○

2

कुछ मुहतसिबों⁷ की खलवत में कुछ वाइज़⁸ के घर जाती है
 हम बादःकशों के हिस्से की, अब जाम में कमतर जाती है
 यूँ अर्जे-व-तलब से कब ऐ दिल, पत्थर दिल पानी होते हैं
 तुम लाख रज़ा की खू⁹ डालो, कब खु-ए-सितमगर जाती है

1. आँख की छाया	2. दया/कृपा
3. बात, काव्य	4. बात करने की शैली, काव्यशैली
5. सरल शब्द	6. चमत्कार
7. मुहतसिब का बहु० हिसाब करने वाला, धर्म के खिलाफ काम करने से मना करने वाले	
8. प्रवक्ता, उपदेशक	9. आदत

بیداروں کی ہستی ہے، یاں داد کہاں خیرات کہاں
 سر پھوڑتی پھرتی ہے ناداں فریاد جو درور جاتی ہے
 ہاں، جاں کے زیاں کی ہم کو بھی تشویش ہے لیکن کیا کیجئے
 ہر رہ جو ادھر کو جاتی ہے، مقتل سے گذر کر جاتی ہے
 اب کو چہ دلبر کا رہرو، رہزن بھی بنے تو بات بنے
 پہرے سے عدو ملتے ہی نہیں اور رات برابر جاتی ہے
 ہم اہل قفس تنہا بھی نہیں، ہر روز نسیم صبح وطن
 یادوں سے مہطر آتی ہے، اشکوں سے منور جاتی ہے

○

3

کسی گماں پہ توقع زیادہ رکھتے ہیں
 پھر آج کوئے بجاں کا ارادہ رکھتے ہیں
 بہار آئے گی جب آئے گی یہ شرط نہیں
 کہ تشنہ کام رہیں، گرچہ بادہ رکھتے ہیں
 تری نظر کا گلہ کیا؟ جو ہے گلہ دل کو
 تو ہم سے ہے، کہ تمنا زیادہ رکھتے ہیں
 نہیں شراب سے رنگیں تو غرقِ خوں ہیں کہ ہم
 خیالِ وضعِ قیص و لبادہ رکھتے ہیں
 غمِ جہاں ہو، غمِ یار ہو کہ تیر ستم
 جو آئے، آئے کہ ہم دل کشادہ رکھتے ہیں

बेदादगरो की बस्ती है, यों दाद कहाँ खी रात कहाँ
 सर फोड़ती फिरती है नादों फरयाद जो दर दर जाती है
 हाँ, जों के जियों की हम को भी तष्वीश¹ है लेकिन क्या कीजे
 हर रह जो उछर को जाती है, मकतल से गुजर कर जाती है
 अब कुच:-ए-दिलबर का रहरी,² रहजन भी बने तो खात बने
 पहरे से अदू³ टलते ही नहीं और रात बराबर जाती है
 हम अहल-ए-कफस⁴ तनहा भी नहीं, हर रोज नसीम-ए-सुक्क-ए-वतन
 यादों से मुअत्तार आती है, अशकों से मुनव्वर जाती है

○

3

किसी गुमों प' तव्वकफो⁵ ज़ियाद: रखते हैं
 फिर आज कू-ए-बुताँ का इराद: रखते हैं
 बहार आएगी जब आएगी ये शर्त नहीं
 कि तिशन:काम⁶ रहें, गर्चे बाद:⁷ रखते हैं
 तिरी नज़र का गिला क्या? जो है गिला दिल को
 तो हम से है, कि तमन्ना ज़ियाद: रखते हैं
 नहीं शराब से रंगी तो गर्क-ए-खूँ⁸ हैं कि हम
 खयाल-ए-वज़अ'-ए-कमीस-व-तबाद:⁹ रखते हैं
 ग़मे-जहाँ हो, ग़मे-यार हो कि तीर-ए-सितम
 जो आए आए कि हम दिल कुशाद:¹⁰ रखते हैं

1. आशका

3. दुश्मन

5. आशा

7. शराब

9. पहन्ने-ओढ़ने के ढंग का ध्यान

2. पथिक, मुसाफिर

4. कैदी

6. प्यासा

8. खून में डूबा हुआ

10. खुला हुआ

جوابِ واعظ چابک زباں میں فیض ہمیں
 یہی بہت ہے جو دو حرفِ سادہ رکھتے ہیں

○

4

یہ کس خلش نے پھر اس دل میں آشیانہ کیا
 پھر آج کس نے سخن ہم سے غائبانہ کیا
 غمِ جہاں ہو، رخِ یار ہو کہ دستِ عدو
 سلوک جس سے کیا ہم نے عاشقانہ کیا
 تھے خاکِ راہ بھی ہم لوگ قبرِ طوفاں بھی
 سہا تو کیا نہ سہا اور کیا تو کیا نہ کیا
 خوشا کہ آج ہر اک مدعی کے لب پر ہے
 وہ راز جس نے ہمیں رائدۂ زمانہ کیا
 وہ حیلہ گر جو وفا جو بھی ہے جفا جو بھی
 کیا بھی فیض تو کس بُت سے دوستانہ کیا

○

5

تم آئے ہو، نہ شبِ انتظار گزری ہے
 تلاش میں ہے سحر، بار بار گزری ہے

जवाब-ए-वाइज-ए-चाबुकजबाँ में 'फैज' हमें
यही बहुत है जो दो हर्फ-ए-सादः रखते हैं

○

4

ये किस खलिश ने फिर इस दिल में आशियानः किया
फिर आज किसने सुखन हम से गायबानः किया
गम-ए-जहाँ हो, रुख-ए-यार हो कि दस्त-ए-अदू
सुलूक जिस से किया हमने आशिकानः किया
ये खाक-ए-राह भी हम लोग कहर-ए-तूफ़ों भी
सहा तो क्या न सहा और किया तो क्या न किया
खुश^१ कि आज हर इक मुद्दई^२ के तब पर है
वो राज जिसने हमें राँद-ए-जमानः^३ किया
वो हीलःगर^४ जो वफ़ा-जू भी है जफ़ा-खू भी
किया भी 'फैज' तो किस बुत से दोस्तानः किया

○

5

तुम आए हो, न शब्द-ए-इतिज़ार गुज़री है
तलाश में है सहज बार बार गुज़री है

1. क्या खूब, बरत-वात

2. दुश्मन

3. दुनिया से निकाला हुआ

4. बहाना बनाने वाला

جنوں میں جتنی بھی گزری، بکار گزری ہے
 اگر چہ دل پہ خرابی ہزار گزری ہے
 ہوئی ہے حضرتِ ناصح سے گفتگو جس شب
 وہ شب ضرور سر کوئے یار گزری ہے
 وہ بات سارے فسانے میں جس کا ذکر نہ تھا
 وہ بات ان کو بہت ناگوار گزری ہے
 نہ گل کھلے ہیں، نہ ان سے ملے، نہ ملے پئی ہے
 عجیب رنگ میں اب کے بہار گزری ہے
 چمن پہ غارت گلیں سے جانے کیا گزری
 قفس سے آج صبا بے قرار گزری ہے

○

6

رنگ پیراہن کا، خوشبو زلف لہرانے کا نام
 موسم گل ہے تمہارے بام پر آنے کا نام
 دوستو، اس چشمِ دلب کی کچھ کہو جس کے بغیر
 گلستاں کی بات رنگیں ہے نہ میخانے کا نام
 پھر نظر میں پھول مہکے، دل میں پھر شمعیں جلیں
 پھر تصور نے لیا اس بزم میں جانے کا نام
 دلبری ٹھہرا زبانِ خلق کھلوانے کا نام
 اب نہیں لیتے پری رو زلف بکھرانے کا نام

जुनूँ में जितनी भी गुजरी, बकार¹ गुजरी है
 अगर्चे दित प' खराबी हजार गुजरी है
 हुई है हज़रत-ए-नासेह से गुफ्तुगू जिस शब
 वो शब ज़रूर सर-ए-कूए-यार² गुजरी है
 वो बात सारे फसाने में जिसका ज़िक्र न था
 वो बात उनको बहुत नागवार गुजरी है
 न गुल खिले हैं, न उनसे मिले, न मय पी है
 अजीब रंग में अबके बहार गुजरी है
 चमन प' गारते-गुलचीं से जाने क्या गुजरी
 कफ़स से आज सबा बेकरार गुजरी है

○

6

रंग पैराहन का, खुशबू जुल्फ़ तहराने का नाम
 मीसमे-गुल है तुम्हारे बाम³ पर आने का नाम
 दोस्तो, उस चशम-व-तब की कुछ कहो जिसके बग़ैर
 गुलसिताँ की बात रंगीं है न मैख़ाने का नाम
 फिर नज़र में फूल महके, दिल में फिर शम्एँ जलीं
 फिर तसव्वुर ने लिया उस बज़्म में जाने का नाम
 दिलबरी ठहरा ज़बान-ए-ख़ल्क⁴ खुलवाने का नाम
 अब नहीं लेते परी-रू⁵ जुल्फ़ बिखराने का नाम

1. काम की

2. दोस्त की गली में

3. छत

4. जनता की ज़बान

5. परी जैसी सूरत वाले अर्थात् सुंदर लोग

اب کسی لیلیٰ کو بھی اقرار محبوبی نہیں
 ان دنوں بدنام ہے ہر ایک دیوانے کا نام
 محاسب کی خیر، اونچا ہے اسی کے فیض سے
 رند کا، ساقی کا، مے کا، خم کا، پیانے کا نام
 ہم سے کہتے ہیں چمن والے، غریبان چمن
 تم کوئی اچھا سا رکھ لو اپنے دیوانے کا نام
 فیض ان کو ہے تقاضائے وفا ہم سے جنہیں
 آشنا کے نام سے پیارا ہے بیگانے کا نام

○

7

اب وہی حرف جنوں سب کی زباں ٹھہری ہے
 جو بھی چل نکلی ہے وہ بات کہاں ٹھہری ہے
 آج تک شیخ کے اکرام میں جو شے تھی حرام
 اب وہی دشمن دیں راحت جاں ٹھہری ہے
 ہے خبر گرم کہ پھرتا ہے گریزاں ناصح
 گفتگو آج سر کوئے بتاں ٹھہری ہے
 ہے وہی عارض لیلیٰ وہی شیریں کا دہن
 مکہ شوق گھڑی بھر کو جہاں ٹھہری ہے
 وصل کی شب تھی تو کس درجہ سبک گزری تھی
 ہجر کی شب ہے تو کیا سخت گراں ٹھہری ہے

अब किसी तैला को भी इकरार-ए-महबूबी नहीं
 इन दिनों बदनाम है हर एक दीवाने का नाम
 मुहत्तसिब की लैर, ऊँचा है उसी के फ़ैज़ से
 रिंद का, साकी का, मय का, खुम का पैमाने का नाम
 हम से कहते हैं चमन वाले ग़रीबान-ए-चमन¹
 तुम कोई अच्छा सा रख तो अपने वीराने का नाम
 'फ़ैज़' उनको है तकाज़ा-ए-वफ़ा हम से जिन्हें
 आशना² के नाम से प्यारा है बेगाने का नाम

○

7

अब वही हर्फ़-ए-जुनू³ सबकी ज़बाँ ठहरी है
 जो भी चल निकली है वो बात कहाँ ठहरी है
 आज तक शैख़ के इकराम में जो शय थी हराम
 अब वही दुशमन-ए-दी राहत-ए-जाँ ठहरी है
 है ख़बर गर्म कि फिरता है गुरेज़ाँ⁴ नासिह
 गुप्तुगू आज सर-ए-कू-ए-बुताँ⁵ ठहरी है
 है वही आरिज़-ए-तैला वही शीरी का दहन⁶
 निगह-ए-शौक़ घड़ी भर को जहाँ ठहरी है
 वस्ल की शब थी तो किस दर्जा सुबुक⁷ गुज़री थी
 हिज़्र की शब है तो क्या सख्त गिराँ⁸ ठहरी है

1. दूसरे चमन का अर्थात् परदेसी
3. दीवानगी की बात
5. बुतों (अर्थात् माशूकों) की गलियों में
7. हलका, तेज़

2. दोस्त
4. भागता फिरता
6. मुँह
8. भारी

بکھری اک بار تو ہاتھ آئی ہے کب موجِ شمیم
 دل سے نکلی ہے تو کب لب پہ نفاںِ نصبری ہے
 دستِ میناد بھی عاجز ہے کفِ گلچیں بھی
 یوئے گلِ نصبری نہ بلبل کی زباں نصبری ہے
 آتے آتے یونہی دم بھر کو رُکی ہوگی بہار
 جاتے جاتے یونہی پل بھر کو خزاں نصبری ہے
 ہم نے جو طرزِ نفاں کی ہے قفس میں ایجاد
 فیضِ گلشن میں وہی طرزِ بیاں نصبری ہے

○

8

سب قتل ہو کے تیرے مقابل سے آئے ہیں
 ہم لوگ سرخرو ہیں کہ منزل سے آئے ہیں
 شمعِ نظر، خیال کے انجم، جگر کے داغ
 جتنے چراغ ہیں، تری محفل سے آئے ہیں
 اٹھ کر تو آگئے ہیں تری بزم سے مگر
 کچھ دل ہی جانتا ہے کہ کس دل سے آئے ہیں
 ہر اک قدم اجل تھا، ہر اک گام زندگی
 ہم گھوم پھر کے کوچہٴ قاتل سے آئے ہیں
 بادِ خزاں کا شکر کرد، فیض، جس کے ہاتھ
 تائے کسی بہارِ شمائل سے آئے ہیں

○

बिखरी एक बार तो हाथ आई है कब मौज-ए-शमीम¹
 दिल से निकली है तो कब तब प' फुगाँ² ठहरी है
 दस्त-ए-सय्याद³ भी आजिज⁴ है कफ-ए-गुलची⁵ भी
 बू-ए-गुल ठहरी न बुलबुल की जबों ठहरी है
 आते आते यूँ ही दम भर को रुकी होगी बहार
 जाते जाते यूँ ही पल भर को ख़ज्राँ ठहरी है
 हमने जो तर्ज-ए-फुगाँ की है कफ़स में ईजाद⁶
 'फ़ैज' गुलशन में वही तर्ज-ए-बयाँ⁷ ठहरी है

○

8

सब क़त्ल हो के तेरे मुक़ाबिल से आए हैं
 हम लोग सुर्ख़रू हैं कि मंज़िल से आए हैं
 शम्अ'-ए-नज़र, ख़याल के अंजुम⁸, जिगर के दाग़
 जितने चिराग़ हैं, तिरी महफ़िल से आए हैं
 उठकर तो आ गए हैं तिरी बज़म से मगर
 कुछ दिल ही जानता है कि किस दिल से आए हैं
 हर इक कदम अजल⁹ था, हर इक ग़म ज़िंदगी
 हम घूम फिर के कुच:-ए-कातिल से आए हैं
 बाद-ए-ख़ज्राँ का शुक्र करो, 'फ़ैज', जिसके हाथ
 नामे¹⁰ किसी बहार-शमाइल¹¹ से आए हैं

○

1. खुशबू की मौज	2. आह, कराह	3. शिकारी का हाथ
4. तंग, बेयस	5. माली, फूल बुन्ने वाला	6. आविष्कार, खोज
7. अभिव्यक्ति की शैली	8. तारा	9. मौत
10. नाम: का घट्टा, चिह्नियाँ	11. बहार की खूबियों वाला (महबूब)	

9

کب خبرے گا درد اے دل کب رات بسر ہوگی
 سنتے تھے وہ آئیں گے سنتے تھے سحر ہوگی
 کب جان لہو ہوگی، کب اشک گہر ہوگا
 کس دن تری شنوائی اے دیدہ تر ہوگی
 کب مہکے گی فصل گل کب بجے گا مے خانہ
 کب صبح خن ہوگی کب شام نظر ہوگی
 واعظ ہے نہ زاہد ہے، ناصح ہے نہ قاتل ہے
 اب شہر میں یاروں کی کس طرح بسر ہوگی
 کب تک ابھی رہ دیکھیں اے قاسمِ جانانہ
 کب حشر معین ہے تجھ کو تو خبر ہوگی

○

10

نہ گنواؤ ناکِ نیم کش دلِ ریزہ ریزہ گنوا دیا
 جو بچے ہیں ہنگ سمیٹ لوتنِ داغِ داغ لٹا دیا
 مرے چارہ گر کو نوید ہو صفِ دشمنان کو خبر کرو
 جو وہ قرض رکھتے تھے جان پر وہ حساب آج چکا دیا

9

कब ठहरेगा दर्द ऐ दिल कब रात बसर होगी
 सुनते थे वो आएँगे सुनते थे सहर होगी
 कब जान लहू होगी, कब अशक गुहर होगा
 किस दिन तेरी शुनवाई ऐ दीदः-ए-तर होगी
 कब महकेगी फस्त-ए-गुल¹ कब बहकेगा मैखानः
 कब सुब्ह-ए-सुखन होगी कब शाम-ए-नज़र होगी
 वाइज है न जाहिद² है, नासिह है न क़तिल है
 अब शहर में यारों की किस तरह बसर होगी
 कब तक अभी रह देखें ऐ कामत-ए-जानानः
 कब हथ³ मुअय्यन है तुझ को तो ख़बर होगी

○

10

न गँवाओ नावक-ए-नीमकश⁴ दिल-ए-रेज़ा-रेज़ा गँवा दिया
 जो बचे हैं संग समेट लो तन-ए-दाग़-दाग़ लुटा दिया
 मिरे चारःगर को नवेद⁵ हो सफ़-ए-दुश्मनों को ख़बर करो
 जो वो कर्ज रखते थे जान पर वो हिसाब आज चुका दिया

1. फूलों का मौसम अर्थात् बतंत

2. साधक

3. कयामत

4. आधा खींचा हुआ तीर

5. शुभ संदेश

کر دیکھ جیہیں پہ سر کفن مرے قاتلوں کو گماں نہ ہو
 کہ غرور عشق کا بانگین پس مرگ ہم نے بھلا دیا
 ادھر ایک حرف کہ کشتی یہاں لاکھ عذر تھا گفتنی
 جو کہا تو سُن کے اڑا دیا جو لکھا تو پڑھ کے مٹا دیا
 جو رکے تو کوہِ گراں تھے ہم جو چلے تو جاں سے گزر گئے
 رو یار ہم نے قدم قدم تجھے یادگار بنا دیا

करो कज' जबीं प' सर-ए-कफन मिरे कतितों को गुमों न हो
 कि गुरुर-ए-दशक का बाँकपन पस-ए-मर्ग' हमने भुता दिया
 उधर एक हर्फ कि कुशतनी^३ यहाँ लाख उज़^४ था गुपतनी^५
 जो कहा तो सुनके उड़ा दिया जो लिखा तो पढ़के मिटा दिया
 जो लके तो कोह-ए-गिराँ^६ थे हम जो चले तो जों से गुज़र गए
 रह-ए-यार^७ हमने क़दम-क़दम तुझे यादगार बना दिया

○○○

1. टेढ़ा	2. मरने के बाद
3. गर्दन मारने के काखिल	4. गुज़ारिश, बहाना
5. बयान करने के लायक	6. विशाल पहाड़
7. प्रेम पय	

1

نگری نگری میرا مسافر گھر کا رستہ بھول گیا
 کیا ہے تیرا کیا ہے میرا اپنا پرانا بھول گیا
 کیا بھولا، کیسے بھولا، کیوں پوچھتے ہو بس یوں سمجھو
 کارن دوش نہیں ہے کوئی بھولا بھالا بھول گیا
 کیسے دن تھے، کیسی راتیں، کیسی باتیں گھاتیں تھیں
 من بالک ہے پہلے پیار کا سندر سپنا بھول گیا
 اندھیار سے ایک کرن نے جھانک کے دیکھا، شرمائی
 دھندلی چھب تو یاد رہی کیسا تھا چہرہ، بھول گیا
 یاد کے پھیر میں آکر دل پر ایسی کاری چوٹ لگی
 دکھ میں سکھ ہے سکھ میں دکھ ہے بھید یہ نیا بھول گیا
 ایک نظر کی، ایک ہی پل کی بات ہے ذوری سانسوں کی
 ایک نظر کا نور بٹا جب اک پل بیتا، بھول گیا
 سوجھ بوجھ کی بات نہیں ہے من موجدی ہے مستانہ
 لہر لہر سے جا سرچکا، ساگر گہرا، بھول گیا
 ہلسی ہلسی میں، کھیل کھیل میں، بات کی بات میں رنگ مٹا
 دل بھی ہوتے ہوتے آخر گھاؤ کا رستا بھول گیا
 اپنی جتنی جگہ جتنی ہے جب سے دل نے جان لیا
 ہنستے ہنستے جیون بیتا رونا دھونا بھول گیا

मीराजी (1912-1949)

1

नगरी नगरी फिरा मुसाफिर घर का रस्तः भूल गया
 क्या है तेरा क्या है मेरा अपना पराया भूल गया
 क्या भूला, कैसे भूला, क्यों पूछते हो बस यूँ समझो
 कारन दोष नहीं है कोई भोला-भाता भूल गया
 कैसे दिन ये, कैसी रातें, कैसी बातें घातें थीं
 मन बालक है पहले प्यार का सुन्दर सपना भूल गया
 अधियारे से एक किरन ने झाँक के देखा, शर्माई
 धुंदली छब तो याद रही कैसा था चेहरः, भूल गया
 याद के फेर में आकर दिल पर ऐसी कारी' चोट लगी
 दुख में सुख है सुख में दुख है भेद ये न्यारा भूल गया
 एक नज़र की, एक ही पल की बात है डोरी साँसों की
 एक नज़र का नूर मिटा जब इक पल बीता, भूल गया
 सूझ बूझ की बात नहीं है मनमौजी है मस्ताना
 लहर लहर से जा सर पटका, सागर गहरा, भूल गया
 हँसी हँसी में, खेल खेल में, बात की बात में रंग मिटा
 दिल भी होते होते आखिर घाव का रिसना भूल गया
 अपनी बीती जग बीती है जब से दिल ने जान लिया
 हँसते हँसते जीवन बीता रोना धोना भूल गया

جس کو دیکھو اُس کے دل میں شکوہ ہے تو اتنا ہے
 ہمیں تو سب کچھ یاد رہا پر ہم کو زمانہ بھول گیا
 کوئی کہے یہ کس نے کہا تھا کہہ دو جو کچھ جی میں ہے
 میراجی کہہ کر پچھتایا اور پھر کہنا بھول گیا

○

2

ویدہ انگلبار ہے اپنا
 اور دل بے قرار ہے اپنا
 رشک صحرا ہے گھر کی ویرانی
 یہی رنگ بہار ہے اپنا
 چشم گریاں سے چاک داماں سے
 حال سب آشکار ہے اپنا
 ہائے بومیں ہر ایک کھویا ہے
 کون یاں نغمسار ہے اپنا
 صرف وہ ایک سب کے ہیں مختار
 اُن پہ کیا اختیار ہے اپنا

○

3

چاند ستارے قید ہیں سارے وقت کے بندی خانے میں
 لیکن میں آزاد ہوں ساقی چھوٹے سے پیانے میں

जिसको देखो उसके दिल में शिकवः है तो इतना है
हमें तो सब कुछ याद रहा पर हमको जमानः भूल गया
कोई कहे ये किसने कहा था कह दो जो कुछ दिल में है
'मीराजी' कह कर पछताया और फिर कहना भूल गया

○

2

दीदः-ए-अश्क़-बार¹ है अपना
और दिल-ए-बेकरार है अपना
रश्क़-ए-सहरा है घर की वीरानी
यही रंग-ए-बहार है अपना
चश्म-ए-गिर्या से चाक़-ए-दामाँ से
हाल सब आशकार² है अपना
हाय हूँ में हर एक खोया है
कौन याँ ग़मगुसार³ है अपना
सिर्फ़ वो एक सबके हैं मुखतार
उन प' क्या इस्तियार है अपना

○

3

चौद सितारे कैद हैं सारे वक्त के बंदीख़ाने में
लेकिन मैं आज़ाद हूँ साकी छोटे से पैमाने में

1. रोती हुई आँख

2. ज़ाहिर, प्रकट

3. दुख-दर्द बाँटने वाला

عمر ہے فانی، عمر ہے باقی اس کی کچھ پروا ہی نہیں
 تو یہ کہہ دے وقت لگے گا کتنا آنے جانے میں
 تجھ سے دُوری دُوری کب تھی پاس اور دور تو دھوکا ہیں
 فرق نہیں اصول رتن کو کھو کر پھر سے پانے میں
 دو پل کی تھی اندھی جوانی، نادانی کی، بھر پایا
 عمر بھلا کیوں بیتے ساری رو رو کر پچھتانے میں
 پہلے تیرا دیوانہ تھا اب ہے اپنا دیوانہ
 پاگل پن ہے ویسا ہی کچھ فرق نہیں دیوانے میں
 خوشیاں آئیں؟ اچھا، آئیں، مجھ کو کیا احساس نہیں
 سُدھ بدھ ساری بھول گیا ہوں دکھ کے گیت سنانے میں
 اپنی بیتی کیسے سنائیں مدستی کی باتیں ہیں
 میراجی کا جیون پیتا پاس کے اک سے خانے میں

○

4

لب پر ہے فریاد کہ ساقی یہ کیسا مے خانہ ہے
 رنگِ خونِ دل نہیں چکا گردش میں پیانا ہے
 منٹ بھی چکیں امیدیں مگر باقی ہے فریبِ امیدوں کا
 اس کو یہاں سے کون نکالے یہ تو صاحبِ خانہ ہے
 ایسی باتیں اور سے جا کر کہیے تو کچھ بات بھی ہے
 اُس سے کہے کیا حاصل جس کو چ بھی تمھارا بہانہ ہے

उम्र है फ़ानी,¹ उम्र है बाकी उस की कुछ पर्वा ही नहीं
 तू ये कह दे वक़्त लगेगा कितना आने जाने में
 तुझ से दूरी दूरी कब थी पास और दूर तो छोखा है
 फ़र्क़ नहीं अनमोल रतन को खोकर फिर से पाने में
 दे पल की थी अंधी जवानी, नादानी की, भर पटा
 उम्र भला क्यों बीते सारी रो रो कर पछताने में
 पहले तेरा दीवाना था अब है अपना दीवाना
 पागलपन है वैसा ही कुछ फ़र्क़ नहीं दीवाने में
 खुशियाँ आएँ? अच्छा, आएँ, मुझको क्या एहसास नहीं
 सुध-बुध सारी भूल गया हूँ दुख के गीत सुनाने में
 अपनी बीती कैसे सुनाएँ मदमस्ती की बातें है
 मीराजी' का जीवन बीता पास के इक मैखाने में

○

4

लब पर है फ़रयाद कि साकी ये कैसा मयखानः है
) रंग-ए-खून-ए-दिल² नहीं चमका गर्दिश में पैमानः है
 मिट भी चुकी उम्मीदें मगर बाकी है फ़रेब उम्मीदों का
 उसको यहाँ से कौन निकाले ये तो साहब-ए-खानः है
 ऐसी बातें और से जाकर कहिए तो कुछ बात भी है
 उससे कहे क्या हासिल जिसको सच भी तुम्हारा बहानः है

طور اطوار انوکھے اس کے کس بستی سے آیا ہے
 پاؤں میں لغزش کوئی نہیں ہے یہ کیسا مستانہ ہے
 ے خانے کی جھلک کرتی شمعیں دل میں کہتیں ہیں
 ہم وہ رند ہیں جن کو اپنی حقیقت بھی افسانہ ہے

○

5

ہم پہ وہ کب نگاہ کرتے تھے
 اک ہمیں اُن کی چاہ کرتے تھے
 ہم تو بس اُن کی چاہ کرتے تھے
 اور وہ ہم کو تباہ کرتے تھے
 اُن کی زلفوں کی یاد میں سب کو
 دل جلا کر سیاہ کرتے تھے
 گاہ چپکے گزارتے تھے رات
 گاہ روتے تھے آہ کرتے تھے
 اُس کے گھر کے کئی کئی پھیرے
 یونہی شام و پگاہ کرتے تھے
 اور ہوں گے کوئی کہ تجھ کو چھوڑ
 ہوں عز و جاہ کرتے تھے
 سوچتا ہوں یہی کہ اُس دل میں
 غیر کس طرح راہ کرتے تھے

तीर अतवार¹ अनोखे उसके किस बस्ती से आया है
 पाँव में लगज़िशा² कोई नहीं है ये कैसा मस्तान³ है
 मैखाने की झिलमिल करती शामें दिल में कहती हैं
 हम वो रिंद⁴ हैं जिनको अपनी हकीकत भी अफसान⁴ है

5

हम प' थो कब निगाह करते थे
 इक हमी⁵ उनकी चाह करते थे
 हम तो बस उनकी चाह करते थे
 और वो हमको तबाह करते थे
 उनकी जुल्फों की याद में सबको
 दिल जला कर सियाह करते थे
 गाह⁶ चुपके गुज़ारते थे रात
 गाह रोते थे आह करते थे
 उसके घर के कई कई फेरे
 यूँ ही शाम-व-पगाह⁷ करते थे
 और होंगे कोई कि तुझको छोड़
 हवस-ए-इज़ज़-व-जाह⁸ करते थे
 सोचता हूँ यही कि उस दिल में
 गैर किस तरह राह करते थे

1. तीर-तरीफ़ा

3. मतवाला

5. हम ही का लघु

7. शाम-सुबह, सान्न-सबरे

2. फ़ंपन, लड़खड़ाहट

4. झूठी कहानी, साहित्य की एक विधा

6. कभी

8. मान-मर्यादा का तोष

چغیاں کھا کے میری اُن سے رقیب
 اپنا نامہ سیاہ کرتے تھے
 ہم لبو آنکھ سے بہاتے تھے
 وہ نہ ہم پر نگاہ کرتے تھے
 داد و حشر سے یہ کہہ دیں گے
 ہم جہاں میں گناہ کرتے تھے
 اب تو ہر شے سے بے نیازی ہے
 دن گئے جب کہ چاہ کرتے تھے
 شعر کہتے تھے اپنے میراجی
 لوگ سنتے تھے آہ کرتے تھے

○

6

ڈھب دیکھے تو ہم نے جانا دل میں دھن بھی سائی ہے
 میراجی دانا تو نہیں ہے عاشق ہے، سوداگی ہے
 صبح سویرے کون سی صورت پھولاری میں آئی ہے
 ڈال ڈال جھوم اُٹھی ہے کلی کلی لہرائی ہے
 جانی پہچانی صورت کو اب تو آنکھیں ترسیں گی
 نئے شہر میں جیون دیوی نیا روپ بھر لائی ہے
 ایک کھلونا ٹوٹ گیا تو اور کئی بل جائیں گے
 بالکل! یہ انہونی تجھ کو کس پیری نے نبھائی ہے

चुगलियाँ खा के मेरी उनसे रक्बीब
 अपना नामः¹ सियाह करते थे
 हम लहू आँख से बहाते थे
 वो न हम पर निगाह करते थे
 दावर-ए-हश्² से ये कह देंगे
 हम जहाँ में गुनाह करते थे
 अब तो हर गी से बेनियाजी है
 दिन गए जब कि चाह करते थे
 शे'र कहते थे अपने 'मीराजी'
 लोग सुनते थे आह करते थे

○

6

ढब देखे तो हमने जाना दिल में धुन भी समाई है
 मीरा जी दाना³ तो नहीं है आशिक है, सौदाई⁴ है
 सुब्ह सवेरे कौन सी सूरत फुलवारी में आई है
 डाती डाती झूम उठी है कली कली लहराई है
 जानी पहचानी सूरत को अब तो आँखों तरसेंगी
 नए शहर में जीवन देवी नया रूप भर लाई है
 एक खिलौना टूट गया तो और कई मिल जाएँगे
 बालक! ये अनहोनी तुझको किस बैरी ने सुझाई है

1. =नाम:-ए-आमाल अर्थात् लेखा-जोखा की पंजिका जो क़यामत के दिन खोली जाएगी
2. क़यामत के दिन फ़रयाद सुनने वाला अर्थात् ईश्वर
3. बुझिमान
4. पागल

دھیان کی دھن ہے امر گیت، پہچان لیا تو بولے گا
 جس نے راہ سے بھٹکایا تھا وہی راہ چلائی ہے
 بیٹھے ہیں پھلواڑی میں دیکھیں کب کلیاں کھلتی ہیں
 بھنور بھاؤ تو نہیں ہے کس نے اتنی راہ دکھائی ہے
 جب دل گھبرا جاتا ہے تو آپ ہی آپ بہتا ہے
 پریم کی زیت اسے جانو پر ہونی کی چترائی ہے
 امیدیں، ارمان بھی خُل دے جائیں گے، جانتے تھے
 جان جان کے دھوکے کھائے جان کے بات بڑھائی ہے
 اپنا رنگ بھلا لگتا ہے کلیاں چنکیں، مہول بنیں
 مہول مہول یہ جھوم کے بولا: کلیو! تم کو بدھائی ہے
 آبشار کے رنگ تو دیکھے لگن منزل کیوں یاد نہیں
 کس کا بیاہ رچا ہے؟ دیکھو! ڈھولک ہے شہنائی ہے
 ایسے ڈولے من کا بجا جیسے نین بچ ہو کجرا
 دل کے اندر دھوم مچی ہے جگ میں اُداسی چھائی ہے
 لہروں سے لہریں ملتی ہیں ساگر اُٹا آتا ہے
 منجدھار میں بننے والے نے ساحل پر جوت جگائی ہے
 آخری بات سنائے کوئی، آخری بات سنیں کیوں ہم نے
 اس دنیا میں سب سے پہلے آخری بات سنائی ہے

ध्यान की धुन है अमर गीत, पहचान लिया तो बोलेगा
 जिसने राह से भटकाया था वही राह प' लाई है
 बैठे हैं फुलवारी में देखें कब कलियाँ खिलती हैं
 भँवर भाव तो नहीं है किसने इतनी राह दिखाई है
 जब दिल धबरा जाता है तो आप ही आप बहलता है
 प्रेम की रीत इसे जानो पर होनी की चतुराई है
 उम्मीदें, अरमान सभी जुल दे जाएँगे, जानते थे
 जान जान के धोखे खाए जान के बात बढाई है
 अपना रंग भला लगता है, कलियाँ चटकीं, फूल बनीं
 फूल फूल ये झूम के बोला कलियो तुम को बधाई है
 आबशार¹ के रंग तो देखे लगन मंडल क्यों याद नहीं
 किसका ब्याह रचा है? देखो! ठोलक है शहनाई है
 ऐसे डोले मन का बजरा जैसे नयन बीच हो कजरा
 दिल के अन्दर धूम मची है जग में उदासी छाई है
 लहरों से लहरें मिलती हैं सागर उमड़ा आता है
 मंजधार में बसने वाले ने साहिल पर जोत जगाई है
 आखिरी बात सुनाए कोई, आखिरी बात सुनीं क्यों हमने
 इस दुनिया में सबसे पहले अखिरी बात सुनाई है

7

دل محو جمال ہو گیا ہے
 یا صرف خیال ہو گیا ہے
 اب اپنا یہ حال ہو گیا ہے
 جینا بھی محال ہو گیا ہے
 ہر لمحہ ہے آہ آہ لب پر
 ہر سانس وہاں ہو گیا ہے
 وہ درد جو لمحہ بھر زکا تھا!
 مژدہ کہ بحال ہو گیا ہے
 چاہت میں ہمارا جینا مرنا
 آپ اپنی مثال ہو گیا ہے
 پہلے بھی مصیبتیں کچھ آئیں
 پر اب کے کمال ہو گیا ہے

○

8

غم کے بھرد سے کیا کچھ چھوڑا کیا اب تم سے بیان کریں
 غم بھی راس نہ آیا دل کو اور ہی کچھ سامان کریں
 کرنے اور کہنے کی باتیں کس نے کہیں اور کس نے کہیں
 کرتے کہتے دیکھیں کسی کو ہم بھی کوئی بیان کریں

7

दिल महव-ए-जमात्¹ हो गया है
 या सर्फ-ए-खयाल हो गया है
 अब अपना ये हाल हो गया है
 जीना भी मुहाल हो गया है
 हर लम्हः है आह आह लब पर
 हर साँस वबाल हो गया है
 वो दर्द जो लम्हः भर रुका था
 मुज़दा² कि बहाल हो गया है
 चाहत में हमारा जीना मरना
 आप अपनी मिसाल हो गया है
 पहले भी मुसीबते³ कुछ आई
 पर अबके कमाल हो गया है

8

ग़म के भरोसे क्या कुछ छोड़ा क्या अब तुम से बयान करें
 ग़म भी रास न आया दिल को और ही कुछ सामान करें
 करने और कहने की बातें किसने कहीं और किसने कीं
 करते कहते देखें किसी को हम भी कोई पैमान¹ करें

1. सुंदरता में गुम
 3. वा'दा

2. शुभ सदिश, खुशखबरी

بھلی بُری جیسی بھی گزری اُن کے سہارے گزری ہے
 حضرت دل جب ہاتھ بڑھائیں ہر مشکل آسان کریں
 ایک ٹھکانا آگے آگے پیچھے پیچھے مسافر ہے
 چلتے چلتے سانس جو ٹوٹے منزل کا اعلان کریں
 میرے تھے میرا جی سے باتوں سے ہم جان گئے
 فیض کا چشمہ جاری ہے، حفظ اُن کا بھی دیوان کریں

भती बुरी जैसी भी गुजरी उनके सहारे गुजरी है
 हज़रत-ए-दिल जब हाथ बढ़ाएँ हर मुश्किल आसान कर
 एक ठिकाना आगे आगे पीछे पीछे मुसाफ़िर है
 चलते चलते साँस जो टूटे मंज़िल का ए'तान करे
 'मीर' मिले थे 'मीराजी' से बातों से हम जान गए
 फ़ैज़¹ का चशमा जारी है हिफ़ज़² उनका भी दीवान करे

○○○

1

مرنے کی دعائیں کیوں مانگوں، جینے کی تمنا کون کرے
 یہ دنیا ہو یا وہ دنیا، اب خواہش دنیا کون کرے
 جب کشتی ثابت و سالم تھی، ساحل کی تمنا کس کو تھی
 اب ایسی شکستہ کشتی پر ساحل کی تمنا کون کرے
 جو آگ لگائی تھی تم نے اُس کو تو بچھایا اشکوں نے
 جو اشکوں نے بھڑکائی ہے اُس آگ کو ٹھنڈا کون کرے
 دنیا نے ہمیں چھوڑا جذبی ہم چھوڑ نہ دیں کیوں دنیا کو
 دنیا کو سمجھ کر بیٹھے ہیں اب دنیا دنیا کون کرے

○

2

میلے مجھ کو غم سے فرصت تو سناؤں وہ فسانہ
 کہ فلک پڑے نظر سے مئے عشرت و شبانہ
 یہی زندگی مصیبت، یہی زندگی سرت
 یہی زندگی حقیقت، یہی زندگی فسانہ
 کبھی درد کی تمنا، کبھی کوششِ مداوا
 کبھی بچیوں کی خواہش، کبھی فکرِ آشیانہ

मुईन अहसन जज़्बी (1912-2005)

1

मरने की दुआएँ क्यों माँगूँ, जीने की तमन्ना कौन करे
 ये दुनिया हो या वो दुनिया, अब ख्वाहिश-ए-दुनिया कौन करे
 जब कशती साबित-व-सातिम¹ थी, साहित्य की तमन्ना किसको थी
 अब ऐसी शिकस्त: कशती पर साहित्य की तमन्ना कौन करे
 जो आग लगाई थी तुमने उसको तो बुझाया अशकों ने
 जो अशकों ने भड़काई है उस आग को ठंडा कौन करे
 दुनिया ने हमें छोड़ा 'जज़्बी' हम छोड़ न दें क्यों दुनिया को
 दुनिया को समझ कर बैठे हैं अब दुनिया दुनिया कौन करे

○

2

मिले मुझको ग़म से फुर्सत तो सुनाऊँ वो फ़सान:
 कि टपक पड़े नज़र से मय-ए-इशरत-ए-शबान:²
 यही जिंदगी मुसीबत, यही जिंदगी मसरत
 यही जिंदगी हकीकत, यही जिंदगी फ़सान:
 कभी दर्द की तमन्ना, कभी कोशिश-ए-मदावा³
 कभी बिजलियों की ख्वाहिश, कभी फिक्र-ए-आशियान:

1. सही-सलामत, सुरक्षित
 3. इलाज की कोशिश

2. ऐसी शराब जिससे रात में आनन्द मिले

مرے قبہوں کی زد پر کبھی گردشیں جہاں کی
 مرے آنسوؤں کی زد میں کبھی تلخی زمانہ
 مری رفتوں سے لرزاں کبھی مہرماہ و انجم
 مری پستیوں سے خائف کبھی ادب خسروانہ
 کبھی میں ہوں تجھ سے نالاں، کبھی مجھ سے تو پریشاں
 کبھی میں ترا ہدف ہوں، کبھی تو مرا نشانہ
 جسے پاسکا نہ زاہد، جسے چھو سکا نہ صوفی
 وہی تار چھیڑتا ہے مرا سوز شاعرانہ

○

3

ہم دہر کے اس دیرانے میں جو کچھ بھی نظارہ کرتے ہیں
 اشکوں کی زباں میں کہتے ہیں آہوں میں اشارہ کرتے ہیں
 کیا تجھ کو پتہ، کیا تجھ کو خبر، دن رات خیالوں میں اپنے
 اے کاکل کیتی ہم تجھ کو جس طرح سنوارا کرتے ہیں
 اے سوچ بلا ان کو بھی ذرا دو چار تھیڑے ہلکے سے
 کچھ لوگ ابھی تک ساحل سے طوفاں کا نظارہ کرتے ہیں
 کیا جانیے کب یہ پاپ کئے، کیا جانیے وہ دن کب آئے
 جس دن کے لیے ہم اے جذباتی کیا کچھ نہ گوارا کرتے ہیں

○

मिरे कहकहों की जद पर कभी गर्दिशों जहाँ की
 मिरे आँसुओं की री में कभी तलखी-ए-जमानः
 मिरी रिफ़अतों¹ से लज़ा कभी मेहर-व-माह-व-अंजुम²
 मिरी पस्तियों से खाइफ़³ कभी औज-ए-खुसरवानः⁴
 कभी मैं हूँ तुझ से नालों,⁵ कभी मुझ से तू परेशाँ
 कभी मैं तिरा हदफ़⁶ हूँ, कभी तू मिरा निशानः
 जिसे पा सका न जाहिद, जिसे छू सका न सूफी
 वही तार छेड़ता है मिरा सोज-ए-शाइरानः

○

3

हम दहर⁷ के इस वीराने में जो कुछ भी नज़ारः करते हैं
 अशकों की ज़बों में कहते हैं आहों में इशारः करते हैं
 क्या तुझको पता, क्या तुझको ख़बर, दिन रात ख़्यालों में अपने
 ऐ काकुल-ए-गीती!⁸ हम तुझको जिस तरह संवारा करते हैं
 ऐ मौज-ए-बला उनको भी ज़रा दो चार धपेड़े हल्के से
 कुछ लोग अभी तक साहित से तूफ़ाँ का नज़ारः करते हैं
 क्या जानिए कब ये पाप कटे, क्या जानिए वो दिन कब आए
 जिस दिन के लिए हम ऐ 'जज़्बी' क्या कुछ न ग़वारा करते हैं

○

1. (रिफ़अत का बहु०) ऊँचाई	2. सूरज और चोंद और सितारे
3. भयभीत, डरा हुआ	4. शाहानः बुलंदी
5. शिकायत करने वाला	6. निशानः
7. दुनिया, संसार	8. दुनिया के उलझे हुए बाल

4

جب بھی کسی ٹھل پر اک ذرا نکھار آیا
 کم نگاہ یہ سمجھے موسم بہار آیا
 حسن و عشق دونوں تھے بیکراں و بے پایاں
 دل وہاں بھی کچھ لمحے جانے کب گزار آیا
 اس اُفتق کو کیا کہیے، نور بھی دُھند لکا بھی
 بارہا کرن پھوٹی، بارہا غبار آیا
 ہم نے غم کے ماروں کی محفلیں بھی دیکھی ہیں
 ایک غم گسار اُٹھا، ایک غم گسار آیا
 یوں تو سیکڑوں غم تھے پر غم جہاں جذبی
 بعد ایک مُذت کے دل کو ساز گار آیا

○

5

حریب شب تو رہا دل عروج ہو کہ زوال
 نشاط میں مہِ کامل، فردگی میں ہلال
 وہی ہیں دشت و بیاباں، وہی ہیں دیوانے
 وہی ہے خواب سی منزل، وہی ہے گردِ ملال

4

जब कभी किसी गुल पर इक ज़रा निखार आया
 कम निगाह ये समझे मौसम-ए-बहार आया
 हुस्न-व-इश्क दोनों थे बेकराँ व बेपाय²
 दिल वहाँ भी कुछ लम्हे जाने कब गुज़ार आया
 इस उफुक³ को क्या कहिए, नूर भी धुन्दलका भी
 बारहा फिरन फूटी, बारहा गुबार आया
 हमने ग़म के मारों की महफ़िलें भी देखी हैं
 एक ग़मगुसार उठा, एक ग़मगुसार आया
 यूँ तो सैकड़ों ग़म थे पर ग़म-ए-जहाँ 'जज़बी'
 बाद एक मुद्दत के दिल को साज़गार⁴ आया

○

5

हरीफ़-ए-शब⁵ तो रहा दिल उरूज⁶ हो कि ज़वाल⁷
 नशात⁸ में मह-ए-कामिल⁹, फ़सुर्दगी¹⁰ में हितात¹¹
 वही है दशत-व-बयाबाँ, वही है दीवाने
 वही है ख़्वाब सी मंज़िल, वही है गर्द-ए-मस्ताल

1. असीम	2. अनन्त
3. क्षितिज	4. अनुकूल
5. रात का विरोधी	6. उत्थान
7. पतन	8. प्रसन्नता, खुशी
9. पूरा-चौद, पूनम का चौद	10. अफ़सुर्दगी, उदासी
11. दूख का चौद	

چھٹے قفس سے تو فکرِ چمن نے آگھیرا
 قدم قدم پہ ہزاروں اُمید و نیم کے جال
 مجھے کمال کا دعویٰ نہیں ہے اے جذبی
 کہ میں ہوں گردِ رو کا روانِ اہل کمال

○

6

چمن میں سوزِ چمن آشکار بھی ہوگا
 گلوں کا رنگِ برنگِ شرار بھی ہوگا
 کلی کے ساتھ مری چشمِ خوں نشاں ہوگی
 گلوں کے ساتھ دلِ داغ دار بھی ہوگا
 کبھی تمازتِ خورشید بھی تو کم ہوگی
 کہیں تو سایہ ابر بہار بھی ہوگا
 کوئی جو دیکھے تو ساقی کی چشمِ میگوں میں
 ہماری تشنہ لبی کا خمار بھی ہوگا
 یہ دشتِ دردِ محبت ہے اے جنوں والو
 یہیں کہیں تو ہمارا غبار بھی ہوگا
 یہ گشتگانِ دفا یوں بھی ہیں عزیز ہمیں
 کہ ان کے ساتھ ہمارا شمار بھی ہوگا
 یہ کس نے چھیڑ دیا ذکرِ نامرادی کا
 یہاں کوئی دلِ اُمیدوار بھی ہوگا

छुटे कफ़स से तो फ़िक्र-ए-चमन ने आ घेरा
 कदम कदम प' हज़ारों उम्मीद-व-बीम' के जाल
 मुझे 'कमाल'² का दावा नहीं है ऐ 'जज़बी'
 कि मैं हूँ गर्द-ए-रहे-कारवान-ए-अहल-ए-कमाल'³

○

6

चमन में सोज़-ए-चमन आशकार⁴ भी होगा
 गुलों का रंग बरंग-ए-शरार⁵ भी होगा
 कली के साथ मिरी चश्म-ए-खूँफ़िशों⁶ होगी
 गुलों के साथ दिल-ए-दाग़दार भी होगा
 कभी तमाज़त-ए-खुशीद⁷ भी तो कम होगी
 कहीं तो साय:-ए-अब-ए-बहार भी होगा
 कोई जो देखे तो साकी की चश्म-ए-मयगूँ में
 हमारी तिश्न-तबी का ख़ुमार भी होगा
 ये दस्त-ए-दर्द-ए-मुहब्बत है ऐ जुनूँ वालो
 यहीं कहीं तो हमारा गुबार भी होगा
 ये कुश्तगान⁸-ए-वफ़ा यूँ भी हैं अज़ीज़⁹ हमें
 कि इनके साथ हमारा शुमार भी होगा
 ये किस ने छेड़ दिया ज़िक्र नामुरादी का
 यहाँ कोई दिल-ए-उम्मीदवार भी होगा

1. आशा-निराशा

2. विद्वता

3. गूणी लोगों के कारवाँ के रास्ते की गर्द

4. प्रकट

5. चिनगारी जैसा

6. खून के आँसू बहाने वाली आँख

7. सूरज की गर्मी

8. कुश्त: का बहुत टूट कर मुहब्बत करने वाले लोग; कुश्तगान-ए-वफ़ा-वफ़ा की राह में मारे जाने वाले लोग

9. प्रिय

ہم اس اُمید پہ نکلے ہیں ظلمتِ شب میں
 چراغ کوئی سرِ رہ گزار بھی ہوگا
 یہ دل جلوں کی جو دنیا ہے اس کا ہر ذرہ
 جوابِ شعلہ و برق و شرار بھی ہوگا

हम इस उम्मीद प' निकले हैं जुल्मत-ए-शब्' में
 चराग' कोई सर-ए-रहगुज़ार' भी होगा
 ये दिलजलों की जो दुनिया है उसका हर ज़र:
 जवाब-ए-शोल:-व-बर्क-व-शरार' भी होगा

○○○

1. रात का अंधेरा	2. रास्ते में
3. शोला और बिजली और चिंगारी का जवाब	

1

آج سودائے محبت کی یہ ارزانی ہے
 کام بیکار جوانوں کا غزل خوانی ہے
 غم کی تکمیل کا سامان ہوا ہے پیدا
 لائقِ فخر مری بے سرو سامانی ہے
 سنگ و آہن تو بنے آئینے ان کی خاطر
 دل نہ آئینہ بنا سخت یہ حیرانی ہے
 مجھ سے اس درجہ غفا کیوں ہو کوئی پردہ نشیں
 آرزو دید کی جب فطرتِ انسانی ہے
 فیصلہ دل کا محبت میں ہے رہبر اپنا
 فکر کیا منزلِ جاناں اگر انجانی ہے
 وہ کریں یا نہ کریں اپنی جفا سے توبہ
 میرے دل کو مگر احساسِ پشیمانی ہے

○

2

رنگ یہ ہے اب ہمارے عشق کی تاثیر کا
 حسن آئینہ بنا ہے درد کی تصویر کا

हेंसन रेहानी (1912-1976)

1

आज सौदा-ए-मुहब्बत की ये अर्जानी¹ है
 काम बेकार जवानों का ग़ज़लख़वानी है
 ग़म की तकमील² का सामान हुआ है पैदा
 लायक-ए-फ़ख़ मिरी बे-सर-व-सामानी है
 संग-व-आहन³ तो बने आईने उनकी खातिर
 दिल न आईन: बना सज़्ज़त ये हैरानी है
 मुश्क़से इस दर्ज: ख़फ़ा क्यों हो कोई पर्द:नशी
 आरज़ू दीद की जब फ़ितरत-ए-इंसानी है
 फ़ैसला दिल का मुहब्बत में है रहबर अपना
 फ़िक्क़ क्या मज़िल-ए-जानाँ अगर अनजानी है
 वो करें या न करें अपनी ज़फ़ा से तौबा
 मेरे दिल को मगर एहसास-ए-पशेमानी⁴ है

○

2

रंग ये है अब हमारे इश्क़ की तासीर का
 हुस्न आईना बना है दर्द की तस्वीर का

1. सस्तापन

2. पूरा होना

3. पत्थर और तोहा

4. ग़्लानी का एहसास

یک عرصہ ہو گیا فرہاد کو گذرے ہوئے
 آؤ پھر تازہ کریں افسانہ جوئے شیر کا
 گلستاں کا ذرہ ذرہ جاگ اٹھے عندلیب
 طف ہے اس وقت تیرے تالہ شب گیر کا
 لیجئے اے شیخ پہلے اپنے ایماں کی خبر
 دیجئے پھر شوق سے فتویٰ مری تکفیر کا
 خواب ہستی کو سمجھنے کے لیے بے چین ہوں
 اعتبار آتا نہیں مجھ کو کسی تعبیر کا
 جس نے دی آخر غرور حسن یوسف کو نکست
 اللہ اللہ حوصلہ اس دست دامن گیر کا
 توڑ کر نکلے قفس تو گم تھی راہِ آشیاں
 وہ عمل تدبیر کا تھا یہ عمل تقدیر کا
 گو زمانہ ہو گیا گلزار سے نکلے ہوئے
 ہے مزاج اب تک وہی ریحانی دل گیر کا

○

3

ہر ذرہ ہے جمال کی دنیا لیے ہوئے
 انساں اگر ہو دیدہ پینا لیے ہوئے
 کیف نگاہ، سحر بیاں، مستی خرام
 ہم آئے ان کی بزم سے کیا کیا لیے ہوئے

एक अर्सः हो गया फ़रहाद को गुज़रे हुए
 आओ फिर ताज़ा करें अफ़सानः जु-ए-शीर¹ का
 गुलिस्तों का ज़र्र ज़र्र जाग उट्ठे अंदलीब²
 लुत्फ़ है इस वक़्त तेरे नातः-ए-शबगीर³ का
 तीजिए ऐ शीख़ पहले अपने इमाँ की ख़बर
 दीजिए फिर शौक़ से फ़तवा मिरी तक़ीर⁴ का
 ख़्वाब-ए-हस्ती⁵ को समझने के लिए बेचैन हूँ
 ए'तिबार आता नहीं मुझको किसी ता'बीर का
 जिसने दी आख़िर गुरूर-ए-हुस्न-ए-यूसुफ़ को शिकस्त
 अल्लाह अल्लाह हीसला उस दस्त-ए-दामनगीर का
 तोड़कर निकले कफ़स तो गुम थी राह-ए-आशियाँ
 वो अमल तद्बीर का था ये अमल तक़दीर का
 गो ज़मानः हो गया गुलज़ार से निकले हुए
 है मिज़ाज अब तक वही 'रेहानी'-ए-दिलगीर का

○

3

हर ज़र्रः है ज़माल की दुनिया लिए हुए
 इनसाँ अगर हो दीदः-ए-बीना⁶ लिए हुए
 कैफ़-ए-निगाह,⁷ सहर-ए-बयाँ,⁸ मस्ति-ए-ख़राम⁹
 हम आए उन की बज़म से क्या क्या लिए हुए

1. दूध की नहर
3. रात में आह करना
5. जीवन का स्वप्न
7. नज़र की मस्ती
9. चाल की मस्ती

2. बुलबुल
4. कुफ़, धर्म की मान्यताओं में विश्वास न करने का द्वाज़ाम
6. देखने वाली नज़र
8. बयान या अभिव्यक्ति का जादू

نقش دنگار دہر کی رعنائیاں نہ پوچھ
 درپردہ ہیں کسی کا سراپا لیے ہوئے
 بے لاگ میں گذر گیا ہر خوب و زشت سے
 اپنی نظر میں ذوق تماشا لیے ہوئے
 راہ حیات میں نہ ملا کوئی ہم سفر
 تنہا چلا ہوں نام کسی کا لیے ہوئے
 برباد التفات کی تقدیر دیکھنا
 وہ آئے بھی تو رجس جیسا لیے ہوئے
 ہستی کے حادثوں کے مقابل ڈٹا رہا
 میں ان کی اک نظر کا سہارا لیے ہوئے
 ریمپ کی حزیں ہے خزاں میں غزل سرا
 رنگینی بہار کا سودا لیے ہوئے

नक्श-व-निगार-ए-दहर¹ की रा'नाइयों² न पूछ
 दरपर्दः है किसी का सरापा लिए हुए
 बेलाग मैं गुज़र गया हर खूब-व-ज़िश्त³ से
 अपनी नज़र में ज़ौक-ए-तमाशा लिए हुए
 राह-ए-हयात में न मिला कोई हमसफ़र
 तनहा चला हूँ नाम किसी का लिए हुए
 बर्बाद-ए-इत्तिफ़ात की तक्दीर देखना
 वो आए भी तो रंजिश-ए-बेजा लिए हुए
 हस्ती के हादिसों के मुक़ाबिल डटा रहा
 मैं उनकी इक नज़र का सहारा लिए हुए
 'रेहानी'-ए-हज़ी है ख़ज़ाँ में ग़ज़लसरा
 रंगीनी-ए-बहार का सौदा लिए हुए

○○○

1. दुनिया के गुल-बूटे (सज़ावट)
2. सुंदरता
3. अच्छाई और बुराई

1

میں جہاں تم کو بلاتا ہوں وہاں تک آؤ
 میری نظروں سے گذر کر دل و جاں تک آؤ
 پھر یہ دیکھو کہ زمانے کی ہوا ہے کیسی
 ساتھ میرے مرے فردوسِ جواں تک آؤ
 حوصلہ ہو تو آؤ میرے تصور کی طرح
 میری تخیل کے گلزارِ جتاں تک آؤ
 تیغ کی طرح چلو چھوڑ کے آغوشِ نیام
 تیر کی طرح سے آغوشِ کماں تک آؤ
 پھول کے گرد پھرو باغ میں مانندِ نسیم
 مثلِ پروانہ کسی شمعِ تپاں تک آؤ
 لودہ صدیوں کے جہنم کی حدیں ختم ہوئیں
 اب ہے فردوس ہی فردوس جہاں تک آؤ
 چھوڑ کر وہم و گماں حسنِ یقین تک پہنچو
 پر یقیں سے بھی کبھی وہم و گماں تک آؤ
 اسی دنیا میں دکھا دیں تمہیں جنت کی بہار
 شیخ جی تم بھی ذرا کوئے بتاں تک آؤ

सरदार जाफरी (1913-2000)

1

मैं जहाँ तुमको बुलाता हूँ वहाँ तक आओ
मेरी नज़रों से गुज़र कर दिल-व-जाँ तक आओ
फिर ये देखो कि ज़माने की हवा है कैसी
साथ मेरे मिरे फिरदीस-ए-जवाँ तक आओ
हौसला हो तो उड़ो मेरे तसव्वुर¹ की तरह
मेरी तखईल² के गुलज़ार-ए-झिनाँ³ तक आओ
तेग की तरह चलो छोड़ के आगोश-ए-नयाम
तीर की तरह से आगोश-ए-कमाँ तक आओ
फूल के गिर्द फिरो बाग में मानिंद-ए-नसीम
मिस्त-ए-परवान: किसी शम्अ'-तर्पाँ तक आओ
तो वो सदियों के जहन्नम की हदें ख़त्म हुईं
अब है फिरदीस⁴ ही फिरदीस जहाँ तक आओ
छोड़कर वहम-व-गुमाँ⁵ हुस्न-ए-यकी⁶ तक पहुँचो
पर यकी⁷ से भी कभी वहम-व-गुमाँ तक आओ
इसी दुनिया में दिखा दें तुम्हें जन्नत की बहार
शौख़ जी तुम भी ज़रा कू-ए-बुताँ⁷ तक आओ

1. कल्पना
3. स्वर्ग ऊपी फुलवारी
5. आशंका एवं संदेह
7. प्रेमिकाओं की गली

2. सोच
4. स्वर्ग
6. विश्वास की खूबसूरती

2

کام اب کوئی نہ آئے گا بس اک دل کے سوا
 راستے بند ہیں سب کوچہ قاتل کے سوا
 باعثِ رشک ہے تنہا رویِ رہرو شوق
 ہم سفر کوئی نہیں دُوری منزل کے سوا
 ہم نے دنیا کی ہر اک شے سے اٹھایا دل کو
 لیکن اک شوخ کے ہنگامہ محفل کے سوا
 تیغِ منصف ہو جہاں دارورسن ہوں شاہد
 بے گنہ کون ہے اس شہر میں قاتل کے سوا
 جانے کس رنگ سے آئی ہے گلستاں میں بہار
 کوئی نغمہ ہی نہیں شورِ سلاسل کے سوا

3

یاد آئے ہیں عہدِ جنوں کے کھوئے ہوئے دلدار بہت
 ان سے دُور بسائی بستی جن سے ہمیں تھا پیار بہت
 ایک اک کر کے کھلی تھیں کلیاں ایک اک کر کے پھول گئے
 ایک اک کر کے ہم سے چھڑے باغِ جہاں میں یار بہت

2

काम अब कोई न आएगा बस इक दिल के सिवा
 रास्ते बंद हैं सब कूचः-ए-कातिल के सिवा
 बाइस-ए-रश्क¹ है तन्हारवी-ए-रहरव-ए-शौक²
 हम सफ़र कोई नहीं दूरी-ए-मंजिल के सिवा
 हमने दुनिया की हर इक शै से उठाया दिल को
 लेकिन उस शोख के हंगामः-ए-महफ़िल के सिवा
 तेग़ मुनसिफ़ हो जहाँ, दार-व-रसन³ हों शाहिद⁴
 बेगुनह कौन है उस शहर में कातिल के सिवा
 जाने किस रंग से आई है गुलिस्तों में बहार
 कोई नग़मः ही नहीं शोर-ए-सलासिल⁵ के सिवा

○

3

याद आए हैं अहद-ए-जुनूँ⁶ के खोए हुए दिलदार बहुत
 उनसे दूर बसाई बस्ती, जिनसे हमें था प्यार बहुत
 एक इक कर के खिली थीं कलियों, एक इक कर के फूल गए
 एक इक कर के हमसे बिछड़े बाग़-ए-जहाँ में थार बहुत

1. इर्ष्या का कारण	2. प्रेम-मार्ग पर प्रेमी का अकेला चलन!
3. तड़ता और रस्ता अर्थात् फाँसी	4. गवाह
5. जंजीर का शोर, बेड़ियों की अफ़ार	6. दीवानगी का समय

حسن کے جلوے عام ہیں لیکن ذوقِ نظارہ عام نہیں
 عشق بہت مشکل ہے لیکن عشق کے دعویدار بہت
 زخمِ کبوتر یا کھلتی کلیاں، ہاتھ نگرِ گلدستہ ہے
 باغِ وفا سے ہم نے چنے ہیں پھول بہت اور خار بہت
 جو بھی ملا ہے لے آئے ہیں داغِ دل یا داغِ جگر
 وادی وادی منزل منزل بسکے ہیں سردار بہت

○

4

چشمِ بدست کو پھر شیوہٴ دلداری دے
 دلِ آوارہ کو پیغامِ گرفتاری دے
 عشق ہے سادہ و معصوم اسے اپنی طرح
 جوہرِ تنہا ادا، خنجرِ عیاری دے
 جو دُکھے دل ہیں انھیں دولتِ درماں ہو عطا
 درد کے ہاتھ میں مت کاسۂ ناداری دے
 کتنی فرسودہ ہے یہ جُرم و سزا کی دنیا
 سرکشیِ دل کو نیا ذوقِ گنہگاری دے
 شاخِ گل کب سے ہے سینے میں چھپائے ہوئے گل
 دیکھیں کب بادِ صبا حکمِ چمنِ کاری دے
 اے مرے فعلۂ دل، فعلۂ شعر و دانش
 رات آخر ہے اے جشنِ شررباری دے
 چمنِ افسردہ ہے اے جانِ چمنِ روحِ بہار
 گل کو بھی اپنے تبسم کی فسوںِ کاری دے

○

हुस्न के जलवे आम हैं लेकिन जीक-ए-नज़ारः¹ आ'म नहीं
 इश्क बहुत मुश्किल है लेकिन इश्क के दा'वेदार बहुत
 ज़रूम कहो या खिलती कलियाँ हाथ मगर गुलदस्तः है
 बाग-ए-वफ़ा से हमने चुने हैं फूल बहुत और ख़र बहुत
 जो भी मिला है ते आए हैं दाग-ए-दिल या दाग-ए-जिगर
 वादी वादी मंज़िल मंज़िल भटकों हैं 'सरदार' बहुत

4

चश्म-ए-बदमस्त² को फिर शेवः-ए-दिलदारी³ दे
 दिल-ए-आवारा को पैग़ाम-ए-गिरिफ़्तारी दे
 इश्क है सादा-व-मासूम इसे अपनी तरह
 जौहरं-ए-तेग-ए-अदा, खंजर-ए-अय्यारी दे
 जो दुखे दिल हैं उन्हें दौलत-ए-दरमौ⁴ हो अ'ता
 दर्द के हाथ में मत कासः-ए-नादारी दे
 कितनी फर्सूदः⁵ है ये जुर्म-व-सजा की दुनिया
 सर्कशी दिल को नया जीक-ए-गुनहगारी दे
 शाख-ए-गुल कब से है सीने में छुपाए हुए गुल
 देखें कब बाद-ए-सबा हुक्म-ए-चमनकारी दे
 ऐ मिरे शोलः-ए-दिल, शोलः-ए-शेर-व-दानिश
 रात आखिर है इसे ज़श्न-ए-शररबारी दे
 चमन अफ़सुर्दः⁶ है ऐ जान-ए-चमन रूह-ए-बहार
 गुल को भी अपने तबस्सुम की फर्सूकारी⁷ दे

1. नज़ारा की अभिव्यक्ति
2. मतवाली नज़र
3. वफ़ादारी का तरीका
4. दवा की दौलत
5. प्रार्थना, खर्ज
6. उदास
7. ज़तूंगरी

5

بوئے گل لائی ہے گلشن کی ہوا سے خوش ہیں
 ہم اسیرانِ قفس بادِ صبا سے خوش ہیں
 گل کو دیکھیں گے ترے حُسنِ جفا کا انداز
 آج کے دن تو ترے عہدِ وفا سے خوش ہیں
 حکم تھا ان کی نگاہوں کا تقاضا دل کا
 ہم خطا کر کے بہت اپنی خطا سے خوش ہیں
 اپنی بے باک نگاہوں میں سمایا نہ کوئی
 اور وہ ہیں کہ ہر اک تازہ خدا سے خوش ہیں
 ہم کو آتا نہیں خوش رنگِ بغاوت کا جلال
 ورنہ سردار کے اندازِ نوا سے خوش ہیں

○

6

گلشن کہو تم یا چمن، ہے اہل دل کی انجمن
 صد بلبلی شوریدہ سر، صد لالہ خونیں کفن
 اس باغ میں آئی ہے اک محبوبہ گل پیر بہن
 شیریں نوا، شیریں ادا، شیریں سخن، شیریں دہن

5

बू-ए-गुल ताई है गुलशन की हवा से मुक्त है
 हम असीरान-ए-कफ़स¹ बाद-ए-सबा से खुश है
 कल को देखेंगे तेरे हुस्न-ए-जफ़ा का अंदाज़
 आज के दिन तो तिरे अहद-ए-वफ़ा से खुश है
 हुक्म था उनके निगाहों का, तकाज़ा दिल का
 हम ख़ता करके बहुत अपनी ख़ता से मुक्त है
 अपनी बेबाक निगाहों में समाया न कोई
 और वह है कि हर इक तलज़ खुदा से खुश है
 हमको आता नहीं खुश रंग-ए-बगावत का जलस
 वर्न: सरदार के अंदाज़-ए-नवा से खुश है

○

6

गुलशन कहो तुम या चमन है अहल-ए-दिल की अंजुमन
 सद बुलबुल-ए-शोरीदसर,³ सद ताल-ए-खूनी कफ़न⁴
 इस बाग़ में आई है इक महबूब:-ए-गुल-पैरहन⁵
 शीरीनवा, शीरीअदा, शीरीसुखान, शीरीदहन

1. पिजरे के कैदी

2. नया

3. सैकड़ों दीवानी बुलबुल

4. खून के रंग का कफ़न पहने सैकड़ों लाले (फूल)

5. फूलों सा वस्त्र पहने हुई महबूबा

وہ گل بھی ہے، سورج بھی ہے، بجلی بھی ہے، بادل بھی ہے
 دیکھا نہ تھا پہلے کبھی، ایسا حسیں، بانکا بجن
 پیکر کو اس کے شعر کے پیکر میں کیونکر ڈھالیے
 خاموش ہیں، حیران ہیں، سب شہریارانِ سخن
 پیشانی سیسے ہے یا صبحِ تخیل کی چمک
 شائستگی فکر و فن، اس کے تبسم کی کرن
 حور و پری شرمندہ ہے، وہ اس قدر تابندہ ہے
 دیکھے سے نکھرے رنگِ زرخ، چھونے سے میلا ہو بدن
 بس دور سے دیکھا کرد اس شمعِ بزمِ ناز کو
 وہ رونقِ کاشانیِ دل، حیرتِ صدائِ سخن
 آؤ چلیں دیکھیں ذرا وہ جانِ عالم کون ہے
 سردار کے شعروں میں ہے زلفِ معصم کی شکن

वो गुल भी है, सूरज भी है, बिजली भी है, बादल भी है
 देखा न था पहले कभी ऐसा हसीं बँका सजन
 पैकर को उसके शेर के पैकर में क्योंकर ढालिए
 खामूषा हैं, हैरान हैं, सब शहरयारान-ए-सुखन'
 पेशानी-ए-सीमी है या सुब्ह-ए-तख़्युल² की चमक
 शाईस्तगी-ए-फ़िर-व-फन,³ उसके तबस्सुम की किरन
 हूर-व-परी शर्मिन्दः है, वो इस कदर तःबिन्दः⁴ है
 देखे से निखरे रंग-ए-रुख, छूने से मैला हो बदन
 बस दूर से देखः करो, उस शाम्अ'-ए-बज़्म-ए-नाज़ को
 वो रौनक-ए-काशानः-ए-दिल, हैरत-ए-सद अंजुमन
 आओ चले देखें ज़रा वो जान-ए-आलम कीन है
 'सरदार' के शेरों में है जुल्फ़-ए-मुअंबर⁵ की शिकन

○○○

1. काव्य के राजकुमार अर्थात् सिद्ध फयि	2. चिंतन की सुबह
3. चिंतन एवं कला की तहजीब	4. घमकता हुआ, रीशन
5. सुगंधित केश	

1

صبح کے درد کو، راتوں کی جلن کو بھولیں
 کس کے گھر جائیں کہ اس وعدہ شکن کو بھولیں
 آج تک چوٹ دبائے نہیں دہتی دل کی
 کس طرح اس صنم سنگ بدن کو بھولیں
 اب سوا اس کے مداوائے غم دل کیا ہے
 اتنی پی جائیں کہ ہر رنج و مہن کو بھولیں
 اور تہذیب غم عشق نبھا دیں کچھ دن
 آخری وقت میں کیا اپنے چلن کو بھولیں

o

2

آئے کیا کیا یاد نظر جب پڑتی اُن دالانوں پر
 اُس کا کاغذ چپکا دینا گھر کے روشن دانوں پر
 آج بھی جیسے شانے پر تم ہاتھ مرے رکھ دیتی ہو
 چلتے چلتے رک جاتا ہوں ساڑی کی دوکانوں پر
 برکھا کی تو بات ہی چھوڑو، چنچل ہے پُروائی بھی
 جانے کس کا سبز دوپٹا پھینک گئی ہے دھانوں پر

जॉनिसार अख़तर (1914-1976)

1

सुब्ह के दर्द को, रातों की जलन को भूले
 किसके घर जाएँ कि उस वादःशिकन को भूले
 आज तक चोट दबाए नहीं दबती दिल की
 किस तरह उस सनम-ए-संगबदन को भूले
 अब सिवा इसके मदावा-ए-ग़म-ए-दिल¹ क्या है
 इतनी पी जाएँ कि हर रंज-व-मिह्न² को भूले
 और तहज़ीब-ए-ग़म-ए-इश्क़ निभा दें कुछ दिन
 आख़री वक़्त में क्या अपने चलन को भूले

○

2

आए क्या क्या याद नज़र जब पड़ती उन दालानों पर
 उसका कागज़ चिपका देना घर के रीशनदानों पर
 आज भी जैसे शाने³ पर तुम हाथ मिरे रख देती हो
 चलते चलते रुक जाता हूँ साड़ी की दूकानों पर
 बरखा की तो बात ही छोड़ो, चंचल है पुरवाई भी
 जाने किसका सब्ज़ दुपट्टा फेंक गई है धानों पर

1. ग़मे-दिल का इलाज

2. दुख और दर्द

3. शानः, कंधा

شہر کے چتے فٹ پاتھوں پر گاؤں کے موسم ساتھ چلیں
 بوڑھے برگد ہاتھ سارکھ دیں میرے جلتے شانوں پر
 سستے داسوں لے تو آتے لیکن دل تھا بھر آیا
 جانے کس کا نام ٹھہرا تھا پتیل کے گلدانوں پر
 اُس کا کیا من بھید بتاؤں اس کا کیا انداز کہوں
 بات بھی میری سُنا چاہے، ہاتھ بھی رکھے کانوں پر
 اور بھی سینہ کسنے لگتا اور کر بل کھا جاتی
 جب بھی اُس کے پاؤں پھسلنے لگتے تھے ڈھلوانوں پر
 شعر تو اُن پر لکھے لیکن اوروں سے منسوب کیے
 اُن کو کیا کیا غصہ آیا نظموں کے عنوانوں پر

○

3

اشعار مرے یوں تو زمانے کے لیے ہیں
 کچھ شعر فقط اُن کو سنانے کے لیے ہیں
 اب یہ بھی نہیں ٹھیک کہ ہر درد مٹا دیں
 کچھ درد کلیجے سے لگانے کے لیے ہیں
 آنکھوں میں جو بحر لوگے تو کانٹوں سے پنچھیں گے
 یہ خواب تو پلکوں پہ سجانے کے لیے ہیں
 دیکھوں ترے ہاتھوں کو تو لگتا ہے ترے ہاتھ
 مندر میں فقط دیپ جلانے کے لیے ہیں

शहर के तपते फुटपाथों पर गाँव के मौसम साथ चलें
 बूढ़े बरगद हाथ सा रख दें मेरे जलते शानों पर
 सस्ते दामों ले तो आते लेकिन दिल था, भर आया
 जाने किसका नाम खुदा था पीतल के गुलदानों पर
 उसका क्या मन भेद बताऊँ उसका क्या अंदाज़ कहूँ
 बात भी मेरी सुनना चाहे, हाथ भी रखे कानों पर
 और भी सीन: कसने लगता, और कमर बल खा जाती
 जब भी उसके पाँव फिसलने लगते थे ढलवानों पर
 शे'र तो उन पर लिखे लेकिन औरों से मसूब किए
 उनको क्या क्या गुस्सा आया, नज़मों के उन्वानों¹ पर

○

3

अश'आर भिरे यूँ तो ज़माने के लिए हैं
 कुछ शे'र फकत उनको सुनाने के लिए हैं
 अब ये भी नहीं ठीक कि हर दर्द मिटा दें
 कुछ दर्द कलेजे से लगाने के लिए हैं
 आँखों में जो भर लगे तो काँटों से चुभेंगे
 ये ख्वाब तो पलकों प' सजाने के लिए हैं
 देखूँ तिरे हाथों को तो लगता है तिरे हाथ
 मंदिर में फकत दीप जलाने के लिए हैं

1. उन्वान (शीर्षक) का बहु०

سوچو تو بڑی چیز ہے تہذیب بدن کی
 ورنہ تو بدن آگ بجھانے کے لیے ہیں
 یہ علم کا سودا، یہ رسالے، یہ کتابیں
 اک شخص کی یادوں کو بھلانے کے لیے ہیں

○

4

آراستہ بدن پہ ہیں زخموں کے پیرہن
 شاید یہ لوگ کوئے بہاراں سے آئے ہیں
 کیا یونہی جگمگائے ہیں منزل کے راستے
 لاکھوں چراغ خونِ شہیداں سے آئے ہیں
 اے دہر ہم سے چاکِ قباؤں کا دن منا
 سو آفتابِ جن کے گریباں سے آئے ہیں
 ایسے میں زلفِ یار نہ ہم سے گریز کر
 ہم آج تیرے پاس پریشاں سے آئے ہیں

○

5

ایک تو نیناں کجرا رہے اور تس پر ڈوبے کا جل میں
 بجلی کی بڑھ جائے چمک کچھ اور بھی گہرے بادل میں
 آج ذرا لپٹائی نظر سے اُس کو بس کیا دیکھ لیا
 پگ پگ اُس کے دل کی دھڑکن اُتری آئے پائل میں

सोचो तो बड़ी चीज़ है तहजीब बदन की
 वर्नः तो बदन आग बुझाने के लिए है
 ये 'इल्म का सौदा, ये रिसाले, ये किताबें
 इक शख्स की यादों को भुलाने के लिए हैं

○

4

आरास्तः¹ बदन प' हैं ज़ख्मों के पैरहन
 शायद ये लोग कू-ए-बहारों² से आए हैं
 क्या यूँ ही जगमगाए हैं मंज़िल के रास्ते
 लाखों चराग़ खून-ए-शहीदों से आए हैं
 ऐ दहर! हम से चाक कबाओं का दिन मना
 सौ आफ़ताब जिनके गिरेबाँ से आए हैं
 ऐसे में जुल्फ़-ए-यार न हम से गुरेज़ कर
 हम आज तेरे पास परेशों से आए हैं

○

5

एक तो नैनौं कजरारे और तिस पर डूबे काजल में
 बिजली की बढ़ जाए चमक कुछ और भी गहरे बादल में
 आज ज़रा ललचाई नज़र से उसको बस क्या देख लिया
 पग पग उसके दिल की धड़कन उतरी आए पायल में

1. सुसज्जित

2. बहारवाली गली

پیاسے پیاسے نیناں اُس کے جانے پگی چاہے کیا
 تن پر جب بھی جاوے سوچے ندیا بھریوں چھاگل میں
 صبح نہانے جوڑا کھولے ناگ بدن سے آلیشیں
 اس کی رنگت اس کی خوشبو کتنی ملتی صندل میں
 چاند کی تلی نوک پہ جیسے کوئی بادل تک جائے
 ایسے اس کا گرتا آنچل انکے آزی بیکل میں
 گوری اس سنار میں مجھ کو ایسا تیرا روپ لگے
 جیسے کوئی دیپ جلا ہو گھور اندھیرے جنگل میں
 کھڑکی کی باریک جھڑی سے کون یہ مجھ تک آجائے
 جسم پڑائے نین جھکائے خوشبو باندھے آنچل میں
 پیار کی یوں ہر بوند جلادی میں نے اپنے سینے میں
 جیسے کوئی جلتی ماچس ڈال دے پی کر بوتل میں
 آج پتا کیا کون سے لمحے کون سا طوفاں جاگ اٹھے
 جانے کتنی درد کی صدیاں گونج رہی ہیں پل پل میں
 ہم بھی کیا ہیں کل تک ہم کو فکر سکوں کی رہتی تھی
 آج سکوں سے گھبراتے ہیں چین ملے ہے ہل جل میں

○

6

انقلابوں کی گھڑی ہے
 ہر نہیں ہاں سے بڑی ہے
 لوگ خاموش سے کیوں ہیں
 ایسی کیا آن پڑی ہے

प्यासे प्यासे नैनोँ उसके जाने पगली चाहे क्या
 तट पर जब भी जावे, सोचे, नदिया भर लूँ छागल में
 सुबह नहाने जूड़ा खोले नाग बदन से आ लिपटे
 उसकी रंगत उसकी खुशबू कितनी मिलती संदल में
 चाँद की पतली नोक प' जैसे कोई बादल टिक जाए
 ऐसे उसका गिरता आँचल अटके आड़ी हैकल में
 गोरी इस संसार में मुझको ऐसा तेरा रूप लगे
 जैसे कोई दीप जला हो घोर अंधेरे जंगल में
 खिड़की की बारीक झिड़ी से कौन ये मुझ तक आ जाए
 जिस्म चुराए नैन झुकाए खुशबू बाँधे आँचल में
 प्यार की यूँ हर बूंद जला दी मैंने अपने सीने में
 जैसे कोई जलती माचिस डाल दे पीकर बोटल में
 आज पतः क्या कौन से लम्हे कौन सा तूफ़ाँ जाग उठे
 जाने कितनी दर्द की सदियों गूँज रही हैं पल पल में
 हम भी क्या हैं कल तक हमको फिक्क सुकूँ की रहती थी
 आज सुकूँ से घबराते हैं, चैन मिले है हलचल में

○

6

इन्क़िलाबों की घड़ी है
 हर. नहीं हों से बड़ी है
 लोग ख़ामोश से क्यों हैं
 ऐसी क्या आन पड़ी है

کبھی ایسا بھی لگا ہے
 زندگی بند گھڑی ہے
 کیا ہوئے رات کے راہی
 راہ سنسان پڑی ہے
 دو جہاں کھو نہیں جائیں
 عشق کی شرط کڑی ہے
 اب کہاں آنکھ میں آنسو
 دھول پلکوں سے جھڑی ہے
 روح کی پیاس کے آگے
 جسم کی پیاس بڑی ہے
 رات رستے سے بٹے بھی
 صبح آنے کو کھڑی ہے

○

7

زمیں ہوگی کسی قاتل کا داماں ہم نہ کہتے تھے
 اکارت جائے گا خونِ شہیداں ہم نہ کہتے تھے
 علاجِ چاکہ پیرا، ہن ہوا تو اس طرح ہوگا
 سیا جائے گا کانٹوں سے گریباں ہم نہ کہتے تھے
 ترانے کچھ دیے لفظوں میں خود کو قید کر لیں گے
 عجب انداز سے پھیلے گا زنداں ہم نہ کہتے تھے

कभी ऐसा भी लगा है
 जिन्दगी बंद घड़ी है
 क्या हुए रात के राही
 राह सुनसान पड़ी है
 दो जहाँ खो नहीं जाएँ
 इश्क की शर्त कड़ी है
 अब कहाँ आँख में आँसू
 धूल पतकों से झड़ी है
 रूह की प्यास के आगे
 जिस्म की प्यास बड़ी है
 रात रस्ते से हठे भी
 सुबह आने को खाड़ी है

○

7

ज़मीं होगी किसी कातिल का दामाँ हम न कहते थे
 अकारत¹ जाएगा खून-ए-शहीदाँ हम न कहते थे
 इलाज-ए-चाक-ए-पैराहन हुआ तो इस तरह होगा
 सिया जाएगा काटों से गिरेबाँ हम न कहते थे
 तराने, कुछ दिए लफ़्ज़ों में खुद को कैद कर लेंगे
 अजब अंदाज़ से फैलेगा जिंदाँ² हम न कहते थे

کوئی اتنا نہ ہوگا لاش بھی لے جا کے دفن دے
 انھیں سڑکوں پہ مر جائے گا انسان ہم نہ کہتے تھے
 پھلکتے جام میں بھیگی ہوئی آنکھیں اتر آئیں
 ستائے گی کسی دن یادِ یاراں ہم نہ کہتے تھے
 نئی تہذیب کیسے لکھنؤ کو راس آئے گی
 اُڑ جائے گا یہ فہرِ غزلاں ہم نہ کہتے تھے

○○○

कोई इतना न होगा लाश भी ले जा के दफना दे
 इन्हीं सड़कों प' मर जाएगा इनसों हम न कहते थे
 छलकते जाम में भीगी हुई आँखें उतर आई
 सताएगी किसी दिन याद-ए-यारों¹ हम न कहते थे
 नई तहजीब कैसे लखनऊ को रास आएगी
 उजड़ जाएगा ये शहर-ए-ग़ज़ालों² हम न कहते थे

○○○

1. दोस्तों की याद

2. शिरनों का शहर अर्थात् खूबसूरत लोगों का शहर

1

بھولے تو جیسے ربط کوئی درمیاں نہ تھا
 اتنے بدل بھی سکتے ہو تم یہ گماں نہ تھا
 اس انجمن سے اٹھ کے بھی ہم انجمن میں تھے
 غلط وہ کون سی تھی تماشا جہاں نہ تھا
 تم کیا بدل گئے کہ زمانہ بدل گیا
 تم سرگراں نہ تھے تو کوئی سرگراں نہ تھا
 ہم اور شکوہ سنجی اہل جفا کہ دل
 کم بخت بے مزہ تھا اگر خوں چکاں نہ تھا

○

2

کھلیں کھلیں نہ کھلیں پھول دل کے صحرا میں
 بڑی کشش ہے مگر انتظارِ فردا میں
 مرا وجود بھی جیسے پھٹ گیا مجھ سے
 عجیب حادثہ گذرا رہ تمنا میں
 حیات صرف حقیقت نہ صرف افسانہ
 کئی سراب بھی حل ہو گئے ہیں دریا میں

गुलाम रब्बानी ताबॉ (1914-1993)

1

भूले तो जैसे रब्त कोई दरमियों न था
 इतने बदल भी सकते हो तुम ये गुमाँ न था
 उस अंजुमन से उठके भी हम अंजुमन में थे
 ख़तवत¹ वो कौन सी थी तमाशा जहाँ न था
 तुम क्या बदल गए कि ज़माना बदल गया
 तुम सरगिराँ² न थे तो कोई सरगिराँ न था
 हम और शिकवः-संजी-ए-अहल-ए-जफ़ा³ कि दिल
 कमबख़्त बेमज़ः था अगर खूँचकाँ⁴ न था

○

2

खिलें खिलें न खिलें फूल दिल के सहरा में
 बड़ी कशिश है मगर इतिज़ार-ए-फ़दा⁵ में
 मिरा वजूद भी जैसे बिछड़ गया मुझसे
 अजीब हादसा गुज़रा रह-ए-तमन्ना में
 हयात सिर्फ़ हकीकत न सिर्फ़ अफ़सानः
 कई सराब⁶ भी हल⁷ हो गए हैं दरिया में

1. एकलत

3. जुल्न-व-सितम करने वालों की शिकायत करना

5. कल की प्रतीक्षा

7. विलय

2. कोछित, नाराज़

4. जिसमें से खून बह रहा हो

6. मृत्युष्मा

یہ اور بات ہے ٹوٹے نہ بے حسی کا ظلم
صدا لگاتے رہو ٹھہروں کے صحرا میں
نشاط و غم کے تصور بدل گئے تاباں
عجیب لطف تھا آزر دگی بے جا میں

○

3

زندگی دل پہ عجب سحر سا کرتی جائے
اک جگہ ٹھہری لگے اور گذرتی جائے
آنسوؤں سے کوئی آواز کو نسبت نہ سہی
بھیگتی جائے تو کچھ اور نکھرتی جائے
دیکھتے دیکھتے دھندلا گئے منظر سارے
تیری زلفوں کی طرح شام نکھرتی جائے
بات کا راز کھلے، بات کا انداز کھلے
تیرے ہونٹوں سے چلے، دل میں اترتی جائے
رفتہ رفتہ کسی گم نام لہو کی تحریر
قاتل شہر کے دامن پہ ابھرتی جائے
ہو کے برباد چلے صحنِ چمن سے نکھت
دشت و صحرا کی مگر جھولیاں بھرتی جائے
میں نے کب دعویٰ الہام کیا ہے تاباں
لکھ دیا کرتا ہوں جو دل پر گذرتی جائے

○○○

ये और बात है दूटे न बेहिसी का तितिल्म
 सदा लगाते रहो पत्थरों के सह्रा में
 नशात-ए-गम के तसव्वुर बदल गए 'ताबाँ'
 अजीब लुत्फ था आजुर्दगी-ए-बेजा में

○

3

जिंदगी दिल प' अजब सिहर¹ सा करती जाए
 इक जगह ठहरी लगे और गुज़रती जाए
 आँसुओं से कोई आवाज़ को निसबत² न सही
 भीगती जाए तो कुछ और निखरती जाए
 देखते देखते धुँदला गए मंज़र सारे
 तेरी जुल्फों की तरह शाम बिखरती जाए
 बात का राज़ खुले बात का अंदाज़ खुले
 तेरे होंटों से चले दिल में उतरती जाए
 रफ्तः-रफ्तः किसी गुमनाम लहू की तहरीर
 कातिल-ए-शहर के दामन प' उभरती जाए
 होके बर्बाद चले सहन-ए-चमन से नक़हत
 दशत-व-सहरा की मगर झोलियाँ भरती जाए
 मैंने कब दावा-ए-इलहाम³ किया है 'ताबाँ'
 लिख दिया करता हूँ जो दिल प' गुज़रती जाए

○○○

1. जादू

2. संबंध

3. ईश्वर की ओर से किसी बात का किसी व्यक्ति पर अवतरण, दिव्यवाणी का दावा

1

پیار کی راہوں کے دھوکے ہیں نہ امیدوں کی بات
 زندگی ہے یا کسی جلتے ہوئے جنگل کی رات
 گرد آلودہ ہے مفلس کے ارادوں کی طرح
 صبح کے زرکار ایوانوں میں تصویر حیات
 چیتے زخمی پرندوں کی طرح سے آج بھی
 دل سے ٹکرا کر پلٹ جاتی ہیں کتنی خواہشات
 نرم، نازک، شبہی یادوں سے لو دینے لگا
 اے غمِ دوراں ترا پیغمبرانہ التفات
 اب وہ دلداریوں کی محفل ہو کہ مقتل ہو کوئی
 وقت سے اک بار کر لوں اور پیانِ حیات
 رات بھر اور اقیِ دل پر جیسے لکھتا ہے کوئی
 نالہ و گل کی فضاؤں کے سلگتے واقعات
 ہم سفر جانی ہو جیسے شعلہ لرزاں کوئی
 یوں مرے ہمراہ چلتا ہے شعورِ کائنات

○

2

دل کے شعلے ہیں نہ دلداری سے پیاں کوئی
 آج ہم سا بھی نہیں بے سروساماں کوئی

खुशीद अहमद खाँ जामी (1915-1970)

1

प्यार की राहों के धोखे हैं न उम्मीदों की बात
जिन्दगी है या किसी जलते हुए जंगल की रात
गर्दआलूदः है मुफ़्तिस के इरादों की तरह
सुबह के जरकार¹ ऐवानों² में तस्वीर-ए-हयात
चीखते ज़हमी परिंदों की तरह से आज भी
दिल से टकराकर पलट जाती हैं कितनी ख्वाहिशात
नर्म, नाज़ुक, शबनमी यादों से लौ देने लगा
ऐ ग़म-ए-दीराँ³ तिरा पैगम्बरानः इत्तिफात⁴
अब वो दिलदारों की महफ़िल हो कि मक़तल⁵ हो कोई
वक़्त से इक बार कर लूँ और पैमान-ए-हयात⁶
रात भर औराक़-ए-दिल पर जैसे लिखता है कोई
नातः-व-गुल की फ़जाओं के सुलगते वाक़ियात
हम सफ़र ज़ामी हो जैसे शोलः-ए-तरज़ाँ⁷ कोई
धूँ मिरे हमराह चलता है शाऊ'र-ए-काइनात

○

2

दिल के शोले हैं न दिलदार से पैमाँ⁸ कोई

आज हम सा भी नहीं बे-सर-व-सामाँ कोई

1. सोने का काम किया हुआ	2. ऐवान का बहु०, भवन
3. ज़माने का ग़म	4. जैसे पैगम्बर स्नेह से किसी की ओर ध्यान देता है
5. फ़त्तलगाह	6. जिन्दगी का वादा
7. धरधराता हुआ शोलः	8. वादा

بزمِ یاراں میں ذرا بھیس بدل کر چلنا
تجھ کو پہچان نہ لے اے غمِ دوراں کوئی
شعر اس دور میں کہتا ہوں تو یوں لگتا ہے
جیسے دیرانے میں لے آئے گلستاں کوئی
خودکشی چاند نے بھی گر کے نہ کر لی ہو کہیں
غم کے دریا میں تھا کل رات بھی طوفاں کوئی
ڈھل گئی رات تو اک زخمِ وفا کی صورت
دل کے نزدیک رکا زود پشیاں کوئی
کون دیوانہ تھا، کیا نام تھا، یہ کس کو پتہ
لیکن اس شہر کو کہتا تھا بیاباں کوئی
چھوڑنے کے لیے مے خانے سے گھر تک جا
ساتھ آتا ہے مرے خوابِ زرافشاں کوئی

○

3

ہر ایک راہِ فروزاں خیالِ یار سے ہے
سحر تو ساتھ مرے شامِ انتظار سے ہے
نہ جانے کتنے فسانوں میں دلکشی اب بھی
جو کچھ کہوں تو بس اک لفظِ اعتبار سے ہے
تمھاری یاد کے نشترِ بدست لحوں کو
بڑا خلوص مرے سینہٴ فگار سے ہے

बज़म-ए-याराँ में ज़रा भेस बदल कर चलना
 तुझको पहचान न ले ऐ ग़म-ए-दीराँ कोई
 शे'र इस दीर में कहता हूँ तो यूँ लगता है
 जैसे वीराने में ले आए गुलिस्ताँ कोई
 खुदकुशी चाँद ने भी गिरके न कर ली हो कहीं
 ग़म के दरिया में था कल रात भी तूफ़ाँ कोई
 ढल गई रात तो इक ज़ख्म-ए-वफ़ा की सूरत
 दिल के नज़दीक रुका ज़ूद-पशोर्मा¹ कोई
 कौन दीवानः था, क्या नाम था, ये किसको पता
 लेकिन इस शहर को कहता था बयाबाँ कोई
 छोड़ने के लिए मयख़ाने से घर तक ज़ामी
 साथ आता है मिरे ख़्वाब-ए-ज़रअफ़शाँ² कोई

○

3

हर एक राह फ़रोज़ाँ³ ख़्याल-ए-यार से है
 सहर⁴ तो साथ मेरे शाम-ए-इन्तिज़ार से है
 न जाने कितने फ़सानों में दिलकशी अब भी
 जो सच कहूँ तो बस इक लफ़ज़-ए-ऐतबार⁵ से है
 तुम्हारी याद के निश्चय बदस्त लम्हों को
 बड़ा छुलूस मिरे सीनः-ए-फ़िगार⁶ से है

1. तुरंत शर्मिदा हो जाने वाला माणूक
3. रीज़न
5. शरीर की बात

2. सोना, बिखेरता हुआ ख़्वाब, सुनहरा सपना
4. सुबह
6. ज़ख्मी सीना

ابھی حیات کا چہرہ دھواں دھواں جیسے
 فضائے شوق میں اڑتے ہوئے غبار سے ہے
 گلوں کے ہاتھ میں ہے ساز رنگ و بولیکین
 سماں اداس بہت نغمہ بہار سے ہے
 ضرور کوئی تعلق مرے اندھیروں کا
 تمہارے شہر کی اک صبح زرنegar سے ہے
 نظر میں، دل میں، ارادوں میں روشنی جالی
 غم فراق و ستم ہائے روزگار سے ہے

○

4

سورج سروں پہ آگ اگلتا دکھائی دے
 مجھ کو یہ شہر آج پگھلتا دکھائی دے
 وہ سامنے رکھا ہے کوئی خط کھلا ہوا
 وہ دور کوئی چاند نکلتا دکھائی دے
 کس کے قریب جائیے کس کو پکاریئے
 ہر شخص اپنا روپ بدلتا دکھائی دے
 میں اس ندی کے پار اتر جاؤں گا مگر
 آگے کوئی چراغ تو جلتا دکھائی دے
 یہ ریگزار غم، یہ خیالوں کی تیز دھوپ
 جو زد میں آگیا، وہ پگھلتا دکھائی دے
 آواز دے کہ رات کے اونچے پہاڑ سے
 خوابوں کا پاؤں آج پھسلتا دکھائی دے

○○○

अभी हयात का चेहरा: धुआँ-धुआँ जैसे
 फजा-ए-शौक में उड़ते हुए गुबार से है
 गुलों के हाथ में है साजे-रंग-व-बू लेकिन
 समाँ उदास बहुत नगम:-ए-बहार से है
 ज़रूर कोई तअ'ल्लुक मेरे अंधेरो का
 तुम्हारे शहर की इक सुब्ह-ए-ज़रनिगार¹ से है
 नज़र में, दिल में, इरादों में रीशनी 'जामी'
 गम-ए-फिराक़-व-सितमहा-ए-रोज़गार से है

○

4

सूरज सरो प' आग उगलता दिखाई दे
 मुझको ये शहर आज पिघलता दिखाई दे
 वो सामने रखा है कोई खत खुला हुआ
 वह दूर कोई चोंद निकलता दिखाई दे
 किसके करीब जाइये किसको पुकारिये
 हर शज़्स अपना रूप बदलता दिखाई दे
 मैं उस नदी के पार उतर जाऊँगा मगर
 आगे कोई चराग़ तो जलता दिखाई दे
 ये रोगज़ार-ए-गम,² ये ख्यालों की तेज़ धूप
 जो ज़द में आ गया, वह पिघलता दिखाई दे
 आवाज़ दे कि रात के ऊँचे पहाड़ से
 ख़्वाबों का पाँव आज फिसलता दिखाई दे

○○○

1. सुनहरी सुब्ह

2. गम का रेगिस्तान

1

اے دلوں ناداں متاع کم نگاہی پر نہ جا
 اور بھی کچھ دیکھ جسوں کی ادا ہی پر نہ جا
 دل میں جو پوشیدہ ہے وہ حسرتِ تعمیر دیکھ
 دیکھنے والے مرے دل کی تباہی پر نہ جا
 یہ تو ہے میری طبیعت یہ تو ہے میرا مزاج
 میں ترا بندہ ہوں میری کج کھائی پر نہ جا
 آدی کے دل میں ظلمت بھی نہاں ہے نور بھی
 دیکھ ظلمت بھی فقط دل کی ضیائی پر نہ جا
 میری نیت کو پرکھ میرے عمل کو تو نہ دیکھ
 میرے دامن پر ہے جو تو اس سیاہی پر نہ جا
 ہوں سراپا جرم چہرے پر جو آتی ہے نظر
 داورِ محشر مری اس بے گناہی پر نہ جا
 کل اسی ظلمت سے ہی پھوٹیں گی کرنیں نور کی
 یہ جو بڑھتی آ رہی ہے اس سیاہی پر نہ جا
 چار دن کا کھیل ہے عالم پناہی کا یہ کھیل
 چشمِ بینا سطوتِ عالم پناہی پر نہ جا

1

ऐ दिल-ए-नादाँ मता-ए-कमनिगाही पर न जा
 और भी कुछ देख जिस्मों की अदा ही पर न जा
 दिल में जो पोशीदा है वो हसरत-ए-तामीर देख
 देखने वाले! मिरे दिल की तबाही पर न जा
 ये तो है मेरी तबीयत ये तो है मेरा मिज़ाज
 मैं तिरा बंद: हूँ मेरी कजकुताही पर न जा
 आदमी के दिल में जुल्मत भी निहाँ¹ है नूर भी
 देख जुल्मत भी फकत दिल की ज़िया² ही पर न जा
 मेरी नीयत को परख मेरे अमल को तू न देख
 मेरे दामन पर है जो तू उस सियाही पर न जा
 हूँ सरापा³ जुर्म चेहरे पर जो आती है नज़र
 दावर-ए-महशार⁴ मिरी इस बेगुनाही पर न जा
 कल इसी जुल्मत से ही फूटेंगी किरनें नूर की
 ये जो बढ़ती आ रही है इस सियाही पर न जा
 चार दिन का खेल है आलम पनाही⁵ का ये खेल
 चश्म-ए-बीना सतवत-ए-आलमपनाही⁶ पर न जा

1. छुपा हुआ
3. नक्ष-सिख
5. साम्राज्य

2. रोशनी, प्रकाश
4. क़यामत के दिन न्याय करने वाला अर्थात् ईश्वर
6. साम्राज्य का दबदबा

2

بدن کی خاک میں دل اس طرح پُ نور رہتا ہے
 شرارہ جیسے قلب سنگ میں مستور رہتا ہے
 عجب جلوہ ہے جو ہو کر قریب شہ رگ جاں بھی
 نگاہوں کی رسائی سے بہت ہی دور رہتا ہے
 خوشادہ دل جو مالا مال ہے خدمت کی لذت سے
 وہی دل وصل کے عالم میں بھی مہجور رہتا ہے
 تصور میں نہ آئے گا وہ جب تک کیسے جانوں گا
 مرے نزدیک رہتا ہے کہ مجھ سے دور رہتا ہے
 اب اس سے کیا زیادہ مرتبہ درکار ہے اے دل
 کہ تو ان کے حضور آکر بھی نامنظور رہتا ہے
 صدف جب دے دیا ہے آنکھ کا اب اور کیا مانگوں
 ہمیشہ موتیوں سے یہ صدف بھرپور رہتا ہے
 درون دل جہاں ظلمات کی دولت عطا کر دی
 وہیں ظلمات میں روشن چراغ طور رہتا ہے
 دیارِ حسن میں اے دل وفا کی جستجو کیسی
 کہ یہ وہ ملک ہے جس کا یہی دستور رہتا ہے
 خدا نے علم سے آزاد کو نا آشنا رکھا
 عجب انسان ہے وہ جہل پر مغرور رہتا ہے

2

बदन की खाक में दिल इस तरह पुरनूर¹ रहता है
 शरारः जैसे कल्ब-ए-संग में मस्तूर रहता है
 अजब जलवा है जो होकर करीब-ए-शाहरग²-ए-जाँ भी
 निगाहों की रिसाई से बहुत ही दूर रहता है
 खुशा वो दिल जो मलामात है खिदमत की लज्जत से
 वही दिल वस्ल के आलम में भी महजूर³ रहता है
 तस्व्वुर में न आएगा वो जब तक कैसे जानूँगा
 मिरे नजदीक रहता है कि मुझसे दूर रहता है
 अब इससे क्या जिघादः मर्तबः दरकार है ऐ दिल
 कि तू उनके हुजूर आकर भी नामंजूर रहता है
 सदफ़⁴ जब दे दिया है आँख का अब और क्या माँगूँ
 हमेशा मोतियों से ये सदफ़ भरपूर रहता है
 दरून-ए-दिल⁵ जहाँ जुल्मात की दौलत अ'ता कर दी
 वहीं जुल्मात में रोशन चराग़-ए-तूर रहता है
 दयार-ए-हुस्न में ऐ दिल, वफ़ा की जुस्तुजू कैसी
 कि ये वो मुल्क है जिसका यही दस्तूर रहता है
 खुदा ने इल्म से 'अज़ाद' को नाआशना रखा
 अजब इंसान है वो जेह्ल पर मग़रूर रहता है

○

1. आलोकित, रोशनी से भरा हुआ
2. शाहरग का लपु०, शरीर की सबसे बड़ी रग जो हृदय में मिलती है
3. जुदाई की स्थिति में
4. सीप
5. दिल के भीतर

3

ادب کمال شعر ہے حمد و ثنا گری
 مجھ کو سکھا گئی ہے یہی کچھ سنواری
 اس دور فتنہ گر میں مری ایک بات سن
 سب کچھ ہے صلح پیچ ہے یہ جنگ و دواوری
 لشکر کی فکر، تاج کا سودا ہے شاہ کو
 درویش صرف طالب کسب قلندری
 رخ پر جو ہے غبار قناعت اسے نہ دھو
 بہتر نہیں ہے اس سے کوئی کیسیا گری
 بازار جاں میں شوکت شاہاں کا ذکر کیا
 دربار میں تو شرط ہے اظہار چاکری
 اے دوست ایک نکتہ بتاؤں تجھے کہ ہے
 اقرار بندگی میں نہاں راز سردری
 آزاد اشک ہاے فراواں کی قدر کر
 اشکوں کے دم سے ہے تری کشتِ سنواری

○

4

آج بھی دل میں دی رنگِ گماں ہے کہ جو تھا
 اور اسی طرح گماں شعلہ نشاں ہے کہ جو تھا

3

औज-ए-कमाल-ए-शे'र है हम्द-व-सनागरी
 मुझको सिखा गई है यही कुछ सुखनवरी
 इस दौर-ए-फ़ितन:गर में मिरी एक बात सुन
 सब कुछ है सुल्ह हेच है ये जंग-व-दावरी
 लश्कर की फ़िक्र, ताज का सौदा है शाह को
 दर्वेश सिर्फ़ तालिब-ए-कुँज-ए-कलन्दरी
 रुख़ पर जो है गुबार-ए-कनाअ'त इसे न धो
 बेहतर नहीं है इससे कोई कीमियागरी
 बाज़ार-ए-जाँ में शौकत-ए-शाहों का ज़िक्र क्या
 दरबार में तो शर्त है इज़हार-ए-चाकरी
 ऐ दोस्त एक नुक्ता बताऊँ तुझे कि है
 इकरार-ए-बंदगी में निहाँ राज-ए-सरवरी¹
 'आज़ाद' अशक़हा-ए-फ़रावों की कद्र कर
 अशकों के दम से है तेरी किशत-ए-सुखनवरी²

○

4

आज भी दिल में वही रंग-ए-गुमाँ है कि जो थ
 और इसी तरह गुमाँ शोल: निशाँ है कि जो थ

1. बादशाही का रहस्य

2. काव्य की खेती

منتظر اب بھی ترا ہے ترے غمزے کا شبید
 کہ دل اس کا تری جانب نگراں ہے کہ جو تھا
 بند آنکھیں ہیں اگر اس کی تو آنکھوں کو نہ دیکھ
 اس کا دل آج بھی مائل بہ نفاں ہے کہ جو تھا
 کبھی رستے کے فقیروں کو نہ دیکھا تو نے
 مدتمی گذریں وہی ان کا نشان ہے کہ جو تھا
 نہ کھلا پر نہ کھلا رازِ ازل رازِ ابد
 گوہر مخزنِ اسرارِ نہاں ہے کہ جو تھا
 رنگِ خونِ دلِ عشاق چھپائے نہ چھپا
 وہ کسی کے لبِ لعلیں سے عیاں ہے کہ جو تھا
 معدنِ دکان کو رہتی ہے حتمًا جس کی
 معدنِ دکان پہ وہ جلوہ نشاں ہے کہ جو تھا
 پھر سے آزاد سنا قصہٴ 'خونِ نابہٴ چشم'
 چشمہٴ دل میں وہی آبِ رواں ہے کہ جو تھا

मुन्तज़िर अब भी तिरा है तिरे गुमजे का शहीद
 कि दिल उसका तिरी जानिब निगराँ¹ है कि जो था
 बन्द आँखें हैं अगर उसकी तो आँखों को न देख
 उसका दिल आज भी मायल ब-फुगाँ है कि जो था
 कभी रस्ते के फ़कीरों को न देखा! तूने
 मुद्दते गुज़रीं वही उसका निशाँ है कि जो था
 न खुला पर न खुला राज़-ए-अज़ल² राज़-ए अबद³
 गौहर-ए-मख़्ज़न-ए-असरार-ए-निहाँ⁴ है कि जो था
 रंग-ए-खून-ए-दिल-ए-उश्शाक छुपाये न छुपा
 वह किसी के लब-ए-लाली से अयाँ है कि जो था
 मादन-व-कान⁵ को रहती है तमन्ना जिसकी
 मादन-व-कान प' वो जल्द-फ़शाँ है कि जो था
 फिर से 'आज़ाद' सुना किस्स:-ए-खूनाब:-ए-चश्म
 चश्म:-ए-दिल⁶ में वही आब-ए-रवाँ है कि जो था

○○○

1. देख रहा
3. अंत का रहस्य
5. खनिज और खान

2. आरंभ का रहस्य
4. रहस्य रूपी खज़ाने का मोती
6. अग्ने जैसा दिल

1

آہ جاں سوز کی محرومی تاثیر نہ دیکھ
 ہو ہی جائے گی کوئی جینے کی تدبیر نہ دیکھ
 حادثے اور بھی گزرے تری الفت کے سوا
 ہاں مجھے دیکھ مجھے اب مری تصویر نہ دیکھ
 یہ ذرا دور پہ منزل، یہ اُجالا، یہ شکلوں
 خواب کو دیکھ ابھی خواب کی تعبیر نہ دیکھ
 دیکھ زنداں سے پرے رنگِ چمن جوشِ بہار
 رقص کرنا ہے تو پھر پاؤں کی زنجیر نہ دیکھ
 وہی بجروح وہی شاعرِ آوارہ مزاج
 کون اٹھا ہے تری بزم سے دلگیر نہ دیکھ

2

جب ہوا عرفاں تو غمِ آرامِ جاں بنتا گیا
 سوزِ جاناں دل میں سوزِ دیگران بنتا گیا
 رفتہ رفتہ منقلب ہوتی گئی رسمِ چمن
 دھیرے دھیرے نغمہٗ دل بھی فغاں بنتا گیا

मजरूह सुल्तानपुरी (1920-2000)

1

आह-ए-जौसोज़ की महरूमी-ए-तासीर न देख
 हो ही जाएगी कोई जीने की तदबीर न देख
 हादसे और भी गुजरे तेरी उत्फ़्त के सिवा
 हाँ मुझे देख मुझे, अब मिरी तस्वीर न देख
 ये ज़रा दूर प' मंज़िल, ये उजाला, ये सुकूँ
 ख़्वाब को देख अभी ख़्वाब की ताबीर न देख
 देख ज़िंदों से परे रंग-ए-चमन जोश-ए-बहार
 रक्स करना है तो फिर पौव की जंजीर न देख
 वही 'मजरूह' वही शाइर-ए-अ'वाज़, भिज़ाज
 कौन उठ्ठा है तेरी बज़्म से दिलगीर¹ न देख

○

2

जब हुआ इरफ़ाँ² तो ग़म आराम-ए-जौ बनता गया
 सोज़-ए-जानाँ³ दिल में सोज़-ए-दीगराँ⁴ बनता गया
 रफ़तः-रफ़तः मुक़लिब⁵ होती गई रस्म-ए-चमन
 धीरे धीरे नग़मः-ए-दिल भी फुग़ाँ⁶ बनता गया

1. गमगीन, उदास
3. प्रेमिका का दुख
5. बदलना

2. ज्ञान
4. अन्य लोगों अर्थात् जन समान्य का दुख
6. कराह

میں اکیلا ہی چلا تھا جانب منزل مگر
 لوگ ساتھ آتے گئے اور کارواں بنتا گیا
 میں تو جب جانوں کہ بھر دے ساغرِ برِ خاص و عام
 یوں تو جو آیا وہی پیرِ مغاں بنتا گیا
 شرحِ غم تو مختصر ہوتی گئی اُس کے حضور
 لفظ جو منہ سے نہ نکلا داستاں بنتا گیا
 ذہر میں مجروح کوئی جادواں مضمون کہاں
 میں جسے مٹھوتا گیا وہ جادواں بنتا گیا

○

3

دشمن کی دوستی ہے اب اہل وطن کے ساتھ
 ہے اب خزاں چمن میں نئے پیرِ بہن کے ساتھ
 سر پر ہوائے ظلم چلے سوجھن کے ساتھ
 اپنی کُلاہ کج ہے اسی بانگپن کے ساتھ
 جھونکے جو لگ رہے ہیں نسیم بہار کے
 جنبش میں ہے قفس بھی اسیرِ چمن کے ساتھ
 مجروح قافلے کی مرے داستاں یہ ہے
 رہبر نے مل کے ٹوٹ لیا راہزن کے ساتھ

○

मैं अकेला ही चला था जानिब-ए-मंजिल मगर
 लोग साथ आते गए और कारवाँ बनता गया
 मैं तो जब जानूँ कि भर दे सागर-ए-हर खास-व-आम
 यूँ तो जो आया वही पीर-ए-मुग़ाँ¹ बनता गया
 शरह-ए-गम² तो मुस्तसर होती गई उस के हुजूर³
 लफ़्ज़ जो मुहँ से न निकला दास्ताँ बनता गया
 दहर⁴ में 'मजरूह' कोई जाविदाँ⁵ मज़मूँ कहाँ
 मैं जिसे छूता गया वो जाविदाँ बनता गया

○

3

दुश्मन की दोस्ती है अब अहल-ए-वतन के साथ
 है अब ख़जॉँ चमन में नए पैरहन⁶ के साथ
 सर पर हवा-ए-जुल्म चले सौ जतन के साथ
 अपनी कुलाह⁷ कज⁸ है उसी बॉकपन के साथ
 झोंके जो लग रहे हैं नसीम-ए-बहार के
 जुबिश में है कफ़स भी असीर-ए-चमन के साथ
 'मजरूह' काफ़िले की मिरे दास्ताँ ये है
 रहबर ने मिल के तूट लिया राहज़न⁹ के साथ

○

1. शराब बेचने वाला
2. गम की व्याख्या
3. समक्ष, सामने
4. दुनिया
5. अमर, शाश्वत
6. वस्त्र, परिधान
7. टोपी
8. टेढ़ी
9. तुटेरा

4

سُوئے قتل کہ بے سیر چمن جاتے ہیں
 اہل دل جام بہ کف سر بہ کفن جاتے ہیں
 اس کو دیکھا نہیں تم نے کہ یہی کوچہ و راہ
 شاخ گل شوخی رفتار سے بن جاتے ہیں
 وہ اگر بات نہ پوچھے تو کریں کیا ہم بھی
 آپ ہی روٹھتے ہیں آپ ہی من جاتے ہیں
 بلبلو اپنی نوا فیض ہے ان آنکھوں کا
 جن سے ہم سیکھنے انداز سخن جاتے ہیں
 جو ٹھہرتی تو ذرا چلتے مہا کے ہمراہ
 یوں بھی ہم روز کہاں سُوئے چمن جاتے ہیں
 روک سکتا ہوں زندانِ غلا کیا مجروح
 ہم تو آواز ہیں دیوار سے جھین جاتے ہیں

○

5

جلا کے مشعلِ جاں ہم بجوں صفات چلے
 جو گھر کو آگ لگائے ہمارے سات چلے
 دیاہ شام نہیں منزلِ سحر بھی نہیں
 عجب گھر ہے یہاں دن چلے نہ رات چلے

4

सू-ए-मक़तल¹ कि प-ए-सैर-ए-चमन² जाते हैं
 अहल-ए-दिल³ जाम-ब-कफ़⁴ सर-ब-कफ़न⁵ जाते हैं
 इसको देखा नहीं तुमने कि यही कूच:-व-राह⁶
 शाख़-ए-गुल शोख़ी-ए-रफ़्तार से बन जाते हैं
 वो अगर बात न पूछे तो करे क्या हम भी
 आप ही रुठते हैं आप ही मन जाते हैं
 बुलबुलो अपनी नवा⁷ फ़ैज़ है उन आँखों का
 जिनसे हम सीखने अंदाज़-ए-सुख़न⁸ जाते हैं
 जो ठहरती तो ज़रा चलते सब के हमराह⁹
 यूँ भी हम रोज़ कहाँ सू-ए-चमन¹⁰ जाते हैं
 रोक सकता हमें ज़िन्दान-ए-बला क्या 'मजरूह'
 हम तो आवाज़ है दीवार से छन जाते हैं

○

5

जला के मशअल-ए-जाँ हम जुनूँ-सिफ़ात¹¹ चले
 जो घर को आग लगाए हमारे सात¹² चले
 दयार-ए-शाम नहीं मंज़िल-ए-सहर भी नहीं
 अजब नगर है यहाँ दिन चले न रात चले

1. क़त्लगाह की ओर

3. दिल वाले

5. सर पर कफ़न

7. स्वर

9. साथ

11. पागल की विशेषता रखने वाला

2. चमन की सैर के लिए

4. हाथ में प्याला

6. गली और रास्ता

8. बात करने का ढंग, काव्य शैली

10. चमन की ओर

12. साथ

ہمارے لب نہ سہی وہ زبانِ زخمِ سہی
 وہیں پہنچتی ہے یارو کہیں سے بات چلے
 ستونِ دار پہ رکھتے چلو سروں کے چراغ
 جہاں تلک یہ بستم کی سیاہ رات چلے
 بچا کے لائے ہم اے یار پھر بھی نقدِ وفا
 اگرچہ لیتے ہوئے زہنوں کے بات چلے
 پھر آئی فصل کہ مانندِ برگِ آوارہ
 ہمارے نام گلوں کے مراسلات چلے
 نما ہی بیٹھے جب اہل حرم تو اے مجروح
 بغل میں ہم بھی لیے اک صنم کا ہات چلے

○

6

گو رات مری صبح کی محرم تو نہیں ہے
 سورج سے ترا رنگِ حنا کم تو نہیں ہے
 کچھ زخم ہی کھائیں چلو کچھ گل ہی کھلائیں
 ہر چند بہاراں کا یہ موسم تو نہیں ہے
 اتنی بھی ہمیں بندشِ غم کب تھی گوارا
 پردے میں تری کا کل پر خم تو نہیں ہے
 اب کارکہ دہر میں لگتا ہے بہت دل
 اے دوست کہیں یہ بھی ترا غم تو نہیں ہے

हमारे लब न सही वो दहान-ए-जख्म¹ सही
 वहीं पहुँचती है यारो कहीं से बात चले
 सुतून-ए-दार प' रखते चलो सरो' के चराग
 जहाँ तलक² ये सितम की सियाह रात चले
 बचा के लाए हम ऐ पार फिर भी नक़द-ए-वफ़ा³
 अगरचे लुटते हुए रहजनों के हात⁴ चले
 फिर आई फ़स्त कि मानिन्द-ए-बर्ग-ए-आवारः⁵
 हमारे नाम गुलो' के मुरासलात⁶ चले
 बुला ही बैठे जब अहल-ए-हरम⁷ तो ऐ 'मजह्म'
 बग़ल में हम भी लिए इक सनम⁸ का हात चले

○

6

गो रात मिरी सुब्ह की महरम⁹ तो नहीं है
 सूरज से तिरा रंग-ए-हिना कम तो नहीं है
 कुछ जख्म ही खाएँ चलो कुछ गुल ही खिताएँ
 हर चंद बहारों का ये मौसम तो नहीं है
 इतनी भी हमें बंदिश-ए-ग़म कब थी गवारा
 पर्दे में तिरी काकुल-ए-पुरख़म¹⁰ तो नहीं है
 अब कारग़ह-ए-दहर¹¹ में लगता है बहुत दिल
 ऐ दोस्त कहीं ये भी तेरा ग़म तो नहीं है

1. घाव का मुँह	2. तक
3. वफ़ा की पूँजी	4. हाथ
5. आवारा पत्ते की तरह	6. पत्र-व्यवहार
7. हरम वाले; मक्का स्थित हरम के चारों ओर हज को जाने वाले घूमते हैं	9. परिधित
8. मूर्ति/प्रेमीका	11. संसार का कार्यशाला
10. पुंघराले बाल	

صحرا میں جُولا بھی ہے مجروح سبّا بھی
ہم سا کوئی آوارہ عالم تو نہیں ہے

○

7

ہم ہیں ستارے ٹوچے و بازار کی طرح
اُٹھتی ہے ہر نگاہ خریدار کی طرح
اس کوئے تشنگی میں بہت ہے کہ ایک جام
ہاتھ آگیا ہے دولت بیدار کی طرح
وہ تو کہیں ہے اور مگر دل کے آس پاس
پھرتی ہے کوئی شے نگہ یار کی طرح
سیدھی ہے راہ شوق، پہ یونی کہیں کہیں
غم ہوگئی ہے کیسے دلدار کی طرح
بے تیشہ نظر نہ چلو راہ رفتگاں
ہر نقش پا بلند ہے دیوار کی طرح
اب جا کے کچھ کھلا ہنر ناخن جنوں
زخم جگر ہوئے لب و رخسار کی طرح
مجروح لکھ رہے ہیں وہ اہل وفا کا نام
ہم بھی کھڑے ہوئے ہیں گنہگار کی طرح

○○○

सहरा में बगूला¹ भी है 'मजरूह' सबा भी
हम सा कोई आवार:-ए-आ'तम तो नहीं है

○

7

हम हैं मताअ'-ए-कूच:-व-बाजार² की तरह
उठती है हर निगाह खरीदार की तरह
इस कू-ए-तिशनगी में बहुत है कि एक जाम
हाथ आ गया है दौलत-ए-बेदार की तरह
वो तो कहीं है और मगर दिल के आस पास
फिरती है कोई शी निगह-ए-यार की तरह
सीधी है राह-ए-शौक, प' यूँ ही कहीं कहीं
ख़म हो गई है गेसू-ए-दिलदार की तरह
बेतीश:-ए-नज़र³ न चलो राह-ए-रफतगाँ⁴
हर नक्श-ए-पा कुतद है दीवार की तरह
अब जाके कुछ खुला हुनर-ए-नाखून-ए-जुनूँ⁵
जड़म-ए-जिगर हुए तब-व-रुखसार की तरह
'मजरूह' लिख रहें हैं वो अहल-ए-वफा का नाम
हम भी खड़े हुए हैं गुनहगार की तरह

○○○

1. बवंडर	2. गली-कूचे का घन
3. नज़र की कुल्हाड़ी (हथियार) के बिना	4. गुजरे हुआ का पथ
5. दीवानगी की हालत में नाखून (के उपयोग) का हुनर	

1

نفس کے لوچ میں دم ہی نہیں کچھ اور بھی ہے
 حیات ساغر سم ہی نہیں کچھ اور بھی ہے
 تری نگاہ مرے غم کی پاسدار تہی
 مری نگاہ میں غم ہی نہیں کچھ اور بھی ہے
 مری ندیم محبت کی رفعتوں سے نہ گر
 بلند بام حرم ہی نہیں کچھ اور بھی ہے
 یہ اجتناب ہے عکس شعور محبوبی
 یہ احتیاط ستم ہی نہیں کچھ اور بھی ہے
 ادھر بھی ایک اچنتی نظر کہ دنیا میں
 فروغ محفل جم ہی نہیں کچھ اور بھی ہے
 نئے جہان بسائے ہیں فکرِ آدم نے
 اب اس زمیں پہ ارم ہی نہیں کچھ اور بھی ہے

2

تنگ آچکے ہیں کشمکشِ زندگی سے ہم
 ٹھکرا نہ دیں جہاں کو کہیں بے دلی سے ہم

साहिर लुधियानवी (1921-1980)

1

नफ़्स¹ के लोच में दम ही नहीं कुछ और भी है
 हयात सागर-ए-सम² ही नहीं कुछ और भी है
 तिरी निगाह भिरे ग़म की पासदार सही
 मिरी निगाह में ग़म ही नहीं कुछ और भी है
 मिरी नदीम³ मुहब्बत की रिफ़अतो⁴ से न गिर
 बुलंद बाम-ए-हरम⁵ ही नहीं कुछ और भी है
 ये इज्तिनाब⁶ है अक्स-ए-शाऊर-ए-महबूबी
 ये एहतियात सितम ही नहीं कुछ और भी है
 इधर भी एक उचटती नज़र कि दुनिया में
 फुरोग⁷-ए-महफ़िल-ए-जम⁸ ही नहीं कुछ और भी है
 नए जहान बसाए हैं फ़िक-ए-आदम ने
 अब इस ज़मीं प' इरम⁹ ही नहीं कुछ और भी है

○

2

तंग आ चुके हैं कशमकश-ए-ज़िंदगी से हम
 ठुकरा न दें जहाँ को कहीं बेदिली से हम

1. सौंस	2. ज़हर का प्याला ¹
3. प्रेपसी, दोस्त	4. (रिफ़अत का बहु०) ऊँचाई
5. پاک जगह (पवित्र स्थान) की छत	6. परदेज़, दूरी धरतन।
7. रीशनी	8. इरान के एफ़ पुराने बादशाह का नाम=जम्शेद
9. जन्नत, काल्पनिक स्वर्ग	

مایوسیِ مآلِ محبت نہ پوچھئے
 اپنوں سے پیش آئے ہیں بیگانگی سے ہم
 لو آج ہم نے توڑ دیا رشتہِ امید
 لو اب کبھی گھٹ نہ کریں سسے کسی سے ہم
 ابھریں گے ایک بار ابھی دل کے دلوں
 گو دب گئے ہیں بارِ غمِ زندگی سے ہم
 گر زندگی میں مل گئے پھر اتفاق سے
 پوچھیں گے اپنا حال تری بے بسی سے ہم
 اللہ رے فریبِ مشیت کہ آج تک
 دنیا کے ظلم سہتے رہے خامشی سے ہم

○

3

ہر قدمِ مرحلہ دارِ صلیب آج بھی ہے
 جو کبھی تھا وہی انسان کا نصیب آج بھی ہے
 جھگڑاتے ہیں افق پر یہ سترے نیکن
 راستہ منزلِ ہستی کا مہیب آج بھی ہے
 سرِ مقتل جنہیں جانا تھا وہ جا بھی پہنچے
 سرِ منبر کوئی محتاطِ خلیب آج بھی ہے

मायूसी-ए-मआल-ए-मुहब्बत¹ न पूछिए
 अपनों से पेश आए हैं बेगानगी से हम
 लो आज हमने तोड़ दिया रिश्तः-ए-उम्मीद
 लो अब कभी गिला² न करेंगे किसी से हम
 उभरेंगे एक बार अभी दिल के बलवले
 गो दब गए हैं बार-ए-गम-ए-जिंदगी³ से हम
 गर जिंदगी में मिल गए फिर इतिफाक से
 पूछेंगे अपना हाल तिरी बेबसी से हम
 अल्लाह रे फरेब-ए-मशीयत⁴ कि आज तक
 दुनिया के जुल्म सहते रहे खामुशी से हम

○

3

हर कदम मरहलः-ए-दार-व-सतीब⁵ आज भी है
 जो कभी था वही इसाँ का नसीब आज भी है
 जगमगाते हैं उफुक पर ये सितारे लेकिन
 रास्ता मजिल-ए-हस्ती का महीब⁶ आज भी है
 सर-ए-मक्तल जिन्हें जाना था वो जा भी पहुँचे
 सर-ए-मिम्बर कोई मुहतात खतीब⁷ आज भी है

1. प्रेम-परिणाम की मायूसी	2. शिकायत
3. जीवन के दुख का बोझ	4. किसमत का फरेब
5. फौसी और सूली की ओर सफ़र	6. भयानक, ख़ौफनाक
7. प्रवक्ता	

اہلِ دانش نے جسے امرِ مسلم مانا
 اہلِ دل کے لیے وہ بات عجیب آج بھی ہے
 یہ تری یاد ہے یا میری اذیت کوئی
 ایک نشترِ سارگِ جاں کے قریب آج بھی ہے
 کون جانے یہ ترا شاعرِ آشفۃِ مزاج
 کتنے مغرورِ خداؤں کا رقیب آج بھی ہے

○

4

اپنا دل پیش کروں اپنی وفا پیش کروں
 کچھ سمجھ میں نہیں آتا تجھے کیا پیش کروں
 تیرے ملنے کی خوشی میں کوئی نغمہ چھیڑوں
 یا ترے دردِ جدائی کا گلہ پیش کروں
 میرے خوابوں میں بھی تو میرے خیالوں میں بھی تو
 کون سی چیز تجھے تجھ سے جدا پیش کروں
 جو ترے دل کو لبھائے وہ ادا مجھ میں نہیں
 کیوں نہ تجھ کو کوئی تیری ہی ادا پیش کروں

○

5

محبت ترک کی میں نے گریہاں سی لیا میں نے
 زمانے اب تو خوش ہو زہر یہ بھی پی لیا میں نے

अहल-ए-दानिश ने जिसे अम्र-ए-मुसल्लम¹ माना
 अहल-ए-दिल के लिए वो बात अजीब आज भी है
 ये तिरी याद है या मेरी अजीयतकोशी²
 एक निशतर सा रग-ए-जाँ के करीब आज भी है
 कौन जाने ये तेरा शाय'र-ए-अशुपत:-मिजाज³
 कितने मगरूर खुदाओं का रकीब⁴ आज भी है

○

4

अपना दिल पेश करूँ अपनी वफा पेश करूँ
 कुछ समझ में नहीं आता तुझे क्या पेश करूँ
 तेरे मिलने की खुशी में कोई नगमा छेड़ूँ
 या तेरे दर्द-ए-जुदाई का गिला पेश करूँ
 मेरे ख्वाबों में भी तू मेरे खयालों में भी तू
 कौन सी चीज तुझे तुझ से जुदा पेश करूँ
 जो तेरे दिल को तुभाए वो अदा मुझ में नहीं
 क्यों न तुझको कोई तेरी ही अदा पेश करूँ

○

5

मुहब्बत तर्क की मैंने गिरेबाँ सी लिया मैंने
 ज़माने अब तो खुश हो ज़हर ये भी पी लिया मैंने

1. उचित फरमान, समुचित बात	2. दुख उठाना
3. उदास-परीमान शायर, आशिक शायर	4. प्रतिद्वंद्वी

ابھی زندہ ہوں لیکن سوچتا رہتا ہوں غلوت میں
 کہ اب تک کس تمنا کے سہارے جی لیا میں نے
 انھیں اپنا نہیں سکتا مگر اتنا بھی کیا کم ہے
 کہ کچھ مدت حسیں خوابوں میں کھو کر جی لیا میں نے
 بس اب تو دامنِ دل چھوڑ دو، بے کار اُمیدو
 بہت دکھ سہ لیے میں نے، بہت دن جی لیا میں نے

अभी जिंदा हूँ लेकिन सोचता रहता हूँ खलवत' में
 कि अब तक किस तमन्ना के सहारे जी लिया मैंने
 उन्हें अपना नहीं सकता मगर इतना भी क्या कम है
 कि कुछ मुद्दत हसीं खूबों में खोकर जी लिया मैंने
 बस अब तो दामन-ए-दिल छोड़ दो, बेकार उम्मीदो
 बहुत दुख सह लिए मैंने, बहुत दिन जी लिया मैंने

○○○

1

بھیس کیا کیا نہ زمانے میں بتائے ہم نے
 ایک چہرے پہ کئی چہرے لگائے ہم نے
 اس تمنا میں کہ اس راہ سے تو گزرے گا
 دیپ ہر راہ میں ہر رات جلائے ہم نے
 دل سے نکلی نہ خراشِ غمِ ایام کی دھوپ
 تیرے ناخن سے کئی چاند بتائے ہم نے
 دامنِ یار پہ حق اپنا جتایا نہ کبھی
 اشک اندے بھی تو پلکوں میں چھپائے ہم نے
 خود ہوئے غرق، زمانے کو بھی غرقاب کیا
 ایک آنسو سے وہ طوفان اٹھائے ہم نے
 تیرے پہلو سے بھی پہنچے نہ ترے پہلو تک
 فاصلے قرب کے گو لاکھ گھٹائے ہم نے
 چہرے کتبے سہی کتبوں کی عبارت پہ نہ جا
 ابھی لفظوں سے کہاں پردے اٹھائے ہم نے
 شعر کہنے سے نہ محبوب نہ دنیا ہی ملی
 عمر بھر شعر کہے شعر سنائے ہم نے

सुलैमान अरीब (1922-1970)

1

भेस क्या क्या न जमाने में बनाए हमने
 एक चेहरे प' कई चेहरे लगाए हमने
 इस तमन्ना में कि इस राह से तू गुजरेगा
 दीप हर राह में हर रात जलाए हमने
 दिल से निकली न खराश-ए-गम-ए-अय्याम की धूप
 तेरे नाखून से कई चाँद बनाए हमने
 दामन-ए-यार प' हक अपना जताया न कभी
 अशक उमड़े भी तो पलकों में छुपाए हमने
 खुद हुए गर्क, जमाने को भी गर्कबि किया
 एक आँसू से वो तूफ़ान उठाए हमने
 तेरे पहलू से भी पहुँचे न तेरे पहलू तक
 फासिले कुर्ब¹ के गो लाख घटाए हमने
 चेहरे कतबे² सही कतबों की इबारत³ प' न जा
 अभी लफ्जों से कहाँ पर्दे उठाए हमने
 शो'र कहने से न महबूब न दुनिया ही मिली
 उम्र भर शो'र कहे शो'र सुनाए हमने

○

1. निकटता
2. शिलातेस
3. लिखावट, लेख

2

اک فقط وصل کی لذت کو لگا رکھا ہے
 ورنہ اب دھت تمنا میں بھی کیا رکھا ہے
 جو گزرتا ہے وہ رک جاتا ہے اک پل کے لیے
 دل کو وہ آئینہ بازار بنا رکھا ہے
 لالہ و گل کی طرح کھینچے ہے دامن نگہ
 ہم نے اس طور پہ زخموں کو سجا رکھا ہے
 عالم آشوب میں آج اتنی کہاں ہے فرصت
 سانس لینے کو بھی اب کل پہ اٹھا رکھا ہے
 پھول اک ہاتھ میں لے کر وہ چلے آئے تو کیا
 ہم نے پہلو میں جہنم کو دبا رکھا ہے
 جیسے روتے ہوئے بچے کو کوئی چٹا لے
 یوں غم دہر کو سینے سے لگا رکھا ہے
 ساری اقدار کو روپیٹ کے اب ہم نے اریب
 نرغہ زیست میں اک خود کو بچا رکھا ہے

○

3

ستارے ڈوب چکے ماہتاب باقی ہے
 مرے گلاس میں تھوڑی شراب باقی ہے

2

इक फकत वस्त्र¹ की लज्जत को लगा रखा है
 वर्नः अब दस्त-ए-तमन्ना² में भी क्या रखा है
 जो गुज़रता है वो रुक जाता है इक पल के लिए
 दिल को वो आईनः बाज़ार बना रखा है
 तालः-व-गुल की तरह खींचे है दामान-ए-निगह
 हमने इस तीर प' ज़रूमों को सज़ा रखा है
 आ'लम अशोब में आज इतनी कहाँ है फुर्सत
 साँस लेने को भी अब कल प' उठा रखा है
 फूल इक हाथ में लेकर वो चले आए तो क्या
 हमने पहलू में जहन्नम को दबा रखा है
 जैसे रोते हुए बच्चे को कोई चिमटा ले
 यूँ ग़म-ए-दहर को सीने से लगा रखा है
 सारी अक्दर³ को रो पीट के अब हमने अरीब
 नर्गः-ए-जीस्त⁴ में इक खुद को बचा रखा है

○

3

सितारे डूब चुके माहताब⁵ बाकी है
 मिरे गिलास में थोड़ी शराब बाकी है

1. मिलन	2. आकांक्षाओं का जंगल
3. कद का बहु० अर्थात् मूल्य या प्रतिष्ठा	4. जीवन की मुसीबत
5. चौद	

گلوں پہ رنگ بہاروں میں دکشی ہے وہی
 ترا جمال سلامت، شباب باقی ہے
 میں تیری زلف کی آیت سے جب گزرنے لگا
 کہا یہ رخ نے کہ پوری کتاب باقی ہے
 ترے ستم سے تو عہدہ برآ ہوئے نہ ابھی
 ابھی ترا کرم بے حساب باقی ہے
 میں جی رہا تھا کہ اک انقلاب آپہنچا
 میں جی رہا ہوں کہ اک انقلاب باقی ہے
 میں کھو گیا بھی تو کیا تیرگی شب میں اریب
 مرا حسین، مرا آفتاب باقی ہے

○

4

میں تیرے غم سے غم روزگار تک پہنچا
 تری گلی سے چلا اور دار تک پہنچا
 خزاں کے جور و ستم پر نہ بات ختم ہوئی
 چمن کا تذکرہ آخر بہار تک پہنچا
 ہوئی نہ پھر کسی منزل کی جستجو اس کو
 کسی طرح جو تری رہگذار تک پہنچا
 وہ ہاتھ آج گریباں سے اپنے الجھا ہے
 جو ہاتھ اٹھ کے نہ دامانِ یار تک پہنچا

गुलों प' रंग बहारों में दिलकशी है वही
 तिरा जमात सलामत, शबाब बाकी है
 मैं तेरी जुल्फ की आयत¹ से जब गुज़रने लगा
 कहा ये हख ने कि पूरी किताब बाकी है
 तिरे सितम से तो ओहदःबरआ² हुए न अभी
 अभी तिरा करम-ए-बेहिसाब बाकी है
 मैं जी रहा था कि इक इक़लाब आ पहुँचा
 मैं जी रहा हूँ कि इक इक़लाब बाकी है
 मैं खो गया भी तो क्या तीरगी-ए-शब³ में 'अरीब'
 मिरा हुसैन, मिरा आफ़ताब बाकी है

○

4

मैं तेरे ग़म से ग़म-ए-रोज़गार⁴ तक पहुँचा
 तिरी ग़ली से चला और दार⁵ तक पहुँचा
 खज़ाँ के जौर-व-सितम पर न बात ख़त्म हुई
 चमन का तज़क़िरा आख़िर बहार तक पहुँचा
 हुई न फिर किसी मंज़िल की जुस्तजू उसको
 किसी तरह जो तिरी रहगुज़ार⁶ तक पहुँचा
 वो हाथ आज ग़िरेबाँ से अपने उलझा है
 जो हाथ उठके न दामान-ए-यार तक पहुँचा

1. पवित्र पक्षि
3. रात का अंधकार
5. सूती

2. ओहदाबरआ होना - कर्त्तव्य निर्वाह करना
4. संसारिक दुख
6. राह, पथ

ترے کنار کی ہم آرزو بھی کیا کرتے
 گھٹا بھی ہجر تو کب انتظار تک پہنچا
 غضب تو یہ ہے کہ تجھ کو بھی کچھ خبر نہ ہوئی
 ہوس کا سلسلہ کب تیرے پیار تک پہنچا
 پتہ نہیں ابھی رندوں پہ کون وقت پڑے
 کہ اب تو پینا ہمارا ادھار تک پہنچا

तिरे कनार¹ की हम आरजू भी क्या करते
घटा भी हिस्सा² तो कब इतिज़ार तक पहुँचा
ग़ज़ब तो ये है कि तुझको भी कुछ ख़बर न हुई
हयस³ का सिलसिलः कब तेरे प्यार तक पहुँचा
पतः नहीं अभी रिंदों प' कौन वक़्त पड़े
कि अब तो पीना हमारा उधार तक पहुँचा

○○○

1. पहरू
3. लोम

1

بزمِ تکلفات سجانے میں رہ گیا
 میں زندگی کے ناز اٹھانے میں رہ گیا
 تاثیر کے لیے جہاں تحریف کی گئی
 اک جھول بس وہیں پہنسانے میں رہ گیا
 اب اہلِ کارواں پہ لگاتا ہے ہتھتیس
 وہ ہم سبز جو حیلے بہانے میں رہ گیا
 میدانِ کارزار میں آئے وہ قوم کیا
 جس کو یونانِ آئینہ خانے میں رہ گیا
 وہ وقت کا جہاز تھا کرتا لحاظ کیا
 میں دوستوں سے ہاتھ ملانے میں رہ گیا
 بازارِ زندگی سے قضا لے گئی مجھے
 یہ دور میرے دام لگانے میں رہ گیا
 یہ بھی ہے ایک کار نمایاں حفیظ کا
 کیا سادہ لوح کیسے زمانے میں رہ گیا

हफीज़ मेरठी (1922-2000)

1

बज़्म-ए-तकल्लुफात सजाने में रह गया
 मैं जिंदगी के नाज़ उठाने में रह गया
 तासीर¹ के लिए जहाँ तहरीफ़² की गई
 इक झोल बस वहीं प' फसाने में रह गया
 अब अहल-ए-कारवाँ प' लगाता है तोहमतें
 वो हमसफ़र जो हीले बहाने में रह गया
 मैदान-ए-कारज़ार³ में आए वो कौम क्या
 जिसका जवान आईनःखाने में रह गया
 वो वक्त का जहाज़ था करता लिहाज़ क्या
 मैं दोस्तों से हाथ मिलाने में रह गया
 बाज़ार-ए-जिंदगी से क़ज़ा⁴ ले गई मुझे
 ये दीर मेरे दाम लगाने में रह गया
 ये भी है एक कार-ए-नुमायाँ 'हफीज़' का
 क्या सादा-तौह⁵ कैसे ज़माने में रह गया

1. प्रभाव

2. बदलाव, तब्दीली

3. पुरु स्थल

4. मीत

5. सीधा-सादा व्यक्ति

2

لہو سے اپنے زمیں لالہ زار دیکھتے تھے
 بہار دیکھنے والے بہار دیکھتے تھے
 سرور ایک جھلک کا تمام عمر رہا
 ہوس پرست تھے جو بار بار دیکھتے تھے
 کبھی کبھی ہمیں دنیا حسین لگتی تھی
 کبھی کبھی تری آنکھوں میں پیار دیکھتے تھے
 چلا وہ دور تم گھر میں چھپ کے بیٹھ گئے
 جو ہر صلیب کو مردانہ وار دیکھتے تھے

3

باد صبا یہ ظلم خدا را نہ کیجیو
 اس بے وفا سے ذکر ہمارا نہ کیجیو
 غم کی کمی نہیں ہے جہاں خراب میں
 اے دل ترس ترس کے گزارہ نہ کیجیو
 اے صاحب عروج تو بام عروج سے
 سورج کے ڈوبنے کا نظارہ نہ کیجیو
 ایسا نہ ہو کہ لوگ ہمیں پوجنے لگیں
 اتنا بھی احترام ہمارا نہ کیجیو

2

लहू से अपने जमीं तातःज़ार देखते थे
 बहार देखने वाले बहार देखते थे
 सुरूर एक झलक का तमाम उम्र रहा
 हवस परस्त थे जो बार बार देखते थे
 कभी कभी हमें दुनिया हसीन लगती थी
 कभी कभी तिरी आँखों में प्यार देखते थे
 चला वो दौर-ए-सितम घर में छुपके बैठ गए
 जो हर सतीब¹ को मर्दानःवार देखते थे

○

3

बाद-ए-सबा ये जुल्म खुदारा² न कीजियो
 उस बेवफ़ा से ज़िक्र हमारा न कीजियो
 ग़म की कमी नहीं है जहान-ए-ख़राब में
 ऐ दिल तरस तरस के गुज़ारः न कीजियो
 ऐ साहिब-ए-उरूज तू बाम-ए-उरूज³ से
 सूरज के डूबने का नज़ारा न कीजियो
 ऐसा न हो कि लोग हमें पूजने लगे
 इतना भी एहतिराम⁴ हमारा न कीजियो

1. फाँसी का तख़्त

2. खुदा के लिए

3. कामयाबी की ऊँचाई

4. इज्जत

ساحل اگر نصیب بھی ہو جائے اے حفیظ
طوفاں سے بھول کر بھی کنارہ نہ کھینچو

○

4

دار و رن نے کس کو چنا دیکھتے چلیں
یہ کون سر بلند ہوا دیکھتے چلیں
آئے گا پھر چن پہ تصرف کا وقت بھی
پہلے قفس کی آب و ہوا دیکھتے چلیں
جاتے تھے ہم تو پھیر کے منہ جلوہ گاہ سے
لیکن دل و نظر نے کہا دیکھتے چلیں
ہاں اک نظر حفیظ پہ عبرت کے واسطے
کیا رہ گئی ہے قدر وفا دیکھتے چلیں

○

5

ستم کی تیغ یہ کہتی ہے سر نہ اونچا کر
پکارتی ہے بلندی کہ زندگی ہے ادھر
جن میں ہم نہ رہیں گے ترے پلٹنے تک
ٹھہر ٹھہر ذرا جاتی ہوئی بہار ٹھہر
کوئی فریب نہ کھائے سفید پوشی سے
نہ جانے کتنے ستارے نگل گئی ہے سحر

साहित अगर् नसीब भी हो जाए ऐ 'हफीज'
तूफ़ाँ से भूत कर भी किनारा न कीजियो

○

4

दार-व-रसन ने किसको चुना देखते चलें
ये कौन सरबुतंद हुआ देखाते चलें
आएगा फिर चमन प' तसर्सफ़¹ का वक्त भी
पहले क़फ़स² की आब-व-हवा देखते चलें
जाते थे हम तो फेर के मुँह जलवःगाह से
लेकिन दित-व-नज़र ने कहा देखते चलें
हाँ इक नज़र 'हफीज' प' इब्रत के वास्ते
क्या रह गई है क़द्र-ए-वफ़ा देखते चलें

○

5

सितम की तेग़ ये कहती है सर न ऊँचा कर
पुकारती है बुतंदी कि ज़िंदगी है इधर
चमन में हम न रहेंगे तिरे पतटने तक
ठहर ठहर ज़रा जाती हुई बहार ठहर
कोई फ़रेब न खाए सफ़ेदपोशी से
न जाने कितने सितारे निमल गई है सहर³

1. अधिकार
3. सुबह

2. पिजरा

تو جوہری ہے تو زیبا نہیں تجھے یہ گریز
مجھے پرکھ مری شہرت کا انتظار نہ کر
حفیظ کتنے ہی چہرے اداس ہونے لگے
ہمارے فن کو سراہیں بہت نہ اہل نظر

○

6

کون کہتا ہے کہ محرومی کا شکوہ نہ کرو
ہاں مگر ساقی میخانہ کو رسوا نہ کرو
ذکر چھڑ جائے اگر قوم کی بدبختی کا
رہنماؤں کی طرف کوئی اشارہ نہ کرو
ذہن سنجیدہ مسائل سے ہٹانے کے لیے
روز یہ شیخ و برہمن کا تماشا نہ کرو
ایک بھی لفظ ہٹانے کی نہیں گنجائش
میرے پیغام محبت کا خلاصہ نہ کرو
یہ تعلق کی خراشیں بھی مزا دیتی ہیں
روٹھ جائے کوئی تم سے تو منایا نہ کرو
آج بھی میں نہیں انسان سے مایوس کہ جب
لوگ کہتے ہیں خدا پر بھی بھروسہ نہ کرو

○

तू जीहरी है तो जेबा नहीं तुझे ये गुरेज
 मुझे परख मिरी शोहरत का इतिज़ार न कर
 'हफीज़' कितने ही चेहरे उदास होने लगे
 हमारे फन को सराहें बहुत न अहल-ए-नज़र

○

6

कौन कहता है कि महरूमी का शिकवः न करो
 हौं मगर साकी-ए-मयखानः को रुसवा न करो
 ज़िक्र छिड़ जाए अगर कौम की बदबूती का
 रहनुमाओं की तरफ 'कोई' इशारः न करो
 जेहन संजीदा मसायल¹ से हटाने के लिए
 रोज़ ये शीख-व-बहमन का तमाशा न करो
 एक भी लफ़्ज हटाने की नहीं गुंजाइश
 मेरे पैग़ाम-ए-मुहब्बत का खुलासः न करो
 ये तअ'ल्लुक की खराशें भी मज़ा देती हैं
 छूठ जाए कोई तुम से तो मनाया न करो
 आज भी मैं नहीं इंसान से मायूस कि जब
 लोग कहते हैं खुदा पर भी भरोसः न करो

○

1. गंभीर समस्या

بے سہاروں کا انتظام کرو
 یعنی اک اور قتل عام کرو
 خیر خواہوں کا مشورہ یہ ہے
 ٹھوکریں کھاؤ اور سلام کرو
 دب کے رہنا ہمیں نہیں منظور
 خالو جاؤ اپنا کام کرو
 خواہشیں جانے کس طرف لے جائیں
 خواہشوں کو نہ بے لگام کرو
 میزبانوں میں ہو جہاں اُن بن
 ایسی بہتی میں مت قیام کرو
 آپ چھٹ جائیں گے ہوس والے
 تم ذرا بے رخی کو عام کرو
 ڈھونڈتے ہو گردوں پڑوں کو کیوں
 اڑنے والوں کو زیرِ دام کرو
 دینے والا بڑائی بھی دے گا
 تم سائی کا اہتمام کرو
 بد دعا دے کے چل دیا وہ فقیر
 کہہ دیا تھا کہ کوئی کام کرو
 یہ ہنر بھی بڑا ضروری ہے
 کتنا جھک کر کے سلام کرو
 سانپ آپس میں کہہ رہے ہیں حفیظ
 احمیوں کا انتظام کرو

7

बेसहारों का इंतजाम करो
 यानी इक और कत्त-ए-आम करो
 खैरख्वाहो¹ का मशविर: ये है
 ठोकरें खाओ और सलाम करो
 दबके रहना हमें नहीं मंज़ूर
 ज़ातिमो जाओ अपना काम करो
 ख्वाहिशें जाने किस तरफ ले जाएँ
 ख्वाहिशों को न बेतगाम करो
 मेज़बानों में हो जहाँ अनबन
 ऐसी बस्ती में मत कयाम करो
 आप छट जाएँगे हवस वाले
 तुम ज़रा बेरखी को आम करो
 दूँडते हो गिरो पड़ों को क्यों
 उड़ने वालों को ज़ेर-ए-दाम² करो
 देने वाला बड़ाई भी देगा
 तुम समाई का एहतिमाम करो
 बद दुआ देके चल दिया वो फकीर
 कह दिया था कि कोई काम करो
 ये हुनर भी बड़ा ज़रूरी है
 कितना झुककर किसे सलाम करो
 साँप आपस में कह रहे हैं 'हफीज़'
 आस्तीनों का इंतजाम करो

○○○

1. शुभ चिंतक

2. जात के अंदर

1

مصروفیت شوق کے حیلے نکل آئے
 ناخن جو بڑھے، اور بھی عقدے نکل آئے
 احساس سمندر کو نہیں اپنے زیاں کا
 پانی سے بہت دور، جزیرے نکل آئے
 دیکھو یہ کرامت، مرے سرسبز لہو کی
 بوئی تھی خراش اور شگوفے نکل آئے
 رخصت ہوئے آنکھوں سے وہ آنسو بھرے موسم
 رُت بدلی، تو جھیلوں سے پرندے نکل آئے
 حیرت میں ہیں لب دوختہ سامان تقاضا
 ہم چپ بھی رہے تو کئی قصے نکل آئے
 پہلے تو نگاہوں میں نہ تھا گھر کا یہ نقشہ
 دیوار گری جب تو درپچے نکل آئے
 کیا اس میں تعجب جو مرے دور کے بچے
 دو چار قدم باپ سے آگے نکل آئے
 جو فاصلہ تھا اس سے، بڑے کام کا نکلا
 دوری میں بھی نزدیک کے رشتے نکل آئے
 ہم خود تھے فضا اپنے معانی کا سفینہ
 اچھا ہوا لفظوں کے بھنور سے نکل آئے

फज़ा इब्न-ए-फैज़ी (1923-2009)

1

मसरूफीयत-ए-शौक के हीले निकल आए
 नाखुन जो बड़े, और भी उक़्दे¹ निकल आए
 एहसास समुन्दर को नहीं अपने ज़ियों² का
 पानी से बहुत दूर, जज़ीरे³ निकल आए
 देखो ये करामत, मिरे सरसब्ज़ तहू की
 बोई थी ख़राश और शगूफ़े निकल आए
 रुहसत हुए आँखों से वो आँसू भरे मौसम
 रत बदली, तो झीलों से परिदे निकल आए
 हैरत में हैं तब-दोखतः⁴ सामान-ए-तकाज़ा
 हम चुप भी रहे तो कई किस्से निकल आए
 पहले तो निगाहों में न था घर का ये नक्शः
 दीवार गिरी जब तो दरीचे निकल आए
 क्या इस में तअ'ज्जुब जो मिरे दौर के बच्चे
 दो चार कदम बाप से आगे निकल आए
 जो फासलः था उस से, बड़े काम का निकलना
 दूरी में भी नज़दीक के रिश्ते निकल आए
 हम खुद थे 'फज़ा' अपने मअ'ानी का सफ़ीनः
 अच्छा हुआ लफ़्ज़ों के भंवर से निकल आए

1. गोंठ
3. द्वीप

2. हाथि, तुक़सान
4. मुँह सिला हुआ

2

منزلیں گو مختلف ہیں، رہنڈر ہے ایک سی
 ہو کوئی بھی ست، رفتار سفر ہے ایک سی
 اتنا رنگا رنگ منظر نامہ حسن ذات کا؟
 اور سب کے پاس چشم خود نگر ہے ایک سی
 اُس کے بس منظر سے، اس کا پیش منظر مختلف
 ایک صورت، ایک آئینہ، نظر ہے ایک سی
 میں سلگتا ہوں ترے آگن کا موسم پھول پھول
 دھوپ تو میری تری دیوار پر ہے ایک سی
 تیرے میرے لفظ معنا صورت کیوں ہیں الگ
 گفتگو تو سب، بہ الفاظِ دگر ہے ایک سی
 کتنے رخنے ہیں بس دیوار و در، کس کو خبر
 یوں بہ ظاہر، صورتِ دیوار و در ہے ایک سی
 اب کوئی تیشہ بہ کف ہو، یا ہو آئینہ بہ دست
 کل بساطِ معتبر نا معتبر ہے ایک سی
 اتنی مست آہنگ، کربِ زندگی کی لے فضا
 سب کے ہونٹوں پر، فغانِ مختصر ہے ایک سی

2

मंजिलें गो मुख्तलिफ हैं, रहगुजर है एक सी
 हो कोई भी सम्म, रफतार-ए-सफर है एक सी
 इतना रंगा रंग, मंजरनामः¹ हुस्न-ए-जात क?
 और सबके पास, चश्म-ए-खुदनिगर² है एक सी
 उसके पसमंजर से, उसका पेशमंजर मुख्तलिफ
 एक सूरत, एक आईनः, नजर है एक सी
 मैं सुलगता हूँ तिरे आंगन का मौसम फूल फूल
 धूप तो मेरी तिरी दीवार पर है एक सी
 तेरे मेरे तपज़ भा'नन³ सूरतन⁴ क्यों है अलग
 गुफ्तुगू तो सब, बअतफ़ाज़-ए-दिगर⁵ है एक सी
 कितने रखने हैं पस-ए दीवार-व-दर, किसको खबर
 यूँ बजाहिर सूरत-ए-दीवार-व-दर है एक सी
 अब कोई तेशः-ब-कफ हो, या हो आईनः-ब-दस्त
 कुल बिसात-ए-मो'तबर⁶ ना मो'तबर⁷ है एक सी
 इतनी मस्त आहंग, कब-ए-जिंदगी की तै 'फ़जा'
 सबके होटों पर, फुगान-ए-मुख्तसर⁸ है एक सी

1. परिदृश्य	2. खुद को देखने वाली आँख, अपना ध्यान रखने वाली आँख
3. अर्थ के अनुसार	4. स्वरूप के अनुसार
5. दूसरे शब्दों में	6. धरोसे के तामक रसियत
7. जिसका धरोसा न किया जा सके	8. हल्की आह

3

بلبلِ رمز، حسیں استعارہ ہے میرا
 وہ سر سے تا بہ قدم فکر پارہ ہے میرا
 الجھ کے پاؤں میں، کتنی زمینیں ٹوٹ گئیں
 یہ کس بلندی پہ قائم ستارہ ہے میرا
 میں اک جریدۂ آشوبِ ذات ہوں یعنی
 یہ کائنات، ابھی پہلا شمارہ ہے میرا
 نہ طنز کر، جو کبھی انگلیاں جلا بیٹھوں
 کہ ہر چراغ کی لو پر، اجارہ ہے میرا
 بجا، کہ تو ہے شانور، اتر کے مجھ میں دیکھ
 وہ آنسو ہوں، سمندر کنارہ ہے میرا
 ورقِ ورق، یہ سلگتے گلاب سے چہرے
 نظر کسی کو ہو، زخمِ نظارہ ہے میرا
 ملا ہے مجھ کو قلم، فردِ جرم کی صورت
 یہاں جو نفع ہے سب کا، خسارہ ہے میرا

○

4

منظرِ سیاہ پوش، نہ پیکر جلا ہوا
 ہر شخص اپنی ذات کے اندر جلا ہوا

3

बलीग रम्ज,¹ हसीं इस्तिअ'ार:² है मेरा
 वो सर से ता-ब-कदम³ फ़िक्रपार:⁴ है मेरा
 उत्तल के पाँव में, कितनी ज़मीनें टूट गई
 ये किस बुलंदी प' कायम सितार:⁵ है मेरा
 मैं इक जरीद:-ए-आशोब-ए-जात⁶ हूँ यानी
 ये कायनात, अभी पहला शुमार:⁷ है मेरा
 न तंज⁸ कर, जो कभी उँगलियाँ जला बैदूँ
 कि हर चराग़ की लौ पर इजार:⁹ है मेरा
 बजा, कि तू है शनावर,¹⁰ उतर के मुझमें देख
 वो आबजू¹¹ हूँ, समुंदर किनार:¹² है मेरा
 वरक वरक, ये सुलगते गुलाब से चेहरे
 नज़र किसी को हो, ज़ख्म-ए-नज़ार:¹³ है मेरा
 मिला है मुझको कलम, फ़र्द-ए-जुर्म¹⁴ की सूरत
 यहाँ जो नफ़अ' है सबका, ख़सार:¹⁵ है मेरा

○

4

मंज़र सियाह पोश, न पैकर जला हुआ
 हर शख्स अपनी जात के अन्दर जला हुआ

1. संकेत	2. रूपक
3. नख-सिख से	4. सोच
5. आत्म-उपद्रव की पत्रिका	6. प्रथम अंक
7. व्यंग	8. अधिभार
9. तैराक	10. नाता
11. अभियोग पत्र, चार्ज शीट	12. नुकसान, घाटा

اچھا ہوا کہ شہر کو سیلاب لے گیا
 سر پر اٹھائے پھرتے کہاں گھر جلا ہوا
 چہرہ ہے آئینے میں کہ داغ شکست رنگ
 آئینہ سامنے ہے کہ پتھر جلا ہوا
 سورج کی موت تھی تو بڑا حادثہ مگر
 ہے آسمان صرف شفق بھر جلا ہوا
 کچھ اب گئے شام ہجر کا موسم عجیب ہے
 پہلو کی آگ سرد ہے بستر جلا ہوا
 معنی بھی گویا آتش پنہاں کا ہیں سراغ
 ایک ایک لفظ خود میں سٹ کر جلا ہوا
 سمجھو اسی کو جائے اماں اب کہ ہے فضا
 سب کچھ حصارِ حرف کے باہر جلا ہوا

○

5

سلگتے دور کا درشہ ہنر کے نام لکھوں
 میں ساری دھوپ اسی اک شجر کے نام لکھوں
 ابھی تو رات شرابور گہری نیند میں ہے
 اک اور خواب میں خوابِ سحر کے نام لکھوں
 ستونِ آب پہ ہے قصرِ زندگی قائم
 بکھرتی موجوں کو دیوارِ دور کے نام لکھوں

अच्छा हुआ कि शहर को सैताब ले गया
 सर पर उठाये फिरते कहाँ घर जला हुआ
 चेहरः है आईने में कि दाग-ए-शिकस्त-ए-रंग
 आईनः सामने है कि पत्थर जला हुआ
 सूरज की मौत थी तो बड़ा हादसः मगर
 है आसमान सिर्फ शफक्¹ भर जला हुआ
 कुछ अब के शाम-ए-हिज्र का मौसम अजीब है
 पहलू की आग सर्द है बिस्तर जला हुआ
 मा'नी भी गोया आतश-ए-पिन्हो² का हैं सुराग
 एक-एक लफ़्ज़ खुद में सिमटकर जला हुआ
 समझो इसी को जा-ए-अमा³ अब कि है 'फज़ा'
 सब कुछ हिसार-ए-हर्फ⁴ के बाहर जला हुआ

○

5

सुलगते दौर का वरस⁵ हुनर के नाम लिखूँ
 मैं सारी धूप उसी इक शजर⁶ के नाम लिखूँ
 अभी तो रात शराबोर गहरी नींद में है
 इक और ख़ाब मैं ख़ाब-ए-सहर के नाम लिखूँ
 सुतून-ए-आब⁷ प' है कस-ए-ज़िंदगी⁸ कायम
 बिखरती मीजों को दीवार-व-दर के नाम लिखूँ

1. क्षितिज की लालिमा

2. अदृश्य आग

3. शरणस्थल

4. शब्द की चारदीवारी

5. धरोहर

6. पेड़

7. पानी का स्तम्भ

8. जीवन का महल

وہ مطمئن ہے بہت بادبان پھیلا کر
 کوئی پیام ہوا کے بھنور کے نام لکھوں
 خود اپنی ذات کے بکھراؤ کی ہوں ایک بساط
 اثاثہ اپنا میں کیوں مجردبر کے نام لکھوں
 لگے جو ہاتھ تمہارے بدن کی دستاویز
 نئی حقیقتیں فکر و نظر کے نام لکھوں
 اسی ہوس نے کیا مجھ کو زیر بار اتنا
 ہنر کا قرض بھی عرض ہنر کے نام لکھوں
 تو کس ہوا میں ہے اے نازنیں پرندے آ
 اڑانیں اپنی ترے بال و پر کے نام لکھوں
 وہ جس کے چاک پہ گردش میں ہے وجود مرا
 میں اپنا فن بھی اسی کوزہ گر کے نام لکھوں
 مرا قلم ہے مجھی سے فضا کشیدہ سا
 جھکے یہ شاخ تو اس پر شمر کے نام لکھوں

वो मुत्तमदन है बहुत बादबान¹ फैलाकर
 कोई प्याम हवा के भंवर के नाम लिखूँ
 खुद अपनी जात के बिसराव की हूँ एक बिसात
 असास² अपना मैं क्यों बहर-व-बर³ के नाम लिखूँ
 लगे जो हाथ तुम्हारे बदन की दस्तावेज
 नई हकीकतें फिक-व-नजर के नाम लिखूँ
 उसी हवस ने किया मुझको ज़ेर बार इतना
 हुनर का कर्ज भी अर्ज-ए-हुनर के नाम लिखूँ
 तू किस हवा में है ऐ नाजनीं परिंदे आ
 उड़ानें अपनी तिरे बाल-व-पर के नाम लिखूँ
 वो जिसके चाक प' गर्दिश में है वजूद मिरा
 मैं अपना फन भी उसी कूज़:गर⁴ के नाम लिखूँ
 मिरा कलम है मुझी से 'फज़ा' कशीद: सा
 झुके ये शाख तो इस पर समर⁵ के नाम लिखूँ

○○○

1. पाल
3. जल और धत
5. फल

2. पूँजी, धन
4. कुम्हार (कूज़ा बनाने वाला)

1

یوں نہ جان اشک ہمیں جو گیا بانا نہ ملا
 دُور لے جائے جو 'میں' سے کوئی ایسا نہ ملا
 خالی ہاتھ اب کے گزرنے نہ دی پیڑوں نے بسنت
 پت جھڑ آئی تو کسی شاخ پہ پتہ نہ ملا
 اپنا سایہ ہی ڈراتا ہو تو کس سے کہیے
 کہیے کس منہ سے کہ کس کو کوئی اپنا نہ ملا
 آئینہ دیکھنے ٹھہرے تو نظر کانپ گئی
 یوں ہوا عکس ہمیں کو، ہمیں ایسا نہ ملا
 ہم کہ غیروں کی طرح بیٹھے تھے دامن پھیلائے
 یوں کہیں کیسے کہ دکھ درد نہ مانگا نہ ملا
 آنکھ میں دریا لیے پھرتے رہے برسوں تک
 جس کے سینے میں اتر جاتا وہ صحرا نہ ملا
 یوں نہیں درد کو منزل سے کوئی نفرت تھی
 دل کہ تھا بند گلی یاس کو رستہ نہ ملا
 در کھلا تھا تو ہوا پیار لیے آئی تھی
 بند ہے تو اُسے باہر کوئی اپنا نہ ملا
 اپنا ہی جسم بدل جائے گا کب علم تھا اشک
 اٹھے تو کل جہاں سوئے تھے وہ کمرہ نہ ملا

बिमल कृष्ण अशक (1924-1982)

1

यूँ न जान अशक, हमें जोगिया बाना न मिला
 दूर ले जाए जो 'मैं' से कोई ऐसा न मिला
 खाली हाथ अब के गुज़रने न दी पेड़ों ने बसंत
 पतझड़ आई तो किसी शाख प' पत्तः न मिला
 अपना सायः ही डराता हो तो किस से कहिए
 कहिए किस मुँह से कि किसको कोई अपना न मिला
 आईनः देखने ठहरे तो नज़र काँप गई
 यूँ हुआ अक्स¹ हमीं को, हमें ऐसा न मिला
 हम कि गैरों की तरह बैठे थे दामन फँसाए
 यूँ कहे कैसे कि दुख दर्द न माँगा न मिला
 आँख में दरिया लिए फिरते रहे बरसों तक
 जिसके सीने में उतर जाता वो सहरा² न मिला
 यूँ नहीं दर्द को मंज़िल से कोई नफ़रत थी
 दिल कि था बंद गली यास³ को रस्तः न मिला
 दर खुला था तो हवा प्यार लिए आई थी
 बंद है तो उसे बाहर कोई अपना न मिला
 अपना ही जिस्म बदल जाएगा कब इल्म था 'अशक'
 उट्टे तो कल जहाँ सोये थे वो कमरा न मिला

○

1. प्रतिबिंब, छाया
3. निराशा

2. रेगिस्तान

2

ہونٹ اُس کے جھللا گئے ماضی کو چھاؤں تک
 اک زہر سا اتر گیا بالوں سے پاؤں تک
 گھٹکھڑالے کندلوں سے چھٹکتی کھڑاؤں تک
 اک گیت تھا کہ پھیل گیا اگلے گاؤں تک
 کانٹے نکالتے رہے لفظوں کے پاؤں سے
 چوے تھے پھول غنچہ لیوں کی صداؤں تک
 زانو سے سر اٹھا کے سر پر نکل پڑے
 منزل کا رنگ کوند گیا ننگے پاؤں تک
 ابر تلاش کرتا پھرے ہے دھنش کے رنگ
 دھرتی کی باس پھیل گئی فاختاؤں تک
 نیلی رگوں میں نقرئی ناقوس بج اٹھا
 چنگاریاں صدا کی گھنٹیں دیوتاؤں تک
 پھر اشک روم روم بدن کا پیٹنے لگا
 پھر آگ سرسرا نے لگی سر سے پاؤں تک

○

3

مری بھی مان مرا عکس مت دکھا مجھ کو
 میں رو پڑوں گا مرے سامنے نہ لا مجھ کو

2

होट उसके झिलमिला गए माजी¹ को छाँव तक
 इक ज़हर सा उतर गया बालों से पाँव तक
 घुंघराते कुंडलों से छनकती खड़ाओं तक
 इक गीत था कि फैल गया अगले गाँव तक
 काँटे निकालते रहे लपड़ों के पाँव से
 चूमे थे फूल गुँचः-लबों की सदाओं² तक
 ज़ानू³ से सर उठा के सफ़र पर निकल पड़े
 मंज़िल का रंग कौंद गया नंगे पाँव तक
 अंबर तलाश करता फिरे है धनुष के रंग
 धरती की बास फैल गई फाँलाओं⁴ तक
 नीली रंगों में नुकरई नाकूस⁵ बज उठा
 चिंगारियाँ सदा की गई देवताओं तक
 फिर 'अशक' रोम रोम बदन काँपने लगा
 फिर आग सरसराने लगी सर से पाँव तक

○

3

मिरी भी मान मेरा अक्स मत दिखा मुझको
 मैं रो पड़ूँगा मेरे सामने न ता मुझको

1. भूतकाल
3. जंघा
5. चाँदी की शंख

2. (सदा का बहु०) आवाज
4. चिड़ियाँ

میں بند کمرے کی مجبوریوں میں لیٹا رہا
 پکارتی پھرتی بازار میں ہوا مجھ کو
 تُو سامنے ہو تو آواز کون سُنتا ہے
 جو ہو سکے تو کہیں دُور سے بُلا مجھ کو
 تو عکس بن کے مرے آئینے میں بیٹھ رہا
 تمام عمر کوئی دیکھتا پھرا مجھ کو
 کہیں یہ ہاتھ مرے ہی گلے تک آ پہنچیں
 کبھی تو آس کے پردے سے دیکھ جا مجھ کو
 خدا تو اب بھی ہے وہ، اشک کیا بگڑ جاتا
 اگر وہ اور طریقے سے سوچتا مجھ کو

○

4

کدھر جاؤں کہیں رستہ نہیں ہے
 کہاں ڈوبوں کہ دل دریا نہیں ہے
 ادھر بادل کبھی برسا نہیں ہے
 جہاں تک شاخ ہے پتا نہیں ہے
 اُسے چھت پر کھڑے دیکھا ہے میں نے
 کہ جس کے گھر میں دروازہ نہیں ہے
 وہیں ہے گھونسل چینی کے پیچھے
 مگر چڑیوں کا وہ جوڑا نہیں ہے
 بدن کے لوچ تک آزاد ہے وہ
 اُسے تہذیب نے باندھا نہیں ہے

मैं बंद कमरे की मजबूरियों में लेटा रहा
 पुकारती फिरी बाजार में हवा मुझको
 तू सामने हो तो आवाज़ कीन सुनता है
 जो हो सके तो कहीं दूर से बुला मुझको
 तू अक्स बन के मेरे आईने में बैठ रहा
 तमाम उम्र कोई देखता फिरा मुझको
 कहीं ये हाथ मेरे ही गले तक आ पहुँचे
 कभी तो आस के पर्दे से देख जा मुझको
 खुदा तो अब भी है वो, 'अफ़क' क्या बिगड़ जाता
 अगर वो और तरीक़े से सोचता मुझको

○

4

किधर जाऊँ कहीं रस्ता नहीं है
 कहाँ डूबूँ कि दिल दरिया नहीं है
 इधर बादल कभी बरसा नहीं है
 जहाँ तक शाख¹ है पत्ता नहीं है
 उसे छत पर खड़े देखा है मैंने
 कि जिसके घर में दरवाज़ा नहीं है
 वहीं है घोंसला चिमनी के पीछे
 मगर चिड़ियों का वो जोड़ा नहीं है
 बदन के लोच तक आज़ाद है वो
 उसे तहज़ीब² ने बाँधा नहीं है

ترے ہونٹوں کو بھو دیکھوں تو کہو
 مرے ہونٹوں میں ایسا کیا نہیں ہے
 بدن ڈھا پنے ہوئے پھرتا ہوں لیکن
 ہوس کے نام پر دھاگا نہیں ہے
 سبھی انساں فرشتے ہو گئے ہیں
 کسی دیوار میں سایہ نہیں ہے
 میں اس درجہ معزز ہو گیا ہوں
 وہ میرے سامنے ہنتا نہیں ہے

○

5

شام پڑی سڑکوں پر دہکی رنگ رنگیلی ساریاں
 لٹکھ سے گہری لال، بدن کے ڈکھ سے پیلی ساریاں
 بھری جوانی اور وہ دو تپتے چہرے برسات میں
 سکھر دوپہری اور آگنی پر دو گیلی ساریاں
 سرد ہوا پھر پلو پھوکر شعلہ سا لپکا گئی
 آگ لگاتی چلیں شہر میں پھر بھڑکیلی ساریاں
 سپنوں میں اچھلے کودے اہم کے خاکے رات بھر
 کتے ہوئے بیدار بدن جن پر نوکیلی ساریاں
 نہیں سنبھالے سنبھلے آنچل، جھونکے بڑے شرارتی
 بیر بہوٹی بھولے چہرے، گھنی لجمیلی ساریاں

तिरे होंटों को छू देखूँ तो कहियो
 भिरे होटों में ऐसा क्या नहीं है
 बदन ढाँपे हुए फिरता हूँ लेकिन
 हवस¹ के नाम पर धागा नहीं है
 सभी इनसाँ फ़रिश्ते हो गए हैं
 किसी दीवार में साया नहीं है
 मैं इस दर्ज: मुअ'ज़ज़² हो गया हूँ
 वो मेरे सामने हँसता नहीं है

5

शाम पड़ी सड़कों पर दहकी रंग रंगीली सारियाँ³
 सुख से गहरी लाल, बदन के दुख से पीली सारियाँ
 भरी जवानी और वो दो तपते चेहरे बरसात में
 सखर दोपहरी और अलगनी पर दो गीली सारियाँ
 सर्द हवा फिर पल्लू छूकर शोल: सा तपका गई
 आग लगाती चली शहर में फिर भड़कीली सारियाँ
 सपनों में उछले कूदे एलबम के खाके रात भर
 कसे हुए बेदार बदन जिन पर नुकीली सारियाँ
 नहीं संभाले संभले आँचल, ओंके बड़े शरारती
 बैर बहूटी भोले चेहरे, घनी लजीली सारियाँ

1. तोम

2. सम्मानित

3. =साड़ियाँ

اُس نیلی ساری کا آنچل جب کٹ پھٹ کر رہ گیا
 بازاروں میں سستے داسوں اُنھیں بجلی ساریاں
 تنگ ہوئیں شلواریں جب سے اشک نے بازار میں
 صندوقوں میں چھپ کر بیٹھیں رنگ رنگیلی ساریاں

○

6

اُن کی گود میں سر رکھ کر جب میں آنسو آنسو رویا تھا
 کچھ لمحے گزرے وہ لمحہ میری آنکھوں سے گذرا تھا
 اس سائن کے نیلے پردہ، تم پر یہ کس کا سایہ ہے
 کیا مجھ کو کچھ وہم ہوا ہے، یا سچ کچھ کوئی آیا تھا
 جیسے دروازہ داکر کے ٹکلا ہے کوئی کمرے سے
 جیسے اک دو لمحے گزرے صوفے پر کوئی بیٹھا تھا
 سچ کچھ کہنا اے دیوارو، اے تصویر وُجھوٹ نہ بولو
 آخر ہے تو اس کمرے میں جس نے اُس کا نام لیا تھا
 تم تو کچھ ایسے بھول گئے ہو جیسے کبھی واقف ہی نہیں تھے
 اور جو یونہی کرنا تھا صاحب کس لیے اتنا پیار کیا تھا
 آج تو سرموں کا پیلا پن آگنی بھرتا ہے تن من میں
 ایک سے تھا جب یہی موسم کھیت کھیت پیارا لگتا تھا
 ایک پُرانے گیت کی دھن نے گزری یادیں یاد دلا دیں
 دامن کو اشکوں سے بھگوئے ایک زمانہ بیت چلا تھا

○

उस नीली सारी का आँचल जब कट फट कर रह गया
बाजारों में सस्ते दामों उठीं सजीली सारियाँ
तंग हुई शलवारें जब से 'अशक' नए दज़ार में
संदूकों में छुपकर बैठीं रंग रंगीली सारियाँ

○

6

उनकी गोद में सर रखकर जब मैं आँसू आँसू रोया था
कुछ लम्हे गुज़रे वो लम्हे मेरी आँखों से गुज़रा था
ऐ साटन के नीले पर्दों, तुम पर ये किसका सायः है
क्या मुझको कुछ वहम¹ हुआ है, या सचमुच कोई आया था
जैसे दरवाज़ा वा करके निकला है कोई कमरे से
जैसे इक दो लम्हे गुज़रे सोफे पर कोई बैठा था
सच-सच कहना ऐ दीवारो, ऐ तस्वीरो झूट न बोलो
आखिर है तू उस कमरे में जिसने उसका नाम लिया था
तुम तो कुछ ऐसे भूल गए हो जैसे कभी वाकिफ² ही नहीं थे
और जो यूँ ही करना था साहब किस लिए इतना प्यार किया था
आज तो सरसों का पीलापन अग्नी भरता है तन मन में
एक समय था जब यही मौसम खेत खेत प्यारा लगता था
एक पुराने गीत के धुन ने गुज़री यादें याद दिला दीं
दामन को अशकों से भिगोए एक ज़मानः बीत चला था

○

چاند کو ریشمی بادل سے اُلجھتا دیکھوں
 وہ ہوا ہے کبھی آنچل کبھی چہرہ دیکھوں
 دیکھنے نکلا ہوں دنیا کو مگر کیا دیکھوں
 جس طرف آنکھ اٹھاؤں وہی چہرہ دیکھوں
 دائرہ کھینچ کے بیٹھا ہوں بڑی مذت سے
 خود سے نکلوں تو کسی اور کا رستہ دیکھوں
 یہ وہ دروازہ ہے کھولوں تو کوئی آنہ سکے
 اور اگر بند کروں دل ہی میں دنیا دیکھوں
 وہ عجب چیز ہے اُس کا کوئی چہرہ ہی نہیں
 ایک پردہ جو اٹھے دوسرا پردہ دیکھوں
 وہ چکاچوند ہے نکلے گا نہ گھر سے کوئی
 دھوپ اگر چھٹکے وہ ہنستا ہوا چہرہ دیکھوں
 میرا سایہ ہو کہ میں، کوئی تو دھوکا ہے ضرور
 گھر میں آئینہ کہ گھر سے پرے دریا دیکھوں
 کوئی پھل پھول نہیں مغربی پختانوں پر
 چاند جس گاؤں سے اُگتا ہے وہ دنیا دیکھوں

7

चाँद को रेशमी बादल से उलझता देखूँ
 वो हवा है कभी आँचल कभी चेहरः देखूँ
 देखने निकला हूँ दुनिया को मगर क्या देखूँ
 जिस तरफ़ आँख उठाऊँ वही चेहरः देखूँ
 दाएरा स्लीच के बैठा हूँ बड़ी मुद्दत से
 खुद से निकलूँ तो किसी और का रस्तः देखूँ
 ये वो दरवाज़ा है खोलूँ तो कोई आ न सके
 और अगर बंद करूँ दिल ही में दुनिया देखूँ
 वो अजब चीज़ है उसका कोई चेहरः ही नहीं
 एक पर्दा जो उठे दूसरा पर्दा देखूँ
 वो चकाचौद है निकलेगा न घर से कोई
 धूप अगर छिटके वो हँसता हुआ चेहरः देखूँ
 मेरा साथः हो कि मैं, कोई तो धोका है ज़रूर
 घर में आईनः कि घर से परे दरिया देखूँ
 कोई फल फूल नहीं मगरिबी चट्टानों पर
 चाँद जिस गाँव से उगता है वो दुनिया देखूँ

○○○

1

جو اک نگاہِ فسون کا رہ گیا ہوگا
 تری نگاہ کے قرباں، کدھر گیا ہوگا
 یہ اُڑا اُڑا چمن، یہ لٹا لٹا سا سنگھار
 تمہیں کہو کسے برباد کر گیا ہوگا
 مرا چراغِ مری تیر کی مٹا نہ سکے
 تمہارے گھر میں اُجالا تو کر گیا ہوگا
 اُڑنے والوں سے دیرانیوں کا حال نہ پوچھ
 غرورِ حسنِ تماشا سنو رہ گیا ہوگا
 ہزار بار سنو ارا جسے نگاہوں نے
 ہزار بار وہ نغمہ بکھر گیا ہوگا
 تو میرے شوق کی حیراں نگاہیوں پہ نہ جا
 وہ باخبر ہے جو یوں بے خبر گیا ہوگا
 اُترنے والے بھلا پار کیا اُتر سکتے
 نگاہِ ناز کا احسان دھر گیا ہوگا
 جو اک نگاہِ خرد آزما پہ مر نہ سنا
 وہ جینے والا بڑا نام کر گیا ہوگا
 شعورِ ناز کا الزامِ دل فریب آدا
 نہ جانے کس کی تمنا کے سر گیا ہوگا

अदा जाफरी (1924प)

1

जो इक निगाह-ए-फुसूँकार¹ पर गया होगा
 तिरी निगाह के कुर्बा किधर गया होगा
 ये उजड़ा उजड़ा चमन, ये लुटा लुटा सिंघार
 तुम्हीं कहो किसे बर्बाद कर गया होगा
 मिरा चराग़ मिरा तीरगी² मिटा न सके
 तुम्हारे घर में उजाला तो कर गया होगा
 उजड़ने वालों से वीरानियों का हाल न पूछ
 गरूर-ए-हुस्न-ए-तमाशा संवर गया होगा
 हजार बार संवारा जिसे निगहों ने
 हजार बार वो नमः बिखर गया होगा
 तू मेरे शौक की हैराँ निगाहियों प' न जा
 वो बाख़बर है जो यूँ बेख़बर गया होगा
 उतरने वाले भला पार क्या उतर सकते
 निगाह-ए-नाज़ का एहसान धर गया होगा
 जो इक निगाह-ए-ख़िरदआज़मा प' मर न मिटा
 वो जीने वाला बड़ा नाम कर गया होगा
 शऊर-ए-नाज़ का इल्जाम-ए-दिलफ़रेब 'अदा'
 न जाने किस की तमन्ना के सर गया होगा

1. जादू भरी नज़र

2. अंधकार

تری نگاہ سے روشن رہیں دلوں کے شرار
 سرودہ نے پہ نہیں نغمہ حرم کا مدار
 یہ اور بات، نظر ہو نہ محرمِ اسرار
 مجالِ رم، نہیں پابندِ گردشِ ادوار
 اسیر رکھ نہ سکے انجمِ وقر کے حصار
 تھیں ملال مجھے تازِ جرأتِ انکار
 مجھے حیات کی دیرانیوں کا دھیان مگر
 مری نگاہ پہ ہے فرضِ احترامِ بہار
 غمِ حیات کے زخموں کا احتساب نہ کر
 یہ میٹھی میٹھی نگاہوں کی بھینی بھینی پھوار
 پیامِ زندگی نو نہ بن سکیں صد حیف
 یہ اودی اودی گھٹائیں، یہ بھیگی بھیگی بہار
 خطا معاف، سنبھالے نہیں سنبھلتا دل
 یہ التفاتِ گریزاں کہ ہے جنوں آثار
 مجھے جمال سے بڑھ کر ہے اعتبارِ نگاہ
 ترے خیال سے اب تک نہ کر سکی اسرار
 مرے مذاقی مقامِ آشنا کی داد تو دے
 تو اوچ ماہ سے اونچا، میں خاک راو گزار

2

तिरी निगाह से रौशन रहें दिलों के शरार
 सुरोद-ए-नय्¹ प' नहीं नगम:-ए-हरम का मदार²
 ये और बात, नज़र हो न महरम-ए-असरार³
 मजाल-ए-रम,⁴ नहीं पाबंद-ए-गर्दिश-ए-अद्वार⁵
 असीर⁶ रख न सके अंजुम-व-कमर⁷ के हिसार⁸
 तुम्हें मलाल मुझे नाज़-ए-जुअर्त-ए-इंकार
 मुझे हयात की वीरानियों का ध्यान मगर
 भिरी निगह प' है फ़र्ज एहतिराम-ए-बहार
 ग़म-ए-हयात के ज़रूमों का एहतिसाब न कर
 ये मीठी मीठी निगाहों की भीनी भीनी फुवार
 प्याम-ए-जिन्दगी-ए-नौ⁹ न बन सकीं सद हैफ़¹⁰
 ये ऊदी-ऊदी घटाएँ,¹¹ ये भीगी-भीगी बहार
 ख़ता मुअ'फ़, संभाले नहीं संभलत! दिल
 ये इल्तिफ़ात-ए-गुरेज़ों¹² कि है जुनू-आसार¹³
 मुझे ज़मात से बढ़कर है ए'तिबार-ए-निगाह¹⁴
 तेरे ख़याल से अब तक न कर सकी इसरार¹⁵
 भिरे मज़ाक़-ए-मक़ाम-आश्ना¹⁶ की दाद तो दे
 तू औज़-ए-माह¹⁷ से ऊँचा, मैं खाक़-ए-राहगुज़ार¹⁸

1. बीसुरी का गीत	2. बुनियाद, घुरी
3. राज़ जाननेवाला	4. भागने की क्षमता
5. ज़माने की गर्दिश का पाबंद	6. कैदी/आशिक़
7. सितारा और चोंद	8. घेरा
9. नई जिंदगी का पैग़ाम	10. बहुत अफ़सोस
11. मुर्खी लिए हुए काते रंग की घटाएँ	12. मेहरबानी से छागना
13. दीवानगी के लक्षण	14. आँख पर भरोसा
15. ठठ, अपनी बात पर अड़े रहना, यहाँ इसका अर्थ है सहमति	
16. स्थान की पहचान की सूझ-बूझ	17. चोंद की ऊँचाई
18. रास्ते की धूल	

تو میرے عزم کی پہنائیاں نہ بھانپ سکا
میں دیکھ بھال چکی تیرے ثابت و سیار
مجھے نگاہِ خرد آشنا سے شکوہ ہے
کہ ہو سکی نہ شعورِ نگاہ سے دو چار
سنے تو ہوں گے مرے نغمے ہائے شوریدہ
ترا کمالِ ترنم، مرا نصیبِ پکار

○

3

گئے ہوئے تھے قدم، انحراف کیا ہوتا
گناہ طرزِ نگہ تھا، معاف کیا ہوتا
جھکی ہوئی مری آنکھیں، سلے ہوئے مرے لب
اب اس سے بڑھ کے ترا اعتراف کیا ہوتا
خود اپنی وحشتِ جاں سے وفا نہ کی ہم نے
زمانہ اور ہمارے خلاف کیا ہوتا
ویسے تو اب بھی ویسے ہیں وہ بزم ہو کہ حرم
بچھے ہوئے دل و جاں سے طواف کیا ہوتا
ستارہ تھا بھی تو آنسو کا استعارہ تھا
کسی فلک کا یہاں انکشاف کیا ہوتا
لپکتے شعلوں کو بارش بجھا گئی، لیکن
دھواں جو لکھتا رہا ہے وہ صاف کیا ہوتا
وہی غبارِ تمنا، وہی ہمیمِ دُعا
تو روز و شب میں مرے اختلاف کیا ہوتا

○

तू मेरे अज़म¹ की पहनाईयाँ² न भौंप सका
 मैं देख भात चुकी तेरे साबित-व-सैय्यार³
 मुझे निगाह-ए-खिरदआशना⁴ से शिकवः है
 कि हो सकी न शऊर-ए-निगाह⁵ से दो चार
 सुने तो होंगे मिरे नग़मः हा-ए-शोरिदः⁶
 तिरा कमाल-ए-तरन्नुम, मिरा नसीब पुकार

3

गिने हुए थे कदम, इन्हिराफ़⁷ क्या होता
 गुनाह तर्ज-ए-निगह था, मुआफ़ क्या होता
 झुकी हुई मिरी आँखें, सिते हुए मिरे लब
 अब इससे बढ़के तेरा ए'तिराफ़ क्या होता
 खुद अपनी वहशत-ए-जों से वफ़ा न की हमने
 जमानः और हमारे खिलाफ़ क्या होता
 दिए तो अब भी दिए हैं वो बज़म हो कि हरम⁸
 बुझे हुए दिल-व-जों से तन्हाफ़⁹ क्या होता
 सितारः था भी तो आँसू का इस्तिआ'रः¹⁰ था
 किसी फ़लक का यहाँ इंकशाफ़¹¹ क्या होता
 लपकते शोतों को बारिश बुझा गई, लेकिन
 धुआँ जो लिखता रहा है वो साफ़ क्या होता
 वही गुबार-ए-तमन्ना वही शमीम-ए-दुआ'¹²
 तो रोज़-व-शब में मिरे इस्तिताफ़¹³ क्या होता

1. इरादा	2. पहनाई का बहुत चीड़ाई
3. अच्छल एवं बल	4. विवेक रखनेवालों की निगाह
5. निगाह की समझ	6. ऐसे गीत जिसमें परीशानी/बेचैनी का बयान हो
7. विध्वंसन	8. का'बा
9. फेरा, चक्कर	10. क़मक़
11. पता बताना	12. दुआ' की खुशाबू
13. फर्क, अंतर	

4

یہ تو سہی کہ شہر گُل، دور بہت ہی دور ہے
 دل کو یقین آ سکے ایسا بھی کیا ضرور ہے
 اُس نے سناخن مرا، میں نے ابھی کہا نہیں
 وہ جو قریب و دُور ہے کتنا قریب و دور ہے
 یاد اور اس کی یاد تو سیرِ چمن سے کم نہ تھی
 دل کو نہ جانے کیا ہوا درد سے پُور پُور ہے
 رات یہ جنگلوں کی ہے دھیان کی نو جلی رہے
 مہر و مہ و نجوم کے بس میں کہاں ظہور ہے
 اُس کی نگاہ سے آدا معجزے رُونما ہوئے
 یہ جو ہے میری بے بسی، یہ جو مرا غرور ہے

o

5

کوئی سگ رہ بھی چمک اٹھا تو ستارہ سحری کہا
 مری رات بھی ترے نام تھی اسے کس نے تیرہ شمی کہا
 مرے روز و شب بھی عجیب تھے نہ شمار تھا نہ حساب تھا
 کبھی عمر بھر کی سب خبر نہ تھی؛ کبھی ایک پل کو صدی کہا
 مجھے جانتا بھی نہ کوئی تھا، مرے بے نیاز ترے سوا
 نہ ہلکے دل نہ ہلکے جاں کہ تری خوشی کو خوشی کہا

4

ये तो सही कि शहर-ए-गुल,¹ दूर बहुत ही दूर है
 दिल को यकीन आ सके ऐसा भी क्या ज़रूर है
 उसने सुना सुखन मिरा, मैंने अभी कहा नहीं
 वो जो करीब-व-दूर है कितना करीब-व-दूर है
 याद और उसकी याद तो सैर-ए-चमन से कम न थी
 दिल को न जाने क्या हुआ दर्द से चूर-चूर है
 रात ये जंगलों की है ध्यान की लौ जली रहे
 मेहर-व-मह-व-नुजूम² के बस में कहाँ ज़हूर है
 उसकी निगाह से 'अदा' मोज़े³ रुनुमा⁴ हुए
 ये जो है मेरी बेबसी ये जो मिरा गुरूर है

○

5

कोई संग-ए-रह⁵ भी चमक उठा तो सितार:-ए-सहरी⁶ कहा
 मिरी रात भी तिरे नाम थी उसे किसने तीर:शाबी⁷ कहा
 मिरे रोज़-व-शाब भी अजीब थे न शुमार था न हिसाब था
 कभी उम्र भर की ख़बर न थी कभी एक पल को सदी कहा
 मुझे जानता भी न कोई था मिरे बेनियाज़ तिरे सिवा
 न शिकस्त-ए-दिल⁸ न शिकस्त-ए-जाँ कि तिरी खुशी को खुशी कहा

1. फूल का नगर
3. चमत्कार
5. राह का पत्थर
7. अंधेरी रात

2. सूरज, चाँद और सितारे
4. प्रकट
6. सुबह का तारा
8. दिल का टूटना

کوئی یاد آ بھی گئی تو کیا، کوئی زخم کھل بھی اٹھا تو کیا
 جو صبا قریب سے ہو چلی اُسے مٹوں کی گھڑی کہا
 بھری دوپہر میں جو پاس تھی، وہ ترے خیال کی چھاؤں تھی
 کبھی شاخ گل سے مثال دی، کبھی اس کو سرو سہی کہا
 کہیں سنگ رہ کہیں سنگ در کہ میں پتھروں کے نگر میں ہوں
 یہ نہیں کہ دل کو خبر نہ تھی یہ بتا کہ منہ سے کبھی کہا
 مرے حرف حرف کے ہاتھ میں بھی آئینوں کی ہیں کرچیاں
 جو زباں سے ہو نہ سکا ادا بہ حدود بے خنی کہا

○

6

خود حجابوں سا خود جمال سا تھا
 دل کا عالم بھی بے مثال سا تھا
 عکس میرا بھی آئینوں میں نہیں
 وہ بھی کیفیت خیال سا تھا
 دشت میں سامنے تھا خیمہ گل
 دُوریوں میں عجب کمال سا تھا
 بے سبب تو نہیں تھا آنکھوں میں
 ایک موسم کہ لازوال سا تھا
 تھا ہتھیلی پہ اک چراغ دعا
 اور ہر لمحہ اک سوال سا تھا

कोई याद आ भी गई तो क्या कोई ज़ख्म खिल भी उठा तो क्या
जो सबा करीब से हो चली उसे मन्नतों की णड़ी कहा
भरी दोपहर में जो पास थी वो तारे खयाल की छाँव थी
कभी शाख-ए-गुल से मिसाल दी कभी उसको सर्व-ए-सही¹ कहा
कहीं संग-ए-रह कहीं संग-ए-दर कि मैं पत्थरों के नगर में हूँ
ये नहीं कि दिल को खबर न थी ये बता कि मुँह से कभी कहा
मिरे हर्फ हर्फ के हाथ में सभी आईनों की हैं किरचियाँ
जो जबाँ से हो न सका 'अदा' ब-हुदूद-ए-बेसुखनी² कहा

○

6

खुद हिजाबों सा खुद जमाल सा था
दिल का आलम भी बेमिसाल सा था
अक्स मेरा भी आइनों में नहीं
वो भी कैफ़ियत-ए-खयाल सा था
दश्त³ में सामने था खेम:-ए-गुल
दूरियों में अजब कमाल सा था
बेसबब तो नहीं था आँखों में
एक मौसम कि ताज़वाल⁴ सा था
था हथेली प' इक चिराग-ए-दुआ'
और हर लम्हः इक सवाल सा था

1. सर्व-ऐसा पेड़ जिससे माणूक के कद की उपमा दी जाती है। दो शाखाओं वाला सर्व जिसकी दोनों शाखाएँ सीधी ऊपर को चली गयी हों। उर्दू शायरी में इसका अर्थ है अच्छे कद वाला माणूक
2. चुप्पी की सीमा में
3. रेगिस्तान
4. हमेशा रहने वाला

خوف اندھیرے کا، ڈر اجالوں سے
 سانحہ تھا تو حسبِ حال سا تھا
 کیا قیامت ہے جملہ جاں میں
 اس کے ہوتے ہوئے ملال سا تھا
 جس کی جانب آدا نظر نہ اُنھی
 حال اُس کا بھی میرے حال سا تھا

○

7

گلوں کو چھو کے شمیم دعا نہیں آئی
 کھلا ہوا تھا دریچہ، صبا نہیں آئی
 ہوائے دشت ابھی تو جنوں کا موسم تھا
 کہاں تھے ہم، تری آواز پا نہیں آئی
 ابھی صحیلہ جاں پر رقم بھی کیا ہوگا
 ابھی تو یاد بھی ہے ساختہ نہیں آئی
 ہم اتنی دُور کہاں تھے کہ پھر پلٹ نہ سکیں
 سوادِ شہر سے کوئی صدا نہیں آئی
 سنا ہے دل بھی نگر تھا، رسا بسا بھی تھا
 جلا تو آج بھی، اہل وفا نہیں آئی
 نہ جانے قافلے گزرے کہ ہے قیام ابھی
 ابھی چراغ بجھانے ہوا نہیں آئی

खीफ अंधेरे का, डर उजालों से
 सानिहः था तो हस्ब-ए-हाल¹ सा था
 क्या कयामत है हुजलः-ए-जौ² में
 उसके होते हुए मताल सा था
 जिसकी जानिब 'अदा' नज़र न उठी
 हाल उसका भी मेरे हाल सा था

○

7

गुलों को छूके शमीम-ए-दुआ³ नहीं आई
 खुला हुआ था दरीचः सबा नहीं आई
 हवा-ए-दश्त! अभी तो जुनूँ का मौसम था
 कहाँ थे हम तिरी आवाज़-ए-पा नहीं आई
 अभी सहीफ़-ए-जौ⁴ पर रकम भी क्या होगा
 अभी तो याद भी बेसाख़तः⁵ नहीं आई
 हम इतनी दूर कहाँ थे कि फिर पलट न सकें
 सवाद-ए-शहर⁶ से कोई सदा⁷ नहीं आई
 सुना है दिल भी नगर था, रसा बसा भी था
 जला तो आँच भी, अहल-ए-वफ़ा⁸ नहीं आई
 न जाने काफ़िले गुज़रे कि है कयाम अभी
 अभी चराग बुझाने हवा नहीं आई

1. स्थिति के अनुसार
3. दुआ की खुशबू
5. बरबस
7. आवाज़

2. प्राण रुपी कोठरी
4. प्राण रुपी पवित्र पुरतक
6. शहर की सियाही/कालिमा
8. प्रेम करने वाले लोग

بس ایک بار منایا تھا جسِ محرومی
 پھر اس کے بعد کوئی ابتلا نہیں آئی
 ہتھیلیوں کے گلابوں سے خون رستا رہا
 مگر وہ شوخی رنگِ حنا نہیں آئی
 فیور دل سے نہ باگی گئی مراد آدا
 برسنے آپ ہی کالی گھٹا نہیں آئی

○

8

وہی شعلہ، وہی شعلے کی لپک ہے کہ نہیں
 اب نگاہوں میں غمِ دل کی تپک ہے کہ نہیں
 رہرو شوقِ کہو آج بھی تاحِ نگاہ
 کوئی ناگفتہ تمنا کی دھنک ہے کہ نہیں
 سرحدِ ہوش سے گذرے کہ نہیں دیوانے
 ہمیرِ دل تیرے مسافر کو جھک ہے کہ نہیں
 ہاں وہ تقصیر کہ گردن زدنی ہے جس پر
 حاصلِ عمر وہی ایک کک ہے کہ نہیں
 نغمہ د رنگ کے باوصف محیطِ عالم
 اپنے ٹوٹے ہوئے شیشے کی کھنک ہے کہ نہیں
 جس نے لغزیدہ تمنا کے قدم تھامے ہیں
 تیرے بھولے ہوئے وعدے کی مہک ہے کہ نہیں

बस एक बार मनाया था जहन-ए-महरूमी¹
 फिर उसके बाद कोई इस्तिता² नहीं आई
 हथेलियों के गुताबों से खून रिसता रहा
 मगर वो शोखी-ए-रंग-ए-हिना नहीं आई
 गयूर³ दिल से न माँगी गई मुराद 'अदा'
 बरसने आप ही काली घटा नहीं आई

○

8

वही शोलः, वही शोले की तपक है कि नहीं
 अब निगाहों में गम-ए-दिल की तपक है कि नहीं
 रहरव-ए-शीक⁴ ! कहो आज भी ता-हद-ए-निगाह⁵
 कोई नागुफ्तः- तमन्ना⁶ की धनक है कि नहीं
 सरहद-ए-होश से गुजरे कि नहीं दीवाने
 शहर-ए-दिल तेरे मुसाफिर को झिजक है कि नहीं
 हों वो तक्सीर⁷ कि गर्दन ज़दनी⁸ है जिस पर
 हासिल-ए-उम्र वही एक कसक है कि नहीं
 नरमः-व-रंग के बावस्फ़ मुहीत-ए-आत्म⁹
 अपने टूटे हुए शीशे की खनक है कि नहीं
 जिसने लगज़ीदः¹⁰ तमन्ना के क़दम थामे हैं
 तेरे भूले हुए धादे की महक है कि नहीं

1. नाकामी का जहन

2. मुसीबत

3. स्वाभिमानी

4. प्रेम-पथिक

5. निगाह की सीमा तक

6. ऐसी तमन्ना जिसका इज़हार न किया गया हो

7. गुनाह, दोष

8. गर्दन उड़ाने की सज़ा

9. संसार का घेरा

10. लड़खड़ाती हुई तमन्ना

کون پوچھے یہ بہاراں سے آدا اب کے برس
میرے دل کی ترے پھولوں میں جھلک ہے کہ نہیں

○

9

کیس ہوموں نے آج عبث غم گساریاں
اکثر قرار جاں بھی ہوئیں بے قراریاں
جو آج برگزیدہ ہوئے، معتبر ہوئے
گذری ہیں اُن دلوں سے غموں کی سواریاں
ہونٹوں پہ ایک نام سا آ آ کے رہ گیا
کرنے چلے تھے آج تمنا شاریاں
ہاتھوں میں لے چلے ہیں مشیت کی مشعلیں
وہ دل کہ راس آئیں جنہیں سوگواریاں
چھینٹوں سے تیز ہوتے ہیں شعلے کبھی کبھی
حیلہ فزون درد کا ہیں آہ و زاریاں
کیس تاج داریاں، وہ نفس دو نفس سہمی
پھولوں کے کام آگئیں سینہ فگاریاں
چاہا تھا بے نیاز سے گذریں گے پاس سے
دل کی ہوئیں نگاہ کے ہاتھوں سے خواریاں
سننے ہیں آج اُن کو بھی ہم سے گلہ ہوا
سیکھی ہیں جن سے ہم نے تغافل شعاریاں

○○○

कौन पूछे ये बहारों से 'अदा' अब के बरस
मेरे दिल की तिरे फूलों में झलक है कि नहीं

○

9

कीं हमदमों ने आज अबस¹ गमगुसारियों²
अक्सर करार-ए-जाँ भी हुई बेकरारियों
जो आज बरगुज़ीदः³ हुए, मो'तबर⁴ हुए
गुज़री है उन दिलों से गमों की सवारियाँ
होठों प' एक नाम सा आ आ के रह गया
करने चले थे आज तमन्ना शुमारियाँ
हाथों में ले चले हैं मशीयत⁵ की मशज'ले
वो दिल कि रास आई जिन्हें सोगवारियाँ⁶
छींटों से तेज़ होते हैं शोले कभी कभी
हीलः फुज़ून-ए-दर्द⁷ का हैं आह-व-ज़ारियाँ
कीं ताजदारियाँ, वो नफ़स दो नफ़स सही
फूलों के काम आ गईं सीनःफ़िगारियाँ⁸
चाहा था बेनियाज़ से गुज़रेंगे पास से
दिल की हुई निगाह के हाथों से ख़वारियाँ⁹
सुनते हैं आज उनको भी हम से गिला हुआ
सीसी है जिन से हमने तगाफ़ुलशिआ'रियाँ¹⁰

○○○

1. व्यर्थ	2. गमगुसारी का बहु० हमददी
3. पुनीतान्मा, पसंदीदः	4. विश्वस्त, जिसका ए'तिबार हो
5. क़ुदरत; खुदा की मर्ज़ी, ईश्वरेच्छा	6. सोगवारी का बहु० उदास, मातमी हस्तत में
7. दर्द का बढ़ना	8. सीनःफ़िगार का बहु० ज़ख्मी सीनः, आशिक
9. ख़्वार का बहु० अपमान, बदनामी, रसवाई	10. तगाफ़ुलशिआ'र का बहु० जानी-बूझी बेपरवाही

1

پھوٹ چکی ہیں صبح کی کرنیں سورج چڑھتا جیسے گا
 رات تو خود مرنی ہے ستارو تم کو کون بچائے گا
 مانا آج کڑا پہرا ہے ہم بھرے انسانوں پر
 لیکن سوچو تنکا کب تک طوفان کو ٹھہرائے گا
 پونجی پیو یاد رکھو وہ دن بھی اب کچھ دور نہیں
 بند تجوری میں ہر سکھ انگارہ بن جائے گا
 تن کے ناسوروں کو اچلے کپڑوں سے ڈھانپنا لیکن
 کس پردے میں لے جا کر تو من کا کوڑھ چھپائے گا

o

2

کسی سے میل کی باتیں کریں کہ جنگوں کی
 جھگی ہی رہتی ہیں گردن ادھار منگوں کی
 ہمارے راہنما ہم سے آنکھ پھیرے ہوئے
 اڑان دیکھ رہے ہیں کئی چنگوں کی
 چلا کریں گی نہتوں پہ گولیاں کب تک
 کبھی تو کاٹ ہو دھنواں کے اڑنگوں کی
 بنانے بیٹھے ہیں وہ لوگ ملک کی تصویر
 جنہیں تمیز نہیں کالے پیلے رنگوں کی

नाज़िश प्रतापगढ़ी (1924-1981)

1

फूट चुकी है सुबह की किरनें सूरज चढ़ता जाएगा
 रात तो खुद मरती है सितारो तुमको कौन बचाएगा
 माना आज कड़ा पहरा है हम बिफरे इंसानों पर
 लेकिन सोचो तिनका कब तक तूफ़ानों को ठहराएगा
 पूँजीपतियो याद रखो वो दिन भी अब कुछ दूर नहीं
 बंद तिजोरी में हर सिक्का अंगारा बन जाएगा
 तन के नासूरों को उजले कपड़ों से ढाँपा लेकिन
 किस पर्दे में ले जाकर तू मन का कोढ़ छुपाएगा

○

2

किसी से मेल की बातें करें कि जंगों की
 झुकी ही रहती है गर्दन उधार मंगों की
 हमारे राहनुमा हमसे आँख फेरे हुए
 उड़ान देख रहे हैं कटी पतंगों की
 चला करेगी निहत्तो प' गोतिपौ कब तक
 कभी तो काट हो घनवान के अड़गों की
 बनाने बैठे हैं वो लोग मुल्क की तस्वीर
 जिन्हें तमीज़ नहीं काले पीले रंगों की

نہ اپنی مرضی سے بڑھنا نہ خود سے رک جانا
کہ ڈور اوروں کے ہاتھوں میں ہے پتنگوں کی

○

3

سر پھرے کرنے لگے ہیں جذب سوزِ دل کی بات
اب خدا رکھے تو رکھے آپ کی محفل کی بات
قافلے والو اب آؤ اور آگے بڑھ چلیں
کھا چکے رہبر کا دھوکا، جان لی منزل کی بات
کتنی نفرت ہو رہی ہے صورتِ ساحل سے اب
کتنی حسرت سے کیا کرتے تھے ہم ساحل کی بات
ہو کے برہم اٹھنے والے ہیں وہ سارے تشنہ لب
آئی ہے ہٹے میں جن کے ساتھی محفل کی بات
سوچ اے نازش نہ ہو یہ بھی فراری ذہنیت
کر رہا ہے عہدِ حاضر میں جو مستقبل کی بات

○

4

کیا تارے کیا مہر و ماہ
انساں سب کا قبلہ گاہ

न अपनी मर्जी से बढ़ना न खुद से रुक जाना
कि डोर औरों के हाथों में है पतंगों की

○

3

सर फिरे करने लगे हैं जज़्ब-ए-सोज़-ए-दिल की बात
अब खुदा रक्खे तो रक्खे आपकी महफ़िल की बात
काफ़िले वालों अब आओ और आगे बढ़ चले
खा चुके रहबर का धोका जान ली मज़िल की बात
कितनी नफ़रत हो रही है सूरत-ए-साहित से अब
कितनी हसरत से किया करते थे हम साहित की बात
हो के बेरहम उठने वाले हैं वो सारे तिषनालब
आई है हिस्से में जिनके साकि-ए-महफ़िल की बात
सोच ऐ 'नाज़िश' न हो ये भी फ़रारी ज़ेहनियत
कर रहा है अह्द-ए-हाज़िर में जो मुस्तक़बिल की बात

○

4

क्या तारे क्या मेहर-व-माह¹

इनसों सबका किस्त-गाह²

1. सूरज और चाँद

2. किस्त के बजाए: मान्य, पूज्य

رہزن کو اب روئے کون
 رہبر چلتے ہیں بد راہ
 جینے سے جو بھاگے گا
 موت نہ دے گی اس کو پناہ
 جس سانچے میں چاہے ڈھال
 عمر رواں ہے آہ نہ واہ
 اپنی بلندی کو پہچان
 چاند ہے تیری گردِ راہ
 اہلِ خرد کے لاکھ جتن
 اہلِ جنوں کی ایک نگاہ
 اس کے لیے ہر لمحہ موت
 کر نہ سکے جو غم سے نباہ
 راتیں کیا اے مردہ دل
 تیرے لیے تو دن بھی سیاہ

रहज्ज¹ को अब रोए कौन
 रहबर चलते हैं बद राह²
 जीने से जो भागेगा
 मौत न देगी उस को पनाह
 जिस साँचे में चाहे ढाल
 उम्-ए-रवाँ है आह न वाह
 अपनी बुत³दी को पहचान
 चाँद है तेरी गर्द-ए-राह³
 अहल-ए-खिरद⁴ के लाख जतन
 अहले जुनूँ की एक निगाह
 उसके लिए हर लम्हा मौत
 कर न सके जो ग़म से निबाह
 रातें क्या ऐ मुर्दा दिल
 तेरे लिए तो दिन भी सियाह

○○○

1. डाकू
 3. रास्ते की धूल

2. गुलस्त रास्ता
 4. ज्ञानी, विवेक रखने वाला

1

میں تیری نگہ میں اک چمن تھا
 یہ حسن نظر تھا حسنِ ظن تھا
 پکا تھا جو من کا، خستہ تن تھا
 وہ قیس کہاں تھا کوہکن تھا
 مخمور سی ہو رہی تھیں آنکھیں
 رجحانِ گناہِ ضوگلن تھا
 دنیا مقتلِ بنی تھی اور دل
 اپنے ہی خیال میں گمن تھا
 غم خانہ ہو کے رہ گیا ہے
 وہ لفظ جو معبدِ سخن تھا
 اڑتا پھرتا غبارِ ہر سو
 یہ دھبہ رواں کبھی چمن تھا
 کہنے کو تو مر چکی تھی خواہش
 باقی مگر اس کا بانگین تھا
 فنکار تھے، ہم نہ تھے کفن کش
 زندوں کے لیے ہمارا فن تھا

1

मैं तेरी निगह में इक चमन था
 ये हुस्न-ए-नज़र¹ था हुस्न-ए-ज़न² था
 पक्का था जो मन का, खस्त: तन था
 वो कैस कहाँ था कोहकन था
 मखमूर³ सी हो रही थीं आँखें
 रुजहान-ए-गुनाह जौफ़गन⁴ था
 दुनिया मक़तल बनी थी और दिल
 अपने ही ख़याल में मगन था
 गमख़ान: होके रह गया है
 वो लफ़्ज़ जो भाबद-ए-मुख़न⁵ था
 उड़ता फिरता गुबार हर सू
 ये दश्त-ए-रवों⁶ कभी चमन था
 कहने को तो मर चुकी थी ख़्वाहिश
 बाक़ी मगर उसका बाँकपन था
 फ़नकार थे हम न थे कफ़नकश⁷
 जिंदों के लिए हमारा फ़न था

1. अच्छी दृष्टि

2. अच्छी सोच

3. उन्मत्त

4. रोशनी देने वाला

5. काव्य-मंदिर

6. बलता-फिरता जंगल/वन

7. कफ़न खींचने वाला

کیا روح دمک دمک ابھی تھی
 کندن سا خیال کا بدن تھا
 گو ہونٹ رضا کے سل گئے تھے
 خاسے کی زباں سے نغمہ زن تھا

○

2

بہار آئی گلوں کو ہنسی نہیں آئی
 کہیں سے بو تری گفتار کی نہیں آئی
 کچھ اور وجہ ہے کم ہو گئی ہے لذتِ جام
 ہماری پیاس میں کوئی کمی نہیں آئی
 یہ کائنات سب آغوشِ نیم شب میں ہے
 زمانہ ہو گیا آواز ہی نہیں آئی
 دل اک درخت، زمیں بوس باد و باراں سے
 ریتیں گزر گئیں کونپل نئی نہیں آئی
 نہ جانے کیسی گھڑی سے گذر رہے تھے ہم
 کہ جاگتے نہ رہے، نیند بھی نہیں آئی

○

3

بات اگر نہ کرنی تھی کیوں چن میں آئے تھے
 رنگ کیوں بکھیرا تھا پھول کیوں کھلائے تھے

क्या रुह दमक दमक उठी थी
 कुंदन सा रूयाल का बदन था
 गो होंट 'रिजा' के सिल गए थे
 खामे¹ की ज़बाँ से नगमःजन था

○

2

बहार आई गुलों को हँसी नहीं आई
 कहीं से बू तिरी गुफ्तार की नहीं आई
 कुछ और वजह है कम हो गई है तज़्जत-ए-जाम
 हमारी प्यास में कोई कमी नहीं आई
 ये कायनात सब आगोश-ए-नीम शब में है
 ज़मानः हो गया आवाज ही नहीं आई
 दिल इक दरख्त, ज़मींबोस बाद-व-बारों² से
 रुते गुज़र गई कोपल नई नहीं आई
 न जाने कैसी घड़ी से गुज़र रहे थे हम
 कि जागते न रहे नींद भी नहीं आई

○

3

बात अगर न करनी थी क्यों चमन में आए थे
 रंग क्यों बिखेरा था फूल क्यों खिलाए थे

1. लेखनी, कलम

2. हवा और बारिश

بیکراں خلاؤں کی حد بھی باندھ دینی تھی
 جب زمیں بنائی تھی آسماں بنائے تھے
 بے ادب نہ تھے ہم کچھ اپنی بھول اتنی تھی
 آپ تک پہنچ کر بھی آپ میں نہ آئے تھے
 آنسوؤں کی چادر نے ڈھک دیا ہمیں در نہ
 مانگ بھی سجائی تھی، خواب بھی سجائے تھے
 آج تیرے چمنوں کا ردپ ہی نرالا ہے
 آج پھول پو جا کے دھول سے اٹھائے تھے
 اے رضا حقیقت تو اب گلے پڑی در نہ
 بوئی تھیں گھٹائیں بھی، چاند بھی اگائے تھے

○

4

آسماں سا مجھے گھر دے دینا
 خاک ہو جاؤں تو پر دے دینا
 سامنا آج انا سے ہوگا
 بات رکھنی ہے تو سر دے دینا
 جانے کب سے ہے دھندلکوں کا شکار
 نقطے کو شمس و قمر دے دینا
 طالب وقت نہیں ہوں لیکن
 موت تک چار پہر دے دینا

बेकराँ¹ ख़लाओ² की हद भी बाँध देनी थी
जब ज़मीं बनाई थी आसमाँ बनाए थे
बेअदब न थे हम कुछ अपनी भूल इतनी थी
आप तक पहुँच कर भी आप में न आए थे
आँसुओं की चादर ने ढक दिया हमें वर्नः
मोंग भी सजाई थी ख़वाब भी सजाए थे
आज तेरे चरनों का रूप ही निराला है
आज फूल पूजा के धूल से उठाए थे
ऐ 'रिज़ा' हकीकत तो अब गले पड़ी वर्नः
बोई थीं घटाएँ भी चाँद भी उगाए थे

○

4

आसमाँ सा मुझे घर दे देना
खाक हो जाऊँ तो पर³ दे देना
सामना आज अना⁴ से होगा
बात रखनी है तो सर दे देना
जाने कब से है धुंदलों का शिकार
नुक्ते को शम्स-व-क़मर⁵ दे देना
तालिब-ए-वक़्त⁶ नहीं हूँ लेकिन
मौत तक चार पहर दे देना

1. असीमित

2. (ख़ला का बहु०) शून्य (स्थान)

3. पंख

4. अहं

5. सूरज और चंद्र

6. समय का याचक

جو پتہ پوچھیں مرا تم ان کو
 مٹھی بھر گرد سفر دے دینا
 کل کا دن بے خبری کا ہوگا
 سارے پرچوں میں خبر دے دینا
 دے دیا ہے جو قلم ہاتھوں میں
 اب سخن میں بھی اثر دے دینا
 پھر رضا جلوہ نما ہوتا ہے
 من کے اندھوں کو نظر دے دینا

जो पतः पूछें मिरा तुम उनको
 मुट्ठी भर गर्द-ए-सफ़र दे देना
 कल का दिन बेख़बरी का होगा
 सारे परचों¹ में ख़बर दे देना
 दे दिया है जो क़लम हाथों में
 अब सुख़न में भी असर दे देना
 फिर 'रिज़ा' ज़लवःनुमा² होता है
 मन के अंधों को नज़र दे देना

○○○

1. समाचारपत्र, अख़बार

2. प्रकट, ज़ाहिर

1

دریا ہیں پھر بھی ملتے نہیں مجھ سے یار لوگ
 جرأت کہاں کہ صحرا سے ہوں ہم کنار لوگ
 جادو فضا کا تھا کہ ہوا میں ملا تھا زہر
 ہنجر ہوئے جہاں تھے وہیں بے شمار لوگ
 اب سایہ و شر کی توقع کہاں رکے
 سوکھے ہوئے شجر ہیں سر رہ گزار لوگ
 دہشت کھلی فضا کی قیامت سے کم نہ تھی
 گرتے ہوئے مکانون میں آہٹھے یار لوگ
 اک دوسرے کا حال نہیں پوچھتا کوئی
 اک دوسرے کی موت پہ ہیں شرم سار لوگ
 سورج چڑھا تو پکھلی بہت چوٹیوں کی برف
 آندھی چلی تو اکھڑے بہت سایہ دار لوگ

○

2

جس طرح بدلا ہوں میں، بدلے گی کیا
 میری بستی مجھ کو پہچانے گی کیا

मंज़र सलीम (1925-1996)

1

दरिया हैं फिर भी मिलते नहीं मुझसे यार लोग
जुर्गत कहीं कि सहारा से हों हमकिनार¹ लोग
जादू फज़ा का था कि हवा में मिला था जहर
पत्थर हुए जहाँ थे वहीं बेशुमार लोग
अब सायः-व-समर² की तव्वको³ कहीं रुके
सूखे हुए शजर हैं सर-ए-रहगुज़ार लोग
दहशत⁴ खुली फज़ा की कयामत से कम न थी
गिरते हुए मकानों में आ बैठे यार लोग
इक दूसरे का हाल नहीं पूछता कोई
इक दूसरे की मौत प' हैं शर्मसार लोग
सूरज चढ़ा तो पिघली बहुत चोटियों की बर्फ
आँधी चली तो उलझे बहुत सायःदार लोग

○

2

जिस तरह बदला हूँ मैं, बदलेगी क्या
मेरी बस्ती मुझको पहचानेगी क्या

1. अतिंगनबद्ध होना
3. आशा, उम्मीद

2. छाँव और फल
4. अतंक

زخم سر ہے آپ اپنی داستان
 پتھروں سے زندگی پوچھے گی کیا
 تیرگی نے مسخ کر دیں صورتیں
 آنے والی روشنی دیکھے گی کیا
 ذہن میں رکنے نہیں پاتے خیال
 جسم کے اوپر قبا ٹھہرے گی کیا
 میں تو جاں دیتے ہوئے بھی ہنس پڑوں
 تلخی زہراب غم سوچے گی کیا
 دھوپ ایسی ہے کہ دریا سوکھ جائیں
 خون کے چھینٹوں سے رت بدلے گی کیا
 جی رہا ہوں دوسروں کے جسم میں
 موت جینے سے مجھے روکے گی کیا

ज़ख्म सर है आप अपनी दास्तान
 पत्थरों से जिन्दगी पूछेगी क्या
 सीरगी ने मस्खी¹ कर दीं सूरते
 अग्ने वाली रौशनी देखेगी क्या
 ज़हन में रुकने नहीं पाते खयाल
 जिस्म के ऊपर कबा ठहरेगी क्या
 मैं तो जाँ देते हुए भी हँस पड़ूँ
 तल्लिए-ज़हराबे-ग़म² सोचेगी क्या
 धूप ऐसी है कि दरिया सूख जाएँ
 खून के छीटों से रक्त बदलेगी क्या
 जी रहा हूँ दूसरों के जिस्म में
 मौत जीने से मुझे रोकेगी क्या

○○○

1. बिगाड़ना, बदल देना

2. ग़म के ज़हर के पानी की तल्ली

1

شام الم کو یاد رکھ صبح طرب کے بعد بھی
 سوز جنوں سے کام لے منزل شب کے بعد بھی
 دل میں نہ جانے کیا رہا مثل شرار جستجو
 جوش طلب کے وقت بھی ترک طلب کے بعد بھی
 تجھ کو بتائیں کیا صبا ہم نے جلایا کیوں چراغ
 آمد خور کے باوجود، رخصت شب کے بعد بھی
 سر میں اگر جنوں نہ ہو ملتا نہیں ہے تاج فن
 فکر و نظر کے باوجود نام و نسب کے بعد بھی
 دیکھیں نہ مجھ کو اہل بزم ایسی نظر سے اے نعیم
 آیا ہوں میں تو بارہا، بزم میں سب کے بعد بھی

○

2

وہ لوٹ آئے تو اس کی بھی کچھ انا رکھیو
 فصیل قلب کا دروازہ تم کھلا رکھیو
 نظری آج سے کھلتے ہیں پھول وحشت کے
 کھلیں یہ پھول تو دامن کو مت بچا رکھیو

हसन नईम (1927-1991)

1

शाम-ए-अलम¹ को याद रख सुबह-ए-तरब² के बाद भी
 सोज-ए-जुनू³ से काम ले मंजिल-ए-शब के बाद भी
 दिल में न जाने क्या रहा मिस्त-ए-शरार-ए-जुस्तजू⁴
 जोश-ए-तलब के वक्त भी तर्क-ए-तलब के बाद भी
 तुझको बताएँ क्या सब हमने जताया क्यों चराग
 आमद-ए-खुर⁵ के बावजूद, रुखसत-ए-शब के बाद भी
 सर में अगर जुनू न हो मिलता नहीं है ताज-ए-फन
 फिक्र-व-नज़र के बावजूद नाम-व-नसब के बाद भी
 देखें न मुझको अहले बज़म ऐसी नज़र से ऐ 'नईम'
 आया हूँ मैं तो बारहा बज़म में सब के बाद भी

○

2

वह लौट आए तो उसकी भी कुछ अना⁶ रखियो
 फसील-ए-कल्ब⁷ का दरवाज़ा तुम खुला रखियो
 नज़र की आँच से खिलते हैं फूल वहशत⁸ के
 खिलें ये फूल तो दामन को मत बचा रखियो

1. दुख का शाम

3. प्रेमोन्माद की आग/जलन

5. सूरज का आगमन

7. दिल की चारदीवारी

2. सुणी की सुबह

4. तलाश या जिज्ञासा की बिंगारी की तरह

6. अह

8. दीवानगी, पागलनपन

دیار فن میں جہاں منزلیں بھی فرضی ہیں
 تمام عمر بھٹکنے کا حوصلہ رکھیو
 سنا کہ رات تھا خسب میں شور اللہ ہو
 ہوا چلے تو در پیچے کو دل کے وا رکھیو
 وہ اک غزال ہے کب تک پہاڑ چھانے گا
 کنار آب حسن خیمہ وفا رکھیو

○

3

میں غزل کا حرف اسکاں مثنوی کا خواب ہوں
 اپنی سب روداد لکھنے کے لیے بیتاب ہوں
 میں بولوں کی طرح پھولا پھلا ہوں دشت میں
 ابر آئے یا نہ آئے میں سدا شاداب ہوں
 موج صہبا ہوں اگر ہے طرف یاراں آئینہ
 کچھ غبار آئے نظر تو سر بسر گرداب ہوں
 میں ہوں اک دیراں ستارہ گر ہے کوئی ناشناس
 کوئی ہے روشن نظر تو چشمہ مہتاب ہوں
 کیا سمجھ کر مجھ سے الجھے ہیں حسن لیل و نہار
 آپ اپنا روز و شب ہوں آپ عالم تاب ہوں

○

दयार-ए-फन में जहाँ मंजिलें भी फर्जी हैं
 तमाम उम्र भटकने का हीसलः रखियो
 सुना कि रात था महबस में शोर-ए-अल्साह हू
 हवा चले तो दरीचे को दिल के वा रखियो
 वो इक गज़ाल है कब तक पहाड़ छानेगा
 कनार-ए-आब² हसन खेमः-ए-वफा³ रखियो

○

3

मैं गज़ल का हर्फ-ए-इमकाँ⁴ मसनवी का ख़्वाब हूँ
 अपनी सब रुदाद लिखाने के लिए बेताब हूँ
 मैं बबूलों की तरह फूला फला हूँ दशत में
 अब आए या न आए मैं सदा शादाब हूँ
 मौज-ए-सहबा⁵ हूँ अगर है ज़र्फ-ए-यारों⁶ आईनः
 कुछ गुबार आए नज़र तो सर-ब-सर गिर्दाब⁷ हूँ
 मैं हूँ इक वीरों सितारा गर है कोई नाशिनास
 कोई है रीशान नज़र तो चश्मः-ए-महताब⁸ हूँ
 क्या समझ कर मुझसे उलझे हैं 'हसन' लैल-व-नहार⁹
 आप अपना रोज़-व-शब¹⁰ हूँ आप आलमताब¹¹ हूँ

○

1. हिरन का बच्चा (घंचल प्रेमीका)
3. मुख्यतः का डेरा/तंबू
5. शराब की मौज
7. मंवर
- 9,10. रात और दिन

2. पानी के किनारे
4. संभावना वाली बात
6. दोस्तों का प्याला
8. बौद का चश्मा
11. दुनिया को रीशान करने वाला सूरज

4

خیر سے دل کو تری یاد سے کچھ کام تو ہے
 وصل کی شب نہ سہی بھر کا ہنگام تو ہے
 نور افلاک سے روشن ہو شب غم کہ نہ ہو
 چاند تاروں سے مرا نامہ و پیغام تو ہے
 کم نہیں اے دل بیتاب متاع امید
 دست میخوار میں خالی ہی سہی جام تو ہے
 بام خورشید سے اترے کہ نہ اترے کوئی صبح
 نیمہ شب میں بہت دیر سے کھرام تو ہے
 جو بھی الزام مرے عشق پہ آیا ہو نصیم
 ان سے وابستہ کسی طور مرا نام تو ہے

4

खैर से दिल को तिरी याद से कुछ काम तो है
 वस्ल की शब न सही हिज्र का हंगाम¹ तो है
 नूर-ए-अफलाक से रौशन हो शब-ए-ग़म कि न हो
 चौद तारों से मिरा नाम:-व-ऐग़ाम तो है
 कम नहीं ऐ दिल-ए-बेताब मताअ'-ए-उम्मीद²
 दस्त-ए-मैख़वार में ख़ाती ही सही ज़ाम तो है
 बाम-ए-ख़ुर्शीद³ से उतरे कि न उतरे कोई सुख
 खेम:-ए-शब में बहुत देर से कोहराम तो है
 जो भी इल्ज़ाम मिरे इश्क़ प' आया हो 'नईम'
 उनसे वाबस्त:⁴ किसी तौर मिरा नाम तो है

○○○

1. ज़माना, समय
 3. सूरज की छत

2. उम्मीद की पूँजी
 4. जुड़ा हुआ

1

بہت فرسودہ ہیں ان کو کھوکر جگر نگاروں سے کچھ نہ کہنا
 نہ جانے کیا ان کے دل پہ بیٹے کی سوگواروں سے کچھ نہ کہنا
 بہت ہی بھوکے، بہت ہی مفلس، بڑے ہی آوارہ گرد ہیں ہم
 بڑے ہی سرکش ہیں جانے کیا کہہ دیں غم کے ماروں سے کچھ نہ کہنا
 کبھی نہ بھولیں گی ایسی گھڑیاں یہ سخت تنہائیوں کے لمحے
 گذارنی ہجر کی یہ راتیں مگر ستاروں سے کچھ نہ کہنا
 فغاں کہ ایسی فضا میں جینا پڑا ہے جس کا یہ مشورہ ہے
 ستم سہے جاؤ لیکن اپنے ستم شعاروں سے کچھ نہ کہنا
 یہ مسکراتے ہیں میرے غم پر تو میری ڈھارس بندھا رہے ہیں
 خلوص اک طرح کا ہے ان کو بھی غمگساروں سے کچھ نہ کہنا
 جو تیری ساقی گری پہ اکتا کے میکدے سے نکل گئے ہیں
 وہ اپنا حق چھین لیں گے اب ایسے غمگساروں سے کچھ نہ کہنا
 یہ درد غربت، یہ اشک پیہم، یہ اجنبی شہر کی ہوائیں
 مگر جو وہ میرا حال پوچھیں تو میرے پیاروں سے کچھ نہ کہنا

○

2

وہ دن کب کے بیت گئے جب دل سپنوں سے بہتا تھا
 گھر میں کوئی آئے کہ نہ آئے ایک دیا سا جلتا تھا

खलीलुर्रहमान आजमी (1927-1978)

1

बहुत फसुर्द हैं उनको खोकर ज़िगरफ़िगारों से कुछ न कहना
 न जाने क्या उनके दिल पे बीतेगी सोगवारों से कुछ न कहना
 बहुत ही भूखे, बहुत ही मुफ़लिस, बड़े ही आवारःगर्द हैं हम
 बड़े ही सर्कश हैं जाने क्या कह दें ग़म के मारों से कुछ न कहना
 कभी न भूलेंगी ऐसी घड़ियाँ ये सख़्त तन्हाइयों के लम्हे
 गुज़ारनी हिज़ की ये रातें भगर सितारों से कुछ न कहना
 फुग़ों कि ऐसी फ़ज़ा में जीना पड़ा है जिसका ये मशविरः है
 सितम सहे जाओ लेकिन अपने सितमशआ'रों से कुछ न कहना
 ये मुस्कुराते हैं मेरे ग़म पर तो मेरी ढारस बंधा रहे हैं
 खुलूस इक तरह का है उनको भी ग़मगुसारों से कुछ न कहना
 जो तेरी साकीगरी पे उक्ता के मैकदे से निकल गए हैं
 वो अपना हक़ छीन लेंगे अब ऐसे मैगुसारों से कुछ न कहना
 ये दर्द-ए-गुर्बत, ये इश्क़-ए-पैहम, ये अजनबी शहर की हवाएँ
 मगर जो वो मेरा हात पूछें तो मेरे प्यारों से कुछ न कहना

○

2

वो दिन कबके बीत गए जब दिल सपनों से बहलता था
 घर में कोई आए कि न आए एक दिया सा जलता था

یاد آتی ہیں وہ شامیں جب رسم و راہ کسی سے تھی
ہم بے چین سے ہونے لگتے جوں جوں یہ دن ڈھلتا تھا
ان گلیوں میں اب سنتے ہیں راتیں بھی سو جاتی ہیں
جن گلیوں میں ہم پھرتے تھے جہاں وہ چاند نکلتا تھا
وہ مانوس سلونے چہرے جانے اب کس حال میں ہیں
جن کو دیکھ کے خاک کا ذرہ ذرہ آنکھیں ملتا تھا
کوئی پرانا ساتھی بھی شاید ہی ہمیں پہچان سکے
ورنہ اک دن شہر وفا میں اپنا سکہ چلتا تھا
شاید اپنا پیار ہی جھوٹا تھا ورنہ دستور یہ تھا
مٹی میں جو بیج بھی بویا جاتا تھا وہ پھلتا تھا
اب کے ایسی پت جھڑ آئی سوکھ گئی ہے ڈالی ڈالی
ایسے ڈھنگ سے کوئی پودا کب پوشاک بدلتا تھا
آج شہر غم راس آئے تو اپنی بات بھی رہ جائے
اندھیارے کی کوکھ میں یوں تو پہلے سورج پلتا تھا
دنیا بھر کی رام کہانی کس کس ڈھنگ سے کہہ ڈالی
اپنی کہنے جب بیٹھے تو اک اک لفظ پگھلتا تھا

○

3

نٹھ ے کے سوا کتنے نٹھے اور بھی ہیں
کچھ بہانے مرے جینے کے لئے اور بھی ہیں

याद आती है वह शामें जब रस्म-व-राह¹ किसी से थी
 हम बेचैन से होने लगते जूँ जूँ ये दिन ढलता था
 उन गलियों में अब सुनते हैं रातें भी सो जाती हैं
 जिन गलियों में हम फिरते थे जहाँ वो चाँद निकलता था
 वो मानूस सलोने चेहरे जाने अब किस हाल में हैं
 जिनको देखके खाक का ज़र्र:-ज़र्र: ओंखें मलता था
 कोई पुराना साथी भी शायद ही हमें पहचान सके
 वरन: इक दिन शहर-ए-वफ़ा में अपना सिक्कः चतता था
 शायद अपना प्यार ही झूठा था वरन: दस्तूर ये था
 मिट्टी में जो बीज भी बोया जाता था वो फलता था
 अब के ऐसी पतझड़ आई सूख गई है डाली डाली
 ऐसे ढंग से कोई पौदा कब पोशाक बदलता था
 आज शब-ए-ग़म रास आए तो अपनी बात भी रह जाए
 अधियारे की कोख में यूँ तो पहले सूरज पलता था
 दुनिया भर की राम कहानी किस किस ढंग से कह डाली
 अपनी कहने जब बैठे तो इक इक तपज़ पिघलता था

○

3

नशः-ए-मय² के सिवा कितने नषे और भी हैं
 कुछ बहाने मिरे जीने के लिए और भी हैं

1. संबंध

2. शराब का नशा

ٹھنڈی ٹھنڈی سی مگر غم سے ہے بھر پور ہوا
 کئی بادل مری آنکھوں سے پرے اور بھی ہیں
 عشق رسوا ترے ہر داغ فروزاں کی قسم
 میرے سینے میں کئی زخم ہرے اور بھی ہیں
 زندگی آج تک جیسے گزاری ہے نہ پوچھ
 زندگی ہے تو ابھی کتنے مزے اور بھی ہیں
 ہجر تو ہجر تھا اب دیکھئے کیا بیتے گی
 اس کی قربت میں کئی درد نئے اور بھی ہیں
 رات تو خیر کسی طرح سے کٹ جائے گی
 رات کے بعد کئی کوس کڑے اور بھی ہیں
 غم دوراں مرے بازوئے شکستہ سے نہ کھیل
 مشغلے میری جوانی کے لئے اور بھی ہیں
 وادی غم میں مجھے دیر تک آواز نہ دے
 وادی غم کے سوا میرے بچے اور بھی ہیں

○

4

سوئی ہے کلی دل کی اس کو بھی چگا جانا
 اس راہ سے بھی ہو کر اے باو صبا جانا
 ہم بھولتے جاتے ہیں اس چہرہ زیبا کو
 اے خواب ذرا اس کی صورت تو دکھا جانا

ठंडी ठंडी सी मगर ग़म से है भरपूर हवा
 कई बादल मिरी आँखों से परे और भी हैं
 इश्क-ए-रुस्वा तारे हर दाग-ए-फरोज़ा¹ की कसम
 मेरे सीने में कई ज़रूम हरे और भी हैं
 जिन्दगी आज तलक जैसे गुजारी है न पूछ
 जिन्दगी है तो अभी कितने मज़े और भी हैं
 हिज़ तो हिज़ था अब देखिए क्या बीतेगी
 उसकी कुर्बत² में कई दर्द नए और भी हैं
 रात तो ख़ैर किसी तरह से कट जाएगी
 रात के बाद कई कोस कड़े और भी हैं
 ग़म-ए-दीराँ मेरे बाज़ू-ए-शिकस्त³ से न खेल
 मशग़ले मेरी ज़वानी के लिए और भी हैं
 वादी-ए-ग़म में मुझे देर तक आवाज़ न दे
 वादी-ए-ग़म के सिवा मेरे पते और भी हैं

○

4

सोई है कली दिल की उसको भी जगा जाना
 इस राह से भी होकर ऐ बाद-ए-सबा⁴ जाना
 हम भूलते जाते हैं उस चेहर:-ए-ज़ेबा को
 ऐ ख़्वाब ज़रा उसकी सूरत तो दिखा जाना

1. रीशन दाग़
 3. दूटी बड़ें

2. सानिध्य
 4. सुख की हवा, ताज़गी पैदा करने वाली हवा

جب موسم گل آئے اے نکبت آوارہ
 آکر درِ زنداں کی زنجیر ہلا جانا
 پھر ہاتھ چھڑاتی ہے مجھ سے مری تنہائی
 پھر دل کے سنہلنے کے انداز بتا جانا
 کس ناز سے پاؤں ہے ہم نے غم بھراں کو
 اس غم کو ذرا آکر سینے سے لگا جانا
 اوروں کے لئے یوں تو اک سنگِ گراں ہم ہیں
 ہاں تم جو کبھی چاہو مٹی میں ملا جانا
 آنکھوں سے بھی اب دل کی روداد نہیں کہتے
 اب ہم سے کوئی سیکھے ہر بھید چھپا جانا

○

5

وہ رنگِ رخ، وہ آتشِ خوں کون لے گیا
 اسے دل ترا وہ رقصِ جنوں کون لے گیا
 زنجیرِ آنسوؤں کی کہاں ٹوٹ کر گری
 وہ انتہائے غم کا سکوں کون لے گیا
 دردِ نہاں کے چھین لئے کس نے آئینے
 نوکِ مژہ سے قطرہِ خوں کون لے گیا
 جو مجھ سے بولتی تھیں وہ راتیں کہاں گئیں
 جو جاگتا تھا سوزِ دروں کون لے گیا

जब मौसम-ए-गुल आए ऐ निकहत-ए-आवारा¹
 आकर दर-ए-ज़िन्दों² की ज़ंजीर हिला जाना
 फिर हाथ छुड़ाती है मुझसे मेरी तन्हाई
 फिर दिल के संभलने के अंदाज़ बता जाना
 किस नाज़ से पाला है हमने ग़म-ए-हिजराँ को
 इस ग़म को ज़रा आकर सीने से लगा जाना
 औरों के लिए यूँ तो इक संग-ए-गिराँ³ हम हैं
 हाँ तुम जो कभी चाहो भिट्टी में मिला जाना
 आँखों से भी अब दिल की रुदाद नहीं कहते
 अब हमसे कोई सीखे हर भेद छुपा जाना

○

5

वो रंग-ए-रख, वो आतिश-ए-खूँ कौन ले गया
 ऐ दिल तेरा वह रक्स-ए-जुनूँ कौन ले गया
 ज़ंजीर आँसुओं की कहाँ टूट कर गिरी
 वह इन्तहा-ए-ग़म⁴ का सुकूँ कौन ले गया
 दर्द-ए-निहाँ⁵ के छीन लिए किसने आईने
 नोक-ए-मिज़ह⁶ से कतर-ए-खूँ कौन ले गया
 जो मुझसे बोलती थीं वह रातें कहाँ गईं
 जो जागता था सोज़-ए-दक्क⁷ कौन ले गया

1. घंचल सुगंध
3. भारी पत्थर
5. छुपा हुआ ग़म
7. आत्मिक दर्द

2. कारावास का द्वार
4. ग़म की चरमसीमा
6. पसक की नोक

کس سوڑ پر پھنڑ گئے خوابوں کے قافلے
 وہ منزل طرب کا فسوں کون لے گیا
 جو شمع اتنی رات جلی کیوں وہ بجھ گئی
 جو شوق ہو چلا تھا فزوں کون لے گیا

○

6

سوتے سوتے چونک پڑے ہم خواب میں ہم نے کیا دیکھا
 جو خود ہم کو ڈھونڈ رہا ہو ایسا اک رستہ دیکھا
 دور سے اک پرچھائیں دیکھی اپنے سے ملتی جلتی
 پاس سے اپنے چہرے میں بھی اور کوئی چہرہ دیکھا
 سونا لینے جب نکلے تو ہر ہر ڈھیر میں مٹی تھی
 جب مٹی کی کھوج میں نکلے سونا ہی سونا دیکھا
 سُکھی دھرتی سُن لیتی ہے پانی کی آوازوں کو
 پیاسی آنکھیں بول اُٹھتی ہیں ہم نے اک دریا دیکھا
 آج ہمیں خود اپنے اشکوں کی قیمت معلوم ہوئی
 اپنی جتا میں اپنے آپ کو جب ہم نے جلتا دیکھا
 چاندی کے سے جن کے بدن تھے سورج کے سے کھڑے تھے
 کچھ اندھی گلیوں میں ہم نے ان کا بھی سایہ دیکھا
 رات وہی پھر بات ہوئی نا ہم کو نیند نہیں آئی
 اپنی روح کے سنائے سے شور سا اک اٹھتا دیکھا

○

किस मोड़ पर बिछड़ गए ख्वाबों के काफिले
 वो मज़िल-ए-तरब¹ का फुसू² कौन ले गया
 जो शम्श' इतनी रात जली क्यों वह बुझ गई
 जो शीक हो चला था फुजू³ कौन ले गया

○

6

सोते सोते चीक पड़े हम ख्वाब में हमने क्या देखा
 जो खुद हमको ढूँढ़ रहा हो ऐसा इक रस्तः देखा
 दूर से इक परछाईं देखी अपने से मिलती जुलती
 पास से अपने चेहरे में भी और कोई चेहरा देखा
 सोना लेने जब निकले तो हर हर ढेर में मिट्टी थी
 जब मिट्टी की खोज में निकले सोना ही सोना देखा
 सूखी धरती सुन लेती है पानी की आवाज़ों को
 प्यासी आँखें बोल उठती हैं हमने इक दरिया देखा
 आज हमें खुद अपने अशकों की कीमत मालूम हुई
 अपनी चिता में अपने आप को जब हमने जलता देखा
 चाँदी के से जिनके बदन थे सूरज के से मुखड़े थे
 कुछ अंधी गलियों में हमने उनका भी साथ देखा
 रात वही फिर बात हुई ना हम को नींद नहीं आई
 अपनी रूह के सन्नाटे से शोर सा इक उठता देखा

○

1. खुशियों की मज़िल
2. जादू
3. ज्यादा, बढ़ना

7

کیا قیامت ہے کہ ہم خود ہی کہیں خود ہی سنیں
 ایک سے ایک ابو جہل ہے کس کس سے لڑیں
 اور تو کوئی بتاتا نہیں اس شہر کا حال
 اشتہارات ہی دیوار کے پڑھ کر دیکھیں
 یاں تو سب لوگ ہیں دستارِ فضیلت باندھے
 کوئی ہم سا جو ہو محفل میں تو ہم بھی بیٹھیں
 جتنے ساتھی تھے وہ اس بھیڑ میں سب کھوئے گئے
 اب تو سب ایک سے لگتے ہیں کسے ہم ڈھونڈیں
 گھر کی ویرانی طلب کرتی ہے دن بھر کا حساب
 ہم کو یہ فکر ذرا شام کو باہر نکلیں
 خواب دیکھے نہیں خوابوں کی تمنا کی ہے
 رات کس طرح سے کاٹی ہے یہ کیا عرض کریں
 ہم سے کیوں پوچھتے ہیں وقت کی رفتار کا حال
 آپ کیوں خود ہی نہ مسند سے اتر کر دیکھیں
 دل پہ اک بوجہ سا رکھا ہے کسی طور۔ بٹے
 ورقِ سادہ میسر ہو تو ہم بھی نکلیں

क्या कयामत है कि हम खुद ही कहें खुद ही सुनें
 एक से एक अबूजहल है किस किस से लड़े
 और तो कोई बताता नहीं इस शहर का हाल
 इशतहारात ही दीवार के पढ़कर देखो
 याँ तो सब लोग हैं दस्तार-ए-फ़ज़ीलत¹ बाँधे
 कोई हम सा जो हो महफ़िल में तो हम भी बैठें
 जितने साथी थे वो इस भीड़ में सब खोए गए
 अब तो सब एक से लगते हैं किसे हम ढूँढ़ें
 घर की वीरानी तलब करती है दिन भर का हिसाब
 हमको ये फ़िज़ ज़रा शाम को बाहर निकले
 रुबाब देखो नहीं रुबाबों की तमन्ना की है
 रात किस तरह से काटी है ये क्या अर्ज करें
 हमसे क्यों पूछते हैं वक़्त की रफ़्तार का हाल
 आप क्यों खुद ही न मसनद से उतर कर देखें
 दिल प' इक बोझ सा रक्खा है किसी तीर हटे
 वरक़-ए-सादः मयस्सर हो तो हम भी लिखे

1. शान के घमंड की पाग़ड़ी

8

بنے بنائے سے رستوں کا سلسلہ نکلا
 نیا سفر بھی بہت ہی گریز پا نکلا
 نہ جانے کس کی ہمیں عمر بھر تلاش رہی
 جسے قریب سے دیکھا وہ دوسرا نکلا
 ہمیں تو راس نہ آئی کسی کی محفل بھی
 کوئی خدا کوئی ہمسایہ خدا نکلا
 ہزار طرح کی مے پی ہزار طرح کے زہر
 نہ پیاس ہی ابھی اپنی نہ حوصلہ نکلا
 ہمارے پاس سے گزری تھی ایک پر چھائیں
 پکارا ہم نے تو صدیوں کا فاصلہ نکلا
 اب اپنے آپ کو ڈھونڈیں کہاں کہاں جا کر
 عدم سے تابہ عدم اپنا نقش پا نکلا

8

बने बनाए से रस्तों का सिलसिलः निकला
 नया सफ़र भी बहुत ही गुरेज़ पा¹ निकला
 न जाने किसकी हमें उम्र भर तलाश रही
 जिसे करीब से देखा वो दूसरा निकला
 हमें तो रास न आई किसी की महफ़िल भी
 कोई झुदा कोई हमसायः-ए-झुदा निकला
 हजार तरह की मय पी हजार तरह के ज़हर
 न प्यास ही बुझी अपनी न हीसलः निकला
 हमारे पास से गुज़री थी एक परछाई
 पुकारा हमने तो सदियों का फ़ासलः निकला
 अब अपने आप को ढूँढें कहाँ कहाँ जाकर
 अदम से ता-ब-अदम² अपना नक्श-ए-पा निकला

○○○

1. भगीड़ा, नापायदार

2. मीत से मीत तक

1

دن بھر میں دیکھتے ہوئے سورج سے لڑا ہوں
 اب رات کے دریا میں پڑا ڈوب رہا ہوں
 اب تک میں وہیں پر ہوں جہاں سے میں چلا ہوں
 آواز کی رفتار سے کیوں بھاگ رہا ہوں
 رکھتے ہو اگر آنکھ تو باہر سے نہ دیکھو
 دیکھو مجھے اندر سے بہت ٹوٹ چکا ہوں
 تو جسم کے اندر ہے کہ باہر ہے کدھر ہے
 علوی مری جاں کب سے تجھے ڈھونڈ رہا ہوں

o

2

ایسا ہوا نہیں ہے، پر ایسا نہ ہو کہیں
 اس نے مجھے نہ دیکھ کے دیکھا نہ ہو کہیں
 قدموں کی چاپ دیر سے آتی ہے کان میں
 کوئی مرے خیال میں پھرتا نہ ہو کہیں
 سگی ہوئی ہواؤں میں خوشبو کی آج ہے
 پتوں میں کوئی پھول دکھتا نہ ہو کہیں
 یہ کون جھانکتا ہے کواڑوں کی اوٹ سے
 جی بچھا کے دیکھ سویرا نہ ہو کہیں

मुहम्मद अलवी (1927प)

1

दिन भर मैं दहकते हुए सूरज से लड़ा हूँ
अब रात के दरिया में पड़ा डूब रहा हूँ
अब तक मैं वहीं पर हूँ जहाँ से मैं चला हूँ
आवाज़ की रफ़्तार से क्यों भाग रहा हूँ
रखते हो अगर आँख तो बाहर से न देखो
देखो मुझे अंदर से बहुत टूट चुका हूँ
तू जिस्म के अंदर है कि बाहर है किधर है
'अलवी' मिरी जाँ कब से तुझे ढूँड रहा हूँ

○

2

ऐसा हुआ नहीं है, पर ऐसा न हो कहीं
उसने मुझे न देखके, देखा न हो कहीं
कदमों की चाप देर से आती है कान में
कोई मिरे ख़याल में फिरता न हो कहीं
सनकी हुई हवाओं में खुशबू की आँच है
पत्तों में कोई फूल दहकता न हो कहीं
ये कौन झाँकता है किवाड़ों की ओट से
बत्ती बुझा के देख सवेरा न हो कहीं

علوی خدا کے واسطے گھر میں پڑے رہو
 باہر نہ جاؤ پھر کوئی جھگڑا نہ ہو کہیں

○

3

دروازے پر پنجرے میں طوطا ہوگا
 جھوٹے برتن گھر میں کوئی دھوتا ہوگا
 اب بھی گاؤں میں نوشکی آتی ہوگی
 کٹھ پتلی کا کھیل اب بھی ہوتا ہوگا
 پھر اپنا بچپن آنکھوں میں گھوم گیا
 اک بچہ اسکول میں پھر روتا ہوگا
 سارا جنگل بھرا ہوا ہے پیڑوں سے
 جنگل میں بھی پیڑ کوئی بوتا ہوگا
 کس نے گھر کی پہلی اینٹ رکھی ہوگی
 سب سے پہلے ہل کس نے جوتا ہوگا
 کوئی نہیں کہتا اب علوی جاگو بھی
 دن چڑھ آیا اتنا کوئی سوتا ہوگا

○

4

نئی نظمیں کہاں سے لاؤں گا میں
 کسے اپنا کہا سمجھاؤں گا میں

‘अलवी’ लुदा के वास्ते घर में पड़े रहो
बाहर न जाओ फिर कोई झगड़ा न हो कहीं

○

3

दरवाजे पर पिंजरे में तोता होगा
झूटे बर्तन घर में कोई धोता होगा
अब भी गाँव में नौटंकी आती होगी
कठपुतली का खेल अब भी आता होगा
फिर अपना बचपन आँखों में घूम गया
इक बच्चा स्कूल में फिर रोता होगा
सारा जंगल भरा हुआ है पेड़ों से
जंगल में भी पेड़ कोई बोता होगा
किसने घर की पहली ईंट रखी होगी
सबसे पहले हल किसने जोता होगा
कोई नहीं कहता अब ‘अलवी’ जागो भी
दिन चढ़ आया इतना कोई सोता होगा

○

4

नई नज़्में कहाँ से लाऊँगा मैं
किसे अपना कहा समझाऊँगा मैं

مجھے رسوا کریں گے شعر میرے
 غزل کہہ کر بہت پچھتاؤں گا میں
 درختوں پر کوئی پتہ نہیں ہے
 کنواں پانی سے خالی پاؤں گا میں
 مجھے ساحل پہ طوفاں پھینک دے گا
 چمکتی ریت میں کھو جاؤں گا میں
 ہواؤں کے سہارے جی رہا ہوں
 مگر اک دن ہوا ہو جاؤں گا میں
 پیہر اب نہیں آئے گا کوئی
 خدا کو بھول کر کیا پاؤں گا میں
 سفر میں کون میرا ساتھ دے گا
 اکیلا کیسے علوی جاؤں گا میں

o

5

میں اپنا نام ترے جسم پر لکھا دیکھوں
 دکھائی دے گا ابھی بچیاں بچھا دیکھوں
 پھر اس کو پاؤں مرا انتظار کرتے ہوئے
 پھر اس مکان کا دروازہ ادھ کھلا دیکھوں
 گھٹائیں آئیں تو گھر گھر کو ڈوبتا پاؤں
 ہوا چلے تو ہر اک پڑ کو گرا دیکھوں
 کتاب کھولوں تو حرفوں میں کھلبلی مچ جائے
 قلم اٹھاؤں تو کاغذ کو پھیلا دیکھوں

मुझे रुसवा करेंगे शो'र मेरे
 गजल कहकर बहुत पछताऊँगा मैं
 दरख्तों पर कोई पत्तः नहीं है
 कुआँ पानी से खाली पाऊँगा मैं
 मुझे साहिल प' तूफ़ाँ फेंक देगा
 चमकती रेत में खो जाऊँगा मैं
 हवाओं के सहारे जी रहा हूँ
 मगर एक दिन हवा हो जाऊँगा मैं
 पयम्बर अब नहीं आएगा कोई
 खुदा को भूल कर क्या पाऊँगा मैं
 सफ़र में कौन मेरा साथ देगा
 अकेला कैसे 'अलवी' जाऊँगा मैं

○

5

मैं अपना नाम तिरे जिस्म पर लिखा देखूँ
 दिखाई देगा अभी बत्तियाँ बुझा देखूँ
 फिर उसको पाऊँ मिरा इतिज़ार करते हुए
 फिर उस मकान का दरवाज़ः अधखुला देखूँ
 घटाएँ आएँ तो घर घर को डूबता पाऊँ
 हवा चले तो हर एक पेड़ को गिरा देखूँ
 किताब खोलूँ तो हफ़ों में खतबली मच जाए
 कलम उठाऊँ तो कागज़ को फैलता देखूँ

اتار پھینکوں بدن سے بھٹی پرانی قیص
 بدن قیص سے بڑھ کر کٹا پھٹا دیکھوں
 وہیں کہیں نہ پڑی ہو تمنا جینے کی
 پھر ایک بار انھیں جنگلوں میں جا دیکھوں
 وہ روز شام کو علوی ادھر سے جاتی ہے
 تو کیا میں آج اسے اپنے گھر بلا دیکھوں

○

6

آگ پانی سے ڈرتا ہوا میں ہی تھا
 چاند کی سیر کرتا ہوا میں ہی تھا
 سر اٹھائے کھڑا تھا پہاڑوں پہ میں
 ہتی ہتی بکھرتا ہوا میں ہی تھا
 میں ہی تھا اس طرف زخم کھایا ہوا
 اس طرف دار کرتا ہوا میں ہی تھا
 جاگ اٹھا تھا صبح موت کی نیند سے
 رات آئی تو مرتا ہوا میں ہی تھا
 میں ہی تھا منزلوں پر پڑا ہانپتا
 راستوں میں ٹھہرتا ہوا میں ہی تھا
 مجھ سے پوچھے کوئی ڈوبنے کا مزا
 پانیوں میں اترتا ہوا میں ہی تھا
 میں ہی تھا علوی کمرے میں سویا ہوا
 اور گلی سے گذرتا ہوا میں ہی تھا

○

उतार फेंकूँ बदन से फटी पुरानी कमीस
 बदन कमीस से बढ़कर कटा फटा देखूँ
 वहीं कहीं न पड़ी हो तमन्ना जीने की
 फिर एक बार उन्हीं जंगलों में जा देखूँ
 वो रोज़ शाम को 'अलवी' इधर से जाती है
 तो क्या मैं आज उसे अपने घर बुला देखूँ

○

6

आग पानी से डरता हुआ मैं ही था
 चाँद की सैर करता हुआ मैं ही था
 सर उठाए खड़ा था पहाड़ों प' मैं
 पत्ती पत्ती बिखरता हुआ मैं ही था
 मैं ही था इस तरफ़ ज़ख़्म खाया हुआ
 उस तरफ़ वार करता हुआ मैं ही था
 जाग उट्टा था सुब्ह मौत की नींद से
 रात आई तो मरता हुआ मैं ही था
 मैं ही था मंज़िलों पर पड़ा हाँपता
 रास्तों में ठहरता हुआ मैं ही था
 मुझसे पूछे कोई डूबने का मज़ा
 पानियों में उतरता हुआ मैं ही था
 मैं ही था 'अलवी' कमरे में सोया हुआ
 और गली से गुज़रता हुआ मैं ही था

○

7

ادھر ادھر کسی انجان رگنڈر میں ہوں
 سفر تمام ہوا پھر بھی میں سفر میں ہوں میں
 حصار ٹوٹنے پاتا نہیں ان آنکھوں کا
 اسی طلسم اسی سحر کے اثر میں ہوں
 فضا میں دور تک اڑتے ہوئے پرندے ہیں
 چھپا ہوا میں کہیں ان کے بال و پر میں ہوں
 کہیں نہیں ہوں، کہاں خود کو ڈھونڈنے جاؤں
 مگر یہ دہم کہ میں ہوں مری نظر میں ہوں
 مجھے یہ دکھ ہے کہ میں نے یہ گھر بنایا کیوں
 یہ گھر ہے آگ کی لپٹوں میں اور میں گھر میں ہوں
 کسے بلاؤں کہ مرنے سے روک لے مجھ کو
 دکھائی دیتا نہیں کوئی بھی مگر میں ہوں
 لڑوں تو کیسے ادب کے خداؤں سے علوی
 ادھر تمام خدائی ہے اور ادھر میں ہوں

7

इधर उधर किसी अनजान रहगुजर में हूँ
 सफ़र तमाम हुआ फिर भी मैं सफ़र में हूँ
 हिसार¹ टूटने पाता नहीं उन आँखों का
 उसी तितित्स्म² उसी सिहर³ के असर में हूँ
 फ़ज़ा में दूर तक उड़ते हुए परिंदे हैं
 छुपा हुआ मैं कहीं उनके बाल-व-पर में हूँ
 कहीं नहीं हूँ कहाँ खुद को ढूँडने जाऊँ
 मगर ये वहम⁴ कि मैं हूँ मिरी नज़र में हूँ
 मुझे ये दुख है कि मैंने ये घर बनाया क्यों
 ये घर है आग की लपटों में और मैं घर में हूँ
 किसे बुलाऊँ कि मरने से रोक ले मुझको
 दिखाई देता नहीं कोई भी मगर मैं हूँ
 तड़ूँ तो कैसे अदब⁵ के खुदाओं से 'अलवी'
 उधर तमाम खुदाई है और इधर मैं हूँ

1. चार दीवारी
3. जादू
5. साहित्य

2. जादू
4. घम, सदस

8

چاند کی مگر روشن
 شب کے بام و در روشن
 اک نکیر بجلی کی
 اور رہنڈر روشن
 اڑتے پھرتے کچھ جگنو
 رات ادھر ادھر روشن
 رات کون آیا تھا
 کر گیا سحر روشن
 پھول ققموں جیسے
 تیلیوں کے پر روشن
 لڑیوں سے گلیاری
 کھڑکیوں سے گھر روشن
 اپنے آپ کو یارب
 اب تو ہم پہ کر روشن
 میں درخت اندھا ہوں
 دے مجھے ثمر روشن
 شعر مت سنا علوی
 داغ دل نہ کر روشن

8

चाँद की कगर¹ रौशान
 शब के बाम-व-दर रौशान
 इक तकीर बिजली की
 और रहगुजर रौशान
 उड़ते फिरते कुछ जुगनू
 रात इधर उधर रौशान
 रात कौन आया था
 कर गया सहर² रौशान
 फूल कुमकुमों जैसे
 तितलियों के पर रौशान
 लड़कियों से गतयारी
 खिड़कियों से घर रौशान
 अपने आपको यारब
 अब तो हम प' कर रौशान
 मैं दरदर अंधा हूँ
 दे मुझे समर³ रौशान
 शो'र मत सुना अलवी
 दाग-ए-दिल न कर रौशान

○

1. किनारा

2. सुबह

3. फल

9

اور بازار سے کیا لے جاؤں
 پہلی بارش کا مزا لے جاؤں
 کچھ تو سوغات دوں گھر والوں کو
 رات آنکھوں میں سجالے جاؤں
 گھر میں ساناں تو ہو دلچسپی کا
 حادثہ کوئی اٹھالے جاؤں
 اک دیا دیر سے جلتا ہوگا
 ساتھ تھوڑی سی ہوا لے جاؤں
 کیوں بھٹکتا ہوں قلعہ راہوں میں
 خواب میں اس کا پتہ لے جاؤں
 روز کہتا ہے ہوا کا جھونکا
 آجھے دور اڑا لے جاؤں
 آج پھر مجھ سے کہا دریا نے
 کیا ارادہ ہے، بہا لے جاؤں
 گھر سے جاتا ہوں تو کام آئیں گے
 ایک دو اشک بچا لے جاؤں
 جیب میں کچھ تو رہے گا علوی
 لاؤ تم سب کی دعا لے جاؤں

9

और बाज़ार से क्या ले जाऊँ
 पहली बारिश का मज़ा ले जाऊँ
 कुछ तो सीगात दूँ घर वालों को
 रात आँखों में सजा ले जाऊँ
 घर में सामाँ तो हो दितघस्पी का
 हादिसः कोई उठा ले जाऊँ
 इक दिया देर से जलता होगा
 साध थोड़ी सी हवा ले जाऊँ
 क्थों भटकता हूँ गलत राहों में
 ख्वाब में उसका पतः ले जाऊँ
 रोज़ कहता है हवा का झोंका
 आ तुझे दूर उड़ा ले जाऊँ
 आज फिर मुझ से कहा दरिया ने
 क्या इरादः है बहा ले जाऊँ
 घर से जाता हूँ तो काम आएँगे
 एक दो अशक बचा ले जाऊँ
 जेब में कुछ तो रहेगा अलवी
 लाओ तुम सब की दुआ ले जाऊँ

10

سچ ہے کہ وہ برا تھا ہر اک سے لڑا کیا
 لیکن اسے ذلیل کیا یہ برا کیا
 گلدان میں گلاب کی کلیاں مہک اُنھیں
 ٹکری نے اس کو دیکھ کے آغوش وا کیا
 گھر سے چلا تو چاند مرے ساتھ ہو لیا
 پھر صبح تک وہ میرے برابر چلا کیا
 کوٹھوں پہ منہ اندھیرے ستارے اتر پڑے
 بن کے چنگ میں بھی ہوا میں اڑا کیا
 اُس سے پھڑتے وقت میں رویا تھا خوب سا
 یہ بات یاد آئی تو پہروں ہنسا کیا
 چھوڑ دینے قبضوں میں کچھ بھی دھرا نہیں
 آؤ تمہیں بتائیں کہ علوی نے کیا کیا

10

सच है कि वो बुरा था हर इक से लडा किया
 लेकिन उसे ज़लील¹ किया ये बुरा किया
 गुलदान में गुलाब की कलियाँ महक उठीं
 कुर्सी ने उसको देख के आगोश वा किया
 घर से चला तो चाँद मिरे साथ हो लिया
 फिर सुबह तक वो मेरे बराबर चला किया
 कोठों प' मुँह अंधेरे सितारे उतर पड़े
 बन के पंतग में भी हवा में उड़ा किया
 उससे बिछड़ते वक़्त में रोया था ख़ूब सा
 ये बात याद आई तो पहरों हँसा किया
 छोड़ो पुराने किस्तों में कुछ भी धरा नहीं
 आओ तुम्हें बताएँ कि 'अलवी' ने क्या किया

○○○

1. तिरस्कृत, अपमानित, बेइज्जत

1

گل کھلنے سے پہلے ہی بے جُہ بے دستار رہے
 پچھلے سال بہت جھیلے تھے اب کے ہم ہشیار رہے
 مصرف ڈھونڈ نکالا ہم نے اپنی خستہ حالی کا
 شہر کو یکجا رکھنے والی بوسیدہ دیوار رہے
 ڈوری ڈال کے اپنی گردن دے دی غیر کے ہاتھوں میں
 جیتے جی پھر اپنے آپ سے مصرف تکرار ہے
 اندر میز پہ اک بوسیدہ سادہ کاغذ رکھا تھا
 باہر دروازے پر چسپاں ہم تازہ اخبار رہے
 اب جا کر سودا کی دل نے گلیاں ڈھونڈ نکالی ہیں
 دشت سے جب ہم شہر میں آئے برسوں تو بیکار رہے
 حضرت کچھ یوسف تو نہیں تھے کوئی دام لگاتا کیا
 ساری عمر سہیل احمد یوں بچ کھڑے بازار رہے

○

2

لبوس تار تار بدن خوں سے تر لا
 دوڑے تمام عمر تو قتل کا پر لا

सुहैल अहमद जैदी (1928-2007)

1

गुल खिलने से पहले ही बे-जुबबः¹ बे-दस्तार² रहे
 पिछले सात बहुत झेले थे अब के हम हुशियार रहे
 मसरफ़ ढूँड निकाला हमने अपनी ख़स्तःहाली का
 शहर को थक्का रखने वाली बोसीदः³ दीवार रहे
 डोरी डाल के अपनी गर्दन दे दी ग़ैर के हाथों में
 जीते जी फिर अपने आप से मसरफ़-ए-तकरार⁴ रहे
 अन्दर मेज़ प' इक बोसीदः सादः कागज़ रक्खा था
 बाहर दरवाज़े पर चस्पीं हम ताज़ः अज़ाबार रहे
 अब जाकर सौदाई दिल ने गलियाँ ढूँड निकाली हैं
 दस्त⁵ से जब हम शहर में आए बरसों तो बेकार रहे
 हज़रत कुछ यूसुफ़ तो नहीं थे कोई दाम लगाता क्या
 सारी उम्र 'सुहैल अहमद' यूँ बीच खड़े बाज़ार रहे

○

2

मलबूस⁶ तार तार बदन खूँ से तर मिला
 दीड़े तमाम उम्र तो तितली का पर मिला

1. बिना चोगे के
3. जर्जर
5. जंगत

2. बिना पागड़ी के
4. अगड़े में व्यस्त, हील-व-मुज्जत
6. कपड़ा, वस्त्र

اک اک سے پوچھتے پھرے جس شوخ کا پتہ
 اس کا مرے مکان کے پہلو میں گھر ملا
 وہ حسن تھا کہ ہوش نہ آتا تمام عمر
 لیکن وہ اتفاق سے بارِ دگر ملا
 نیلے سمندروں کی جڑیں پتھروں میں تھیں
 سرسبز دادیوں میں لبو کا شجر ملا
 میں جس کو جانتا تھا کہ سب جانتا ہے یہ
 وہ شخص اپنے آپ سے بھی بے خبر ملا

○

3

اجڑے دل و دماغ کو آباد کر سکوں
 ایسا تو کچھ کیا نہیں جو یاد کر سکوں
 آخر کو آدمی ہوں کبھی چاہتا ہے جی
 خود کو ترے خیال سے آزاد کر سکوں
 کھولے زبان وہ جو اُسے جانتا نہ ہو
 میرا تو منہ نہیں ہے کہ فریاد کر سکوں
 اپنے ہی غم غلط ہوں سخن سے بہت ہے یہ
 ایسا ہنر کہاں کہ اسے شاد کر سکوں
 برباد ہو کے لوٹنے والا ہوں میں سہیل
 آیا تھا یوں کہ دہر کو آباد کر سکوں

○

इक इक से पूछते फिरे जिस शोख का पत-
 उसका मिरे मकान के पहलू में घर मिला
 वो हुस्न था कि होश न आता तमाम उम्र
 लेकिन वो इत्तिफ़ाक़ से बार-ए-दिगर¹ मिला
 नीले समुंदरों की जड़े पत्थरों में थीं
 सरसब्ज़ वादियों में लहू का शजर² मिला
 मैं जिसको जानता था कि सब जानता है ये
 वो शख्स अपने आप से भी बेख़बर मिला

○

3

उजड़े दिल-व-दिमाग़ को आबाद कर सकूँ
 ऐसा तो कुछ किया नहीं जो याद कर सकूँ
 आख़िर को आदमी हूँ कभी चाहता है जी
 खुद को तिरे खयाल से आज़ाद कर सकूँ
 खोले ज़बान वो जो उसे जानता न हो
 मेरा तो मुँह नहीं है कि फरयाद कर सकूँ
 अपने ही ग़म ग़लत हों सुखन से बहुत है ये
 ऐसा हुनर कहाँ कि उसे शाद³ कर सकूँ
 बर्बाद होके लौटने वाला हूँ मैं 'सुहेल'
 आया था मैं कि दहर⁴ को आबाद कर सकूँ

○

1. दूसरी बार
3. खुश

2. पेड़
4. संसार

4

بلند سب کے مکاں تھے وہ شہر ایسا تھا
 ٹھکائے چلتے تھے سر لوگ قہر ایسا تھا
 مرا نہ میں نہ کلک موت کی گئی دل سے
 رگوں میں دوڑتا پھرتا تھا زہر ایسا تھا
 گھنی تھی چھاؤں نہ اٹھا کوئی سفر کے لیے
 مسافروں پہ ترا لطفِ قہر ایسا تھا
 تباہ دل کا گھر دیکھ آنکھوں آنکھوں میں
 کہیں گے لوگ کہ ایسا تھا شہر ایسا تھا

o

5

سب راج پاٹ سوپ کے دنیا کو بھول جائیں
 تم سے غزل سنیں قصیں اپنی غزل سنائیں
 صحرا کو اب تو گھر مرا کہنے لگے ہیں لوگ
 جو ریت مٹیوں میں بچی ہے کہاں اڑائیں
 دیوارِ دل سے جھڑتی ہے مٹی ہوا کے ساتھ
 دیوانے ہم نہیں ہیں کہ بستر یہاں لگائیں
 پھرتے ہیں کس امید پہ لے کر بجھے چراغ
 تم کو بتا دیا ہے ہواؤں سے کیوں بتائیں

4

बुलंद सब के मक़ाँ थे वो शहर ऐसा था
 झुकाए चलते थे सर लोग कहर ऐसा था
 मरा न मैं न खटक मौत की गई दिल से
 रगों में दौड़ता फिरता था ज़हर ऐसा था
 घनी थी छाँव न उट्ठा कोई सफ़र के लिए
 मुसाफ़िरोँ प' तेरा तुत्फ़-ए-कहर ऐसा था
 तबाह दिल का नगर देख आँखों-आँखों में
 कहेंगे लोग कि ऐसा था शहर ऐसा था

5

सब राज पाट सौँप के दुनिया को भूल जाएँ
 तुम से गज़ल सुनें तुम्हें अपनी ग़ज़ल सुनाएँ
 सहारा को अब तो घर मिरा कहने लगे हैं लोग
 जो रेत मुट्ठियों में बची है कहाँ उड़ाएँ
 दीवार-ए-दिल से झड़ती है मिट्टी हवा के साथ
 दीवाने हम नहीं हैं कि बिस्तर यहाँ लगाएँ
 फिरते हैं किस उम्मीद प' लेकर बुझे चराग़
 तुमको बता दिया है हावाओं से क्यों बताएँ

سرسوں سا ایک حرف ہنر دسترس میں ہے
 دھرتی سے کیا اگائیں بھیلی پہ کیا جمائیں
 یوں تو معاملات میں آئینہ ہیں سہیل
 ایسے بھی اب نہیں ہیں کہ پتھر سے ٹوٹ جائیں

○

6

جاں تن کا ساتھ دے نہ تو دل ہی وفا کرے
 کیا رہ گیا ہے جس کا کوئی تذکرہ کرے
 بھیلی رتوں کے فیض سے تن لالہ زار ہے
 اب کے برس بہار نہ آئے خدا کرے
 آشتی کا میری پتہ دے مرا مزار
 اک گردباد روز وہاں سے اٹھا کرے
 مدت ہوئی کہ مجھ کو بھول گیا شہر یار
 چپ لگ گئی مجھے تو وہ بے چارہ کیا کرے
 ترک سفر پہ راہ سے یہ بددعا ملی
 بستر میں تیرے پاؤں کا ٹکوا جلا کرے
 میں اک فضول سوچ کے اندھے کنوئیں میں ہوں
 مولا گذر ادھر سے کوئی قافلہ کرے
 سکتہ سا لگ گیا ہے مرے ملک کو سہیل
 آنکھیں ہیں انگبار نہ دل ہی دعا کرے

○

सरसों सा एक हर्फ-ए-हुनर दस्तरस¹ में है
 धरती से क्या उगाएँ हथेली प' क्या जमाएँ
 यूँ तो मोआ'मिलात में आईन है 'सुहेल'
 ऐसे भी अब नहीं हैं कि पत्थर से दूट जाँ

○

6

जाँ तन का साथ दे न तो दिल ही वफा करे
 क्या रह गया है जिसका कोई तजकिर² करे
 पिछली स्तों के फीज़ से तन लाल:जार है
 अब के बरस बहार न आए लुदा करे
 अशुप्तगी³ का मेरी पत: दे मेरा मज़ार
 इक गर्द-बाद⁴ रोज़ वहाँ से उठा करे
 मुद्दत हुई कि भूल गया मुझको शहरपार
 चुप लग गई मुझे तो वो बेचार: क्या करे
 तर्फ-ए-सफ़र प' राह से ये बद-दुआ' मिली
 बिस्तर में तेरे पाँव का तलवा जला करे
 मैं इक फुज़ूल सोच के अंधे कुँ में हूँ
 मौला गुजर इधर से कोई काफ़िल: करे
 सक्त: सा लग गया है मिरे मुल्क को 'सुहेल'
 आँखें है अशक़बार न दिल ही दूआ' करे

○

1. अधिकार, अधीन
 3. निगलनी

2. बर्बा
 4. बग़ला, बवंडर

7

راتوں کی نیند خواب کا منظر بھی لے گیا
 سورج تو میری آنکھ کا جوہر بھی لے گیا
 امن و اماں کے نام پہ ششیر چھین لی
 پھر شہر یار ہاتھ کا ہتھر بھی لے گیا
 پہلے بھی یہ تھی تھا مگر اب کہ غمگسار
 پیوست تھا جو دل میں وہ خنجر بھی لے گیا
 کچھ کم نہ تھی لہو کی چمک آبِ تنق سے
 اک زخم اپنے دل پہ سنگر بھی لے گیا
 چھوٹا خریدنے سے میں دستار بار بار
 اب کے ہوا کا زور مرا سر بھی لے گیا

7

रातों की नींद ख्वाब का मंज़र भी ले गया
 सूरज तो मेरी आँख का जीहर भी ले गया
 अमन-व-अमों के नाम प' शमशीर छीन ली
 फिर शहरयार हाथ का पत्थर भी ले गया
 पहले भी ये तही¹ था मगर अब के गमगुसार
 पेवस्त² था जो दिल में वो खंजर भी ले गया
 कुछ कम न थी तहू की चमक आब-ए-तेण³ से
 इक ज़ख्म अपने दिल प' सितमगर भी ले गया
 छूटा खरीदने से मैं दस्तार बार-बार
 अब के हवा का जोर मिरा सर भी ले गया

○○○

1. सस्ती

2. क्षुण हुआ

3. तलवार की चमक

1

خستہ دیوار کے سائے میں گھٹا سے ڈرنا
 مینہ تھم جائے تو پھر سیل ہوا سے ڈرنا
 شمع روشن ہو تو اجڑے ہوئے گھر سے خوف آئے
 شمع بجھ جائے تو تاریک خدا سے ڈرنا
 کھڑکیاں بند ہوں کمرے کی تو دم گھٹنے لگے
 فعلے جاں لرز اٹھے تو ہوا سے ڈرنا
 کان پھنسنے لگیں ٹوٹے جو خموشی کا فسوں
 شہر سو جائے تو پھر دل کی صدا سے ڈرنا
 زیب اس آئیب سے ہے جان بچانا مشکل
 دل میں کچھ خوف نہ آئے تو خدا سے ڈرنا

○

2

بجھتے سورج نے لیا پھر یہ سنبالا کیسا
 اڑتی چڑیوں کے پروں پر ہے اجالا کیسا
 تم نے بھی دیکھا کہ مجھ کو ہی ہوا تھا محسوس
 گرد اس کے رہن روشن کے تھا ہالہ کیسا

जब गौरी (1928-1985)

1

खस्त: दीवार¹ के साए में घटा से डरना
 मेंह थम जाए तो फिर सैल-ए-हवा² से डरना
 शम्अ' रीशान हो तो उजड़े हुए घर से खीफ आए
 शम्अ' बुझ जाए तो तारीक खता से डरना
 खिड़कियों बंद हों कमरे की तो दम घुटने लगे
 शो'त:-ए-जाँ तरज उट्ठे तो हवा से डरना
 कान फटने लगे टूटे जो खमूशी का फुसूँ³
 शहर सो जाए तो फिर दिल की सदा से डरना
 'जेब' इस आसेब⁴ से है जान बचाना मुश्किल
 दिल में कुछ खीफ न आए तो खुदा से डरना

○

2

मुझते सूरज ने लिया फिर ये संभाला कैसा
 उड़ती चिड़ियों के परों पर है उजाला कैसा
 तुमने भी देखा कि मुझको ही हुआ था महसूस
 गिर्द उसके रख-ए-रीशान के था हात: कैसा

1. जर्जर दीवार
 3. जादू

2. औंधी
 4. पिशाच

چھٹ گیا جب مری نظروں سے ستاروں کا غبار
 شوقِ رفتار نے پھر پاؤں نکالا کیا
 کس نے صحرائیں مرے واسطے رکھی ہے یہ چھاؤں
 دھوپِ رو کے ہے مرا چاہنے والا کیا
 زیبِ موجوں میں لکیروں کی وہ گم تھا کب سے
 گردشِ رنگ نے پیکر کو اچھالا کیا

○

3

اڑتے ہوئے بتوں کی چمک ہے گردِ آلود ہواؤں میں
 کس نے دیے جلا رکھے ہیں ان تاریک فضاؤں میں
 گہرا گھٹا اندھیرا جنگل، جنگل بچ اجالا سا
 درویشوں کے روشن چہرے میلی میلی رداؤں میں
 پھینکا جاتا ہے ساحل پر سب کنکر پتھر گوہر
 کوئی نیکی ڈھونڈ رہا ہے وہ بچتے دریاؤں میں
 تیرا نام نہیں ہو جس پر کوئی درق ایسا نہ ملا
 نقشِ ترا لوحِ صحرا پر عکسِ ترا دریاؤں میں
 مٹیِ حبابِ بے جاتے ہیں گردش کرتے ستارے
 حیرانی سے دیکھ رہا ہوں لامحدود خلاؤں میں

○

छट गया जब मिरी नज़रों से सितारों का गुबार
 शीक-ए-रफ़्तार¹ ने फिर पाँव निकाला कैसा
 किसने सहरा में मिरे वास्ते रक्खी है ये छाँव
 धूप रोके है मिरा चाहने वाला कैसा
 'ज़ेब' मीजों में लकीरों की वो गुम था कब से
 गर्दिश-ए-रंग ने पैकर को उछाला कैसा

○

3

उड़ते हुए पत्तों की चमक है गर्द आलूद हवाओं में
 किसने दिए जला रखे हैं इन तारीक फ़ज़ाओं में
 गहरा घना अंधेरा जंगल, जंगल बीच उजाला सा
 दरवेशों के रौशन चेहरे मैली मैली रिदाओं² में
 फेंकता जाता है साहिल पर सब कंकर पत्थर गौहर
 कोई नेकी ढूँड रहा है वो बहते दरियाओं में
 तेरा नाम नहीं हो जिस पर कोई वरक ऐसा न मिला
 नक्श तिरा लौह-ए-सहरा³ पर अक्स⁴ तेरा दरियाओं में
 मिसल-ए-हयाब⁵ बहे जाते हैं गर्दिश करते सीधारे
 हैरानी से देख रहा हूँ लामहदूद ख़लाओं में

○

1. चलने का शीक
3. रेगिस्तान की लफ़्ती
5. बुलबुले की तरह

2. रिदा का बहु०, जादर
4. प्रतिबिम्ब, छाया

4

سرخ آنکھوں کی چمک سردیہ رات میں ہے
 سبز سربستہ نیستاں میں کوئی گھات میں ہے
 میں کہاں تھا مرے موجود نہ ہونے کی خبر
 نیمہ خواب پہ بچوں کے نشانات میں ہے
 شجر چرخ گرا سیل سیہ کی رو میں
 حسِ مہتاب کفِ موجہٴ ظلمات میں ہے
 نہ کوئی تیری خموشی سے گلہ ہے مجھ کو
 نہ کوئی جان مرے اپنے سوالات میں ہے
 آخری رخصت دیوارِ کرم بھر لوں زیب
 لیکن اب سنگ بچا ہے نہ سکت ہات میں ہے

○

5

ہے بہت طاق وہ بیداد میں ڈر ہے یہ بھی
 جاں سلامت نہ بچا لاؤں خطر ہے یہ بھی
 دل کی لو پھر اسی ٹھہراؤ پہ آجائے گی
 اک ذرا دیر ہواؤں کا اثر ہے یہ بھی
 جوئے پایابِ محبت میں جواہر مت ڈھونڈ
 کسی پتھر کو سمجھ لے کہ گہر ہے یہ بھی

4

सुर्ख आँखों की चमक सर्द सियह रात में है
 सब्ज सरबस्तः¹ नयस्तो² में कोई घात में है
 मैं कहों था मिरे मौजूद न होने की खबर
 खेमः-ए-ख्वाब प' पंजों के निशानात में है
 शजर-ए-चर्ख³ गिरा सैल-ए-सियह की री में
 खस-ए-महताब⁴ कफ-ए-मौजः-ए-जुल्मात⁵ में है
 न कोई तेरी खमुशी से गिलः है मुझको
 न कोई जान मिरे अपने सवालात में है
 आखिरी रखनः-ए-दीवार-ए-करम⁶ भर तूँ 'जेब'
 लेकिन अब संग बचा है न सकत हात⁷ में है

○

5

है बहुत ताक⁸ वो बेदाद⁹ में डर है ये भी
 जाँ सलामत न बचा लाऊँ खतर¹⁰ है ये भी
 दिल की लौ फिर उसी ठहराव प' आ जाएगी
 इक ज़रा देर हवाओं का असर है ये भी
 जू-ए-पायाब-ए-मुहब्बत¹¹ में जवाहर मत ढूँड
 किसी पत्थर को समझ ले कि गुहर¹² है ये भी

1. छुपा हुआ

3. आकाश रूपी वृक्ष

5. अधिरो की मौज की मुट्ठी

7. हाथ

9. अत्याचार

11. प्रेम की छिछली सरिता

2. बस का खंगल

4. चोंद का तिनका

6. कृपा की दीवार का पत्थर

8. निपुण

10. खतरा

12. नेली

جیتو گوہر معنی کی زیاں وقت کا ہے
 کیا پرکھتا ہے انہیں صرفِ نظر ہے یہ بھی
 منزلیں ختم ہوئیں ترکِ تعلق کی تمام
 اب کسی سمت نکل جا کہ سفر ہے یہ بھی
 اب سلامت کہاں رہ پائے گا یہ نقشِ وفا
 کچھ لہو دل کا بچا لے کہ ہنر ہے یہ بھی
 دشتِ دور میں وہی سرفی، وہی بیڑوں پہ چمک
 زرد پھولوں کو نہ دیکھوں تو سحر ہے یہ بھی
 آگے چل کے تو کڑے کوس ہیں تنہائی کے
 اور کچھ دور تلکِ لطفِ سفر ہے یہ بھی
 کیا ہے، میں جس کے تجسس میں پریشان بھی ہوں
 زیب کچھ ہاتھ نہ آئے گا خبر ہے یہ بھی

6

خبر چکا، رات کا سینہ چاک ہوا
 جنگل جنگل سناٹا سفاک ہوا
 زخمِ لگا کر اس کا بھی کچھ ہاتھ کھلا
 میں بھی دھوکا کھا کر کچھ چالاک ہوا
 میری ہی پرچھائیں دردِ دیوار پہ ہے
 صبح ہوئی نیرنگ تماشا خاک ہوا

जुस्तजू गौहर-ए-मा'नी¹ की जियो² बर्कत का है
 क्या परखता है इन्हें सर्फ-ए-नजर है ये भी
 मंजिलें खत्म हुई तर्क-ए-तअ'त्तुक की तमाम
 अब किसी सम्त³ निकल जा कि सफर है ये भी
 अब सलामत कहाँ रह पाएगा ये नक्श-ए-वफा
 कुछ लहू दिल का बचा ले कि हुनर है ये भी
 दशत-व-दर में वही सुखी, वही पेड़ों प' चमक
 जर्द फूलों को न देखूँ तो सहर है ये भी
 आगे चलके तो कड़े कोस हैं तनहाई के
 और कुछ दूर तलक तुल्फ-ए-सफर⁴ है ये भी
 क्या है, मैं जिसके तजस्सुस⁵ में परेशान भी हूँ
 'जेब' कुछ हाथ न आएगा खबर है ये भी

○

6

खंजर चमका, रात का सीन: चाक हुआ
 जंगल जंगल सन्नाटा सफ़ाक⁶ हुआ
 जख्म लगाकर उसका भी कुछ हाथ खुला
 मैं भी धोखा खाकर कुछ चालाक हुआ
 मेरी ही परछाई दर-व-दीवार प' है
 सुब्ह हुई नैरंग-ए-तमाशा⁷ खाक हुआ

1. अर्थ के मोती
3. रास्ता, दिशा
5. खोज, निष्ठा
7. तमाशा रुपी जादू

2. नुकसान
4. यात्रा का आनंद
6. कूर

کیسا دل کا چراغ، کہاں کا دل کا چراغ
تیز ہواؤں میں شعلہ خاشاک ہوا
پھول کی پتی پتی خاک پہ بکھری ہے
رنگ اڑا اڑتے اڑتے افلاک ہوا

○

7

دیران ہو گیا ہے پھر آئینہ آب کا
دریا پہ کوئی رنگ نہ ٹھہرا سحاب کا
میں تھا کہ گنتے گنتے بدن زخم سو گیا
یعنی مجھے دماغ کہاں تھا حساب کا
یوں ہی صدا لگا دی تھی آکر ترنگ میں
یاں کون منتظر ہے کسی کے جواب کا
آندھی ہوا کہاں سے اڑا لائی کیا خبر
کیا جانے زندگی ہے ورق کس کتاب کا
کچھ دیر تک تو زخم کی آہٹ نہ مل سکی
خنجر بھی تھا صدا کا بڑی آب و تاب کا
تھر میں ڈھلتا جاتا ہے میرا بدن تمام
یہ واقعہ ہے یا کوئی منظر ہے خواب کا
ٹھہرا ہوا وہ 'میرے' پہ پانی جگہ جگہ
• وہ ساتھ ساتھ چلنا کئی ماہتاب کا

कैसा दिल का चराग़, कहाँ का दिल का चराग़
 तेज़ हवाओं में शोलः खाशाक¹ हुआ
 'फूल की पत्ती पत्ती खाक प' बिखरी है
 रंग उड़ा उड़ते उड़ते अफ़लाक² हुआ

○

7

वीरान हो गया है फिर आईनः आब³ का
 दरिया प' कोई रंग न ठहरा सहाब⁴ का
 मैं था कि गिनते गिनते बदन ज़ख्म सो गया
 यानी मुझे दिभाग कहाँ था हिसाब का
 यूँ ही सदा लगा दी थी आकर तरंग में
 याँ कौन मुतज़िर है किसी के जवाब का
 आँधी हवा कहाँ से उड़ा लाई क्या ख़बर
 क्या जाने जिंदगी है वरक़ किस किताब का
 कुछ देर तक तो ज़ख्म की आहट न मिल सकी
 खंजर भी था सदा⁵ का बड़ी आब-व-ताब का
 पत्थर में ढलता जाता है मेरा बदन तमाम
 ये वाकिअः है या कोई मंज़र है ख़्वाब का
 ठहरा हुआ वो सख़्से प' पानी जगह जगह
 वो साथ साथ चलना कई माहताब⁶ का

1. गूड़ा-करकट

3. पानी

5. आवाज

2. फ़त्क़ का बहुवचन अर्थात् आसमान

4. बादल

6. चौंद

سب سے سہ قمار سرائی ہے کیسی زیب
اترا ہے سر کے ساتھ نشہ کس عذاب کا

○

8

(بالو بی کے لیے)

چاند نہ کوئی تارا روشن، رات کا خالی پہلو یہ
سونی سونی راگدذر پر جلتے بجھتے جگنو یہ
میری اس بے مایہ نوا کو بے پایاں کرنے والے
دشت کا یہ گہرا سناٹا اس پر حاشیہ ہو یہ
میرا دکھ سکھ بانٹنے والے یار مرے مغوار مرے
پیڑ کا سایہ، کوہ کا دامن، ٹھنڈی رحمت لب جو یہ
میرا ان سے رشتہ کیا ہے، کیوں اپنے لگتے ہیں مجھے
جنگل کے سب گل بوٹے یہ سارے پنکھ پکھیر وہ
امد ہوا، دریا و مبرہ، میرے ہیں بیگانہ سہمی
کیسا کترا کر جاتا ہے آنکھ چرائے آہو یہ
خانہ دل سے بام فلک تک کوئی رکاوٹ روک نہ ٹوک
پاٹوں پاٹ کھلے دروازے آتی جاتی خوشبو یہ
صبح کے دھندلے آئینے میں کس کے خدو خال ہیں زیب
کس کا ہے یہ دستِ حنائی کس کے حسن کا جادو یہ

○○○

अब ये सियह खुमार गरानी¹ है कैसी 'जेब'
उतरा है सर के साथ नशः किस अ'जाब का

○

8

(बालो बेटी के लिए)

चौंद न कोई तारा रौशन, रात का खाली पहलू ये
सूनी सूनी राहगुजर पर जलते बुझते जुगनू ये
मेरी इस बेमायः² नवा³ को बेपायाँ करने वाले
दशत⁴ का ये गहरा सन्नाटा उस पर हाशियः-ए-हू ये
मेरा दुख सुख बाँटने वाले यार मिरे गमख्वार मिरे
पेड़ का सायः कोह⁴ का दामन ठंडी रेत तब-ए-जू⁵ ये
मेरा इन से रिश्तः क्या है क्यों अपने लगते हैं मुझे
जंगल के सब गुल बूटे ये सारे पंख पखेरू ये
अब-व-हवा, दरिया-व-सब्ज़ः, मेरे हैं बेगानः सही
कैसा कतरा कर जाता है आँख चुराए आहू⁶ ये
खानः-ए-दिल से बाम-ए-फलक तक कोई रुकावट रोक न टोक
पाटों पाट खुले दरवाजे आती जाती खुशबू ये
सुब्ह के धुँदले आईने में किसके खद-व-खाल⁷ हैं 'जेब'
किसका है ये दस्त-ए-हिनाई⁸ किसके हुस्न का जादू ये

○○○

1. थारी	2. जिसके पास कोई पूजी या दीक्षा न हो, तिरस्कृत, अमान्य
3. आवाज़	4. पसाड़
5. नदी के किनारे	6. शिरन
7. शक़्त-व-सूरत	8. मेहंदी से रचा हाथ

اب یہ یہ خمار گرانی ہے کیسی زیب
اترا ہے سر کے ساتھ نشہ کس عذاب کا

○

8

(بالو بی کے لیے)

پاند نہ کوئی تارا روشن، رات کا خالی پہلو یہ
سوئی سوئی راگندر پر جلتے بجتے جگنو یہ
پیری اس بے مایہ نوا کو بے پایاں کرنے والے
شت کا یہ گہرا سناٹا اس پر حاشیہ ہو یہ
میرا دکھ سکھ بانٹنے والے یار مرے غمخوار مرے
بیڑ کا سایہ، کوہ کا دامن، ٹھنڈی ریت لب جو یہ
میرا ان سے رشتہ کیا ہے، کیوں اپنے لگتے ہیں مجھے
جنگل کے سب گل بوٹے یہ سارے پنکھ پکھیر د یہ
ابرو ہوا، دریا و سبزہ، میرے ہیں بیگانہ سہمی
کیسا کترا کر جاتا ہے آنکھ چرائے آہو یہ
خانہ دل سے بام فلک تک کوئی رکاوٹ روک نہ ٹوک
پاؤں پاٹ کھلے دروازے آتی جاتی خوشبو یہ
صبح کے دھندلے آئینے میں کس کے خدو خال ہیں زیب
کس کا ہے یہ دسب حنائی کس کے حسن کا جادو یہ

○○○

अब ये सियह खुमार गरानी¹ है कैसी 'जेब'

उतरा है सर के साथ नभः किस अ'जाब का

○

8

(बालो बेटी के लिए)

चाँद न कोई तारा रीशन, रात का खाली पहलू ये
 सूनी सूनी राहगुज़र पर जलते बुझते जुगनू ये
 मेरी इस बेमायः² नवा³ को बेपायाँ करने वाले
 दशत¹ का ये गहरा सन्नाटा उस पर हाशियः-ए-हू ये
 मेरा दुख सुख बाँटने वाले धार मिरे गमख्वार मिरे
 पेड़ का सायः कोह⁴ का दामन ठंडी रेत लब-ए-जू⁵ ये
 मेरा इन से रिश्तः क्या है क्यों अपने लगते हैं मुझे
 जंगल के सब गुल बूटे ये सारे पंख पखेरू ये
 अब-व-हवा, दरिया-व-सब्ज़ः, मेरे हैं बेगानः सही
 कैसा कतरा कर जाता है आँख चुराए आहू⁶ ये
 खानः-ए-दिल से बाम-ए-फ़सक तक कोई रुकावट रोक न टोक
 पाटों पाट खुले दरवाजे आती जाती खुशबू ये
 सुब्ह के धुँदले आईने में किसके खद-व-खाल⁷ है 'जेब'
 किसका है ये दस्त-ए-हिनाई⁸ किसके हुस्न का जादू ये

○○○

1. भारी
3. आवाज़
5. नदी के किनारे
7. शक्ति-व-सूरत

2. जिसके पास कोई पूँजी या दौलत न हो, तिरस्कृत, अमान्य
4. पहाड़
6. क्षिरन
8. मेहंदी से रचा हाथ

1

شام رکھتی ہے بہت درد سے بیتاب مجھے
 لے کے چھپ جا کہیں اے آرزوئے خواب مجھے
 اب میں اک موجِ شب تار ہوں ساحلِ ساحل
 راہ میں چھوڑ گیا ہے مرا مہتاب مجھے
 ساحلِ آبِ دسراب ایک ہے منزلِ منزل
 تنہی کرتی ہے میراب نہ غرقاب مجھے
 دشت در دشت مرے سر سے گزرتا سورج
 لے کے ٹوٹا ہے یہی نورِ فلک تاب مجھے
 اپنی دھرتی پہ نہ میں ہوں نہ مرا سایہ ہے
 نظر آتا نہیں کچھ دیدہ بے خواب مجھے
 میں بھی صحرا ہوں مجھے سنگ سمجھنے والو
 اپنی آواز سے کرتے چلو سیراب مجھے
 اب مجھے ڈھونڈ نہ آغوشِ گریزاں ہر سو
 لے اڑی خاک بہا لے گیا سیلاب مجھے
 شام پوچھے تو نہ کہنا کہ میں دنیا میں نہیں
 لے کے بھڑ آئے گا اس گھر میں مرا خواب مجھے

शहाब जाफरी (1930-2000)

1

शाम रखाती है बहुत दर्द से बेताब मुझे
 ते के छुप जा कहीं ऐ आरजू-ए-ख्वाब मुझे
 अब मैं इक मौज-ए-शब-ए-तार¹ हूँ साहित साहित
 राह में छोड़ गया है मिरा महताब² मुझे
 साहित-ए-आब-व-सराब एक है मंज़िल मंज़िल
 तिरनगी करती है सैराब न मर्काब मुझे
 दस्त-दर-दस्त³ मिरे सर से गुजरता सूरज
 ते के टूटा है यही नूर-ए-फ़तक़ताब⁴ मुझे
 अपनी धरती प' न मैं हूँ न मिरा साया है
 नज़र आता नहीं कुछ दीद-ए-बेख़्वाब मुझे
 मैं भी सहरा हूँ मुझे संग समझने वालो
 अपनी आवाज़ से करते चलो सैराब मुझे
 अब मुझे दूँड न आग़ोश-ए-गुरेज़ा⁵ हर सू
 ते उड़ी खाक बहा ते गया सैताब मुझे
 शाम पूछे तो न कहना कि मैं दुनिया में नहीं
 तेके फिर आएगा इस घर में मिरा ख्वाब मुझे

1. अधिरी रात की मौज	2. चाँद
3. रेगिस्तान-रेगिस्तान, बयाबान-बयाबान, जंगल-जंगल	4. धूप
5. भागने वाला अलिंगन अर्थात् प्रेमीका/माशूक: जो अपने आशिक के क़रीब आने से बचता रहे	

2

یاد اس کی ہے کچھ ایسی کہ برقی بھی نہیں
 نیند آتی بھی نہیں رات گذرتی بھی نہیں
 زندگی ہے کہ کسی طرح گذرتی بھی نہیں
 آرزو ہے کہ مری موت سے ڈرتی بھی نہیں
 بس گذرتے چلے جاتے ہیں مہ و سال امید
 دو گھڑی گردشِ یام ٹھہرتی بھی نہیں
 دور ہے منزلِ آفاق دکھی بیٹھے ہیں
 سخت ہے پاؤں کی زنجیر اترتی بھی نہیں
 سن تو سائل نہیں ہم خاکِ خمیں گمراہ
 اے صبا تو تو ذرا دیر ٹھہرتی بھی نہیں
 شام ہوتی ہے تو اک اجنبی دستک کے سوا
 دل سے پہروں کوئی آواز ابھرتی بھی نہیں
 زندگی تو بھی کوئی سوچ بلا کیوں نہ سہی
 ایک ہی بار مرے سر سے گذرتی بھی نہیں

○

3

وہ دن چڑھا کہ خواب کی تعبیر کھو گئی
 مجھ سے ترے خیال کی تصویر کھو گئی

2

पाद उसकी है कुछ ऐसी कि बिसरती भी नहीं
 नींद आती भी नहीं रात गुज़रती भी नहीं
 जिंदगी है कि किसी तरह गुज़रती भी नहीं
 आरजू है कि मिरी मीत से डरती भी नहीं
 बस गुज़रते चले जाते हैं मह-व-साल-ए-उम्मीद
 दो घड़ी गर्दिश-ए-अय्याम¹ ठहरती भी नहीं
 दूर है मंजिल-ए-आफ़ाक़ दुखी बैठे हैं
 सख़्त है पाँव की ज़ंजीर उतरती भी नहीं
 सुन तो साएल नहीं हम खाक नशीन-ए-गुमराह
 ऐ सबा तू तो ज़रा देर ठहरती भी नहीं
 शाम होती है तो इक अजनबी दस्तक के सिवा
 दिल से पहरों कोई आवाज़ उभरती भी नहीं
 जिंदगी तू भी कोई मीज़-ए-बला क्यों न सही
 एक ही बार मिरे सर से गुज़रती भी नहीं

○

3

वो दिन चढ़ा कि ख़्वाब की ता'बीर खो गई
 मुझसे तिरे ख़याल की तस्वीर खो गई

وہ زلف اب نہیں مری راتوں کی رہنما
 وہ آیتِ جمال وہ تنویر کھو گئی
 ہر منزلِ حیات گریزاں ہے تیرے بعد
 دابستہ تھی جو دل سے وہ زنجیر کھو گئی
 دل سا مکاں گرا تو پھر آشوبِ شہر میں
 وہ کچھ لٹا کہ حسرتِ تعمیر کھو گئی
 سارے جہاں کی خاک اڑا لے گئی ہوا
 خوں سے لکھی تھی درد کی تفسیر کھو گئی
 اے سر زمینِ شہر، غریبانِ شہر کی
 بس دل کی اک زمین تھی جاگیر کھو گئی

○

4

یہ عسیر سوز و ساز کیا ہے
 آخر مرا امتیاز کیا ہے
 دل محو صدائے درد کیوں ہے
 یہ عرضِ ہنر گداز کیا ہے
 مفہوم نوائے راز کیا تھا
 آوازِ شکستِ ساز کیا ہے
 ڈرتا ہوں کہ اپنا غم نہ ہو جائے
 اپنے سے نہ احتراز کیا ہے

वो जुल्फ अब नहीं मिरी रातों की रहनुमा
 वो आयत-ए-ज्जमाल वो तनवीर¹ खो गई
 हर मंज़िल-ए-हयात गुरेजों² है तेरे बाद
 वाबस्तः थी जो दिल से वो जंजीर खो गई
 दिल सा मकों गिरा तो फिर आशोब-ए-शहर में
 वो कुछ लुटा कि हसरत-ए-ता'मीर खो गई
 सारे जहाँ की खाक उड़ा ले गई हवा
 खूँ से लिखी थी दर्द की तफ़सीर खो गई
 ऐ सरज़मीन-ए-शहर, ग़रीबान-ए-शहर की
 बस दिल की इक ज़मीन थी जागीर खो गई

○

4

ये महशर-ए-सोज़-ब-साज़ क्या है
 आखिर मिरा इम्तियाज़³ क्या है
 दिल महव-ए-सदा-ए-दर्द⁴ क्यों है
 ये अर्ज-ए-हुनर गुदाज़ क्या है
 मफहूम-ए-नवा-ए-राज़⁵ क्या था
 आवाज़-ए-शिकस्त-ए-साज़⁶ क्या है
 डरता हूँ कि अपना ग़म न हो जाए
 अपने से ये एहतिराज़⁷ क्या है

1. प्रकाश

2. भागता हुआ

3. विशेषता

4. दर्द की आवाज़ में तत्त्वीय

5. रहस्य के स्वर का अर्थ

6. दूटे हुए साज़ की आवाज़

7. किनार:कशी

پا کر بھی تجھے میں سوچتا ہوں
 مٹنے کا مرے جواز کیا ہے
 اب تو جو ملا تو میں نہیں ہوں
 مجھ سے ترا امتیاز کیا ہے
 باپس نہیں دکھی بھی ہو کر
 ہتھر ہے دل گداز کیا ہے
 پیانہ صفت ہے دل بھی گرداں
 ہر ایک سے احتراز کیا ہے
 اکثر تو ترا برا بھی چاہا
 کیا جانے خود پہ ناز کیا ہے

○

5

دل پر دفا کا بوجھ اٹھاتے رہے ہیں ہم
 اپنا ہر امتیاز مٹاتے رہے ہیں ہم
 کچھ عشق ہی میں دیکھیں یہ ایذا پسندیاں
 پلکوں سے سبک راہ اٹھاتے رہے ہیں ہم
 اتنا نہ کھل سکا کہ ہوا کس طرف کی ہے
 سارے جہاں کی خاک اڑاتے رہے ہیں ہم
 آنکھوں سے دل تک ایک جہان سکوت ہے
 سنتے ہیں اس دیار سے جاتے رہے ہیں ہم
 تیری اک اک ادا سے ہم آہنگ ہو کے بھی
 نا آشنا سا اپنے کو پاتے رہے ہیں ہم

पाकर भी तुझे मैं सोचता हूँ
 मिटने का भिरे जवाज़¹ क्या है
 अब तू जो मिला तो मैं नहीं हूँ
 मुझ से तेरा इम्तियाज़ क्या है
 मायूस नहीं दुखी भी होकर
 पत्थर है दिल-ए-गुदाज़ क्या है
 पैमाना सिफ़त है दिल भी गर्दा
 हर एक से एहतिराज़ क्या है
 अक्सर तो तिरा बुरा भी चाहा
 क्या जानिए खुद प' नाज़ क्या है

○

5

दिल पर वफ़ा का बोझ उठाते रहे हैं हम
 अपना हंर इम्तियाज़ मिटाते रहे हैं हम
 कुछ इश्क ही में देखीं ये ईज़ापसंदियाँ²
 पलकों से संग-ए-राह उठाते रहे हैं हम
 इतना न खुल सका कि हवा किस तरफ़ की है
 सारे जहाँ की खाक उड़ाते रहे हैं हम
 आँखों से दिल तक एक जहान-ए-सुकूत³ है
 सुनते हैं इस दयार से जाते रहे हैं हम
 तेरी इक इक अदा से हमआहंग⁴ हो के भी
 नाआशना⁵ सा अपने को पाते रहे हैं हम

1. जीवित्य

2. ईज़ा पसंदी का बहु० अपने आप को दुख पहुँचाने का रुझान

3. सन्नाटे की दुनिया, स्तब्धता का संसार

4. सहमत

5. अपरिचित

تیرا خیال مانعِ عرضِ ہنر ہوا
 کس کس طرح سے جی کو جلاتے رہے ہیں ہم
 !گو ہمیں اب اس کو ملامت ہی کرنے دو
 بکھو اب اپنے آپ سے جاتے رہے ہیں ہم
 کس کی صدا سنی تھی کہ چپ لگ گئی شہاب
 ماتوں سروں کا بھید گناتے رہے ہیں ہم

○

6

کہاں دورِ شباب اپنا کہاں اسبابِ جینے کے
 یہ دنیا ہے یہاں غم بھی نہیں ملتے قرینے کے
 ابھی تو اے اجل دنیا میں ہم نے آنکھ کھولی ہے
 کبھی فرصت سے آجانا ابھی تو دن ہیں جینے کے
 پہاڑوں پر کتابِ غم نہ اتری در نہ مٹ جاتے
 ابھی دیکھے نہیں تم نے ہمارے زخم سینے کے
 عزیز و تم کو کیا دوں سچ ہے اک مدت پہ لوٹا ہوں
 تمھاری نذر ہیں کچھ تجربے غربت میں جینے کے
 ارے یہ صحبت یاراں ہے یا بازارِ خود کا
 نہ جانے کس طرح پہلو نکل آتے ہیں کینے کے
 حوادث کیا ہیں، دن پڑتا ہے اسبابِ حوادث سے
 ہمارا مرنا جینا ہے، نہ مرنے کے نہ جینے کے

○○○

तेरा खयाल मानिअ¹ -ए-अर्ज-ए-हुनर हुआ
 किस किस तरह से जी को जताते रहे हैं हम
 लोगो हमें अब उसको मलामत² ही करने दो
 देखो अब अपने आप से जाते रहे हैं हम
 किसकी सदा सुनी थी कि चुप लग गई 'शाहाब'
 सातो³ सुरो⁴ का भेद गँवाते रहे हैं हम

○

6

कहाँ दौर-ए-शबाब³ अपना कहाँ अस्बाब जीने के
 ये दुनिया है यहाँ ग़म भी नहीं मिलते करीने⁴ के
 अभी तो ऐ अजल⁵ दुनिया में हमने आँख खोली है
 कभी फुर्सत से आ जाना अभी तो दिन है जीने के
 पहाड़ों पर किताब-ए-ग़म न उतरी वर्न: मिट जाते
 अभी देखो नहीं तुमने हमारे ज़रूम सीने के
 अजीबो तुमको क्या दूँ सच है इक मुद्दत प' लौटा हूँ
 तुम्हारी नज़र हैं कुछ तज़बे गुर्बत⁶ में जीने के
 अरे ये सोहबत-ए-यारें है या बाज़ार-ए-खुदकामी⁷
 न जाने किस तरह पहलू निकल आते हैं कीने के
 हवादिस⁸ क्या हैं, रन पड़ता है अस्बाब-ए-हवादिस से
 हमारा मरना जीना है न मरने के न जीने के

○○○

1. हकाबट, रोड़ा
3. ज़वाबी का ज़माना
5. मौत
7. स्वार्थ का बाज़ार

2. निदा
4. ठग
6. परदेस
8. हादिस: का बहु०

1

تو ہے گر مجھ سے خفا، خود سے خفا ہوں میں بھی
 مجھ کو پہچان کہ تیری ہی ادا ہوں میں بھی
 ایک تجھ سے ہی نہیں فصلِ تنہا شاداب
 وہی موسم ہوں، وہی آب وہوا ہوں میں بھی
 مجھ کو پانا ہو تو ہر لمحہ طلب کرنے مجھے
 رات کے پچھلے پہر مانگ دعا ہوں میں بھی
 ثبت ہوں دستِ خموشی پہ حنا کی صورت
 ناشنیدہ ہی سہی، تیرا کہا ہوں میں بھی
 جانے کس سمت چلوں، کون سے رخ ملا جاؤں
 مجھ سے متل کہ زمانے کی ہوا ہوں میں بھی
 یوں نہ مرجھا کہ مجھے خود پہ بھروسہ نہ رہے
 پچھلے موسم میں ترے ساتھ کھلا ہوں میں بھی

o

2

کاش اب اپنی تنہا کا خدا ہو جاؤں
 وہ ہمہ گوش ہے، بے صوت و صدا ہو جاؤں

मज़हर इमाम (1930प)

1

तू है गर मुझसे खफा, खुद से खफा हूँ मैं भी
 मुझको पहचान कि तेरी ही अदा हूँ मैं भी
 एक तुझसे ही नहीं फस्त-ए-तमन्ना शादाब
 वही मौसम हूँ, वही आब-व-हवा हूँ मैं भी
 मुझको पाना हो तो हर लम्हः तलब कर न मुझे
 रात के पिछले पहर माँग दुआ' हूँ मैं भी
 सव्त¹ हूँ दस्त-ए-खमुशी प' हिना² की सूरत³
 नाशुनीदा⁴ ही सही, तेरा कहा हूँ मैं भी
 जाने किस सम्त चलूँ, कीन से तख़ मुड जाऊँ
 मुझसे मत मिल कि ज़माने की हवा हूँ मैं भी
 यूँ न मुरझा कि मुझे खुद प' भरोसा न रहे
 पिछले मौसम में तिरे साथ खिला हूँ मैं भी

○

2

काश अब अपनी तमन्ना का खुदा हो जाऊँ
 वो हमःगोश⁵ है, बे-सीत-व-सदा हो जाऊँ

1. अकित

2. मेहंदी

3. तरछ

4. नहीं सुना हुआ

5. पूरे ध्यान से सुन्ना

اُس سے پہلی سی عنایت کی توقع نہ رکھوں
 اپنے صحراؤں پہ خود برسوں، گھٹا ہو جاؤں
 میں نے اس جنگ میں کیا کھویا، کسی سے نہ کہوں
 مریم زخم بنوں، اپنی دوا ہو جاؤں
 اپنی ہی خاک اڑاتا پھروں ساحل ساحل
 تیرے دریاؤں سے گزروں تو ہوا ہو جاؤں
 کیا لکیریں ہیں کہ آتا ہی نہیں موسمِ قُرب
 کیا میں سرتا بہ قدمِ دستِ دعا ہو جاؤں
 تو وہ دولت کہ جسے خرچ نہ ہونا آیا
 میں ہوں اک قرض اگر تجھ سے ادا ہو جاؤں
 اس دورا ہے پہ کھڑا سوچ رہا ہوں کب سے
 تجھ سے پچھڑوں کہ زمانے سے جدا ہو جاؤں

○

3

اب کیا یہ دھواں سا اٹھ رہا ہے
 وہ شہر تو کب کا جل چکا ہے
 تلخابِ جہاں کہ آتشِ جاں
 سب ہجر کا تیرے ذائقہ ہے
 شاید کبھی غمِ پلٹ بھی آئے
 تنہا مجھے چھوڑ کر گیا ہے

उससे पहली सी इनायत की तबक्को¹ न रखूँ
 अपने सहाराओं प' खुद बरसूँ, घटा हो जाऊँ
 मैंने इस जंग में क्या खोया, किसी से न कहूँ
 मरहम-ए-जलूम बनूँ, अपनी दवा हो जाऊँ
 अपनी ही खाक उड़ाता फिर्क़ साहित साहित
 तेरे दरियाओं से गुजरूँ तो हवा हो जाऊँ
 क्या लकीरें हैं कि आता ही नहीं मौसम-ए-कूर्ब²
 क्या मैं सर-ता-ब-कदम³ दस्त-ए-दुआ⁴ हो जाऊँ
 तू वो दीप्त कि जिसे खर्च न होना आया
 मैं हूँ इक कर्ज अगर तुझसे अदा हो जाऊँ
 इस दोराहे प' खड़ा सोच रहा हूँ कब से
 तुझसे बिछड़ूँ कि जमाने से जुदा हो जाऊँ

~

3

अब क्या ये धुओं सा उठ रहा है
 वो शहर तो कब का जल चुका है
 तत्खाब-ए-जहाँ⁴ कि आतिश-ए-जों
 सब हिज़ का तेरे जाइक़ः⁵ है
 शायद कभी ग़म पलट भी आए
 तनहा मुझे छोड़कर गया है

1. उम्मीद, आशा
3. नख़ सिख से
5. स्वाद

2. करीब होने का मौसम
4. दुनिया की कटुता

تم سے تو امید ہی کہاں تھی
 موسم بھی نظر بدل رہا ہے
 یہ خواب بھی میری شب سے لے لو
 دن کو مرے پاس کیا رہا ہے
 میری ہی طرح رکو ستارے
 تم نے یہ مزہ کہاں چکھا ہے
 میں تیرا ہی ہو کے رہ گیا ہوں
 ورنہ یہ جہاں بھی کیا برا ہے
 خوشبو سے کہو ادھر بھی آئے
 سنتے ہیں گلاب کھل چکا ہے

○

4

یہ کھیل بھول بھلتیاں میں ہم نے کھیلنا بھی
 تری تلاش بھی کی اور خود کو ڈھونڈنا بھی
 مرا نصیب تھی ہموار راستے کی تھکن
 مرا حریف پہاڑوں پہ چڑھ کے اترا بھی
 پہ آرزو تھی کہ یک رنگ ہو کے جی لینا
 مگر وہ آنکھ، جو شیطان بھی ہے فرشتہ بھی
 سمندروں سے گہر کب کے ہو گئے ناپید
 بھنور کے ساتھ میں گہرائیوں میں اترا بھی

तुमसे तो उम्मीद ही कहाँ थी
 मीसम भी नज़र बदल रहा है
 ये ख्वाब भी मेरी शब से ते तो
 दिन को मिरे पास क्या रहा है
 मेरी ही तरह गिनो सितारे
 तुमने ये मजः कहाँ चखा है
 मैं तेरा ही हो के रह गया हूँ
 वर्नः ये जहाँ भी क्या बुरा है
 खुशबू से कहो इधर भी आए
 सुनते हैं गुलाब खिल चुका है

ॐ

4

ये खेल भूल भुलैयाँ में हमने खेला भी
 तिरी तलाश भी की और खुद को ढूँडा भी
 मिरा नसीब थी हम्मार¹ रास्तों की थकन
 मिरा हरीफ² पहाड़ों प' चढ़ के उतरा भी
 ये आरजू थी कि यकरण हो के जी लेता
 मगर वो आँख, जो शैतों भी है फरिश्तः भी
 समुंदरों से गुहर³ कब के हो गए नापिद⁴
 भँवर के साथ में गहराईयों में उतरा भी

1. चौरस
 3. मोती

2. प्रतिद्वंद्वी
 4. विनुप्त

برہنگی پہ بھی گذرا قبائے زر کا گماں
لباس پر ہوا جزو بدن کا دھوکا بھی
گر جنے والے برستے نہیں، یہ سُلتے تھے
گذشتہ رات وہ گر جا بھی اور برسا بھی

5

فسون حرف لے گیا، طلسم خواب لے گیا
ورق ورق اُسی کا تھا، وہی کتاب لے گیا
ابھی نگہ جھکی نہ تھی کہ میں نے ہونٹ رکھ دیے
سوال وہ نہ کر سکا مگر جواب لے گیا
مجھے پتہ تھا راہ میں چراغ جل نہ پائے گا
وہاں گیا تو اپنے ساتھ ماہتاب لے گیا
فروغ جسم تازہ سے خمار رنگِ غازہ سے
نشہ بہت بڑھا گیا مگر شراب لے گیا
مری ازل کی تھگی بجھا گیا وہ نرم دل
نشاطِ آب دے گیا، غمِ سراب لے گیا
تھا دیکھنے میں سادہ زوگر بڑا ذہین تھا
مجھے گناہ گار کر کے وہ ثواب لے گیا

बरहनगी¹ प' भी गुजरा कबा-ए-ज़र² का गुमो³
 लिबास पर हुआ जुज़व-ए-बदन⁴ का धोका भी
 गरजने वाले बरसते नहीं, ये सुनते थे
 गुज़श्तः रात वो गरजा भी और बरसा भी

○

5

फुसून-ए-हर्फ⁵ ले गया, तितित्स्म-ए-ख्वाब⁶ ले गया
 वरक-वरक उसी का धा, वही किताब ले गया
 अभी निगह झुकी न थी कि मैंने होंट रख दिए
 सवाल वो न कर सका मगर जवाब ले गया
 मुझे पता था राह में चिराग जल न पाएगा
 वहाँ गया तो अपने साथ माहताब ले गया
 फ़रोग-ए-जिस्म-ए-ताज़⁷ से खुमार-ए-रंग-ए-गाज़⁸ से
 नशाः बहुत बढ़ा गया मगर शराब ले गया
 मिरी अज़ल की तिश्नगी बुझा गया वो नर्म दिल
 नशात-ए-आब⁹ दे गया, गम-ए-सराब¹⁰ ले गया
 धा देखने में सादः-रू¹¹ मगर बड़ा ज़हीन था
 मुझे गुनाहगार कर के वो सवाब¹² ले गया

1. नग्नता	2. सोने-चौदी के तार या कस्तावतों का तिबास
3. ध्रम	4. शरीर का अंग
5. शब्द का जादू	6. सपने का जादू
7. स्वस्थ शरीर की रोशनी	
8. गाज़ः-खुशबूदार पाउडर इत्यादि जिसे औरतें मेक-अप करने के लिए अपने चेहरे और बदन के दूसरे हिस्से पर लगाती हैं	
9. पानी की खुशी	10. मृगतृष्णा का दुख
11. सीधी-सादी सूरत वाला	12. पुन्न

لغا گیا وہ گل بدن چمن کے سارے ذائقے
یہاں وہ خار دے گیا، وہاں گلاب لے گیا

○

6

پس غبارِ طلب، رات ڈھلتی رہتی ہے
نشے میں پور، کچھلتی، مچلتی رہتی ہے
خبر یہی ہے کہ آغوشِ ہجر میں پہرہاں
تمھاری یاد بھی پہلو بدلتی رہتی ہے
یہ میں نے دیکھا ہے اکثر پھٹی پُرانی حیات
سر در پچھ شب ہاتھ ملتتی رہتی ہے
قفس سے ہم بھی نکلنے کو کب سے ہیں بیتاب
مگر وہ سانسِ آخر جو ٹپکتی رہتی ہے
وہ رنگ، رنگِ بہاراں ہے، کھلتا رہتا ہے
وہ شاخ، شاخِ ثمرور ہے، پھلتی رہتی ہے
ہے ایک کارِ زیاں شہرِ بدری
مگر یہی کہ طبیعتِ بہلتی رہتی ہے

○○○

तुटा गया वो गुल-बदन चमन के सारे जाइके
 यहाँ वो खार¹ दे गया वहाँ गुलाब ले गया

○

6

पस-ए-गुबार-ए-तलब² रात ढलती रहती है
 नशे में चूर, पिघलती, मचलती रहती है
 खबर यही है कि आगोश-ए-हिज्र में पहरों
 तुम्हारी याद भी पछलू बदलती रहती है
 ये मैंने देखा है अक्सर फटी पुरानी हयात
 सर-ए-दरीच-ए-शाब³ हाथ मलती रहती है
 कफ़स⁴ से हम भी निकलने को कब से हैं बेताब
 मगर वो साअ'त-ए-आखिर⁵ जो टलती रहती है
 वो रंग, रंग-ए-बहारों है, खिलता रहता है
 वो शाख, शाख-ए-समरवर⁶ है, फलती रहती है
 है एक कार-ए-जियो⁷ शहर शहर दर बदरी
 मगर यही कि तबीयत बहलती रहती है

○○○

1. फौटा

3. रात की खिड़की पर

5. अंतिम क्षण, आखिरी तमहा

7. बेकार काम

2. इबादत की धूल के पीछे

4. 'मिजरा, जेल, दनिया

6. फलदार डाली

1

از سر نو فکر کا آغاز کرنا چاہیے
 بے پروا بالی سہی پرواز کرنا چاہیے
 سطح پر رہتے ہیں ان کو ڈوبنا آتا نہیں
 کیوں نہ ان نگوں کو سرفراز کرنا چاہیے
 قرب میں دوری بہت ہے بعد میں قربت بہت
 ہر طوالت کو عطا ایجاز کرنا چاہیے
 دل بنا طاؤس اندیشے بنے زاغ و زغن
 ذہن کو ہم پایہ شہباز کرنا چاہیے
 ہر ادا معشوق کی بنتی ہے بیان وفا
 لغزش پا کو نظر انداز کرنا چاہیے
 شعر کی تخلیق کاوش فعل جنسی تو نہیں
 معنوی اولاد پر ہی ناز کرنا چاہیے

○

2

سورہا ہوں میں کہ یہ جاگا ہوا سا خواب ہے
 لاشعوری وسعتوں میں اوگھتا سا خواب ہے
 مختصر ہیں زندگی کے دن مگر راتیں طویل
 بے وفا آنکھوں کو حاصل بادفا سا خواب ہے

काविश बदरी (1930-2009)

1

अज सर-ए-नौ फ़िक्र का आगाज़ करना चाहिए
 बे पर-व-बाली सही परवाज़ करना चाहिए
 सत्ह पर रहते हैं उन को डूबना आता नहीं
 क्यों न उन तिन्कों को सर-अफ़राज़ करना चाहिए
 कुर्ब¹ में दूरी बहुत है बो'द² में कुर्बत बहुत
 हर तवात्त को अ'ता ईजाज़ करना चाहिए
 दिल बना ताऊस अन्देशो बने ज़ाग़-व-ज़ग़न
 ज़ेहन को हम पाय:-ए-शहबाज़ करना चाहिए
 हर अदा माशूक की बनती है पैमान-ए-वफ़ा
 लज्जिश-ए-पा को नज़र अंदाज़ करना चाहिए
 शे'र की तज़्ज़ीक़ 'काविश' फे'ल ज़िंसी तो नहीं
 मा'नवी औताद पर ही नाज़ करना चाहिए

○

2

सो रहा हूँ मैं कि ये जागा हुआ सा ख़्वाब है
 लाशऊ'री वुस्अ'तो' में ऊँघता सा ख़्वाब है
 मुक़्तसर हैं ज़िंदगी के दिन मगर रातों तबील
 बे वफ़ा आखों को हासिल था वफ़ा सा ख़्वाब है

1. नज़दीकी

2. दूरी

ایک منظر کو مکمل دیکھتا ہے کون اب
 کوئی سنتا ہے کہاں کیا گونجتا سا خواب ہے
 ناگ ہے سایہ فلکن سر پر ہوں میں محو خرام
 مجھ اپاچ کو میسر شکر آسا خواب ہے
 شاعری میں افس و آفاق مبہم ہیں ابھی
 استعارہ ہی حقیقت میں خدا سا خواب ہے
 خام ہے کاوش ہمارا خواب دن میں دیکھنا
 شیخ چلی اور سب کا بے نکا سا خواب ہے

○

3

لفظ کی بہتات اتنی نقد و فن میں آگئی
 مسخ ہو کر صورت معنی سخن میں آگئی
 نصف آنکھیں کھول کر ہی اس نے دیکھا تھا مجھے
 چلنے پھرنے کی سکت مفلوج تن میں آگئی
 اب نہ وہ احباب زندہ ہیں نہ رسم الخط وہاں
 روٹھ کر اردو تو دہلی سے دکن میں آگئی
 اُس کے چہرے کا مجھے مردانہ پن اچھا لگا
 چاشنی نمکین سی سارے بدن میں آگئی
 کیوں سپیرا پن ترے نینوں میں پیدا ہو گیا
 اس قدر شوقی کدھر سے بانگین میں آگئی

एक मंजर को मुकम्मल देखता है कौन अब
 कोई सुनता है कहीं क्या गूँजता सा ख्वाब है
 नाग है सायः फगन सर पर हूँ मैं महव-ए-हिराम
 मुझ अपाहिज को मयस्सर शंकर आसा'¹ ख्वाब है
 शाय'री में अफुस-व-आफाक मुब्हम है अभी
 इस्तिआ'रः ही हकीकत में खुदा सा ख्वाब है
 ख़ाम है 'काविश' हमारा ख्वाब दिन में देखना
 शौख चिल्ली और सब का बेतुका सा ख्वाब है

○

3

तफ़ज़ की बुहतात इतनी नक़द-व-फन में आ गई
 मस्ख हो कर सूरत-ए-मा'नी सुखान में आ गई
 निस्फ़ आँखें खोल कर ही उसने देखा था मुझे
 चलने फिरने की सकत मफ़तूज़ तन में आ गई
 अब न वो अहबाब जिन्द हैं न रस्मुतख़त वहाँ
 रुठ कर उर्दू तो देहली से दबन में आ गई
 उस के चेहरे का मुझे मरदानःपन अच्छा लगा
 चाशानी नम्कीन सी सारे बदन में आ गई
 क्यो सपेरापन तेरे नैनो में पैदा हो गया
 इस क़दर शोखी किंधर से बॉकपन में आ गई

ایک بوسہ ہونٹ پر پھیلا تبسم بن گیا
 جو حرارت تھی مری اس کے بدن میں آگنی
 کثرت اموات سے ہے نالہ کش شہر میں
 عید کی رونق مکان گورکن میں آگنی
 ایک وحشی صنف سے ہم نے شرافت سیکھ لی
 بیچ تن کی لو غزل کی انجمن میں آگنی
 غلد کی تصویر کاوش ہو بہ ہو کشمیر تھا
 لاش اس کی پیرہن سے خود کفن میں آگنی

○

4

اور ہوتی میری رسوائی نکھرتا اور کچھ
 غور کرتا اور کچھ اظہار کرتا اور کچھ
 یار لوگوں میں سبق بنتی مری آوارگی
 سانچہ اس شہر میں مجھ پر گذرتا اور کچھ
 اعلیٰ دنوں دیدہ بھی لگتا ہے شنیدہ کی طرح
 کاش حرف و صوت کے من میں اترتا اور کچھ
 آخری ہچکی سے دم ٹوٹا نہ نبض اپنی رکی
 تو اگر ہوتا مرے آگے تو مرتا اور کچھ
 سانس لینے بھی نہ پایا تھا کہ منظر گم ہوا
 میں کسی قابل نہ تھا در نہ ٹھہرتا اور کچھ
 نثری نظمیں کہنے والے تو فرشتے ہیں تمام
 مجھ گنہگار غزل پر قہر اترتا اور کچھ

एक बोसः होट पर फैला तस्सुम बन गया
 जो हरारत थी मिरी उस के बदन में आ गई
 कसरत-ए-अम्वात से है नातः कश शहर में
 ईद की रौनक माकान-ए-गोरकन में आ गई
 एक वहशी सिन्फ से हमने शराफत सीख ली
 पंजतन की ली गजल की अंजूमन में आ गई
 खुल्द की तसवीर 'काविश' हू-ब-हू कशमीर था
 लाश उस की पैरहन से खुद कफ़न में आ गई

4

और होती मेरी रुस्वाई निखरता और कुछ
 ग़ीर करता और कुछ इज़हार करता और कुछ
 यार तागों में सबक बनती मिरी आवाग़ी
 सानिहः उस शहर में मुझ पर गुज़रता और कुछ
 इन दिनों दीदः भी लगता है शुनीदः की तरह
 काश हर्फ़-व-सौत के मन में उतरता और कुछ
 आखिरी हिचकी से दम टूटा न नब्ब अपनी रूकी
 तू अगर होता मिरे आगे तो मरता और कुछ
 सांस लेने भी न पाया था कि मंज़र गुम हुआ
 मैं किसी काबिल न था वर्नः ठहरता और कुछ
 नसरी नज़्में कहने वाले तो फरिश्ते हैं तमाम
 मुझ गुनहगार-ए-गज़ल पर कहर उतरता और कुछ

بے تکلف اس قدر تھا قتل میرا کر دیا
وہ عدد ہوتا تو کاوش مجھ سے ڈرتا اور کچھ

○

5

کہاں وہ رک کے کوئی بات کر کے جاتا ہے
ہیشہ نصف ملاقات کر کے جاتا ہے
جواب دینے کی مہلت نہ مل سکی ہم کو
وہ پل میں لاکھ سوالات کر کے جاتا ہے
گرا کے قعر مذلت میں لاکھ خوش ہو مگر
بلند وہ مرے درجات کر کے جاتا ہے
نے بغیر ہی احوال واقعی ہم سے
ہمیں سپرد حوالات کر کے جاتا ہے

○○○

बे तकल्लुफ़ इस क़दर था क़त्ल मेरा कर दिया
 वो अ'दू होता तो 'कविश' मुश्क से डरता और कुछ

○

5

कहाँ वो रुक के कोई बात कर के जाता है
 हमेशा निस्फ़ मुताक़ात कर के जाता है
 जवाब देने की मुहलत न मिल सकी हमको
 वो पल में लाख सवालात कर के जाता है
 गिरा के का'र-ए-मुज़ल्लत में लाख खुश हो मगर
 झुल'द वह भिरे दरजात कर के जाता है
 सुने बग़ैर ही अह्वात-ए-वाक़ई हम से
 हमें सुपुर्द-ए-हवालात कर के जाता है

○○○

1

آج موسم ہے بھلا لوگ گھروں سے نکلے
 شوخ رنگوں سے سجے چاند سے چہرے نکلے
 کتنا آرام ہے تم کو یہاں سونے والو
 شہر آباد سے اچھے یہ خرابے نکلے
 یہ گلی چپ سی ہوئی شام کے آتے آتے
 ہر صدا کھو سی گئی لوگ تو سائے نکلے
 شاخ دریاں کو ترا لیس ملا ہے شاید
 رت ہے پت جھڑکی مگر ریشمی پتے نکلے
 منتظر ہم ہیں بڑی دیر سے تھا فکری
 اس سے کہنا کہ ذرا آج سویرے سے نکلے

o

2

آکے وہ اکثر رکی ہے ان درختوں کے تلے
 جانے کس کو ڈھونڈتی ہے ان درختوں کے تلے
 ناچتے رنگوں میں کھو کر یہ ہوا کی راگنی
 بن کے خوشبو جھومتی ہے ان درختوں کے تلے

परकाश फिकरी (1930-2008)

1

आज मौसम है भला लोग घरों से निकले
 शोख रंगों से सजे चाँद से चेहरे निकले
 कितना आराम है तुमको यहाँ सोने वालो
 शहर-ए-आबाद से अच्छे ये खराबे निकले
 ये गली चुप सी हुई शाम के आते आते
 हर सदा खो सी गई लोग तो साए निकले
 शाख-ए-वीरों को तिरा लम्स¹ मिला है शायद
 खत है पतझड़ की मगर रेशमी पत्ते निकले
 मुँतज़िर हम हैं बड़ी देर से तनहा 'फिकरी'
 उससे कहना कि ज़रा आज सवेरे निकले

○

2

आके वो अक्सर रुकी है इन दरख्तों के तले
 जाने किसको ढूँडती है इन दरख्तों के तले
 नाचते रंगों में खोकर ये हवा की रागनी
 बनके खुशबू झूमती है इन दरख्तों के तले

1. स्पर्श

ان کے سائے میں رکا ہے بے گھروں کا قافلہ
ایک ہستی بس گئی ہے ان درختوں کے تلے
نرم چٹوں سے لپٹ کر اب ہوا بھی سو گئی
ہائے کتنی غامضی ہے ان درختوں کے تلے

○

3

افسردہ رو شوق سے چپ چاپ گذرتے
اور نقش نوا بن کے کہیں اور ابھرتے
ہوتے کبھی بے چین سمندر کی صدا میں
ساحل پہ کبھی ریت کے ذروں میں بکھرتے
جاتے کبھی صحراؤں کی دل جوئی کو تنہا
رستوں کی رفاقت میں سفر دور کا کرتے
اڑتے جو پردوں کی طرح ہم بھی ہوا میں
ہر شام غی شاخ کی بانہوں میں اترتے
ٹھہرا نہیں لمحوں کا کوئی قافلہ فکری
دیکھا ہے ہر اک خوابِ شفق رنگ کو مرتے

○

4

نہ ہو کچھ مگر کاش اتنا تو ہو
یہ رستہ تری سمت جاتا تو ہو

उनके साये में रुका है बेघरों का काफ़िलः
 एक बस्ती बस गई है इन दरख्तों के तले
 नर्म पत्तों से लिपटकर अब हवा भी सो गई
 हाय कितनी खामुशी है इन दरख्तों के तले

○

3

अफसुर्दः रह-ए-शौक¹ से चुप चाप गुज़रते
 और नक्श-ए-नवा बनके कहीं और उभरते
 होते कभी बेचैन समुंदर की सदा² में
 साहिल प' कभी रेत के ज़रों में बिखरते
 जाते कभी सह्राओं की दिलजोई को तनहा
 रस्तों की रिफ़ाक़त³ में सफ़र दूर का करते
 उड़ते जो परिन्दों की तरह हम भी हवा में
 हर शाम नई शाख़ की बाहों में उतरते
 ठहरा नहीं लम्हों का कोई काफ़िलः 'फ़िकरी'
 देखा है हर इक ख़ाब-ए-शफ़क़-रंग⁴ को मरते

○

4

न हो कुछ मगर काश इतना तो हो
 ये रस्तः तेरी सन्त⁵ जाता तो हो

1. प्रेम-भार
3. साय
5. ओर

2. आवाज़, स्वर
4. उषा के रंग का स्वप्न

ڈبو دیں گے خود کو بڑے شوق سے
 سمندر بھی آنکھوں سا گہرا تو ہو
 کہاں ساتھ دیتا ہے کوئی سدا
 مگر ساتھ دینے کا وعدہ تو ہو
 سراپوں کے دھوکے میں آئے وہی
 ہمارے ہی جیسا جو پیاسا تو ہو
 تجھے شاخِ صندل کی کیسے کہیں
 کوئی سانپ تجھ سے بھی لپٹا تو ہو
 بنیں گے نئے خوابِ فکری مگر
 اجڑنے کا دل کے تماشا تو ہو

○

5

برف جیسی بے حسی کو شوق کی حدت ملے
 میں ہواؤں میں اڑوں وہ جذبہٴ وحشت ملے
 تلخ کای کی شکایت میں زمانے سے کروں
 میرے ہونٹوں کو کبھی تو زہر کی لذت ملے
 روز و شب کے اس سفر نے منتشر مجھ کو کیا
 خود کو یکجا میں کروں گر لمحہٴ فرصت ملے
 زندگی میری طلب کچھ اتنی زیادہ تو نہیں
 بوجھ تیرا جو اٹھایا اس کی بس اجرت ملے

○

डुबो देंगे खुद को बड़े शौक से
 समुंदर भी आँखों सा गहरा तो हो
 कहीं साथ देता है कोई सदा
 मगर साथ देने का वादः तो हो
 सराबो¹ के धोखे में आए वही
 हमारे ही जैसा जो प्यासा तो हो
 तुझे शाख संदल की कैसे कहें
 कोई साँप तुझसे भी लिपटा तो हो
 बनें गे नए ख्वाब 'फिकरी' मगर
 उजड़ने का दिल के तमाशा तो हो

○

5

बर्फ जैसी बेहिंसी को शौक की हिददत² मिले
 मैं हवाओं में उड़ूँ वो जज़बः-ए-वहशत³ मिले
 तलख़कामी⁴ की शिकायत मैं ज़माने से करूँ
 मेरे होटों को कभी तो ज़हर की लज़ज़त मिले
 रोज़-व-शब के इस सफ़र ने मुन्तशिर⁵ मुझको किया
 खुद को यकज़ा⁶ मैं करूँ गर तम्हः-ए-फुर्सत मिले
 जिंदगी मेरी तलब कुछ इतनी ज़्यादा तो नहीं
 बोझ तेरा जो उठाया उसकी बस उजरत मिले

○

1. सराब का बहुत

2. तेज़ी, गरमी

3. भाव-उन्माद, दीवानगी का जज़बः

4. नस्कामी, मायूसी, निराशा

5. बिखरना

6. झकड़ा

6

چاندنی پیڑوں سے چمن کر اور بھی اجلی ہوئی
 رات جنگل کی طلسمی داستان کہتی ہوئی
 دکھ بھری آبادیوں کے مٹ گئے آثار جب
 کس کھنڈر کو ڈھونڈتی ہے روح یہ بھٹکی ہوئی
 سارے رشتوں سے پرے میں ایک دور یا سارداں
 وہ کنارے کی طرح ہر موج کو سہتی ہوئی
 میں سدا کانٹوں بھرے صحراؤں سے گذرا مگر
 آس کی ہے ڈور اب بھی پاؤں سے الجھی ہوئی
 وقت اک اڑتا پرندہ بے صدا و بے نشان
 عمر جیسے بے دلی سے اک ندی بہتی ہوئی
 فاصلے حائل ہوئے ہیں قربتوں کی راہ میں
 جسم بھی تھکنے لگا ہے شام بھی گہری ہوئی
 خود سے فکری پوچھتے ہیں اس پہیلی کا جواب
 جو پہیلی ہے ہزاروں بار کی بوجھی ہوئی

○

7

مجھ میں ایسا ہے کوئی مجھ سے جو کہتا یہ ہے
 زندہ لوگوں میں گنا جاؤں تمنا یہ ہے

6

चौदनी पेड़ों से छन कर और भी उजली हुई
 रात जंगल की तिलिस्मी दास्ताँ कहती हुई
 दुख भरी आबादियों के मिट गए आसार जब
 किस खंडर को ढूँडती है रुह ये भटकी हुई
 सारे रिश्तों से परे मैं एक दरिया सा रवाँ
 वो किनारे की तरह हर मीज को सहती हुई
 मैं सदा काँटों भरे सह्राओं¹ से गुजरा मगर
 आस की है डोर अब भी पाँव से उलझी हुई
 वक्त इक उड़ता परिंदा बे-सदा-व-बे-निशाँ
 उम्र जैसे बेदिली से इक नदी बहती हुई
 फासते हायल हुए हैं कुर्बतो² की राह में
 जिस्म भी धकने लगा है शाम भी गहरी हुई
 खुद से फिकरी पूछते हैं उस पहेली का जवाब
 जो पहेली है हजारों बार की झूझी हुई

○

7

मुझमें ऐसा है कोई मुझसे जो कहता ये है
 जिंदा लोगों में गिना जाऊँ तमन्ना ये है

1. सहरा का बहु०, जंगल

2. कुर्बत का बहु०, निकटता

تج کے یاروں کو کسی سست نکل جاؤں گا
 پھر نہ آؤں گا کبھی لوٹ کے سوچا یہ ہے
 ختم کس موڑ پہ ہوگی یہ کہانی آخر
 اپنی راتوں سے جو پوچھا ہے تو پوچھا یہ ہے
 پھول دیکھوں نہ کوئی پھول سا چہرہ دیکھوں
 اس میں کھلتے ہوئے رنگوں کا تقاضا یہ ہے
 وہ کسی پل بھی پھٹ جائے گا مجھ سے لیکن
 میرے خوابوں میں سدا آئے گا وعدہ یہ ہے
 کیسے مانوں ترا رونا ہے حقیقی گلری
 جب دکھا دے گی ہے دنیا تو دکھا دے یہ ہے

तज के यारों को किसी सम्त निक्त्त जाऊँगा
 फिर न आऊँगा कभी लौटके सोचा ये है
 ख़त्म किस मोड़ प' होगी ये कहानी आख़िर
 अपनी रातों से जो पूछा है तो पूछा ये है
 फूल देखूँ न कोई फूल सा चेहरा: देखूँ
 उसमें खिलते हुए रंगों का तकाज़: ये है
 वो किसी पल भी बिछड़ जाएगा मुझसे लेकिन
 मेरे ख़्वाबों में सदा आएगा वाद: ये है
 कैसे मानूँ तिरा रोना है हकीकी 'फिकरी'
 जब दिखावे की है दुनिया तो दिखावा ये है

○○○

1

نہ پوچھ مرگِ شناسائی کا سبب کیا ہے
 کبھی ہمیں تھا تعلق سمجھوں سے اب کیا ہے
 جہاں سکوت مسلط ہے دم بخود ہے حیات
 وہیں سے شورِ قیامت اٹھے عجب کیا ہے
 جو ذہن ہی میں سیاهی اٹھیل دے سورج
 تو پھر تمیز کے صبح کیا ہے، شب کیا ہے
 جنم دیا ہے دکھوں نے، غموں نے پالا ہے
 خدا سے پوچھئے میرا حسبِ نسب کیا ہے
 وہ زہر خندہ جو گھولے ہیں چشمِ دل نے ترے
 تجھے خوشی ہو تو پوچھیں کہ زیرِ لب کیا ہے
 اٹھے ہیں ہاتھ تو اپنے کرم کی لاج بچا
 دگر نہ میری دعا کیا، مری طلب کیا ہے

○

2

یوں پورِ دل کا آئینہ گھر کیسے ہو گیا
 یہ معرکہ تو سخت تھا سر کیسے ہو گیا

सिद्दीक मुजीबी (1931प)

1

न पूछ मर्ग-ए-शनासाई¹ का सबब क्या है
 कभी हमें था तअ'ल्लुक सभों से अब क्या है
 जहाँ सुकूत² मुसल्लत है दम-ब-खुद³ है हयात
 वहीं से शोर-ए-कयामत उठे अजब क्या है
 जो जेहन ही में सियाही उंडेल दे सूरज
 तो फिर तमीज़ किसे सुल्ल क्या है, शब क्या है
 जनम दिया है दुखों ने, गमों ने पाता है
 झुदा से पूछिए मेरा हसब-नसब⁴ क्या है
 वो जहर-ए-खंद⁵ जो धोले है चश्म-व-तब ने तिरे
 तुझे खुशी हो तो पूछें कि जेर-ए-तब क्या है
 उठे हैं हाथ तो अपने करम की लाज बचा
 वगर्न: मेरी दुआ क्या, मिरी तलब क्या है

○

2

यूँ चूर दिल का आईन:घर कैसे हो गया
 ये मार्क⁶ तो सख्त था सर कैसे हो गया

1. दोस्ती की मीत
3. सन्ध
5. ईंसी का जहर

2. झामोशी
4. बंसावली
6. युद्ध

سورج کو کس نے رکھ دیا میزانِ شام میں
یہ کج کلاہ خاک بسر کیسے ہو گیا
کس کی صدا پہ زخمِ پلک کھولنے لگے
دیوارِ احتیاط میں در کیسے ہو گیا
میں نے تو آسمان پہ چلایا نہیں تھا تیر
اپنے لبو میں آب یہ تر کیسے ہو گیا
سب پوچھتے ہیں مجھ سے مجھی بتاؤں کیا
دیران شاخ شاخ شجر کیسے ہو گیا

○

3

بے کراں سمجھا تھا خود کو کیسے نادانوں میں تھا
آسمان بکھرا تو ہر سوشنی دانوں میں تھا
پھر کوئی سوچ بلا کیسے مرا سر لے گئی
اے خدا، میرے خدا تو بھی جگہبانوں میں تھا
اک لبو کی بوند تھی لیکن کئی آنکھوں میں تھی
ایک حرفِ معتبر تھا اور کئی معنوں میں تھا
سوچتے ہیں کس طرح اس شہر میں جیتے رہے
آستیں میں سانپ تھے اور زہریلاؤں میں تھا
جانے کیسی تھی مجھی آگ اس کے لمس کی
جسم کا سونا پگھل کر سب مری رانوں میں تھا

○

सूरज को किसने रख दिया मीज़ान-ए-शाम¹ में
 ये कज-कुताह² खाक-बसर³ कैसे हो गया
 किसकी सदा प' ज़हूम पलक खोलने लगे
 दीवार-ए-एहतियात में दर कैसे हो गया
 मैंने तो आसमाँ प' चलाया नहीं था तीर
 अपने तहू में आब⁴ ये तर कैसे हो गया
 सब पूछते हैं मुझसे 'मुजीबी' बताऊँ क्या
 वीरान शाख़ शाख़ शज़र कैसे हो गया

○

3

बेकरोँ⁵ समझा था खुद को कैसे नादानों में था
 आसमाँ बिखरा तो हर सू शबनमी दानों में था
 फिर कोई मीज-ए-बला कैसे मिरा सर ले गई
 ऐ खुदा, मेरे खुदा तू भी निगहबानों में था
 इक लहू की बूँद थी लेकिन कई आँखों में थी
 एक हर्फ़-ए-मो'तबर⁶ था और कई मानों में था
 सोचते हैं किस तरह इस शहर में जीते रहे
 आस्तीं में साँप थे और ज़हर पैमानों में था
 जाने कैसी थी 'मुजीबी' आग उसके लम्स⁷ की
 जिस्म का सोना पिघलकर सब मिरी रानों में था

○

1. शाम की तराजू
3. परेशानहस्त
5. असीम
7. स्पर्श

2. टेढ़ी टोपी वाला
4. पानी
6. विज्वसनीय शब्द

4

پیرہن جلتا ہوا آنکھوں کی بے خوابی کا تھا
 ہم مداوا ڈھونڈتے کیا قہر زہرابی کا تھا
 رفتہ رفتہ بادبانی دھوپ خاکستر ہوئی
 شام کے چہرے پہ غم سورج کی غرقابی کا تھا
 جم گئی آنکھوں پہ آکر درد کی خوں تاب دھند
 ریت کی لہروں کو غم دریا کی بے آبی کا تھا
 قطرے قطرے میں لبو کے تھا تمازت کا بھنور
 ایک وعدہ اس کی آنکھوں میں خشک تابی کا تھا
 آخر شب جل گیا مہتاب کا سادہ ورق
 نیلگوں جھیلوں پہ لرزاں عکس شب تابی کا تھا
 نیند آئی جب ہوا پیوست خنجر روح تک
 برگ جاں پیاسا مچھتی جیسے تلخ آبی کا تھا

o

5

ہر ایک قدم خطرۂ جاں ساتھ ہے میرے
 کانٹوں کی گھنی بازو رواں ساتھ ہے میرے

4

पैरहन¹ जलता हुआ आँखों की बेख्वाबी का था
 हम मदावा² ढूँडते क्या कहूर जहराबी का था
 रफ्तः-रफ्तः बादबानी धूप खाकिस्तर³ हुई
 शाम के चेहरे प' ग़म सूरज की गर्काबी⁴ का था
 ज़म गई आँखों प' आकर दर्द की खूनाब⁵ धुँद
 रेत की लहरों को ग़म दरिया की बेआबी का था
 क़तरे क़तरे में लहू के था तमाज़त⁶ का भंवर
 एक वादः उसकी आँखों में ख़ुनुकताबी का था
 आख़िर-ए-शब⁷ जल गया महताब का सादः-वरक
 नीलगूँ⁸ झीलों प' लज़ाँ अक्स शब-ताबी⁹ का था
 नींद आई जब हुआ पैवस्त खंजर रुह तक
 बर्ग-ए-जौ¹⁰ प्यासा 'मुजीबी' जैसे तल्ब आबी का था

○

5

हर एक क़दम ख़तरः-ए-जौ साथ है मेरे
 कॉटों की घनी बाढ़ रवाँ साथ है मेरे

1. वस्त्र	2. इलाज
3. राख, धूल	4. पूबना
5. खूनाब, खूने-नाबः विशुद्ध रक्त, असती खून	6. गर्मी
7. रात के आख़री पहर	8. नीला
9. रात को चम्कना	
10. जान का पता (शायर ने जान को पता से उपमा दी है)	

شب ہو تو اُگے دل میں اداسی کا گھٹا پیڑ
 دن ہے تو اک آشوبِ جہاں ساتھ ہے میرے
 کیا جانے کب سرد ہوئی مشعلِ مہتاب
 بے نور اجالوں کا دھواں ساتھ ہے میرے
 کر آئے متاعِ دل و جاں دفن تہ خاک
 سرمایہٴ جاں تیرا زیاں ساتھ ہے میرے
 اچھا ہے نہ یاد آئے کہ میرا بھی خدا تھا
 ہونٹوں پہ بہت تلخ بیاں ساتھ ہے میرے

○

6

ہر نفسِ آتشِ بجاں عالمِ عجب اس کا بھی ہے
 روز و شبِ آوارگی کوئی سبب اس کا بھی ہے
 وہ عبث مجھ سے خفا ہے کاش وہ یہ جانتا
 خنجر کوئی پس دیوارِ شب اس کا بھی ہے
 جسم سے کفکولِ دونوں ہیں مگر کہتے نہیں
 بے حسی سے میرا دل بھی بے طلب اس کا بھی ہے
 میں سمجھتا تھا جسے تریاقِ غم، تسکینِ جاں
 میری بربادی میں شاید ہاتھ اب اس کا بھی ہے
 جانے کس فیاضِ ساعت میں کھلے بندِ سکوت
 خشک ہے میری زباں اور تشنہ لب اس کا بھی ہے

शब हो तो उगे दिल में उदासी का घना पेड़
 दिन है तो इक आशोब-ए-जहाँ¹ साथ है मेरे
 क्या जनिए कब सर्द हुई मशअ'त-ए-महताब²
 बेनूर उजातों का धुआँ साथ है मेरे
 कर आए मताअ'-ए-दिल-व-जॉ³ दफ़न तह-ए-खाक
 सरमाय:-ए-जॉ तेरा ज़ियाँ⁴ साथ है मेरे
 अच्छा है न याद आए कि मेरा भी खुदा था
 होंटों 'प' बहुत तलख़ बयाँ साथ है मेरे

○

6

हर नफ़स आतिश-बजों आ'लम अजब उसका भी है
 रोज़-व-शब आवारगी. कोई सबब उसका भी है
 वो अबस मुझसे ख़फ़ा है काश वो ये जानता
 मुंतज़िर कोई पस-ए-दीवार-ए-शब⁵ उसका भी है
 जिस्म से कशकोल⁶ दोनों है मगर कहते नहीं
 बेहिसी से मेरा दिल भी बेतलब उसका भी है
 मैं समझता था जिसे तिर्याक़-ए-ग़म⁷ तस्कीन-ए-जॉ⁸
 मेरी बर्बादी में शायद हाथ अब उसका भी है
 जाने किस फैयाज़ साअ'त⁹ में खुले बंद-ए-सुकूत¹⁰
 खुशक है मेरी ज़बाँ और तिश्न: तब उसका भी है

1. संसार का कोलाहल
3. सुदय और प्राण की संपत्ति
5. रात की दीवार के पीछे
7. ग़म का इलाज
9. क्षण

2. चोंद की मशाल
4. हानि, नुक़सान
6. थिस्तापात्र
8. ज़ाम का सुकून
10. बुप्पी लगना

سادہ لوحی اپنے معنی کھو چکی وہ کیا کرے
بدماغ ایسا نہیں لیکن لقب اس کا بھی ہے

○

7

غضب ہوتا جو لہجہ اور سادہ کر لیا ہوتا
کتابِ دل تھی حاضر استفادہ کر لیا ہوتا
صبا سارا گلستاں چھوڑ کر تم سے لپٹ جاتی
اگر چاکِ گریباں کو کشادہ کر لیا ہوتا
کوئی منظر کسی کا دل دکھائے یہ نہیں چاہا
ردا تھی ورنہ زخموں کو لبادہ کر لیا ہوتا
گنہ اس دہر میں دوچار ہی اچھے لگے ورنہ
قباحت اس میں کیا تھی گر زیادہ کر لیا ہوتا
یہ تلخی باعثِ آرامِ جاں ہوتی، اگر میں نے
غمِ جاناں تجھے ہم رنگِ بادہ کر لیا ہوتا
نہ جانے زندگی رسوا تو کرتی اور کس کس کو
اگر میں نے بھی مرنے کا ارادہ کر لیا ہوتا
جو ہوتا وصف کوئی تو مجھے یوں سزا ملتی
بنا کر بت زمانہ ایستادہ کر لیا ہوتا

○○○

सादःलौही अपने मा'नी खो चुकी वो क्या करे
बददिमाग ऐसा नहीं लेकिन लकब उसका भी है

○

7

ग़ज़ब होता जो तेहज़ः और सादः कर लिया होता
किताब-ए-दिल थी हाज़िर इस्तिफ़ादः¹ कर लिया होता
सबा सारा गुलिस्तों छोड़कर तुमसे लिपट जाती
अगर चाक-ए-गिरेबाँ को कुशादः² कर लिया होता
कोई मंज़र किसी का दिल दुखाए ये नहीं चाहता
रिदा³ थी वर्नः ज़ख्मों को लबादः कर लिया होता
गुनह इस दहर में दो चार ही अच्छे लगे वर्नः
कबाहत इसमें क्या थी गर ज़ियादः कर लिया होता
ये तल्खी बाइस-ए-आराम-ए-जौं होती अगर मैंने
ग़म-ए-जानों तुझे हमरंग-ए-बादः⁴ कर लिया होता
न जाने ज़िंदगी रसवा तू करती और किस किस को
अगर मैंने भी मरने का इरादः कर लिया होता
जो होता वस्फ़⁵ कोई तो 'मुजीबी' यूँ सज़ा मिलती
बनाकर बुत ज़मानः ईस्तादः⁶ कर लिया होता

○○○

1. सीघापन
3. खुला हुआ
5. गुण

2. ताप उठाना
4. शराब के रंग में रंगना
6. खड़ा करना

1

یوں تو وہ سب سے بعد شانِ حیا ملتا ہے
 دیکھنا یہ ہے کسے بختِ رسا ملتا ہے
 تو وہ گوہر ہے جو رہتا ہے تیرے آبِ سدا
 یا کہیں اجنبی راہوں میں پڑا ملتا ہے
 طہر ہے مجھ پہ نہ ملنا ترا اس قول کے بعد
 عشقِ صادق ہو تو بندے کو خدا ملتا ہے
 شاہِ گل سبزہٴ خاکی پہ بھی جھک جاتی ہے
 ہو محبت تو دلِ شاہِ دگدا ملتا ہے
 جاتی ہے تابہ گستاخِ ترے دامن کی ہوا
 رنگِ غنچہ سے ترا رنگِ قبا ملتا ہے
 تجھ کو دیکھا جو خراماں تو سمجھ میں آیا
 کس طرح سلسلہٴ تیغ و مہا ملتا ہے

○

2

موجِ نسیم بن کے رواں کو بہ کو ہوئے
 ہم بھی شریکِ قافلہٴ رنگ و بو ہوئے

सैयद अमीन अशरफ़ (1931प)

1

यूँ तो वो सब से बसद शान-ए-हया मिलता है
 देखना ये है किसे बरत-ए-रसा¹ मिलता है
 तू वो गौहर है जो रहता है तह-ए-आब सदा
 या कहीं अजनबी राहों में पड़ा मिलता है
 तंज है मुझ प' न मिलना तिरा इस कौल के बाद
 इश्क सादिक² हो तो बंदे को खुदा मिलता है
 शाख-ए-गुल सब्ज़-ए-खाकी प' भी झुक जाती है
 हो मुहब्बत तो दिल-ए-शाह-व-गदा³ मिलता है
 जाती है ताबः गुलिस्तों तिरा दामन की हवा
 रंग-ए-गुंचः से तिरा रंग-ए-कबा मिलता है
 तुझको देखा जो खरामों तो समझ में आया
 किस तरह सितसिलः-ए-तेग-व-सबा मिलता है

○

2

मीज-ए-नसीम⁴ बन के रवों⁵ कु-ब-कु हुए
 हम भी शरीक-ए-काफिलः-ए-रंग-व-बू हुए

1. अच्छी किसमत

2. सच्चा

3. बादशाह और फकीर का दिल

4. परगुआ हवा की मीज

5. जारी

شاید چمن سے دور پر افشاں تھی موجِ خوں
 آئی صبا تو لالہ و گل شعلہ رو ہوئے
 ناکامیوں نے اور جلانے نئے چراغ
 سب داغِ زہیپ الجمنِ آرزو ہوئے
 سمجھا سکے جنوں کو نہ آدابِ مصلحت
 ہم سے نہ چاکِ جیبِ دگریاں رو ہوئے
 بننے گئے تمام تر آوازہ جرس
 وہ حلقہ ہائے طوق جو زہیپ گلو ہوئے
 جب ہم چلے تو ساتھ چلی بادِ خوش خرام
 جب تھک گئے تو گردِ رو جستجو ہوئے

○

3

عجیب شے ہے طرحِ داریِ تنہا بھی
 رقیبِ جاں بھی ہے، قاتل بھی ہے، مسیحا بھی
 اداس اداسِ حریمِ نگاہ بے منظر
 دھواں دھواںِ خلشِ رائیگاں سے دنیا بھی
 دل و دماغ و نفسِ تشنگی سے ہیں روشن
 اسی کی آگ میں جلتے ہیں شہرِ دھوا بھی
 طلب میں مجھ سے تو لمحہ بھی اک نہیں کتنا
 اسی خمار نے کالے ہیں کوہ و دریا بھی

शायद चमन से दूर परअफ़शों थी मौज-ए-खूँ
 आई सबा तो लातः-व-गुल शोलः-रू हुए
 नाकामियों ने और जलाए नए चराग
 सब दाग जेब-ए-अंजुमन-ए-आरज़ू¹ हुए
 समझा सके जुनूँ को न आदाब-ए-मसतिहत
 हमसे न चाक-ए-जेब-व-गिरेबाँ रफू हुए
 बनते गए तमाम तर आवाज़ः-ए-जरस²
 वह हलकः-ए-तौक³ जो जेब-ए-गुलू⁴ हुए
 जब हम चले तो साथ चली बाद-ए-खुशख़राम⁵
 जब धक गए तो गर्द-ए-रह-ए-जुस्तजू हुए

○

3

अजीब शय है तरहदारी-ए-तमन्ना भी
 रकीब-ए-जों भी है, कातिल भी है, मसीहा भी
 उदास उदास हरीम-ए-निगाह⁶ बे-मंज़र
 धुआँ धुआँ खलिश-ए-राएणों⁷ से दुनिया भी
 दिल-व-दिमाग़-व-नफ़स तिशनगी से हैं रीशान
 उसी की आग में जलते हैं शहर-व-सहरा भी
 तलब में मुझसे तो लम्हः भी इक नहीं कटता
 उसी ख़ुमार ने काटे हैं कोह-व-दरिया भी

1. आकौशा की सभा की शोभा

2. जरस (कफ़िल्ला) की आवाज़

3. तौक के घेरे

4. गर्दन की शोभा

5. मधुर गति वाली हवा

6. नज़र की हदें, जहाँ तक नज़र जाती है

7. व्यर्थ की बुझन

ترے خیال سے خلوت بھی انجمن ہے مجھے
 ترے خیال سے ہوں انجمن میں تنہا بھی
 وہی ہوائے جہاں تاب مستبر ہے کہ جو
 جلا کے چھوڑ گئی ہے چراغِ فردا بھی
 گلہ ہے کم تنگی سے جمودِ خاطر کو
 جو چوٹ لگتی تو گرتا بھی یہ سنبھلتا بھی

○

4

سِر منزلِ شبِ نحتِ آزار نہ ہو
 ہے وہی جادۂ خوش رنگ جو ہموار نہ ہو
 ہو گئے دیدہ و دل دست و گریباں آخر
 اس خرابی میں کہیں چشمِ فسون کار نہ ہو
 چاند کھلتا ہے سِر شب تو گماں ہوتا ہے
 روئے روشن نہ ہو گلگونہ رخسار نہ ہو
 آنکھ بھر کر بھی نہ دیکھا اسی اندیشے سے
 ہم جسے پھول سمجھتے ہیں وہ تلواریں نہ ہو
 عشقِ ناکام سے صادق نہیں آتی یہ بات
 کوئی دنیا میں محبت کا طلب گار نہ ہو
 یہ عجب شرطِ تعلق ہے ترے گیسو کی
 قیدِ زنجیر ہو زنجیر کی جھنکار نہ ہو

○

तिरे ख्याल से खलवत¹ भी अंजुमन है मुझे
 तिरे ख्याल से हूँ अंजुमन में तन्हा भी
 वही हवा-ए-जहाँताब² मो'तबर है कि जो
 जला के छोड़ गई है चिराग-ए-फर्दा³ भी
 गिल: है कमनिगही से जुमूद-ए-खातिर को
 जो चोट लगती तो गिरता भी ये संभलता भी

○

4

सफर-ए-मंजिल-ए-शब⁴ खस्त:-ए-आज़ार⁵ न हो
 है वही जाद:-ए-खुशरंग⁶ जो हमवार⁷ न हो
 हो गए दीद:-व-दिल दस्त-व-गिरेबाँ आखिर
 इस खराबी में कहीं चश्म-ए-फसूँकार⁸ न हो
 चाँद खिलता है सर-ए-शब⁹ तो गुमाँ होता है
 रू-ए-रौशन न हो गुलगून:-ए-रुखसार¹⁰ न हो
 आँख भर कर भी न देखा इसी अंदेश से
 हम जिसे फूल समझते हैं वो तलवार न हो
 इश्क-ए-नाकाम से सादिक नहीं आती ये बात
 कोई दुनिया में मुहब्बत का तलबगार न हो
 ये अजब शर्त-ए-तअ'ल्लुक है तेरे गेसू की
 कैद-ए-जंजीर हो जंजीर की अनकार न हो

○

1. एकांत
3. भविष्य का चराग
5. बीमारी से कमज़ोर
7. चौरस
9. रात में

2. दुनिया को रौशन करने वाली हवा
4. रात की मंजिल का सफर
6. सुंदर रास्ता
8. जादू चलाने वाली आँख
10. कपोल की लालिमाँ

5

عجب صورت بدلتی ہے کہ پہچانی نہیں جاتی
 خزاں کے جبر سے بادِ گلستانی نہیں جاتی
 ہواؤں پر گلوں کی مہر افشانی نہیں جاتی
 جنوں میں در بہ در کی خاک اب چھانی نہیں جاتی
 ہوں نا آشنا شوقِ لب و عارض نہیں ہوتا
 کسی قیمت پہ جان و تن کی عریانی نہیں جاتی
 نہ ہوں آنکھیں تو دل ہو جاتا ہے پر کالہ آتش
 جو دل قابو میں ہو آنکھوں کی حیرانی نہیں جاتی
 یہی محسوس ہوتا ہے کہ ہر شے میں کوئی شے ہے
 کہ جاں مسمار ہوتی ہے درخشانی نہیں جاتی
 قیامت تھا بدلنا راستہ تیری گلی کا بھی
 سمندر خشک ہو جاتا ہے طفیلی نہیں جاتی
 تغافل زائیں میں اک رخ امکاں بھی روشن ہے
 نہیں جاتی ان آنکھوں کی پشیمانی نہیں جاتی
 وہ تاج و تخت و کشور ہے نہ بلقیسِ سخن بر ہے
 رگ و پے سے مگر خوئے سلیمانی نہیں جاتی
 جو تختی پر لکھا تھا مٹ گیا بارش کے پانی سے
 مگر مٹی سے اب تک بوئے سلطانی نہیں جاتی
 یہ روح و جسم کا سارا تصادم حسرتوں سے ہے
 میتر کیا نہیں ہوتا پریشانی نہیں جاتی

5

अजब सूरत बदलती है कि पहचानी नहीं जाती
 खज्रों के जब से बाद-ए-गुलिस्तानी नहीं जाती
 हवाओं पर गुलों की मेहर अफ़शानी नहीं जाती
 जुनों में दर-ब-दर की खाक अब छानी नहीं जाती
 हवस ना-आशना शीक़-ए-तब-व-आरिज़ नहीं होता
 किसी कीमत प' जान-व-तन की उरयानी¹ नहीं जाती
 न हों आँखें तो दिन हो जाता है परकाल:-ए-आतिश²
 जो दित काबू में हो आँखों की हैरानी नहीं जाती
 यही महसूस होता है कि हर शय में कोई शय है
 कि जाँ मिस्मार होती है दरख़शानी³ नहीं जाती
 क़यामत था बदलना रास्ता तेरी ग़ली का भी
 समुन्दर छुपक हो जाता है तुग़यानी⁴ नहीं जाती
 तगाफ़ुलज़ाद्यों में इक़ रुख़-ए-इमक़ों भी रीशन है
 नहीं जाती उन आँखों की पशोमानी⁵ नहीं जाती
 वो ताज-व-तख़्त-व-किश्वर⁶ है न बितकीस-ए-समनबर⁷ है
 रग-व-पै से मगर छू-ए सुलैमानी नहीं जाती
 जो तख़्ती पर लिखा था मिट गया बारिश के पानी से
 मगर मिट्टी से अब तक बू-ए-सुलतानी नहीं जाती
 ये रूह-व-जिस्म का सारा तसादुम हसरतों से है
 मयस्सर क्या नहीं होता परेशानी नहीं जाती

1. गंगापन

2. आग की चिंगारी

3. ज़मक

4. ज्वार-भाटा

5. तज्जा

6. ताज, तख़्त और मुल्क

7. बादशाह सुलैमान के ज़माने में, अरब स्थित सबा की ख़ूबसूरत नतिका बितकीस

یہ انسان بھی دفنِ تفسلی کا اک سمندر ہے
 برس جاتا ہے بادل تنگ دامانی نہیں جاتی
 بدن کی جھڑیوں کا عکس بھی پڑتا ہے اس گھر پر
 سجانے سے دل افسردہ ویرانی نہیں جاتی
 دل ہجراں رسیدہ کو وہی آزار دیتا ہے
 اُسی بے مہر کی لیکن ثناخوانی نہیں جاتی

○

6

شکلبائی کا یارا چاہتا ہے
 ستارہ بختِ خارا چاہتا ہے
 شمر کا نام ہے اک استعارہ
 کہ پتھر سر ہمارا چاہتا ہے
 جدھر چلے ادھر چلتی ہے یہ بھی
 ہوا کا رخ اشارہ چاہتا ہے
 کوئی حد بچ و تاب زرگری کی
 سمندر بھی کنارہ چاہتا ہے
 جو اس کے رو برو آنکھیں ہیں خیرہ
 کن آنکھوں سے نظارہ چاہتا ہے

ये इनसाँ भी वफूर-ए-तिशानगी¹ का इक समुन्दर है
 बरस जाता है बादल तंग दामानी नहीं जाती
 बदन की झुर्रियों का अक्स भी पड़ता है उस घर पर
 सजाने से दित-ए-अफसुर्द² वीरानी नहीं जाती
 दित-ए-हिजराँरसीद³ को वही आज़ार⁴ देता है
 उसी बेमेहर⁵ की लेकिन सनाख्वानी⁶ नहीं जाती

○

6

भाकेबाई⁷ का यारा चाहता है
 सितारा बख़्त-ए-ख़ारा⁸ चाहता है
 समर⁹ का नाम है इक इस्तेआर¹⁰
 कि पत्थर सर हमारा चाहता है
 जिघर चलिए उघर चलती है ये भी
 हवा का रुख़ इशारः चाहता है
 कोई हृद पेच-व-ताब-ए-ज़रगरी की
 समुन्दर भी किनारः चाहता है
 जो उसके रूबरू आँखें हैं ख़ीरा¹¹
 किन आँखों से नज़ारः चाहता है

1. बहुत ज़्यादा प्यास
3. वियोग का मारा दित
5. बेवफ़ा
7. सब्र, बड़ा दुख
9. फल
11. आश्चर्यचकित, चकावीध

2. मलिन दित
4. दुख, बीमारी
6. प्रशंसा
8. पत्थर की तकदीर
10. रूपक

سوال بوسہ لب پر وہ پہلے
 سمرقند و بخارا چاہتا ہے
 دعا میں چاہتا ہوں، بستر شب
 بغل میں ماہ پارہ چاہتا ہے

○

7

آشفتگی و دربدری یاد نہیں ہے
 وہ خواب تھا یا جلوہ گری یاد نہیں ہے
 رقصاں تھی کوئی شے صفتِ کاکبیتِ سیال
 خوشبو تھی کہ شیشے کی پری یاد نہیں ہے
 یاد آتا ہے اک شاخچہ نخل طرب ناک
 آواز کی شوریدہ سری یاد نہیں ہے
 کچھ یاد تو ہے شوخی رفتار کا عالم
 احساسِ نسیمِ سحری یاد نہیں ہے
 نازک تھا شجرِ ٹوٹ گیا تھا سرِ انکار
 کیوں شاخِ تمنا تھی ہری یاد نہیں ہے
 درپیش ہے یوں مرحلہٴ ہوش کہ مجھ کو
 وہ کیفیتِ بے خبری یاد نہیں ہے

○

सवाल-ए-बोस:-ए-लब पर वो पहले
 समरकंद-व-बुलारा चाहता है
 दुआ मैं चाहता हूँ, बिस्तर-ए-शब
 बगल में माहपार:¹ चाहता है

○

7

आशुपतगी-व-दरबदरी याद नहीं है
 वो रुवाब था या जलव:गरी याद नहीं है
 रक्सौं थी कोई शय सिप्त-ए-निकहत-ए-सैयाल²
 रुशबू थी कि शीशे की परी याद नहीं है
 याद आता है इक शाखच:-ए-नखल-ए-तरबनाक³
 आवाज की शोरीद:सरी⁴ याद नहीं है
 कुछ याद तो है शोखी-ए-रफतार का आलम
 अहसास-ए-नसीम-ए-सहरी⁵ याद नहीं है
 नाजुक था शजर टूट गया था सर-ए-इंकार
 क्यों शाख-ए-तमन्ना थी हरी याद नहीं है
 दरपेश है यूँ मरहत:-ए-होश कि मुझको
 वह कैफ़ियत-ए-बेखबरी याद नहीं है

○

1. चौद का टुकड़ा अर्थात् मछबूब
3. प्रसन्न पेड़ की छोटी डल्ली
5. सुबह की ठवा का आभास

2. द्रव्य सुगंध की तरह
4. पागतपन, दीवानगी

8

بچے مہر و وفا کچھ کھو کے پایا ہے اسیری نے
 نظر کو مالِ گم گشتہ بتایا دل پذیری نے
 ہوا کی تال پر رقصاں ہیں سوچیں ہم دریا میں
 سرگردابِ جہنم گل منایا ہم صغیری نے
 تار کر دیا ہے لطفِ مہر و قہر کا یکساں
 زمیں کی بے حسی نے آسمان کی گوشہ گیری نے
 بہار ایجاد کرتا ہوں گریباں چاک کرتا ہوں
 جنوں کو سبز دکھا غیرتِ منتِ پذیری نے
 نہ یہ بے ہیرا ہوتا نہ آتے برگ و بار اس میں
 چمن میں بھر دیا ہے رنگِ ملیں فقیری نے
 نیمِ ابرو میں ہے مہتابِ بنی کارِ لا حاصل
 ڈھلی جب عمر دیکھا آئینہ روشن ضمیری نے
 نسوں کا ری سے چھینا ہے ہر اک تارِ گِ جاں کو
 کبھی آہنگِ غالب نے کبھی طرزِ نظیری نے

o

9

گر پڑ حسن میں اک لطفِ سرسری ہی سہی
 یہ عالمِ رمِ آہو کبھی کبھی ہی سہی

8

पए-मेहर-व-वफा कुछ खो के पाया है असीरी ने
 नज़र को माल-ए-गुमग़श्तः¹ बनाया दिलपज़ीरी² ने
 हवा की ताल पर रक्साँ हैं मीजे बीम-ए-दरिया³ में
 सर-ए-गिर्दाब⁴ -ज़शन-ए-गुल मनाया हमसफ़ीरी⁵ ने
 तास्मुर कर दिया है तुल्फ-ए-मेहर-व-कहर का यकसाँ
 ज़मी की बेहिंसी ने आसमाँ की गोशःगीरी ने
 बहार ईजाद करता हूँ गिरेबाँ चाक करता हूँ
 जुनूँ को सब्ज रखा गैरत-ए-मिन्नतपज़ीरी ने
 न ये बे-पैरहन⁶ होता न आते बर्ग-व-बार इसमें
 चमन में भर दिया है रंग मल्बूस-ए-फ़कीरी⁷ ने
 ख़म-ए-अबलू⁸ में है महताब-बीनी⁹ कार-ए-ताहासिल
 ठली जब उम्र देखा आईनः रौशनज़मीरी ने
 फुसूँकारी से छेड़ा है हर इक तार-ए-रग-ए-जों को
 कभी आहंग-ए-‘ग़ालिब’ ने कभी तर्ज-ए-‘नज़ीरी’ ने

○

9

गुरेज़-ए-हुस्न में इक तुल्फ सरसरी ही सही
 ये आलम-ए-रम-ए-आहू¹⁰ कभी कभी ही सही

1. खोया हुआ माल	2. खुशख़बरी, पसंदीदगी
3. दरिया का डर	4. संवर में
5. दोस्ती, परिन्दों का एक तरह की खोली बोलना	6. धेतिवास, निर्वस्त्र
7. फ़कीरी का लिबास	8. भी का टेढ़ापन
9. ज़ेद देखना	10. छिरन की चाल का आलम

ابھیں کے جلوؤں سے گم کشتہٴ تحیر ہوں
 یہ رنگ و بوئے گل و لالہ عارضی ہی سہی
 یہ تازہ کاری بود و نبود عالم ہے
 جہاں کہنہ کی ہر چیز رفتی ہی سہی
 بکھر کے ٹوٹ نہ جائے تو آدمی ہے وہی
 جو ٹوٹنے سے بکھر جائے آدمی ہی سہی
 دلوں کی برف نہ پگھلے تو پائدار نہیں
 وہ دوستی ہی سہی، مہر و آشتی ہی سہی
 کوئی سبب ہے جو آسودگی نہیں ملتی
 شریک طاق و دروہام روشنی ہی سہی
 یہ آسمان زمیں بوس بے سبب تو نہیں
 محبتوں کے لیے کچھ فرد تنہی ہی سہی
 جو ضبط ہو تو گریبان و آستیں ہے یہ
 جو چاک ہو تو گذر گاؤں دلبری ہی سہی
 اک احترام تعلق مگر ضروری ہے
 قرار جاں ہے تو اس شوخ میں کی ہی سہی

○

10

دل ہیر تحیر ہے کہ وہ مملکت آرا
 کیا سلطنت بلخ و سرقد و بخارا

इन्हीं के जलवों से गुमगुप्तः-ए-तहैयुर¹ हूँ
 ये रंग-व-बू-ए-गुल-व-तातः आरज़ी² ही सही
 ये ताज़ःकारी-ए-बूद-व-नबूद-ए-आलम है
 जहान-ए-कुहनः की हर चीज़ रफतनी³ ही सही
 बिखर के टूट न जाए तो आदमी है वही
 जो टूटने से बिखर जाए आदमी ही सही
 दिलों की बर्फ़ न पिघले तो पायदार नहीं
 वो दोस्ती ही सही, मेहर-व-आशती ही सही
 कोई सबब है जो आसूदगी नहीं मिलती
 शरीक-ए-ताक-व-दर-व-बाम रौशनी ही सही
 ये आसमान जमीं बोंस बेसबब तो नहीं
 मुहब्बतों के लिए कुछ फ़िरोतनी⁴ ही सही
 जो ज़ुलत हो तो गिरेबान-व-आस्तीं है ये
 जो चाक हो तो गुज़रगाह-ए-दिलबरी ही सही
 इक एहताराम-ए-तअ'ल्लुक मगर जरूरी है
 करार-ए-जाँ है तो उस शोख में कमी ही सही

○

10

दिल शहर-ए-तहैयुर⁵ है कि वो ममलकत-आरा⁶

क्या सततनत-ए-बल्ख-व-समरकंद-व-बुखारा

1. ईरानी में खोया हुआ	2. क्षणिक
3. खत्म हो जाने वाली	4. आखड़ी, हाकसारी
5. विस्मय	6. देश की शोभा

مبہم ہے تری چشم کرم دیکھ تو یوں دیکھ
 جس طرح لپٹ جائے ستارے سے ستارہ
 اک چاند ہے آوارہ و بیتاب و فلک تاب
 اک چاند ہے آسودگی ہجر کا مارا
 کچھ درخور جاں ہے تو یہی کج ملاقات
 یہ عالم خاکی نہ ہمارا نہ تمھارا
 زنجیر گراں بار ہے یہ عشرت ساحل
 بہتا ہے تو رکتا ہی نہیں وقت کا دھارا
 جز حسرت بے نام نہیں گردش خوں اب
 چاندی جو ہوئے بال ملا ضبط کا یارا

मुबहम¹ है तेरी चश्म-ए-करम देख तो यूँ देख
 जिस तरह लिपट जाए सितारे से सितारः
 इक चाँद है आवारः-व-बेस्ताब-व-फ़लकताब
 इक चाँद है आसूदगी-ए-हिज़ का मारा
 कुछ दरख़ोर²-ए-जों है तो यही कुंज³-ए-मुलाकात
 ये आत्म-ए-खाकी न हमारा न तुम्हारा
 जंजीर-गिरांवार⁴ है ये इशरत-ए-साहित
 बहता है तो रुकता ही नहीं वक़्त का धारा
 जुझ⁵ हसरत-ए-बेनाम नहीं गर्दिश-ए-ख़ूँ अब
 चाँदी जो हुए बाल मिला ज़ब्त का यारा

○○○

1. प्रच्छन्न
 3. किनारा
 5. के सिवा

2. मुनासिब, लायक
 4. भारी ज़ंजीर

1

بولنا اس سے ذرا ڈھب سے عجب شخص ہے وہ
 کسی سے بولا نہیں کب سے عجب شخص ہے وہ
 آ رہا ہے وہ، بُرا سب نے کہا ہے جس کو
 پوچھ لے گا وہ ابھی سب سے، عجب شخص ہے وہ
 کیا کہیں اس کی، ملا ہی وہ نہیں ہے کب سے
 بولتا بھی تو نہیں ڈھب سے، عجب شخص ہے وہ
 اس سے بس میں نے کہا یہ تھا کہ کچھ خود کو بدل
 مجھ سے بولا ہی نہیں تب سے، عجب شخص ہے وہ
 وہ بُرے وقت میں رہتا ہے بُرے ایک ایک سے
 کبھی آیا ہی نہ مطلب سے، عجب شخص ہے وہ
 آج جینے کے لیے کس سے نہیں ڈرتا کون
 تلخ لڑتا ہے مگر سب سے، عجب شخص ہے وہ

o

2

ممکن ہے اس کے آگے کوئی ہموا نہ ہو
 لازم ہے اب کہ جذبہ صدا سے جدا نہ ہو
 مانا کہ میری فکر میں ہیں تلخیاں بہت
 ذہن ایک حادثہ بھی اگر بھولتا نہ ہو

मनमोहन तल्लू (1931-2001)

1

बोलना उससे ज़रा ठब से अजब शाख्स है वो
 किसी से बोला नहीं कब से अजब शाख्स है वो
 आ रहा है वो, बुरा सबने कहा है जिसको
 पूछ लेगा वो अभी सब से अजब शाख्स है वो
 क्या कहें उसकी, मिला ही वो नहीं है कब से
 बोलता भी तो नहीं ठब से, अजब शाख्स है वो
 उससे बस मैंने कहा ये था कि कुछ खुद को बदल
 मुझसे बोला ही नहीं तब से, अजब शाख्स है वो
 वो बुरे वक़्त में रहता है परे इक इक से
 कभी आया ही न मतलब से, अजब शाख्स है वो
 आज जीने के लिए किससे नहीं डरता कौन
 'तल्लू' लड़ता है मगर सब से, अजब शाख्स है वो

○

2

मुमकिन है इसके आगे कोई हमनवा न हो
 लाज़िम है अब कि जज़्बः सदा से जुदा न हो
 माना कि मेरी फ़िक में हैं तल्लियाँ बहुत
 ज़ेहन एक हादिसः भी अगर भूतता न हो

دیوانہ دار ہنس بھی دیے اپنے حال پر
 پھر چپ بھی ہو گئے کہ کوئی دیکھتا نہ ہو
 جانے کوئی سلوک لگے جی کو کب بُرا
 ہم میں سے چاہے کوئی بھی جی کا بُرا نہ ہو
 آپ آملہ ہوں تجھ سے کچھ ایسا ہی سوچ کر
 شاید پکارنے پہ بھی تُو نے سنا نہ ہو
 سب جانتے سمجھتے ہوئے چپ ہوا ہوں تلخ
 کہنے کو جس طرح برے کچھ بھی رہا نہ ہو

○

3

اب اور سانچے ہم پر نہیں گزرنے کے
 گزر گئے ہیں جو لمحے تھے خود سے ڈرنے کے
 نہ بھاگنے کے رہے ہم نہ اب ٹھہرنے کے
 وہ لمحے آئے جو آکر نہیں گزرنے کے
 بڑے بڑوں نے یہاں آ کے ذم نہیں مارا
 وہ آئے مرحلے اپنی صدا سے ڈرنے کے
 یہ ایک عرصے کے چپ کی خراش اور سہی
 صدا کے زخم تو چپ سے نہیں تھے بھرنے کے
 نئے برے سے تعلق بنیں گے بگڑیں گے
 کتاب ارادے ہیں ایک ایک بات کرنے کے

○

दीवानावार हँस भी दिए अपने हाल पर
फिर चुप भी हो गए कि कोई देखता न हो
जाने कोई सुतूक लगे जी को कब बुरा
हम में से चाहे कोई भी जी का बुरा न हो
आप आ मिला हूँ तुझसे कुछ ऐसा ही सोचकर
शायद पुकारने प' भी तूने सुना न हो
सब जानते समझते हुए 'तल्हा'
कहने को जिस तरह मेरे कुछ भी रहा न हो

○

3

अब और सानिहे¹ हम पर नहीं गुज़रने के
गुज़र गए हैं जो लम्हे थे खुद से डरने के
न भागने के रहे हम न अब ठहरने के
वो लम्हे आए जो आकर नहीं गुज़रने के
बड़े बड़ों ने यहाँ आके दम नहीं मारा
वो आए मरहते अपनी सदा से डरने के
ये एक अर्से के चुप की ख़राब और सही
सदा के ज़ख्म तो चुप से नहीं थे भरने के
नये सिरे से तअ'ल्लुक बनेंगे बिगड़ेगे
कि अब इरादे हैं एक एक बात करने के

○

4

سانس روکے رہو، لو پھر وہ صدا آتی ہے
 جس کو ترسیں کئی صدیاں تو سُنی جاتی ہے
 کیفیت سی یہ مگر کیا ہے ہمارے جی کی
 جیسے رفتار کہ رفتار سے ٹکراتی ہے
 خود سے دم بھر کو یہ ملنے کا بھی ہے خوب سماں
 سانس ہے یا کوئی پل بھر کا ملاقاتی ہے
 اور رکھا ہی یہاں کیا تھا بہانوں کے سوا
 زندگی آج بہانوں سے بھی کتراتے ہیں
 بات کرتا ہوں میں سب کی، یہ ٹکڑے کیسے ہیں
 میرا ہر حادثہ میرا ہے، بہت ذاتی ہے
 میں بھی جی بھر کے وہ بھٹکاؤں تری چاہت میں
 زندگی راستہ دیتی ہی چلی جاتی ہے
 شام کے ہاتھ میں بھی سوچتی جاتی ہے مجھے
 ایک آہٹ جو اُجالے بھی کیے جاتی ہے
 ہاتھ پھیلانے ہوئے مانگ رہی ہے کیا رات
 کیوں اندھیروں میں ہوا روئے چلی جاتی ہے
 آج تک ٹھیک سے اُتری نہ مری یادوں میں
 ایک وہ یاد، جو بھولے سے کبھی آتی ہے
 موت کی نیند مگر اب کے ضرور اُچنی ہے
 ذرہ ہم ایسوں کو جھپکی سی کہاں آتی ہے

4

साँस रोके रहो, तो फिर वो सदा¹ आती है
जिसको तरसें कई सदियाँ तो सुनी जाती है
कैफियत सी ये मगर क्या है हमारे जी की
जैसे रफ्तार कि रफ्तार से टकराती है
खुद से दम भर को ये मिलने का भी है खूब समों
साँस है या कोई पल भर का मुलाकाती है
और रक्खा ही यहाँ क्या था बहानों के सिवा
जिंदगी आज बहानों से भी कतराती है
बात करता हूँ मैं सबकी, ये गुमाँ कैसे है
मेरा हर हादिस: मेरा है, बहुत ज़ाती² है
मैं भी जी भरके वो भटका हूँ तिरी चाहत में
जिंदगी रास्ता देती ही चली जाती है
शाम के हाथ में भी सौंपती जाती है मुझे
एक आहट जो उजाले भी किए जाती है
हाथ फैलाए हुए माँग रही है क्या रात
क्यों अंधेरो में हवा रोए चली जाती है
आज तक ठीक से उत्तरी न मिरी यादों में
एक वो याद जो भूले से कभी आती है
मीत की नींद मगर अब के ज़रूर उचटी है
वर्न: हम ऐसों को झपकी सी कहाँ आती है

1. आबाज

2. निजी

5

شکستہ پا کو بھی اب ذوق رہ نوردی ہے
 دلوں میں ہم نے وہ دھن منزلوں کی بھر دی ہے
 گزار کر تری یادوں میں چاردن ہم نے
 سمجھ لیا کہ کوئی خاص بات کر دی ہے
 مری طلب مری ہستی سے کچھ زیادہ نہ تھی
 اگرچہ مجھ پہ یہ تہمت جہاں نے دھر دی ہے
 جو راستے نظر آتے ہیں جانے پہچانے
 انہیں نے غم گھدی کی ہمیں خبر دی ہے
 ملا سراغ حقیقت تو دیکھتا کیا ہوں
 کہ اس نے قوتِ اظہار ختم کر دی ہے
 گلہ تو بے اثری نوا کا مجھ کو رہا
 بدائے دل پہ یہ میں نے صدا کہہ دی ہے
 نہ پوچھ آگئی غم کہ یوں ہوا محسوس
 دہکتی آگ پہ جیسے زبان دھر دی ہے
 بہت بھی ہوئی باتوں کا بوجھ ہے دل پر
 مگر کسی کو بھی کیا صلح نے خبر دی ہے

5

शिकस्त:-पा को भी अब ज़िक-ए-रहनवर्दी¹ है
 दिलों में हमने वो धुन मज़िलों की भर दी है
 गुज़ारकर तेरी यादों में चार दिन हमने
 समझ लिया कि कोई ख़ास बात कर दी है
 मिरी तलब मिरी हस्ती से कुछ ज़ियाद: न थी
 अगरचे मुझ प' ये तोहमत जहाँ ने धर दी है
 जो रास्ते नज़र आते हैं जाने पहचाने
 उन्हीं ने गुमशुदगी की हमें ख़बर दी है
 मिला सुराग-ए-हकीकत तो देखता क्या हूँ
 कि उसने कुव्वत-ए-इज़हार ख़त्म कर दी है
 ग़िल: तो बेअसरी-ए-नवा का मुझको रहा है
 निदा-ए-दिल प' ये मैंने सदा किधर दी है
 न पूछ आगही-ए-ग़म² कि यूँ हुआ महसूस
 दहकती आग प' जैसे ज़बान धर दी है
 बहुत बुझी हुई बातों का बोझ है दिल पर
 मगर किसी को भी क्या 'तल्ख़' ने ख़बर दी है

1. चलने का शौक

2. दुख का मर्म

6

جی رو اٹھا ہے دیکھ کے دُنیا کو شوخ و شنگ
 قبل از سکوت، تھے یہی میرے بھی رنگ ڈھنگ
 پھر آج داستانِ المِ دل نے چھیڑ دی
 پھر گوشہ خیال ہوا دشتوں پہ تنگ
 پھر زندگی کے خاکہ سادہ کی یاد آئی
 جس میں اُداسیوں کا بھرا جا چکا ہے رنگ
 پھر آگیا خیال کہ یہ ہے بری حیات
 جس طرح نصب کر دیں مزاروں پہ لوحِ سنگ
 پھر ڈھونڈتا ہے جی وہی معصوم حیرتمیں
 یعنی خود اپنی بات پہ ہو جائے عقل دنگ
 دکھ جائے راہِ درسمی پرش پہ ہائے ہائے
 برسوں جو دل ہوا نہ کسی سانے پہ دنگ
 اتنا بھی کیا مذاق کہ آنسو نکل پڑیں
 لے زندگی کہ رو دیے آخر ترے ملنگ
 سو جی خودی کو خوب کہ فطرت کا منہ چڑھائے
 کیا تھا یہ آئینہ جو نہ ہوتا حریفِ سنگ

6

जी रो उठा है देखके दुनिया को शोख-व-शंग¹
 कबल-अज-सुकूत,² थे यही मेरे भी रंग ढंग
 फिर आज दास्तान-ए-अलम³ दिल ने छेड़ दी
 फिर गोश:-ए-खयाल हुआ वहशतों प' तंग
 फिर जिंदगी के खाक:-ए-साद: की याद आई
 जिसमें उदासियों का भरा जा चुका है रंग
 फिर आ गया खयाल कि ये है मिरी हयात,
 जिस तरह नस्ब कर दें मजारों पे लौह-ए-संग⁴
 फिर ढूँडता है जी वही मासूम हैरते
 यानी खुद अपनी बात प' हो जाए अकल दंग
 दुख जाए राह-व-रस्म सी पुरसिश प' हाय-हाय
 बरसों जो दिल हुआ न किसी सानिहे प' दंग
 इतना भी क्या मजाक कि आँसू निकल पड़े
 ते जिंदगी कि रो दिए आखिर तिरे मलंग
 सूझी खुदी को खूब कि फितरत का मुँह चिढ़ाए
 क्या था ये आर्दन: जो न होता हरीफ-ए-संग⁵

1. चंचल और चतुर
2. खमोशी से पहले
3. दुख की कहानी
4. पत्थर की गिला
5. पत्थर का प्रतिद्वंद्वी

بنا دے اور بھی کچھ دور کی صدا مجھ کو
 یہ جتنے فاصلے ممکن ہیں سب دکھا مجھ کو
 ہر ایک چہرے کو پہچاننے کی کوشش نے
 ہر ایک چہرے کی الجھن بنا دیا مجھ کو
 تھکا تھکا سا تسلسل بنا کے دریا کا
 یہ پھیلتا ہوا صحرا نہ اب بنا مجھ کو
 میں سلسلہ ہوں صداؤں کے ٹوٹ جانے کا
 تو سوچ کر ہی دوبارہ صدا بنا مجھ کو
 تو میری بات ہے تو گونج جا مرے اندر
 میں تیری چپ ہوں تو پھر توڑ کر دکھا مجھ کو
 میں بن رہا ہوں ہر اک چوٹ میں صدا اپنی
 رُکے نہ ہاتھ تڑا، توڑتا ہی جا مجھ کو
 مرا خیال ہے گھر کے بہت قریب ہوں میں
 ہر ایک لمحہ نہ یوں در نہ دیکھتا مجھ کو
 یہ لوگ کیا ہیں کسی کا کوئی وجود بھی ہے
 یہ آر پار نظر آ رہا ہے کیا مجھ کو
 عجب تھکن ہوں کسی سے نہ کچھ بھی کہنے کی
 عجب طرح یہ پڑا خود سے واسطہ مجھ کو
 میں اپنے دھیان سے خود ہی اُتر گیا تھا
 کبھی غلط ہیں کسی نے نہیں سنا مجھ کو

बना दे और भी कुछ दूर की सदा मुझको
 ये जितने फासिले मुमकिन हैं सब दिखा मुझको
 हर एक चेहरे को पहचानने की कोशिश ने
 हर एक चेहरे की उलझन बना दिया मुझको
 थका थका सा तसलसुल बना के दरिया का
 ये फैलता हुआ सहारा न अब बना मुझको
 मैं सिलसिला हूँ सदाओं के टूट जाने का
 तू सोचकर ही दोबारः सदा बना मुझको
 तू मेरी बात है तो गूँज जा मिरे अंदर
 मैं तेरी चुप हूँ तो फिर तोड़कर दिखा मुझको
 मैं सुन रहा हूँ हर इक चोट में सदा अपनी
 रुके न हाथ तिरा, तोड़ता ही जा मुझको
 भिरा खयाल है घर के बहुत करीब हूँ मैं
 हर एक लम्ह. न यूँ वर्नः देखता मुझको
 ये लोग क्या हैं किसी का कोई वजूद¹ भी है
 ये आर पार नज़र आ रहा है क्या मुझको
 अजब थकन हूँ किसी से न कुछ भी कहने की
 अजब तरह ये पड़ा खुद से वास्तः मुझको
 मैं अपने ध्यान से खुद ही उतर गया था 'तल्ख'
 सभी ग़लत हैं किसी ने नहीं सुना मुझको

8

کیا بتاؤں کہ میں چپ چپ سا کیا سنتا ہوں
 اپنے اندر سے بکھرنے کی صدا سنتا ہوں
 سب کے سو جانے پہ افلاک سے کیا کہتا ہے
 رات کو ایک پرندے کی صدا سنتا ہوں
 اک عجب سا ہے سکوت اور صدا کا سنگم
 محویت میں کبھی اک ایسی نوا سنتا ہوں
 تاز ہے مجھ کو کہ آغازِ جنتس ہوں میں
 مجھ سے پہلے بھی کوئی تھا، یہ میں کیا سنتا ہوں
 کبھی آتی نہیں اپنے کہیں ہونے کی صدا
 گاہ پیڑوں کی بھی سانسوں کی صدا سنتا ہوں
 آ رہی ہے مجھے پھر جیسے صدائے اطراف
 پھر میں جیسے کوئی پیغام نیا سنتا ہوں
 شام کو سچ یہ فطرت سے سخن کرنے میں
 کیا کہوں چپ کی صدا بولتا یا سنتا ہوں

o

9

گھر میں بھی اب کس سے کہتے اور کیا
 تھک گئے تھے رہتے رہتے اور کیا

8

क्या बताऊँ कि मैं चुप चुप सा क्या सुनता हूँ
 अपने अंदर से बिखरने की सदा सुनता हूँ
 सबके सो जाने प' अफ़लाक से क्या कहता है
 रात को एक परिन्दे की सदा सुनता हूँ
 इक अजब सा है सुकूत और सदा का संगम
 महबियत¹ में कभी इक ऐसी नवा सुनता हूँ
 नाज़ है मुझको कि आगाज़-ए-तजस्सुस² हूँ मैं
 मुझसे पहले भी कोई था ये मैं क्या सुनता हूँ
 कभी आती नहीं अपने कहीं होने की सदा
 गाह पेड़ों की भी साँसों की सदा सुनता हूँ
 आ रही है मुझे फिर जैसे सदा-ए-अतराफ़
 फिर मैं जैसे कोई पैग़ाम नया सुनता हूँ
 शाम को 'तल्ख़' ये फ़ितरत से सुखन³ करने में
 क्या कहूँ चुप की सदा बोलता या सुनता हूँ

○

9

घर में भी अब किससे कहते और क्या
 थक गए .ये रहते रहते और क्या

1. तल्लीनता
 3. बात

2. विश्राम का आरम्भ

کس طرح دریا میں ڈوبیں بستیاں
 رُک گیا تھا بہتے بہتے، اور کیا
 ہم نے حد کر دی، لگالی خود کو چپ
 کچھ نہیں تو خود سے کہتے، اور کیا
 اٹھ گیا ہاتھ اپنا تو سب صاف تھا
 وار کب تک ہم بھی سہتے اور کیا
 بات بستی کی تھی وہ قائم رہی
 اپنی کیا، رہتے نہ رہتے، اور کیا
 آگئے تھے ہم کہ دو باتیں کریں
 تیری سنتے اپنی کہتے، اور کیا
 بات کیوں میری ادھوری رہ گئی
 جی بھر آیا کہتے کہتے، اور کیا
 دھول بھی اس کی ہوا میں اب نہیں
 ڈھ گیا سب ڈھبے ڈھبے، اور کیا
 آنسوؤں کے سوکھنے کے یہ نشاں
 روئے ہوں گے سہتے سہتے اور کیا
 سچ چپ تھا، ساتھ اس کے رہ لئے
 بول دیتا ہم نہ رہتے، اور کیا

○

10

زور بیاں سے تلخ یہ پہلو تھی نہیں
 کہنے کی تھی جو بات مگر وہ کہی نہیں

किस तरह दरिया में डूबीं बस्तियाँ
 रुक गया था बहते-बहते, और क्या
 हमने हद कर दी लगा ती खुद को चुप
 कुछ नहीं तो खुद से कहते, और क्या
 उठ गया हाथ अपना तो सब साफ़ था
 वार कब तक हम भी सहते और क्या
 बात बस्ती की थी वो कायम रही
 अपनी क्या, रहते न रहते, और क्या
 आ गए थे हम कि दो बातें करें
 तेरी सुनते अपनी कहते, और क्या
 बात क्यों मेरी अधूरी रह गई
 जी भर आया कहते कहते, और क्या
 धूल भी उसकी हवा में अब नहीं
 ढह गया सब ढहते ढहते, और क्या
 आँसुओं के सूखने के ये निशाँ
 रोए होंगे सहते सहते और क्या
 'तल्ल' चुप था, साथ उसके रह लिए
 बोल देता हम न रहते, और क्या

○

10

जोर-ए-बयाँ से तल्ल ये पहलू तही¹ नहीं
 कहने की थी जो बात मगर वो कही नहीं

گمراہ کر کے خود کو کہا گم شدہ ہیں ہم
 گم حقیقتی تو کیا ہے کہ یہ گم رہی نہیں
 دل میں یہ ٹھان کر کہ نہ سمجھیں گے کچھ بھی اب
 چتا بھی آج تک کبھی ایسی سہی نہیں
 کیا دھن ہے کس خیال کو اک بھل دیں گے ہم
 اب اس خیال کی تو کوئی شکل ہی نہیں
 جس کے لیے ازل سے یہ سیل صدا سہا
 غلیت کی ندی تو وہ اب تک بھی نہیں

गुमराह करके खुद को कहा गुमशुदः हैं हम
 गुमगुस्तगी तो क्या है कि ये गुमरही नहीं
 दिल में ये ठानकर कि न समझेंगे कुछ भी अब
 बिपत्ता भी आज तक कभी ऐसी सही नहीं
 क्या धुन है किस खयाल को इक शक्त देंगे हम
 अब इस खयाल की तो कोई शक्त ही नहीं
 जिसके लिए अज़ल¹ से ये सैल-ए-सदा² सहा
 संगीत की नदी तो वो अब तक बही नहीं

○○○

1

کم نسب چاہتوں کے عقب جھانکنا ماہِ رنجور تھا
 وہ ریاکار لفظوں کی جھوٹی صداقت پہ سرور تھا
 سالہا سال تک ہم نبھاتے رہے بے ثمر یاریاں
 وہ بھی تاریک ستارہ تھا میں بھی خورشید بے نور تھا
 آنکھ بھر خواب بھی تو نہ نکلا: تحفہ گرفتہ سماں
 خوش قدم ساعتوں کے فلک کا ستارہ بہت دور تھا
 جب بھی کھولی زباں آگرا مجھ پہ میرے ہی سچ کا ستوں
 ذر منافق کو کیا وہ تو اپنی فموشی میں محصور تھا
 بے سبب بے وفائی کی راکھ اس نے مطلق کریدی نہیں
 صرف اتنا کہا یوں ہی شاید خدا کو بھی منظور تھا

○

2

اور سب نے ہوس کی نچوڑی ہوئی سپہیاں ڈال دیں
 پھلیوں کی طرح میں نے دریاؤں میں نیکیاں ڈال دیں
 پھول بننے سے پہلے بھگتنا پڑے گا مری خاک کو
 تم نے آسودہ خوابوں کے رستوں میں پرچھائیاں ڈال دیں

मुसव्विर सब्ज़वारी (1932-2002)

1

कमनसब¹ चाहतों के अकब झाँकता माह-ए-रंजूर² था
 वो रियाकार³ लफ़्ज़ों की झूटी सदाक़्त⁴ प' मसरूर था
 सातहा सात तक हम निभाते रहे बेसमर⁵ यारियों
 वो भी तारीक सय्यारः⁶ था मैं भी खुर्शीद-ए-बेनूर⁷ था
 आँख भर ख़्वाब भी तो न निकला तहय्युर-गिरफ़तः-समाँ
 खुशकदम साअतों के फ़लक का सितारः बहुत दूर था
 जब भी खोली ज़बाँ आ गिरा मुझ प मेरे ही सच का सुतूँ
 डर मुनाफ़िक⁸ को क्या वो तो अपनी ख़मोशी में महसूर⁹ था
 बेसबब बेवफ़ाई की राख़ उसने मुतलक कुरेदी नहीं
 सिर्फ़ इतना कहा यूँ ही शायद खुदा को भी मंज़ूर था

○

2

और सब ने हवस की निचोड़ी हुई सीपियाँ डाल दीं
 मछलियों की तरह मैंने दरियाओं में नेकियाँ डाल दीं
 फूल बनने से पहले भटकना पड़ेगा मिरी ख़ाक को
 तुमने आसूदः ख़्वाबों के रस्तों में परछाइयाँ डाल दीं

1. नीच कुल का	2. उदास चौद
3. मक्कार	4. यथार्थ, सच्चाई
5. वेफ़्त, निस्फ़्त	6. ग्रह
7. ऐसा सूरज जिसमें रीजनी न हो	8. ज़ाहिर कुछ और दिस में कुछ रखने वाला
9. पिरा हुआ	

پیٹ پر پتھروں کو سجائے یہ غمخور قوم اب کہاں
 رزق نے جس جگہ سے پکارا وہیں جھولیاں ڈال دیں
 حاکموں کی ضیافت کو میرے قبیلے پہ بس جسم تھا
 بھوکے خیموں کی جانب جواں گوشت کی بوئیاں ڈال دیں
 مشک کی جستجو مجھ کو اعزاز قصاب کا دے گئی
 میں نے ہر دشت میں کھال اتاری ہوئی ہرنیاں ڈال دیں
 صدق آخر کا پہلا گنہگار مجلس میں نہیں ہی تو تھا
 چلتے چلتے کسی نے دہن میں مرے برچھیاں ڈال دیں
 پاروشت کا صحرائے اعظم بھی ہم نے کیا اس طرح
 اسپ اتارے تری میں کبھی ریت میں کشتیاں ڈال دیں

○

3

بڑے کشت دھوں کے ہجوم میں یہ نماز رزم ادا ہوئی
 ہے سکون بھی ترے قتل سے تجھے مغفرت تو عطا ہوئی
 مرے گرد و پیش بھی وقت کا کوئی سازش سا حصار تھا
 میں دصال رت کا تھا مسئلہ مجھے دوریوں کی سزا ہوئی
 مجھے اب کسی کی طلب نہیں گلہ ملال کے رو برو
 ترے خال و خد کے جمال تک مری عاشقی بھی قضا ہوئی
 میں رہوں زمیں پہ نہیں رہوں اسی کھکش میں تھا دفعتاً
 مجھے آسمان نے اٹھا لیا مری بود و باش ہوا ہوئی

पेट पर पत्थरों को सजाए ये गैयूर कीम¹ अब कहाँ
 रिज़क² ने जिस जगह से पुकारा वहीं झोलियाँ डाल दीं
 हाकिमों की ज़ियाफत को मेरे कबीले प' बस जिस्म था
 भूखे खेमों की जानिब जवों गोश्त की बोटियाँ डाल दीं
 मुश्क की जुस्तजू मुझको एज़ाज³ कस्साब का दे गई
 मैंने हर दश्त में खाल उतारी हुई हिरनियाँ डाल दीं
 सिद्क-ए-आखिर का पहला गुनहगार मजलिस में मैं ही तो था
 चलते चलते किसी ने दहन⁴ में मिरे बरछियाँ डाल दीं
 पार वहशत का सहरा-ए-आज़म⁵ भी हम ने किया इस तरह
 अस्प⁶ उतारे तरी में कभी रेत में कश्तियाँ डाल दीं

○

3

बड़े कुश्त-व-खूँ⁷ के हुजूम में ये नमाज़-ए-रज़म⁸ अदा हुई
 है सुकून भी तिरे कत्त से तुझे मग़फ़िरत⁹ तो अ'ता हुई
 मिरे गिर्द-व-पेश भी वक़्त का कोई साजिश़ी सा हिसार था
 मैं वसाल-ए-रुत का था मसअला मुझे दूरियों की सज़ा हुई
 मुझे अब किसी की तलब नहीं निगाह-ए-मलाल के रू-ब-रू
 तिरे ख़ाल-व-ख़द¹⁰ के ज़माल¹¹ तक मिरी आशिकी भी कज़ा हुई
 मैं रहूँ ज़मीं प' नहीं रहूँ इसी कश्मक़श में था दफ़अतन¹²
 मुझे आसमाँ ने उठा लिया मिरी बूद-व-बाश¹³ हवा हुई

1. ग़ैरतमंद समुदाय
2. प्रतिष्ठा, अलफ़ार
3. अफ़्रीका का एक बहुत बड़ा रेगिस्तान
4. कत्त-व-झूत
5. मोक्ष, निजात
6. सौन्दर्य, लूबसूरती
7. ठौर-ठिकाना, रहन-सहन

8. रोखी
9. मुँह
10. घोड़ा
11. युद्ध की नमाज़
12. रूप-रेखा
13. अवानक

کئے روز و شب کے غبار میں کسے یاد ہوگا وہ شبِ سفر
کبھی رہ گذر یہ اسی کی تھی جو بساطِ آبِ فنا ہوئی

○

4

شرطِ دوری کی ہے اُس سے تو نہ باری جائے
عمرِ ہجرت کے سفر میں ہی گزاری جائے
اب کسی گھر سے تحفظ نہیں ملنے والا
اپنے ہی جسم میں ہر رات گزاری جائے
زدِ پہ رہتا تھا کبھی پہلے پرندوں کا وجود
اب کے اس کھیل میں لگتا ہے شکاری جائے
دیر تک ٹھیک نہیں ساتھ عدد کو رکھنا
لے کے گھر سے کوئی سانپوں کی پٹاری جائے
نیچے جا رہا کش کو کئی افلاک اترے
شاید اس راہ سے مولا کی سواری جائے

○

5

خیمہ کش کھر میں شکلیں ہیں پُر اسرار چلو گھر لوٹیں
شامِ رستوں سے نہ ہو برسرِ پیکار چلو گھر لوٹیں

गए रोज़-व-शब के गुबार में किसे याद होगा वो शब-ए-सफ़र
कभी रहगुज़र ये उसी की थी जो बिसात-ए-आब-ए-फना हुई

○

4

शर्त दूरी की है उससे तो न हारी जाए
उम्र हिजरत के सफ़र में ही गुज़ारी जाए
अब किसी घर से तहफ़्फुज़¹ नहीं मिलने वाला
अपने ही जिस्म में हर रात गुज़ारी जाए
जद प' रहता था कभी पहले परिंदों का वजूद
अब के इस खेल में लगता है शिकारी जाए
देर तक ठीक नहीं साध अदू² को रखना
ते के घर से कोई साँपों की पिटारी जाए
नीचे जारोबकशी³ को कई अफ़लाक⁴ उतरे
शायद इस राह से मीला की सवारी जाए

○

5

खैमाकश⁵ कुहर में शक्ते हैं पुरअसरार⁶ चलो घर लीटें
शाम रस्तों से न हो बर-सर-ए-पैकार⁷ चलो घर लीटें

1. सुरक्षा, संरक्षण

3. ज़ाबू देना

5. तंबू लगाए

7. लड़ाई को उतार

2. दुश्मन

4. (फ़सक का बरस) आसमान, आकाश

6. रहस्यमयी

اسپ تازی پہ نکلتے ہیں کسی غار سے مشعل بردار
 بڑھتی ٹاپوں کی فلک بوس ہے گنجار چلو گھر لوٹیں
 حلقہ چشم کے لمبے میں پکھلتے ہوئے سب پس منظر
 کوئی منظر نہیں اس پار سے اس پار چلو گھر لوٹیں
 ہجرتی شہروں کے لوگوں کو نہ اپنا سکے جن کی خاطر
 بھول بیٹھے وہ رفیقانِ کم آثار چلو گھر لوٹیں
 گم تحیر کے خزانے نہ اگل دیں یہ زمیں اپنے
 مشکف ہونے کو کچھ بھید ہیں تیار چلو گھر لوٹیں
 چشمِ ادراک بدلتی ہے یہاں بل میں سراپی چہرے
 ہم بصارت نہ بصیرت کے طلب گار چلو گھر لوٹیں

○

6

ظلم آباد بستیوں کا نہ میں نے دیکھا نہ تو نے دیکھا
 نقابِ اُلٹا جمالِ صحرا نہ میں نے دیکھا نہ تو نے دیکھا
 کندیں تھیں ہفت آساں تک تھے بند مٹھی میں ماہِ دانم
 مگر وہ دیوار کا نوشتہ نہ میں نے دیکھا نہ تو نے دیکھا
 سبک ٹگائی نے اور پیچیدہ سانچوں کو جنم دیا تھا
 پس المیہ چھپا المیہ نہ میں نے دیکھا نہ تو نے دیکھا

अस्प-ए-ताज़ी¹ प' निकलते हैं किसी ग़ार से मशअ'ल-बरदार
 बढ़ती टापों की फलकबोस है गुंजार चलो घर लीटें
 हलक़:-ए-चश्म के मल्बे में पिघलते हुए सब पसमंज़र
 कोई मंज़र नहीं इस पार से उस पार चलो घर लीटें
 हिजरती शहरों के लोगों को न अपना सके जिनकी खातिर
 भूल बैठे वो रफीकान-ए-कमआसार² चलो घर लीटें
 गुम तहय्युर के ख़ज़ाने न उगत दें ये ज़मीनें अपने
 मुन्कशिफ़³ होने को कुछ भेद हैं तैयार चलो घर लीटें
 चश्म-ए-इद्राक⁴ बदलती है यहाँ पल में सराबी चेहरे
 हम बसारत⁵ न बसीरत⁶ के तलबगार चलो घर लीटें

○

6

तिलिस्म आबाद बस्तियों का न मैंने देखा न तूने देखा
 नकाब उलटता ज़मात-ए-सहरा न मैंने देखा न तूने देखा
 कमन्दें थीं हफ़्त आस्माँ तक थे बंद मुट्ठी में माह-व-अंजुम⁷
 मगर वो दीवार का नविशतः⁸ न मैंने देखा न तूने देखा
 सुबुक निगाही ने और पेचीदः सानिहों को जनम दिया था
 पस-ए-अलमियः⁹ छुपा अलमियः न मैंने देखा न तूने देखा

1. अरबी घोड़ा

3. खुतना

5. आँख की रीजनी

7. चाँद-तारे

9. श्रासदी के पीछे

2. कम मज़ूर आने वाले (कमयाब) दोस्त

4. समझ की आँख

6. दिमाग की सोचने-समझने की सतक्षियत

8. लिखा हुआ

تجنس تشنگی کی سرحد تحفظِ آب سے پرے تھی
 فرات نزدیک بہ رہا تھا نہ میں نے دیکھا نہ تو نے دیکھا
 دو اجنبی چہروں کا وہ ملنا فقط خبر آئینوں کی صورت
 یہ حد ہے عکس ایک دوسرے کا نہ میں نے دیکھا نہ تو نے دیکھا
 نظر جو اٹھتی تو ہم بھی شاداب رُت کو چل کر وداع کرتے
 ہوا کا پتوں سے مل کے رونا نہ میں نے دیکھا نہ تو نے دیکھا

तजस्तुस-ए-तिशानाँ की सरहद तहफफुज-ए-आब⁷ से परे थी
 फुरात नज़दीक बह रहा था न मैंने देखा न तूने देखा
 दो अजनबी चेहरों का वो मिलना⁸ फ़क़त ख़बर आईनों की सूरत
 ये हद है अक्स एक दूसरे का न मैंने देखा न तूने देखा
 नज़र जो उठती तो हम भी 'शादाब ख़त को चल कर विदाअ' करते
 हवा का पत्तों से मिलके रोना न मैंने देखा न तूने देखा

○○○

1

ہری سنہری، خاک اُڑانے والا میں
 شفق شجر تصویر بنانے والا میں
 خلا کے سارے رنگ سیٹھے والی شام
 شب کی مڑہ پہ خواب سجانے والا میں
 فضا کا پہلا پھول کھلانے والی صبح
 ہوا کے سر میں گیت ملانے والا میں
 باہر بھیتر فصل اُگانے والا تُو
 ترے خزانے سدا لُگانے والا میں
 مچھتوں پہ بارش، دُور پہاڑی، ہلکی دھوپ
 بھینکنے والا، پنکھ سکھانے والا میں
 چاروشائیں جب آپس میں گھل مل جائیں
 ستارے کو دُعا بنانے والا میں
 گھنے بنوں میں شگھ بجانے والا تو
 تری طرف گھر چھوڑ کے آنے والا میں

○

2

چلی ڈگر پر کبھی نہ چلنے والا میں
 نئے انوکھے موڑ بدلنے والا میں

राजेन्द्र मनचंदा बानी (1932-1981)

1

छरी चुनछरी, खाक उड़ाने वाला मैं
 झाफुक शजर तस्वीर बनाने वाला मैं
 ख़ला¹ के सारे रंग समेटने वाली शाम
 शब की मिज़ह² प' ख़ाब सजाने वाला मैं
 फ़ज़ा का पहला फूल खिलाने वाली सुब्ह
 हवा के सुर में गीत मिलाने वाला मैं
 बाहर भीतर फसल उगाने वाला तू
 तिरे ख़जाने सदा तुटाने वाला मैं
 छतों प' बारिश, दूर पहाड़ी, हल्की धूप
 भीगने वाला, पंख सुखाने वाला मैं
 चार दिशाएँ जब आपस में धुल-मिल जाएँ
 सन्नाटे को दुआ बनाने वाला मैं
 घने बनों में शंख बजाने वाला तू
 तिरी तरफ़ घर छोड़के आने वाला मैं

○

2

चली डगर पर कभी न चलने वाला मैं
 नए अनोखे मोड़ बदलने वाला मैं

1. शून्य

2. पलक

تم کیا سمجھو، عجب عجب ان باتوں کو
 آگ کہیں ہو یہاں ہوں چلنے والا میں
 بہت ذرا سی اوس، بھگونے کو میرے
 بہت ذرا سی آنچ، پکھلنے والا میں
 بہت ذرا سی ٹھیس، تڑپنے کو میرے
 بہت ذرا سی موج، اُچھلنے والا میں
 بہت، ذرا سا سفر، بھٹکنے کو میرے
 بہت، ذرا سا ہاتھ، سنبھلنے والا میں
 بہت ذرا سی صبح، بکسنے کو میرے
 بہت ذرا سا چاند، مچلنے والا میں
 بہت ذرا سی راہ، نکلنے کو میرے
 بہت ذرا سی آس، بہلنے والا میں

○

3

شفق فجر موسموں کے زیور، نئے نئے سے
 دعاؤں کی اوس چلتے منظر، نئے نئے سے
 نمک لٹیلی سدا از فصلیں، نئی نئی سی
 افق پرندے، گلاب بستر، نئے نئے سے
 خلا خلا بازوؤں کو بھرتی نئی ہوا میں
 سفر صدف باد ہاں سمندر، نئے نئے سے
 یہ دن ڈھلے کس کا خطر میں، نیا نیا سا
 یہ پھیلتے خواب میرے اندر نئے نئے سے

तुम क्या समझो, अजब अजब इन बातों को
 आग कहीं हो यहाँ हूँ जलने वाला मैं
 बहुत ज़रा सी ओस, भिगोने को मेरे
 बहुत ज़रा सी आँच, पिघलने वाला मैं
 बहुत ज़रा सी ठेस, तड़पने को मेरे
 बहुत ज़रा सी मीज, उछलने वाला मैं
 बहुत, ज़रा सा सफ़र, भटकने को मेरे
 बहुत, ज़रा सा हाथ, संभलने वाला मैं
 बहुत, ज़रा सी सुब्ह, बिकसने को मेरे
 बहुत, ज़रा सा चाँद, मचलने वाला मैं
 बहुत ज़रा सी राह, निकलने को मेरे
 बहुत ज़रा सी आस, बहलने वाला मैं

○

3

सफ़क़ शजर मौसमों के ज़ेवर, नए नए से
 दुआ'ओं की ओस चुनते मंज़र, नए नए से
 नमक नशीली गुदाज़ फ़सलें, नई नई सी
 उफ़ुक़ परिंदे, गुलाब बिस्तर, नए नए से
 ख़ता ख़ता बाज़ुओं को भरती नई हवाएँ
 सफ़र सदफ़ बादलों समुन्दर, नए नए से
 ये दिन ढले किसका मुंजिर मैं, नया नया सा
 ये फैलते ख़्वाब मेरे अंदर नए नए से

خنک ہوا شام کی کہانی، نئی نئی سی
پرانے غم پھر محبتوں بھرنے سے

○

4

وہ، جسے اب تک سمجھتا تھا میں "ہر، سامنے تھا
اک کچھلتی موم کا سیال پیکر، سامنے تھا
میں نے چاہا آنے والے وقت کا ایک عکس دیکھوں
بیکراں ہوتے ہوئے لمحے کا منظر، سامنے تھا
اپنی اک پہچان دی آئی گئی باتوں میں اُس نے
آج وہ اپنے تعلق سے بھی بڑھ کر سامنے تھا
میں یہ سمجھا تھا کہ سرگرم سفر ہے کوئی طائر
جب رُکی آندھی تو اک گرہا ہوا پر سامنے تھا
میں نے کتنی بار چاہا خود کو لاؤں راستے پر
میں نے پھر کوشش بھی کی لیکن مقرر سامنے تھا
سرد جنگل کی سیاہی پاٹ کر نکلے ہی تھے ہم
آخری کرنوں کو تہ کرتا سمندر سامنے تھا
ٹوٹا تھا کچھ عجب قہر سفر پہلے قدم پر
مُڑ گئی تھی آنکھ، ہنستا کھیلا گھر سامنے تھا
پُشت پر یاروں کی پسپائی کا نظارہ تھا شاید
دُشمنوں کا مُسکراتا ایک لشکر سامنے تھا
آنکھ میں اُترا ہوا تھا شام کا پہلا ستارہ
رات خالی سر پہ تھی اور سرد بستر سامنے تھا

○

खुनुक हवा शाम की कहानी, नई नई सी
पुराने गम फिर महब्बतों भर नए नए से

○

4

वह, जिसे अब तक समझता था मैं पत्थर, सामने था
इक पिघलती मोम का सप्याल¹ पैकर सामने था
मैंने चाहा आने वाले वक्त का इक अक्स देखूँ
बेकरा² होते हुए लम्हे का मंज़र, सामने था
अपनी इक पहचान दी आई गयी बातों में उसने
आज वो अपने तअ'त्तुक से भी बढ़कर सामने था
मैं ये समझा था कि सरगर्म-ए-सफ़र है कोई ताइर³
जब रुकी आँधी तो इक गिरता हुआ पर सामने था
मैंने कितनी बार चाहा खुद को लाऊँ रास्ते पर
मैंने फिर कोशिश भी की लेकिन मुकद्दर सामने था
सर्द जंगल की सियाही पाटकर निकले ही थे हम
आखिरी किरनों को तह करता समुंदर सामने था
टूटना था कुछ अजब कहर-ए-सफ़र पहले कदम पर
मुड़ गई भी आँख, हँसता खेलता घर सामने था
पुस्त पर यारों की पसपाई⁴ का नज्ज़ार: था शायद
दुश्मनों का मुस्कुराता एक लश्कर सामने था
आँख में उतरा हुआ था शाम का पहला सितार:
रास ख़ाली सर प' थी और सर्द बिस्तर सामने था

○

1. तरल, प्रवाहमान
3. पक्षी

2. असीम
4. पसपाई

5

اے مجھے رنگوں کی شام، اب تک دھواں ایسا نہ تھا
 آج گھر کی چھت سے دیکھا آسماں ایسا نہ تھا
 کب سے ہے گرتے ہوئے غلوں کا منظر آنکھ میں
 جانے کیا موسم ہے، خوابوں کا زیاں ایسا نہ تھا
 کوئی شے لبرائی جاتی تھی فصیل شب کے پار
 دُور افق میں دیکھنا، کچھ رائیگاں ایسا نہ تھا
 بیڑ تھے، سائے تھے، پکڑ غری تھی اک جاتی ہوئی
 کیا یہ سب کچھ خواب تھا، جج جج یہاں ایسا نہ تھا
 فاصلہ کم کرنے والے راستے شاید نہ تھے
 اب تو لگتا ہے، سفر ہی درمیاں ایسا نہ تھا
 دل کہ تھا مائل بہت، دیراں جزیروں کی طرف
 یہ ہوا ایسی نہ تھی، یہ بادباں ایسا نہ تھا
 کوئی گوشہ خواب کا سا ڈھونڈ ہی لیتے تھے ہم
 شہر، اپنا شہر ہائی بے اماں ایسا نہ تھا

○

6

دن کو دفتر میں اکیلا، شب بھرے گھر میں اکیلا
 میں کہ عکس منتشر، ایک ایک منظر میں اکیلا

5

ऐ बुझे रंगों की शाम, अब तक धुआँ ऐसा न था
 आज घर की छत से देखा आसमाँ ऐसा न था
 कब से है गिरते हुए पत्तों का मंज़र आँख में
 जाने क्या मौसम है, ख्वाबों का ज़ियों ऐसा न था
 कोई भी लहरा ही जाती थी फ़सील-ए-शब¹ के पार
 दूर उफुक में देखना कुछ राएगाँ ऐसा न था
 पेड़ थे, साये थे, पगडंडी थी इक जाती हुई
 क्या ये सफ़ कुछ ख्वाब था, सचमुच यहाँ ऐसा न था
 फ़ासल: कम करने वाले रास्ते णायद न थे
 अब तो लगता है, सफ़र ही दरमियों ऐसा न था
 दिल कि था माएल बहुत, वीरों जज़ीरों की तरफ़
 ये हवा ऐसी न थी, ये बादलों ऐसा न था
 कोई गोश: ख्वाब का सा दूँड ही लेते थे हम
 शहर, अपना शहर 'बानी' बेअमों ऐसा न था

6

दिन को दफ़्तर में अकेला, शब भरे घर में अकेला
 मैं कि अक्स-ए-मुन्तशिर,² एक एक मंज़र में अकेला

1. रात का प्राचीर

2. बिखरा हुआ अक्स या परछाई

اُڑ چلا وہ، اک جدا خاکہ لیے، سر میں اکیلا
 صبح کا پہلا پرندہ آسمان بھر میں اکیلا
 کون دے آواز، خالی رات کے اندھے کنویں میں
 کون اترے خواب سے محروم بستر میں اکیلا
 اس کو تنہا کر گئی کروٹ کوئی پچھلے پہر کی
 پھر اُڑا بھاگا وہ سارا دن، مگر بھر میں اکیلا
 بولتی تصویر میں اک نقش لیکن کچھ ہٹا سا
 ایک حرف معتبر، لفظوں کے لشکر میں اکیلا
 جاؤ موجو، میری منزل کا پتہ کیا پوچھتی ہو
 اک جزیرہ، دُور اُفتادہ، سمندر میں اکیلا
 ایک مہم آنجی آواز، سرگم سے الگ کچھ
 رنگ اک دیتا ہوا سا، پورے منظر میں اکیلا
 ہو بہو پُپ چاپ، مجھ کو دیکھتا ہے
 اک لرزتا، خوبصورت عکس، ساغر میں اکیلا

○

7

مرے بدن میں پگھلتا ہوا سا کچھ تو ہے
 اک اور ذات میں ڈھلتا ہوا سا کچھ تو ہے
 مری صدا نہ سہی، ہاں مرا لہو نہ سہی
 یہ موج موج اچھلتا ہوا سا کچھ تو ہے
 کہیں نہ آخری جھونکا ہو بیٹے رشتوں کا
 یہ درمیاں سے نکلتا ہوا سا کچھ تو ہے

उड़ चला वो, इक जुदा खाक: लिए, सर में अकेला
 सुब्ह का पहला परिन्द: आसमाँ भर में अकेला
 कीन दे आवाज़, ख़ाली रात के अन्धे कुएँ में
 कौन उतरे ख़्वाब से महकम बिस्तर में अकेला
 उसको तन्हा कर गई करवट कोई पिछले पहर की
 फिर उड़ा भागा वो सारा दिन, नगर भर में अकेला
 बोलती तस्वीर में इक नक़्श लेकिन कुछ हटा सा
 एक हर्फ-ए-मो'तबर,¹ लफ़्ज़ों के लश्कर में अकेला
 जाओ मीजो, मेरी मन्ज़िल का पता क्या पूछती हो
 इक जज़ीर:, दूर उफ़ताद:,² समुंदर में अकेला
 एक मद्धम आँच सी आवाज़, सरगम से अलग कुछ
 रंग इक दबता हुआ सा, पूरे मंज़र में अकेला
 हूबहू चुपचाप, मुझको देखता है
 इक तरज़ता, ख़ूबसूरत अक्स, सागर में अकेला

○

7

मेरे बदन में पिघलता हुआ सा कुछ तो है
 इक और ज़ात में ढलता हुआ सा कुछ तो है
 मेरी सदा न सही, हाँ मिरा लहू न सही
 ये मीज मीज उछलता हुआ सा कुछ तो है
 कहीं न आखिरी झोंका हो मिटते रिश्तों का
 ये दरमियाँ से निकलता हुआ सा कुछ तो है

1. धरोसेमद शब्द

2. दूर बसने वाला / दूर पड़ा हुआ

نہیں ہے آنکھ کے صحرا میں ایک بوند مراب
 مگر یہ رنگ بدلتا ہوا سا کچھ تو ہے
 جو میرے واسطے کل زہر بن کے نکلے گا
 ترے لبوں پہ منہ بھلتا ہوا سا کچھ تو ہے
 یہ عکس پیکر صدلس ہے، نہیں، نہ سہی
 کسی خیال میں ڈھلتا ہوا سا کچھ تو ہے
 بدن کو توڑ کے باہر نکلنا چاہتا ہے
 یہ کچھ تو ہے، یہ مچلتا ہوا سا کچھ تو ہے
 یہ میں نہیں نہ سہی، اپنے سرد بستر پر
 یہ کر دیش سی بدلتا ہوا سا کچھ تو ہے
 مرے وجود سے جو کٹ رہا ہے گام بہ گام
 یہ اپنی راہ بدلتا ہوا سا کچھ تو ہے
 جو چاٹتا چلا جاتا ہے مجھ کو اے بانی
 یہ آستین میں پلتا ہوا سا کچھ تو ہے

○

8

پھر وہی تو ساتھ میرے، پھر وہی بستی پرانی
 ایک اک رستہ ہے تیری ربوہ کی پاکی کہانی
 اے گل آوارگی تیری مہک تاروں سے کھیلے
 اے ندی بہتا رہے دائم ترا بیدار پانی
 مہز، نیلی، دھند میں ڈوبے پہاڑوں سے اترتی
 کیا عجب منظر بہ منظر روشنی ہے داستانی

नहीं है आँख के सहारा में एक बूंद सराब
 मगर ये रंग बदलता हुआ सा कुछ तो है
 जो मेरे वास्ते कल ज़हर बन के निकलेगा
 तेरे लबों प' संभलता हुआ सा कुछ तो है
 ये अक्स पैकर-ए-सद तम्स है, नहीं, न सही
 किसी ख्याल में ढलता हुआ सा कुछ तो है
 बदन को तोड़ के बाहर निकलना चाहता है
 ये कुछ तो है, ये मचलता हुआ सा कुछ तो है
 ये मैं नहीं न सही, अपने सर्द बिस्तर पर
 ये करवटें सी बदलता हुआ सा कुछ तो है
 मिरे वजूद से जो कट रहा है गाम-ब-गाम
 ये अपनी राह बदलता हुआ सा कुछ तो है
 जो चाटता चला जाता है मुझको ऐ 'बानी'
 ये आस्तीन में पलता हुआ सा कुछ तो है

○

8

फिर वही तू साथ मेरे, फिर वही बस्ती पुरानी
 एक इक रस्तः है तेरी रौनक-ए-पा की कहानी
 ऐ गुल-ए-आवारगी तेरी महक तारों से खेले
 ऐ नदी बहता रहे दाएँ¹ तिरा बेदार पानी
 सब्ज, नीली, धुंद में डूबे पहाड़ों से उतरती
 क्या अजब मंज़र-ब-मंज़र रौशनी है दास्तानी

اُنک گھنے سرشار حاصل کی فضا ہے اور دونوں
اب نہیں ہے درمیاں کوئی بھی منزل امتحانی
میں کہ تھا منکر ترا، اور اب کہ میں قاتل کھڑا ہوں
اے وصال لمحہ لمحہ اے عطائے آسمانی

○

9

کچھ نہ کچھ ساتھ اپنے یہ اندھا سفر لے جائے گا
پاؤں میں زنجیر ڈالے گا تو سر لے جائے گا
اندر اندر یک بہ یک اُٹھے گا طوفان نفی
سب نشاط نفع، سب رنج ضرر لے جائے گا
ایک پیلا رنگ باقی رہ گیا ہے آنکھ میں
ڈوبتا منظر اُسے دامن میں بھر لے جائے گا
گھومتا ہے شہر کے سب سے حسین بازار میں
اک اذیت ناک محرومی وہ گھر لے جائے گا
خاطر اک لمحہ سادہ امید کا ہوں میں
جانے کب آئے گا سینے کے بھنور لے جائے گا
اب نہ لائے گا کوئی اُس کا پتہ میرے لیے
اور وہاں کوئی نہ اب میری خبر لے جائے گا
اس قدر خالی ہوا بیٹھا ہوں اپنی ذات میں
کوئی جھونکا آئے گا جانے کدھر لے جائے گا

○○○

इक घने सरशार हासिल की फ़जा है और दोनों
अब नहीं है दरमियाँ कोई भी मन्ज़िल इम्तिहानी
मैं कि था मुनकिर तिरा, और अब कि मैं कायल खड़ा हूँ
ऐ विसाल-ए-तम्हः तम्हः ऐ अ'ता-ए-आसमानी

○

9

कुछ न कुछ साथ अपने ये अंधा सफ़र ले जाएगा
पाँव में जंजीर डालेगा तो सर ले जाएगा
अन्दर अन्दर यक बयक उठेगा तूफ़ान-ए नफी
सब निशात-ए-नफ़अ', सब रंज-ए-ज़रर ले जाएगा
एक पीला रंग बाकी रह गया है आँख में
डूबता मंज़र उसे दामन में भर ले जाएगा
घूमता है शहर के सबसे हसीं बाज़ार में
एक अजीयतनाक¹ महरूमि वो घर ले जाएगा
मुंतज़िर इक तम्हः-ए-सादः-उम्मीदी का हूँ मैं
जाने कब आएगा सीने के भंवर ले जाएगा
अब न लाएगा कोई उसका पतः मेरे लिए
और वहाँ कोई न अब मेरी ख़बर ले जाएगा
इस क़दर ख़ाली हुआ बैठा हूँ अपनी ज़ात में
कोई झोका आएगा जाने किधर ले जाएगा

○○○

1. कण्ठप्रद

1

جینے میں ابھی تک مزہ ہے
 سائے کی طرح لگا ہے بچپن
 ریمان و رفیف سے بہاراں
 یا گلشنیاں کے دم سے گلشن
 پہرے پہ طفیلیاں کھڑے ہیں
 مامون ہے درگ میں برہمن
 رانی سینا اکیسے راجن
 گھر کی اگنائی بھی رانگن
 گھر گھر کے دیے نے پھونک ڈالا
 جگمگ جگمگ کرے ہے آنگن
 یہ ساری عمر کی کماٹی
 ارزن ارزن خراب خرمن
 مرقی نہیں، فکر ہو کہ آواز
 محشر کا مقدمہ ہے مدفن

1

जीने में अभी तलक मजः है
 सगए की तरह लगा है बचपन
 रेहान¹-व-रफीफ² से बहारों
 या गुलशनियों के दम से गुलशन
 पहरे प' तुफैलियों खाड़े हैं
 मामून³ है वर्ग में बहमन
 रानी सेना अकेले राजन
 घर की अंगनाई भी रनांगन
 घर घर के दिए ने फूँक डाला
 जगमग जगमग करे है आँगन
 ये सारी उम्र की कमाई
 अर्जन⁴ अर्जन खराब खिर्मन⁵
 मरती नहीं, फिक्र हो कि आवाज़
 महशर⁶ का मुकदमा है मदफन⁷

1. खुशबूदार घास	2. मुलायम कपड़ा
3. सुरक्षित	4. चीना, एक किस्म का अनाज
5. खलियान	6. कयामत के दिन एकत्रित होने की जगह (मर्दों का जिन्या होकर)
7. जहाँ दफनाया जाता है, कब्र	

2

حسن کیا جس کو کسی حسن سے خطرہ نہ ہوا
 کون یوسف ہدف کید زلیخا نہ ہوا
 وہ پیہر بھی نہیں ہوگا خدا شاید ہو
 پاک دامن تو رہا شہر میں رسوا نہ ہوا
 تھے نیا چاند تو تھیں ہم سے امیدیں کیا کیا
 قوس کے قوس رہے دائرہ پورا نہ ہوا
 لرزش لب کو زباں کوئی کمک دے نہ سکی
 پوچھنے پر بھی تو اعلانِ تمنا نہ ہوا
 ہم گریبانِ شب تار ٹٹولا ہی کیے
 کاجِ تکوں سے ملے تھے سو اجالا نہ ہوا
 کیا نہ چاہا کہ بنا لے مہ کنعاں کو غلام
 ایک بڑھیا نے بھی افسوس کہ پیسہ نہ ہوا
 ناشعوری میں عجب زعم تھا داتائی کا
 جب ذرا عقل مجھے آئی تو دیوانہ ہوا
 داوروں کو نہ رہا یاد کہ ورثہ کیا تھا
 اور کفن بھی شہدا کا ابھی میلا نہ ہوا
 ہر تمنا نے نکلنے ہی دعا دی کیسی
 کچھ وفادار وہ ارماں تھا جو پورا نہ ہوا

2

हुस्न क्या जिसको किसी हुस्न से खतरः न हुआ
 कौन यूसुफ़ हदफ़-ए-कैद-ए-ज़ुलेखा¹ न हुआ
 वो पयम्बर भी नहीं होगा खुदा शायद हो
 पाक दामन तो रहा शहर में रुसवा न हुआ
 थे नया चोंद तो थीं हम से उम्मीदें क्या क्या
 कौस² के कौस रहे दायरा पूरा न हुआ
 लर्जिश-ए-तब को ज़बाँ कोई कुमक³ दे न सकी
 पूछने पर भी तो ए'तान-ए-तमन्ना न हुआ
 हम गिरेबान-ए-शाब-ए-तार⁴ टटोला ही किए
 काज तुकमों से सिले थे सो उजाला न हुआ
 क्या न चाहा कि बना ले मह-ए-कनऑ⁵ को गुलाम
 एक बुढ़िया ने भी अफ़सोस कि पैसः न हुआ
 नाशाऊरी में अजब जो'म⁶ धा दानाई का
 जब ज़रा अ'वस मुझे आई तो दीवानः हुआ
 वारिसों को न रहा याद कि वरसः⁷ क्या धा
 और कफ़न भी शोहदा⁸ का अभी मैला न हुआ
 हर तमन्ना ने निकलते ही दगा दी कैसी
 कुछ वफ़ादार वो अर्मा धा जो पूरा न हुआ

1. जुलेखा के छल का निशाना	2. अख़बूत
3. सहम्यता	4. अघेरी रास
5. कनऑ (फ़तमसीन जहाँ हज़रत यूसुफ़ पैदा हुए थे) का चौद अर्थात् हज़रत यूसुफ़	
6. (इसका उच्चारण ज़ख़'म भी सही है) घमण्ड, रास	
7. धरोहर	8. शहीद का घुड़ो

پیارے بے قول و قسم دونوں طرف اب تک ہے
 آپڑی اس کو حیا ہم سے تقاضا نہ ہوا
 زندہ گاڑے ہوئے بندوں کے یہ سنسان نگر
 آج ہی کوئی زمانے کا مسیحا نہ ہوا
 یہ بھی کہتا کہ خدا ہوں تو جہیں جھک جاتی
 دیا انسان کوئی اور تو پیدا نہ ہوا
 کج تک آ کے مجھے سینے کہ بلبل کوئی
 آ کے محفل میں کبھی زمزمہ چیرا نہ ہوا

○

3

ہراس ہے یہ ازل کا کہ زندگی کیا ہے
 خدا نہیں ہے تو لوگو امید بھی کیا ہے
 کسی کا رس کوئی پرداز رنگ کی منزل
 عذابِ لالہ صبرا کی تازگی کیا ہے
 جو ہے وہ کچھ بھی نہیں جو نہیں وہ سب کچھ ہے
 مرے خدا یہ تمنا کی ساحری کیا ہے
 تمام حسن جہاں ناتمام ہے کہ نہیں
 یہ اپرا کا تصور یہ جل پری کیا ہے
 سب اپنی سمت اشارہ کریں اگر پوچھو
 کہ حق کدھر ہے زمانے میں راستی کیا ہے

प्यार बे कौल-व-कसम दोनों तरफ अब तक है
 आ पड़ी उसको हया हम से तकाजा न हुआ
 जिंदा गाड़े हुए बंदों के ये सुनसान नगर
 आज ही कोई जमाने का मसीहा न हुआ
 ये भी कहता कि खुदा हूँ तो जर्बी¹ झुक जाती
 वैसा इंसान कोई और तो पैदा न हुआ
 कुँज² तक आके मुझे सुनिए कि बुलबुल कोई
 आके महफिल में कभी ज़मज़म:-पैरा³ न हुआ

○

3

हरास⁴ है ये अज़ल का कि जिंदगी क्या है
 खुदा नहीं है तो लोगो उम्मीद भी क्या है
 किसी का रस कोई परवाज़-ए-रंग की मज़ल
 इ'ज़ार-ए-लाल:-ए-सहरा⁵ की ताज़गी क्या है
 जो है वो कुछ भी नहीं जो नहीं वो सब कुछ है
 मिरे खुदा ये तमन्ना की साहिरी⁶ क्या है
 तमाम हुस्न-ए-जहाँ⁷ नातमाम है कि नहीं
 ये अप्सरा का तसद्वुर ये जल परी क्या है
 सब अपनी सन्त इशारः करें अगर पूछो
 कि हक किधर है जमाने में रास्ती⁸ क्या है

1. तलाट, माथा

3. चहचहाना

5. रेगिस्तानी फूल का बेहरा

7. संसार की सुंदरता

2. कोना, किनारा

4. भय

6. जादूगरी

8. सच्चाई

دلوں نے عمر بھر آواز دی ہے سینوں سے
 کسی نے جھوٹوں بھی پوچھا نہیں کبھی کیا ہے
 یہ گھیر گھیر کے کیوں حالِ دل سناتے ہو
 یہاں کسی کو کسی کی میاں پڑی کیا ہے
 بتاؤ کون سے دانش کدے میں پڑھنے جائیں
 کہاں نصاب میں یہ ہے کہ آدی کیا ہے
 کبھی کبھی کی ترش روئی جمال کی آن
 یہ انگلیں میں بھی تھوڑی سی چاشنی کیا ہے
 دیا تو خود مری ہم خواب نے بجایا تھا
 تو پھر یہ بیچ پہ تاروں کی چھاؤں سی کیا ہے
 ترے اچھٹے اشارے پہ وار دوں جاناں
 ہزار زندگیاں ایک زندگی کیا ہے

○

4

طرح کشاں جسے ہیراں یار کہتے ہیں
 ہم اس کو وصل ہمیشہ بہار کہتے ہیں
 رواروی میں جو خاکہ سا کھینچ گیا تھا کبھی
 اسے بھی معتقداں شاہ کار کہتے ہیں
 وہ مہمات سے نکتے نکال سکتا ہے
 اسے فطانت عنقا شکار کہتے ہیں

दिलों ने उ'म्र भर आवाज़ दी है सीनों से
 किसी ने झूटों भी पूछा नहीं कभी क्या है
 ये घेर घेर के क्यों हाल-ए-दिल सुनाते हो
 यहाँ किसी को किसी की मियाँ पड़ी क्या है
 बताओ कौन से दानिशकदे¹ में पढ़ने जाएँ
 कहाँ निसाब² में ये है कि आदमी क्या है
 कभी कभी की तुर्गई-ए-जमाल³ की आन
 ये अंगबी⁴ में भी थोड़ी सी चाशानी क्या है
 दिया तो खुद मिरी हमख्वाब ने बुझाया था
 तो फिर ये सेज प' तारों की छाँव सी क्या है
 तेरे उचटते इशारे प' वार दूँ जानाँ
 हजार जिंदगियाँ एक जिंदगी क्या है

○

4

तरह-कशी⁵ जिसे हिजरान⁶-ए-यार कहते हैं
 हम उसको वस्ल⁷ हमेशा बहार कहते हैं
 रवा-रवी में जो खाकः सा खिंच गया था कभी
 उसे भी मो'तकिदों⁸ शाहकार कहते हैं
 वो मुहमिलात⁹ से नुक्ते निकाल सकता है
 इसे फतानत-ए-अ'नका शिकार कहते हैं

1. विश्वविद्यालय	2. पाठ्यक्रम
3. रूप की कड़वाहट	4. शब्द
5. तरह-कशी का बहु० योजना बनाने वाला, डिज़ाइन बनाना, नफ़्त करना	7. मिलन
6. शिज़ का बहु०, वियोग	9. औल-फील, निरर्थक बात
8. मो'तकिद का बहु० विश्वासक, अनुयायी	

نہیں ہیں صنعت ذوالوجہتین کے قائل
 کہ حرف حق ہو تو ہم آشکار کہتے ہیں
 بہار نام ہے تہذیب موسم دل کا
 عوام موسم گل کو بہار کہتے ہیں
 انھیں سے پوچھ کہ یہ استعارہ کس سے ہے
 نفس کو جو نفس مستعار کہتے ہیں
 وفا نہ کرتو ہماری وفا کی داد ہی دے
 ترے فراق کو ہم انتظار کہتے ہیں
 یہیں تک جو مرے ساتھ آ کے لوٹ گئے
 وہ سنگِ میل کو سنگِ مزار کہتے ہیں
 کنارِ یار وہاں سے بس اک شلنگ پہ ہے
 وہ جس کو کج کلباں اوج دار کہتے ہیں

○

5

یہ کس کو جاگ جاگ کے تاروں کی چھاؤں میں
 ہم مانگتے ہیں پچھلے پہر کی دعاؤں میں
 کرنیں ابھی تو گم ہیں گھنیری گھٹاؤں میں
 بہ جائیں گی گھٹائیں کہ کرنیں ہواؤں میں
 جنت کو دور دور تو ڈھونڈا گیا مگر
 قدموں تلے نہ ماں کے نہ تیغوں کی چھاؤں میں

नहीं हैं संअ'त-ए-जुल्वज्जहत्तैन¹ के कायल
 कि हर्फ-ए-हक² हो तो हम आशकार कहते है
 बहार नाम है तहजीब-ए-मौसम-ए-दिल³ का
 अ'वाम मौसम-ए-गुल को बहार कहते हैं
 इन्हीं से पूछ कि ये इस्तेआ'रा किससे है
 नफस को जो नफस-ए-मुस्तअ'र⁴ कहते हैं
 वफा न कर तो हमारी वफा की दाद ही दे
 तिरे फिराक को हम इतिज़ार कहते हैं
 यहीं तलक जो भिरे साथ आके लौट गया
 वो संग-ए-मील को संग-ए-मज़ार कहते हैं
 किनार-ए-यार वहाँ से बस इक शलंग⁵ प' है
 वो जिसको कजकुल्हा⁶ औज-ए-दार⁷ कहते हैं

○

5

ये किसको जाग जाग के तारों की छाँव में
 हम माँगते हैं पिछले पहर की दुआ'ओं में
 किरनें अभी तो गुम हैं घनेरी घटाओं में
 बह जाएँगी घटाएँ कि किरनें हवाओ में
 जन्नत को दूर दूर तो दुंडा गया भगर
 कदमों तले न माँ के न तेगों की छाँव में

1. बहुआयामी या बहुमुखी शिल्प
3. दिल के मौसम की व्यवस्था
5. छलौंग
7. सूती की ऊँचाई

2. सच्ची बात
4. उधार की सौस
6. कजकुलाह का बहु०, बॉका, अलबेला

قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان کی چند مطبوعات

نوٹ: طلبہ و اساتذہ کے لیے خصوصی رعایت۔ تاجران کتب کو حسب ضوابط کمیشن دیا جائے گا۔

آزادی کے بعد اردو افسانہ (جلد دوم)

مرتب: گوپی چند نارنگ
و دیگر

صفحات: 414

قیمت: 200/- روپے

آزادی کے بعد اردو افسانہ (جلد اول)

مرتب: گوپی چند نارنگ
و دیگر

صفحات: 423

قیمت: 200/- روپے

آزادی کے بعد اردو نظم

مرتب: شمیم خنی
مظہر مہدی

صفحات: 758

قیمت: 384/- روپے

آزادی کی نظمیں

مصنف:

سبط حسن

صفحات: 141

قیمت: 80/- روپے

آزادی کے بعد اردو سٹیج ڈرامے

مرتب:
زیر رضوی

صفحات: 757

قیمت: 396/- روپے

آزادی کے بعد اردو طنز و مزاح

مرتب:

ابوالکلام قاسمی

صفحات: 655

قیمت: 457/- روپے

ISBN: 978-81-7587-285-1

قومی کاؤنسل برائے فروغ اردو زبان

قومی کونسل برائے فروغ اردو زبان، نئی دہلی

National Council for Promotion of Urdu Language
West Block-1, R.K. Puram, New Delhi-110066